

Mircea Agabrian

Sociologie generală

Tehnoredactare computerizată: **Mircea Agabrian**

MIRCEA AGABRIAN

SOCIOLOGIE GENERALĂ

2003

Cuprins

Precizarea intențiilor.....	11
Partea I	
INTRODUCERE ÎN SOCIOLOGIA GENERALĂ.....	11
Capitolul 1	
OBIECTUL ȘI PROBLEMATICA SOCIOLOGIEI	12
1.1. Ce este sociologia?	12
1.2. Caracteristicile sociologiei	18
1.3. Imaginația sociologică.....	30
1.4. Nivelurile de complexitate ale analizei sociologice	33
1.5. Sociologia și celelalte științe sociale	35
Capitolul 2	
CUM SE FACE SOCIOLOGIA.....	39
2.1. Cantitativ și calitativ în cercetarea socialului	39
2.2. Procesualitatea cercetării sociologice.....	44
2.3. Metode de cercetare.....	60
Partea a II-a	
DINAMICA SOCIETĂȚII.....	70
Capitolul 3	
PERSPECTIVE TEORETICE ASUPRA SOCIETĂȚII ȘI INTERACȚIUNII UMANE.....	71
3.1. Macrosociologia 1: perspectiva funcționalistă	73
3.2. Macrosociologia 2: perspectiva conflictualistă	79
3.3. O posibilă sinteză a perspectivelor macrosociologice	84

3.4. Microsociologia: perspectiva interacționist-simbolică	84
3.5. Micro și macrosociologia: o sinteză posibilă.....	91

Capitolul 4

CULTURA ȘI STRUCTURA SOCIALĂ	95
4.1. Societatea, cultura și structura socială.....	95
4.2. Ce este cultura?.....	96
4.3. Ce este structura socială?.....	105
4.4. Compatibilități între cultură și structura socială.....	120
4.5. Incompatibilități între cultură și structura socială	129
4.6. O viziune comparativă a societăților	134

Capitolul 5

SOCIALIZAREA	141
5.1. Teorii ale socializării și dezvoltării	144
5.2. Agenții socializării.....	151
5.3. Tipuri de socializare	158
5.4. Perspectiva funcționalistă și perspectiva conflictualistă asupra socializării	163

Capitolul 6

GRUPURI ȘI ORGANIZAȚII	166
6.1. Grupuri	167
6.2. Organizații	177
6.3. Conducerea în grupuri și organizații	183
6.4. Persuasiunea birocrăției.....	187

Capitolul 7

DEVIANȚA, CRIMA ȘI CONTROLUL SOCIAL	198
7.1. Relativitatea devianței	201
7.2. Explicații ale devianței și crimei	203
7.3. Crima ca devianță	216
7.4. Controlul social	219

Partea a III-a	
STRATIFICAREA: INEGALITATEA SOCIALĂ STRUCTURATĂ	223
Capitolul 8	
STRATIFICAREA ȘI MOBILITATEA SOCIALĂ	224
8.1. Ce este stratificarea socială?	224
8.2. Statusul socioeconomic	227
8.3. Tipuri de sisteme de stratificare	228
8.4. Mobilitatea socială	230
8.5. Teoriile stratificării	232
8.6. Măsurarea statusului socioeconomic	238
8.7. Prestigiul ocupațional	240
8.8. Consecințele stratificării sociale	241
Partea a IV-a	
INSTITUȚIILE SOCIALE	247
Capitolul 9	
CĂSĂTORIA ȘI FAMILIA	248
9.1. Definiția familiei și a căsătoriei. Tipuri de familie	249
9.2. Pattern-urile căsătoriei	252
9.3. Pattern-urile familiei	256
9.4. Familia în ansamblul structurii sociale	258
9.5. Schimbarea pattern-urilor căsătoriei și familiei	265
Capitolul 10	
EDUCAȚIA CA INSTITUȚIE SOCIALĂ	270
10.1. Perspectiva funcționalistă asupra educației	272
10.2. Perspectiva teoriei conflictului despre educație	282
10.3. Educația în învățământul superior	289
Partea a V-a	
SCHIMBAREA SOCIALĂ	291

Capitolul 11

POPULAȚIA	292
11.1. Trei variabile demografice fundamentale	294
11.2. Creșterea populației lumii.....	302
11.3. Consecințe ale creșterii populației.....	306
11.4. Îmbătrânirea populației.....	308

Capitolul 12

SCHIMBAREA SOCIALĂ ȘI PROBLEMELE SOCIALE	316
12.1. Ce este schimbarea socială?	316
12.2. Teoriile schimbării sociale.....	317
12.3. Revoluția industrială, modernizarea și societatea postindustrială.....	333
12.4. Revoluția industrială și dezvoltarea inegală	336
12.5. Paradigma sociologică de abordare a problemelor sociale	338
REFERINȚE BIBLIOGRAFICE	360

Precizarea intențiilor

O lucrare de sociologie generală trebuie să asigure studenților și, deopotrivă, cititorilor interesați de problematica socialului, informația de bază despre subiecte variate, iar în același timp, trebuie să dezvolte abilitatea acestora să gândească critic, să analizeze și să evalueze fenomenele și evenimentele sociale din perspectivă sociologică. Pentru a atinge aceste două obiective, am evitat tendința, destul de frecventă, de a trece de la o problemă la alta în mod discontinuu fără a le pune în relație. Prin adoptarea acestei abordări am putut să adâncim într-o măsură mai mare teoriile, problemele și discuțiile din diferite zone ale sociologiei în relațiile lor reciproce.

Pentru a facilita cititorilor dezvoltarea capacității de gândire critică - urmând modalitatea de abordare specifică lucrărilor academice din sociologia americană - lucrarea este centrată pe cele trei perspective sociologice majore: funcționalistă, teoria conflictului și interacționist-simbolică. În acest scop, am tratat într-un capitol distinct aceste perspective și apoi ne-am referit la ele în toate celelalte probleme majore abordate în lucrare. În acest fel, majoritatea conceptelor cheie ale fiecărei probleme de bază sunt analizate din aceste trei perspective diferite. Așa cum evidențiem și în text, fiecare modalitate de abordare în parte contribuie la înțelegerea unui aspect sau altul al realității sociale, ele sunt complementare și pot astfel conferi demersului sociologic cuprindere, adâncime și relevanță. O atenție specială am dat sintezei acestor abordări. Pentru aceasta am căutat să ne înscriem în eforturile curente ale sociologilor de integrare a teoriilor macro și micro-sociologice. Obiectivul declarat este de a propune

studentilor, dar și cititorilor preocupați de problemele societății, să vadă perspectivele majore pe care le-am folosit nu ca argumentări competitive, ci ca abordări prin care fiecare în parte contribuie la înțelegerea fenomenelor sociale aflate în schimbare. Credem că această modalitate de realizare a demersului îi va ajuta pe aceștia să-și dezvolte perspectivele proprii asupra socialului.

Lucrarea are cinci părți mari fiecare cu un număr de capitole. Prima parte face o introduce în sociologie ca disciplină științifică prin abordarea problemelor teoretice și metodologice semnificative. Partea a doua se concentrează asupra dinamicii societății. Partea a treia tratează conceptul crucial al stratificării sociale în cele trei dimensiuni definitorii: economică, politică și a prestigiului. Partea a patra, despre instituțiile sociale, se concentrează asupra a două instituții fundamentale: familia și educația. În sfârșit, partea a cincea își propune să examineze schimbarea socială prin analiza rolului jucat de populație în acest proces și prin explicația cauzală a schimbării sociale ca tendință al lumii contemporane. Cum schimbarea aduce cu sine probleme cu care se confruntă orice societate, am abordat aici analiza sociologică a problemelor sociale.

Subliniem că ideea conducătoare a elaborării acestei lucrări o reprezintă încercarea de a explica și a înțelege sistemul social spre care ne îndreptăm și, de aceea, am dorit să oferim cititorilor un instrument teoretic și metodologic util pentru a se putea raporta conștient la procesele sociale atât de complexe caracteristice perioadei de tranziție spre societatea democratică pe care o străbate țara noastră. În plus, în demersul nostru am încercat să reliefăm interesul și pasiunea pe care o simțim pentru cunoașterea sociologică. Credem că această disciplină dă naștere unei dorințe pline de deschidere, vie și pasionată pentru a învăța mai mult despre aspectele condiției umane. Prin cunoașterea oamenilor și societăți, dobândim o altă perspectivă de înțelegere a propriei noastre ființări.

Autorul

Partea I

INTRODUCERE ÎN SOCIOLOGIA GENERALĂ

- **Obiectul și problematica sociologiei**
- **Cum se face sociologia**

Credem că cel mai important lucru care poate fi învățat dintr-o lucrare de sociologie este un mod de gândire nou despre lume, care te face capabil să vezi și să înțelegi lucruri pe care mai înainte nu le puteai pricepe. Într-o anumită măsură, nu este nimic mai mult decât să înveți să pui întrebări la care niciodată nu te-ai gândit. Punând întrebări corecte poți adesea înțelege de ce oamenii au gândit și au acționat așa cum au făcut și de ce mai înainte părea imposibil să pătrunzi înțelesurile aceluiași gânduri și comportamente. În acest sens, cele două capitole din partea introductivă propun un nou și incitant mod de punere a întrebărilor și de analiză a lumii în care trăim.

Argumentăm că sociologia este o cale regală prin care ajungem să înțelegem ființa umană și comportamentul ei atât în grupul social cât și în ansamblul societății. Sociologii depășesc opiniile comune despre viața socială și ajung la explicații științifice luând în considerare complexitatea relațiilor sociale, faptul că indivizii sunt legați și influențați de clasa din care fac parte, de sexul și vârsta pe care o au, de naționalitate și de epoca istorică în care trăiesc.

Capitolul 1

OBIECTUL ȘI PROBLEMATICA SOCIOLOGIEI

1.1. Ce este sociologia?

În mod sigur cei mai mulți dintre oamenii interesați de problemele sociale se gândesc pentru început la întrebarea: Ce este sociologia? Această interogație poate primi o diversitate de răspunsuri datorită atât problemelor pe care sociologii le studiază cât și modalităților în care aceștia le abordează.

Pentru început trebuie să subliniem că spre deosebire de viața animalelor, care este ghidată de instincte mai mult decât de regulile comportării în grup, ființele umane sunt mult mai dependente de organizarea socială. De aceea, formele instituționalizării sociale sunt presupuse că joacă un rol major în influențarea acțiunilor umane și este sarcina sociologiei să descopere cum aceste forme operează asupra persoanei precum și cum acestea apar, se dezvoltă, interacționează una cu alta, decad și dispar. Una dintre cele mai importante structuri instituționale este familia - subiectul unui important domeniu al sociologiei, la fel ca și grupul de prieteni, comunitatea, reglementările economice și politice, asociațiile voluntare și în mod special organizațiile, astfel ca biserica și armata, care sunt de importanță specială pentru cercetarea sociologică.

Putem deja remarca că sociologia ni se dezvăluie ca studiul relațiilor socio-umane, al vieții în grup sau ca știință a societății.

Din această cauză, sociologia este un câmp larg cu multe teorii diferite, metodologii variate și numeroase domenii de interes. Datorită acestui lucru, nu există un consens referitor la „adevărul” sociologic. Totuși, în pofida acestui aspect menționat, putem da o definiție acceptabilă acestei discipline de științe sociale. *Sociologia reprezintă studiul sistematic al societății, al grupurilor sociale și al comportamentului uman.* Dezvoltând definiția dată, putem spune că sociologia - ca știință a societății, instituțiilor sociale și relațiilor sociale - se preocupă în mod special de studiul sistematic al comportamentului colectiv al ființelor umane în grupurile organizate și de analiza științifică a instituției sociale atât ca întreg funcțional cât și în relație cu restul societății.

Premisa fundamentală a demersului pe care îl face sociologia este că comportamentul ființei umane este în mare măsură determinat de grupurile cărora oamenii le aparțin și de societățile în care aceștia trăiesc. Printre aspectele importante care interesează sociologii referitor la astfel de grupuri sunt: Cum apar și se dezvoltă grupurile? Cum sunt încorporați membrii noi în grup? Cum contactul direct dintre membrii grupului afectează comportamentul fiecărei persoane? Cum grupul răspunde când se confruntă cu altul, posibil un grup ostil? Dar atunci când un număr de grupuri își coordonează acțiunile, apare un alt nivel al activității sociale sub formă de organizații, așa cum sunt școlile și spitalele sau firmele economice pe care, de asemenea, sociologii le studiază pentru a surprinde tipurile de relații umane care se desfășoară în ele. În sfârșit, combinația grupurilor și organizațiilor formează societățile, care sunt cele mai cuprinzătoare forme de conviețuire socială. Sociologii sunt interesați cum funcționează aceste societăți și cum ele diferă unele de altele într-o serie de probleme ca distribuția resurselor sau rolul familiei și al relațiilor de rudenie în viața oamenilor.

1.1.1. Perspectiva sociologică

O perspectivă este un punct de vedere ori un mod distinct de a vedea, a înțelege ceva. Perspectiva sociologică subliniază rolul puternic pe care grupul și forțele sociale îl joacă în formarea comportamentului uman. În acest mod, *sociologia oferă o perspectivă unică despre ființele umane*, evidențiind că comportamentul uman reprezintă cu mult mai mult decât acțiunile individuale independente ale fiecărui om. Demersul specific al cercetării sociologice îl reprezintă oameni care sunt legați de grupuri și structuri sociale. În acest sens, vom încerca să arătăm pe parcursul întregii lucrări că chiar acele acte pe care noi le considerăm pur individuale, au o bază socială. Mai mult, cea mai mare parte a individualității noastre derivă din social, este socială. De aceea, sociologii se concentrează pe interacțiunea socială și pe relațiile sociale mai mult decât pe indivizi. Fiecare persoană este născută într-un grup particular dintr-o societate dată și viața ei devine o trecere progresivă de la un set de grupuri la altele. Mai întâi familia care asigură socializarea individului, dobândirea de către acesta a unor valori fundamentale și a pregătirii necesare pentru a deveni independent, apoi grupul de prieteni și intrarea în școală, colegii de serviciu etc. Aspirățiile și dorințele care vor întemeia alegerile noastre de mai târziu își găsesc originea în viața noastră din aceste grupuri. Ca adulți, noi vom avea propria familie și vom stabili legături strânse cu alți adulți.

Un element cheie al perspectivei sociologice este recunoașterea clară a faptului că credințele^{*)}, valorile și comportamentele sunt

^{*)} Noțiunea de „credință” reprezintă echivalentul în limba română a ceea ce în engleză se numește „belief” și care, după T. Rotariu și P. Iluț (1997, p. 36), desemnează „o judecată de bază ce ghidează descrierea, înțelegerea, aprecierea și acțiunea într-un anumit domeniu.” Cei doi autori își exprimă speranța că în ciuda conotației religioase pe care cuvântul credință o are, el se va impune și în literatura noastră de specialitate.

legate de grupurile și societățile particulare și acestea pot fi înțelese numai în contextul afilierii la ele. Membrii unui grup sau societăți împărtășesc, de obicei, aceeași viziune asupra realității care determină ce anume cred ei că este drept sau nedrept, bine sau rău, ce merită să fie promovat și ce trebuie respins. Aceasta înseamnă că există în comportamentul uman o diversitate uimitoare de la o societate la alta. Nici un comportament care ni se pare mai mult sau mai puțin exotic al unor popoare din Africa, spre exemplu, nu poate fi complet înțeles în afara împărtășirii modului în care aceste popoare văd lumea și realitățile sociale în cultura lor particulară.

În interiorul propriei noastre societăți de asemenea există variații considerabile în credințele, valorile și comportamentele caracteristice grupurilor diferite care alcătuiesc societatea în care trăim. Această varietate uimitoare, atât în propria noastră societate cât și în culturile lumii, a condus pe sociologi să realizeze că *credințele, valorile și comportamentele pot fi înțelese numai în contextul social în care acestea se produc*. De aceea, putem afirma că oameni care dobândesc cunoștințe științifice despre societate și procesele sociale, vor fi mai bine „echipați” pentru ca să înțeleagă propriile lor vieți. În acest sens, sunt exemplare spusele unui sociolog american care s-a referit la sociologie ca o „perspectivă emancipată” care poate elibera oamenii de orbirea produsă de forțele sociale care acționează asupra lor și pe care aceștia nu le înțeleg.

Prin toate acestea, sociologia diferă de alte modalități de descifrare a acestor probleme pentru că oferă înțelegeri și explicații pe care alte abordări nu le pot face. Această lucrare intenționează să ajute cititorul să dobândească instrumentele necesare pentru a înțelege societatea și lumea în care trăiește, precum și pentru a putea găsi explicații adecvate la modalitățile extrem de diverse în care se comportă oamenii.

1.1.2. Sociologia și conștiința comună

Deși științele sociale exista de numai un secol, oamenii au acumulat cunoștințe despre comportamentul uman de la începutul istorie umanității. Unele din aceste cunoștințe au ajuns până la noi sub formă de proverbe de genul „Două capete gândesc mai bine decât unul singur” sau ca modalități de a face unele lucruri practice. Fiecare generație a adăugat câte ceva la acest adevărat tezaur al omenirii legat de viața de zi cu zi, de situațiile obișnuite cu care se întâlnesc cei mai mulți oameni, precum și de deciziile pe care aceștia trebuie să le ia pentru a le rezolva. Sociologii au numit acest mod de a înțelege lumea conștiință comună. Ea poate fi definită în modul cel mai simplu astfel: *conștiința comună desemnează abilitatea de a vedea și a acționa asupra a ceea ce este evident*. Dezvoltând conținutul acesteia, Traian Rotariu și Petre Iluț (1997, p. 12) arată că:

Prin experiența de zi de zi ajungem ca, până la un punct, fiecare dintre noi să fie un „expert” în problemele legate de spațiul de muncă și de viață nemijlocit. Funcționează aici ceea ce se numește *cunoașterea la nivelul conștiinței comune*, al *simțului comun*, al *bunului simț*, adică sistemul de reprezentări, cunoștințe, explicații și interpretări obținute în mod spontan, fără o cercetare sistematică și după modele științifice, ci doar pe baza activităților și contextelor obișnuite (loc de muncă, familie, organizații politice, cercuri de prieteni etc.).

Cercetările legate de acest tip de cunoaștere, domeniu denumit al **cogniției sociale**, au evidențiat că cunoașterea comună în zona socialului nu trebuie subapreciată pentru că ea se întemeiază pe adevărate strategii de cunoaștere care se întind de la observații făcute asupra oamenilor la metode statistice. Afirmatia este susținută de faptul că distanța dintre cunoașterea comună și cea științifică este mai mică decât în domeniile specifice altor științe, cu deosebire în cele ale naturii. Acest lucru este foarte limpede formulat de Petru Iluț (1997, p. 10) astfel:

Apropierea mai mare dintre comun și științific în cunoașterea socioumanului este dată, pe de o parte, de faptul că disciplinele științifice ce vizează această realitate nu au ajuns la un stadiu de dezvoltare - după criteriul exactității, al predictibilității și deci al aplicabilității practice - comparativ cu științele „tari” (fizică, chimie, biologie), iar, pe de altă parte, de faptul că, fiind vorba de sociouman, cunoașterea comună „este la ea acasă”, având puternice atuuri epistemice și ajungând la rezultate mult mai pertinente față de prezența ei în alte domenii.

Dar nu trebuie să ometem a sublinia că există o serie de limite ale cunoașterii comune care impun necesitatea demersului științific. Urmându-l în continuare pe același autor citat mai înainte, putem enumera câteva dintre riscurile și erorile acestui tip de cunoaștere:

- Subiectivitatea, interesele, aspirațiile și valorile unei persoane sau grup social pot altera percepția corectă a realității. Din acest motiv constatăm serioase diferențe de opinii între indivizi cu privire la același eveniment social.
- Tendenza de a generaliza și a absolutiza constatările pe marginea unei situații specifice. Oamenii, aproape fără să își dea seama, transformă caracteristicile unei realități sociale imediate în caracteristici universale.
- Datorită numărului restrâns de cazuri pe care le au în vedere, oamenii pot surprinde doar legăturile aparente dintre dimensiunile fenomenului și factorii care au concurat la producerea acestuia.
- În lipsa investigației riguroase bazate pe măsurare și numărare, constatările la nivelul conștiinței comune sunt lipsite de exactitate și precizie fiind formulate în termeni vagi.
- Clișeele și stereotipiile sociale care au o mare circulație într-un anumit context sociocultural reprezintă de multe ori surse importante pentru cunoașterea comună și, în mod inevitabil, induc judecăți deformatate asupra fenomenelor sociale. O

propoziție de genul „Pe vremea mea nu se întâmplau astfel de lucruri”, formulată de persoanele mai în vârstă, nu poate reprezenta nici pe departe o premisă explicativă a schimbărilor comportamentelor sociale de astăzi.

În spiritul celor de mai sus, putem spune că simțul comun este bun pentru unele lucruri, dar în multe alte situații el este total inadecvat și, de aceea, trebuie să folosim alte mijloace pentru înțelegerea lumii. Sociologia este un astfel de mijloc.

1.2. Caracteristicile sociologiei

Sociologia are trei caracteristici de bază. Prima, sociologia este considerată o *știință*, una din câteva moduri posibile de înțelegere a realității. Ea este o abordare generală care pune și răspunde la întrebări bazate pe observație, generalizare și interpretare. A doua, sociologia este o *știință socială*; ea folosește metodele științei pentru a studia comportamentul uman. A treia, *sociologia, în cea mai mare parte a ei, se referă la comportamentul social într-o dimensiune relativ largă*. Cu alte cuvinte, sociologii sunt mult mai probabil interesați în predicția modului în care majoritatea oamenilor vor răspunde la o situație socială particulară decât în predicția răspunsului dat individual la acea situație. Similar, sociologia este preocupată de influența pe care o au asupra comportamentului oamenilor, grupurile și societățile cărora aceștia le aparțin.

1.2.1. Sociologia ca știință

Știința ca mod de gândire. Știința reprezintă unul din câteva moduri posibile de înțelegere a realității. Așa cum deja am văzut, simțul comun este un alt mod de a înțelege realitatea, după cum credința și tradiția sunt altele. Fiecare dintre acestea este folositor pentru înțelegerea anumitor feluri de lucruri, dar trebuie să știm că oricare are limitele lui. Sociologia folosește abordarea științifică ca să studieze oamenii și acest lucru o distinge de toate celelalte

mijloace menționate mai sus de înțelegere a comportamentului uman. *Știința este o metodă de obținere a cunoștințelor obiective și sistematice prin observație empirică.* Ea este un mod de cercetare a realității care constă dintr-un ciclu al observației, generalizării, explicației și predicției.

Știința are câteva caracteristici care o distinge de sursele neștiințifice ale cunoașterii. În primul rând, *știința este empirică*, adică se bazează pe observație; astfel lucrurile pot fi văzute și/sau măsurate. Cercetătorii trebuie să fie în măsură să demonstreze că ceea ce ei reclamă că este adevărat poate fi observat în realitate. Sensul comun al cunoașterii, tradiția sau intuiția nu își găsesc locul aici. În acest fel, știința este delimitată de valoare care nu poate fi observată direct, așa cum ar fi existența raiului sau a iadului. Al doilea, *știința este sistematică*; ea se bazează pe observație repetată sau măsurare și urmează proceduri și metode general acceptate. Observația sistematică este numită **cercetare**. Prin acest fel de observație oamenii de știință încearcă să găsească **pattern**-uri (tipare, modele) și regularități care se produc constant în procesul social cercetat și care le oferă posibilitatea să facă predicții că într-un set dat al condițiilor acestea vor produce același rezultat, lucru care se întâmplă chiar în situații similare pe care ei nu le-au observat direct. Când oamenii de știință găsesc astfel de regularități, ei caută să le explice printr-o **teorie**.

Al treilea, *știința este deterministă*. În mod esențial, oamenii de știință lucrează cu cauza și efectul; cercetătorii observă ce întâmplări se produc obișnuit într-un set dat al condițiilor (cercetare) și încearcă să explice de ce s-au întâmplat (teorie). Dacă această explicație este corectă, cercetătorul a elaborat o teorie care ar putea fi capabilă să prevadă ce se va întâmpla în mod regulat în viitor sub condiții similare. Aceste predicții sunt apoi testate de noi observații și ciclul este repetat. Ideal, fiecare ciclu ar trebui să genereze cunoștințe noi. Acest ciclu este cunoscut ca metoda științifică. Datorită acestui lucru *știința este temporală*, ceea ce

înseamnă că rezultatele investigațiilor științifice sunt considerate tentative, ele fiind totdeauna deschise întrebărilor și chiar respinse. Nu există în știință adevăruri ultime, sacre, intangibile. Spre exemplu, la începutul acestui secol, mulți cercetători sociali au acceptat descoperirile criminologului italian Cesare Lombroso (1911) conform cărora unii oameni sunt „criminali înăscuți”, genetic inferiori ființelor umane și fac parte din tipul uman primitiv. Datele empirice ale lui Lombroso, deși nu erau colectate sistematic, demonstau acest punct de vedere. Astăzi, cercetătorii sociali recunosc că crima este un produs al învățării sociale și al condițiilor din societate mai mult decât al cauzelor genetice. În sfârșit, *știința este obiectivă*. Cercetătorii se străduiesc să prevină ca valorile lor personale să afecteze cercetările pe care le întreprind. Aceasta nu înseamnă că oamenii de știință nu au valori, pasiuni sau emoții. De aceea aceștia au introdus mijloace de verificare astfel ca înclinațiile personale să nu își găsească loc în corpul cunoștințelor științifice.

Știința nu este ușor de folosit, dar reprezintă cel mai eficient mijloc pentru dobândirea de cunoștințe sistematice, verificabile despre lume. Desigur, ea are limite proprii, sunt întrebări la care nu poate da răspunsuri. De exemplu, nu poate verifica existența unei ființe supreme sau să ne spună care valori sunt bune și care rele. Acestea sunt în fond chestiuni ce țin de credință sau alegeri, nu de știință și de aceea cel mai bun mod de a ne apropia de răspunsurile la asemenea probleme este pe calea religiei și a cunoștințelor tradiționale.

Observația sau fundamentul empiric. Așa cum am spus, metoda științifică se bazează pe observație. Dacă un lucru nu este observabil ori efectele acestuia nu sunt observabile, atunci nu poate constitui obiectul cunoașterii științifice. Dar ceea ce noi luăm drept date ale științei sunt fenomene și obiecte empirice, adică ele există în lumea reală. Aceste date sunt observabile, le putem vedea sau/și surprinde efectele lor. Spre exemplu, fiecare individ dintr-o aulă universitară este un student sau o studentă. Acest lucru îl cunoaștem

prin observație: participă în mod regulat la cursuri, studiază la bibliotecă, își pregătește lucrările, dă examene și așa mai departe.

Teoria. În esență teoria se referă la relațiile dintre lucrurile pe care noi le observăm. Faptele prin ele însele nu sunt folositoare, ele pur și simplu sunt fapte, adică frânturi de informații care descriu ceva sau ne spun ce este acel ceva. Până când noi nu construim relații între faptele observate nu putem face prea multe cu acestea, cu excepția descrierii lor. Dacă luăm exemplul studentului sau studentei de mai sus, acele caracteristici care-i disting de alți oameni sunt simple fapte, ele descriu rolul și statusul oricărui student/studentă. O altă poziție sau rol pe care îl putem lua în considerație este acela al profesorului; noi putem să-l descriem la fel cum am făcut mai înainte cu studentul sau studenta. Singure aceste fapte nu înseamnă prea mult, dar dacă noi plasăm în relație studentul sau studenta cu profesorul începem să construim o teorie. Putem observa, spre exemplu, existența diferențelor de „putere” între studenți și profesor. Dar imediat rezultă câteva întrebări: Cum cunoaștem aceste diferențe? Care este contextul în care se manifestă relația de putere? Acestea sunt întrebările pe care le putem pune ca să ne ajute să arătăm relațiile pe care le folosim ca să construim teoria noastră despre comportament în cadrul relației student/studentă-profesor. Numai punând împreună într-o structură coerentă această relație sau altele care ne interesează, putem să explicăm comportamentul oamenilor aflați în acele poziții și, de fapt, să începem să construim o „teorie”. *Teoria este un set de relații logice între elemente, care explică ce se întâmplă cu acestea în condițiile date.* (Elemente: student/studentă și profesor; condiții: aulă, sala de seminar, strada, biblioteca, examen) Teoria va interpreta relațiile care ne interesează, va arăta cum elementele vor acționa sau reacționa unul față de altul.

„Teoria” comportamentului în sala de clasă este chiar o teorie. Ea este abstractă, explică relații. Pentru a fi o teorie în sens științific, acesta trebuie să fie demonstrată, să arate că ține în

„confruntarea” cu realitatea. Ca să demonstrăm teoria noastră trebuie să definim cu grijă variabilele cu care lucrăm, relațiile dintre ele și apoi să arătăm cum acestea se vor produce și în ce fel de circumstanțe. Apoi trebuie să observăm unele feluri de comportament sau consecințele acestora, care vor arăta că teoria rezistă și putem să explicăm sau să facem o predicție.

Scepticismul organizat. Fundamentul abordării discutate mai înainte - un ciclu al cercetării conținând observația, generalizarea, explicația și predicția - este împărțit de toate științele, atât științele naturii ca fizica, chimia, astronomia și biologia cât și de științele sociale, ca psihologia și antropologia, care studiază comportamentul uman. De asemenea, anumite principii se aplică în toate științele; unul din cele mai importante este scepticismul organizat. Acest principiu stabilește că știința nu acceptă nimic pe bazele credinței sau simțului comun; orice lucru acceptat de știință trebuie, în ultimă instanță, să fie demonstrat prin observație. Cu alte cuvinte, un om de știință acceptă ceva ca adevărat numai dacă i se demonstrează acest lucru.

Problemele științifice sunt adesea marcate de competiția teoriilor, fiecare reclamând că reprezintă explicația adevărată. Pentru ca oamenii de știință să accepte o teorie, ei trebuie să observe suficiente pattern-uri în acord cu teoria și astfel să se convingă că teoria este corectă. Cu alte cuvinte, lucrurile pe care o teorie le prevede trebuie să arate în mod consistent prin cercetare că sunt adevărate. Dacă se întâmplă așa, comunitatea științifică va accepta teoria ca corectă; dacă nu, teoria nu va fi acceptată și, în mod firesc, va fi respinsă.

Împărțirea rezultatelor și metodelor. Oamenii de știință au obligația să împărțască cu ceilalți cercetători cunoștințele pe care ei le produc chiar și atunci când rezultatele la care ajung nu sunt în consonanță cu teoriile lor. Aceștia trebuie să descrie complet cum au condus cercetarea care a produs rezultatele respective. Această obligație este importantă pentru două motive. Primul, alți

cercetători nu pot determina dacă un rezultat are valoare de adevăr dacă ei nu știu cum au fost făcute observațiile cu care s-a ajuns la rezultat. Principiul scepticismului organizat descurajează oamenii de știință să accepte un astfel de rezultat. Al doilea, împărtășirea metodelor folosite permite **replicarea**. Adică, alți cercetători pot fi în măsură să reproducă investigația respectivă sau altele similare. Dacă alți oameni de știință nu pot reproduce rezultatele, validitatea acestora va fi cu certitudine suspectă.

1.2.2. Sociologia ca știință socială

Așa cum am observat mai înainte, sociologia este una din științele sociale care sunt preocupate de studiul comportamentului uman. Toate științele sociale împărtășesc presupunerea comună că comportamentul uman poate fi studiat științific, deși există dezbateri serioase referitor la felul cum se realizează mai bine acest lucru. Cercetătorii din domeniul științelor sociale cred că anumite pattern-uri și regularități ale comportamentului uman le permit să îl prevadă și să îl explice într-o măsură substanțială. Este această presupunere adevărată? Poate fi comportamentul uman studiat științific?

Mulți oameni argumentează că acesta nu poate fi studiat. Ei pleacă de la premisa că fiecare persoană este un individ capabil să facă alegeri libere în legătură cu un număr aproape infinit de lucruri și atunci se naște întrebarea: Cum putem noi gândi comportamentul uman ca regulat și predictibil? Cel mai bun răspuns rezidă în constatarea că fiecare dintre noi trăiește experiența regularităților și elementelor predictibile ale comportării umane cotidiene. În esență, comportamentul uman este repetitiv datorită modelelor, tiparelor (pattern-urilor) stabilite social. Datorită acestui fapt putem face predicții în mod rezonabil despre aproape orice individ cum se va comporta în anumite condiții date. Mai mult, nu numai că comportamentul este modelat, dar el are loc în contextul structurilor sociale. Aceste structuri impun individului cum trebuie să se

comporte în anumite situații. Spre exemplu, ori de câte ori cineva conduce o mașină, se bazează pe comportamentul predictibil al celorlalți șoferi de pe drum. El presupune că aceștia vor merge pe partea dreaptă a drumului, opresc la semnale, așteaptă lumina verde să pornească și așa mai departe. Desigur că în cele mai multe cazuri oamenii așa fac. În mai rarele ocazii când oamenii se comportă în afara acestor predicții, se produc de cele mai multe ori și accidente. În multe alte situații comportamentul oamenilor este de asemenea predictibil; ca spectatori la un meci de fotbal, ca participanți la un serviciu religios ș.a. Chiar în situații mai puțin structurate, cum ar fi o petrecere, există reguli de comportare. În oricare din cazurile amintite, dar bine înțeles și în multe altele, fiecare are o anumită experiență și o idee rezonabilă pe care a dobândit-o și, în mod obișnuit, va acționa potrivit situației în care se găsește.

De asemenea, deoarece oamenii împărtășesc anumite caracteristici (educație, ocupație, clasă socială, etnicitate, regiune geografică sau loc de rezidență, sex etc.) comportamentul lor adesea este predictibil în termenii acestor caracteristici. Unii sociologi merg mai departe și spun că modul în care oamenii gândesc și acționează este determinat de aceste caracteristici. Spre exemplu, sociologii, politologii și mulți alții oameni din domeniul științelor sociale votează cu partide care au o doctrină liberală, spre deosebire de ingineri sau biologi care se orientează spre partide conservatoare. Cercetările au evidențiat că cu cât gradul de educație este mai înalt cu atât interesul este mai mare pentru lectură sau pentru a asculta muzică clasică. Cu alte cuvinte, cultura determină comportamentul uman.

Pentru a putea realiza cercetarea științifică a comportamentului uman, sociologia a elaborat tehnici și metode de măsurare din cele mai bune, care sunt aplicate în domenii variate. Sondajele politice au fost dezvoltate de sociologi. Cercetarea contemporană a pieței este un rezultat al aplicării instrumentelor sociologiei, la fel ca și cercetările demografice sau studiile comunităților privind distribuția

oamenilor după educație, clasă, ocupație și așa mai departe.

Limitele științelor sociale. Dincolo de astfel de cazuri evidente ale comportamentului predictibil, cercetătorii din domeniul științelor sociale au dezvoltat un număr impresionant de posibilități de a prevedea comportamentul bazat pe observație și măsurare atentă și sistematică. Într-o populație mare de cupluri recent căsătorite, de exemplu, un om de știință poate prevedea cu acuratețe rezonabilă ce fel de cupluri au riscul cel mai înalt de a divorța. Astfel, pe baza rezultatelor cercetărilor trecute, omul de știință poate spune că acele cupluri cu nivelul venitului și al educației mai scăzut, care s-au căsătorit la o vârstă mai tânără, cele în care soția are un venit mai ridicat decât soțul, precum și acelea în care partenerii au modele de comportament mult diferite datorită originii sociale, au un risc mai ridicat al divorțului decât cuplurile cu caracteristici opuse. Nu orice cuplu cu caracteristici de „risc înalt” vor divorța, dar un om de știință poate prevedea că un grup mare de cupluri cu aceste caracteristici vor trece prin experiența unei rate mai ridicate a divorțului decât un grup similar de cupluri fără aceste caracteristici. La această dimensiune mare, divorțul este predictibil, chiar dacă rata erorii crește când se încearcă predicția dacă un anumit cuplu va divorța.

O analogie poate fi găsită în știința naturii a meteorologiei, studiul vremii. Asupra unei suprafețe întinse (astfel ca o țară sau o regiune mai mare a acesteia), meteorologia poate face predicții cu acuratețe. Dar ele sunt de departe mai puțin exacte în predicția a ce se va întâmpla într-o zonă mai restrânsă, cum ar fi o localitate. Aceasta nu înseamnă că meteorologia nu este științifică ori că vremea este total impredictibilă. Mai mult, aceasta înseamnă că pattern-ul de dimensiune mare este mai ușor de prevăzut decât experiența izolată dintr-o localitate.

Același este adevărul în științele sociale: pattern-urile comportamentului general în grupuri de oameni sunt predictibile frecvent; comportamentul exact al unui individ dat este mult mai

puțin predictibil. În situații individuale, predicția comportamentului devine mult mai probabilistică; în raport cu ceea ce noi cunoaștem despre un individ, putem afirma la un nivel scăzut de probabilitate că individul va gândi sau se va comporta într-un mod particular, dar nici pe departe nu putem face o predicție exactă și completă, la fel ca meteorologul care nu poate să prevadă cu siguranță vremea dintr-o localitate anume.

1.2.3. Elemente de complexitate în studiul comportamentului uman

Deși comportamentul uman arată regularitate și predictibilitate considerabilă, anumite elemente de complexitate sunt prezente în științele sociale, elemente pe care nu le găsim în științele naturii. Aceste complexități fac comportamentul uman mai dificil de studiat decât procesele naturale și ele ne ajută să explicăm de ce predicțiile științelor sociale sunt în mod frecvent mai puțin precise decât cele ale științelor naturii.

Reactivitatea. O problemă cu care se confruntă cercetarea în științele sociale este reactivitatea, adică tendința oamenilor să se comporte diferit când ei sunt studiați decât așa cum aceștia o fac în mod normal. Astfel, ceea ce cercetătorul observă nu este comportamentul normal de fiecare zi ci, în parte, o reacție la procesul de cercetare. Cercetătorii din domeniul științelor naturii nu se confruntă cu aceste dificultăți. Spre exemplu, în condiții de temperatură și atmosferă stabile, două substanțe chimice vor reacționa una față de alta în același mod de câte ori se întrunesc condițiile respective. Acest lucru nu se petrece nici măcar în interacțiunea dintre doi oameni. Astfel una din provocările mari ale cercetării în științele sociale este să măsoare corect ceea ce cercetătorul intenționează să măsoare, nu reacția persoanei studiate față de cercetare. Altfel spus, sociologii trebuie să țină cont de reacțiile oamenilor atunci când întreprind o cercetare.

Efectele reactivității în cercetarea sociologică au fost ilustrate

într-un studiu al productivității muncii desfășurat la uzina Hawthorne al companiei Western Electric acum câteva decenii (Roethlisberger și Dickson, 1939). Cercetătorii au început prin introducerea unui număr de îmbunătățiri în mediul de muncă astfel ca iluminatul mai eficient, mai multe pauze și zile de lucru mai scurte. Ca urmare a acestor schimbări productivitatea muncii a crescut, lucru pe care cercetătorii se așteptau să se întâmple. Dacă se opreau la acest punct, concluziile lor erau inexacte, așa cum a demonstrat faza următoare a investigației. Experimentatorii au inversat îmbunătățirile prin diminuarea luminii, scurtarea perioadelor de pauză și prelungirea zilei de lucru. Spre surprinderea cercetătorilor, productivitatea continua să crească. După o analiză atentă a devenit clar ce s-a întâmplat. Atenția pe care muncitorii o primeau ca o consecință a faptului că erau subiecți de studiu mai mult decât schimbarea condițiilor de muncă, a condus la alterarea observațiilor față de creșterea performanțelor acestora. Muncitorii s-au văzut ei înșiși ca un grup special de „aleși” să primească un tratament deosebit din partea companiei și au răspuns muncind din greu. Acest tip al reactivității este acum denumit „Efectul Hawthorne”- atenția pe care oamenii o primesc deoarece ei sunt implicați într-o cercetare științifică poate altera comportamentul acestora.

Schimbarea în timp și spațiu. Un alt factor complicat în științele sociale este că relațiile sociale se pot schimba semnificativ în timp și chiar de la un loc la altul. Spre exemplu, comportamentul electoral al unui segment distinct de populație se poate schimba în intervalul dintre două alegeri generale. Această complicație există într-o măsură mult mai mică în științele naturii. Acum mai bine de 50 de ani, protonii aveau sarcină pozitivă, iar electronii erau încărcăți cu sarcină negativă, lucru valabil și astăzi, și va fi și peste alți 50 de ani, atât la București cât și la Cluj sau Alba Iulia, spre deosebire de posibilitatea de schimbare a opțiunilor electorale ale unui grup social. Această complicație pentru studii

comportamentului uman evidențiază două probleme importante cu privire la științele sociale:

1. Cercetarea trebuie să-și reînnoiască datele mereu; regularitățile demonstrate a fi adevărate în trecut, nu întotdeauna sunt adevărate și în prezent. Numai cercetarea curentă poate indica acest lucru.
2. Rezultatele cercetării dintr-o localitate nu sunt neapărat valabile și în alta. De aceea, în general, cercetarea la scară națională este preferabilă față de studiile locale. Oricum, întotdeauna trebuie să se dea atenție folosirii și generalizării rezultatelor cercetărilor de la sau la un domeniu local particular.

Tineretea sociologiei. În comparația dintre științele sociale și științele naturii este de menționat că primele sunt relativ tinere. Termenul de sociologie a fost creat în urmă cu 150 de ani și toți oamenii considerați semnificativi în disciplină s-au născut în ultimii 200 de ani. În contrast, cele mai multe din științele naturii există de mai mult timp - în unele cazuri de mii de ani - și prin urmare au avut mult mai mult timp să-și construiască un corp de cunoștințe.

Valorile și obiectivitatea. Știința presupune să fie liberă de valori, în sensul că ceea ce cercetătorii observă este real, obiectiv. Propozițiile științei sunt presupuse a nu reflecta ceea ce cred oamenii ci doar ce există în realitate. Acest lucru se realizează prin folosirea metodei științifice. Sociologii, la fel ca alți oameni de știință, încearcă să fie cât mai obiectivi în investigațiile lor. Dar cercetarea în științele sociale într-o manieră detașată este mult mai dificil de realizat, deoarece noi, oamenii, suntem în realitate cei studiați. Cercetătorii sunt ființe umane care aparțin unei culturi particulare dintr-o anumită țară și trăiesc într-o anumită perioadă de timp. De asemenea, aceștia vorbesc o limbă particulară. Toate aceste lucruri lucrează împotriva obiectivității. În plus, oamenii de știință din domeniul socialului au adesea sentimente personale puternice față de problemele pe care le studiază. Mulți sunt

interesați de problemele legate de poluare, criminalitate, divorț, drepturile omului etc. Datorită acestui lucru, cercetătorul ca ființă umană este adesea implicat emoțional față de ceea ce studiază.

Atunci este știința liberă de valori? Da și nu. Da, deoarece metodele de investigație au rolul de al ține pe cercetător la distanță de opinia sau înclinația personală. Nu, pentru că diferitele întrebări și lucruri pe care le alege ca să le studieze sunt bazate pe opinia și înclinația personală. În general, interferența dintre valori și obiectul de cercetare se întâmplă rar și la un nivel scăzut în domeniul științelor naturii. Însă, există o controversă considerabilă asupra măsurii în care sociologii și ceilalți oameni din domeniul științelor sociale pot sau ar putea să separe valorile lor personale de cercetările pe care le fac. Dar, așa cum am mai arătat, sociologii încearcă ei înșiși să se elibereze de valori și înclinații personale prin folosirea metodei științifice. Ei sunt capabili să facă acest lucru aproape în aceeași măsură ca cercetătorii din domeniul științelor naturii. Una dintre abordările cele mai realiste a controversei referitoare la eliberarea de valori este cea a lui Alvin Gouldner (1962). În esență, el afirmă că cercetătorii au valori ca orice ființă umană. Mai mult, aceste valori pot influența cercetarea în moduri așa de subtile că efectele lor nu pot fi niciodată eliminate. În loc de a nega sau a ignora valorile, Gouldner a sugerat că oamenii de știință trebuie să fie extrem de conștienți și sinceri față de acestea în desfășurarea cercetărilor lor. Fiind astfel avertizați, ei sunt capabili să evalueze investigațiile pe care le fac și să observe căile posibile prin care munca lor poate fi influențată de înclinațiile personale.

Dar așa cum am subliniat deja, știința și-a construit mijloace de verificare împotriva înclinațiilor personale, deși noi nu trebuie să ne așteptăm că acestea să fie eficiente pe deplin. Deoarece știința este temporară și studiile sunt adesea repetate, un domeniu particular al investigației probabil va fi cercetat de mai mulți oameni de știință care au valori diferite. Dacă, în ciuda diferențelor de puncte de vedere, acești cercetători ajung la concluzii similare, putem fi

suficient de încrezători că concluziile nu sunt influențate de înclinațiile personale.

1.3. Imaginația sociologică

Sociologii sunt preocupați de modul în care condițiile sociale influențează viețile noastre ca indivizi. Condițiile sociale sunt realitățile vieții pe care le producem împreună ca ființe sociale, aspectele societății care izvorăsc din interacțiunea umană. Ele sunt diferite de factorii biologici (factorii referitori la comportamentul și nevoile noastre ca animale) și de factorii psihologici (factori referitori la modelele noastre de comportament ca indivizi). *Abilitatea de a vedea cum condițiile sociale afectează viețile noastre este circumscrisă termenului de imaginație sociologică.* Termenul este asociat cu scrierile unui mare sociolog american C. Wright Mills, mai direct cu celebra lui lucrare **Imaginația sociologică** (1975). Astăzi paradigma*) lui Mills este recunoscută de cei mai mulți oameni din domeniu ca una dintre cele mai importante perspective sociologice globale. Wright Mills crede că oamenilor obișnuiți le lipsește imaginația sociologică - o abilitate (calitate a minții) care le dă posibilitatea să vadă interrelația dintre propriile vieți, perioada istorică și aranjamentele instituționale și societale în care aceștia trăiesc. Cu cuvintele lui Mills (1975, p.40):

... individul nu-și poate înțelege propria experiență și nu își poate făuri destinul decât dacă se situează în epocă; el nu-și poate cunoaște șansele de viață decât înțelegându-le și pe cele ale tuturor indivizilor care se află în aceleași circumstanțe ca și el.

Imaginația sociologică permite oricărui individ să-și formeze o opinie în legătură cu ceea ce pare necaz personal și problemele

*) În nucleul ei, o paradigmă este un model fundamental care organizează viziunea noastră asupra aspectelor aflate în legătură cu analiza sociologică a problemelor sociale.

sociale cu care se confruntă. Aceasta încurajează posesorul ei să încerce să înțeleagă și să rezolve atât problemele personale cât și crizele societale. Putem spune că *imaginația sociologică este un mod de gândire critică care ne ajută să înțelegem cum problemele sociale ne afectează personalitatea.* Aceasta ne ajută să deslușim cum contextul social formează realitățile noastre private, adesea într-un mod asupra căruia noi avem un control limitat. Dar de cele mai multe ori oamenii obișnuiesc să gândească în termeni individuali referitor la ce fac ca indivizii. Astfel, când ceva favorabil se întâmplă cuiva, acesta se datorează propriei realizări sau altei persoane - un părinte, soțul/soția, prieten - care au făcut-o pentru el. Similar, când ceva rău se întâmplă, acesta a apărut deoarece individul a greșit ori poate altcineva l-a tratat pe cel în cauză incorect.

Divorțul și imaginația sociologică. Dacă cineva divorțează probabil se va întreba: „Unde au mers lucrurile rău?”, „De ce soția/soțul m-a tratat în acest mod?” Indiscutabil, gândind la astfel de întrebări el sau ea vor obține unele răspunsuri folositoare. În același timp, există altă parte a înțelegerii cazului de divorț care ridică niște probleme la care el sau ea nici nu s-au gândit și la care nici nu pot răspunde. Realitatea este că divorțul a devenit mult mai frecvent în România de astăzi decât în trecut pentru o serie de motive care nu au nimic de-a face cu ce s-a întâmplat între cei doi soți. Aceste cauze de divorț, care sunt examinate în altă parte a lucrării, includ schimbări în dimensiunea economică a familiei, creșterea speranței de viață, schimbările în rolurile bărbaților și femeilor, concepțiile noi despre căsătorie și modificările în legislație. Astăzi căsătoria are loc într-o situație socială diferită de aceea a părinților și bunicilor generației tinere. Datorită acestui lucru se înregistrează un procent mai ridicat de căsătorii care sfârșesc cu divorț ca rezultat al schimbărilor menționate. Astfel, divorțul rezultă numai în parte din comportamentul soțului sau soției, pe când în trecut, un comportament asemănător nu avea drept

rezultat divorțului. Deci, o parte a motivului de divorț este un produs al schimbărilor sociale care au condus la creșterea riscului divorțului pentru oricare individ.

Folosirea imaginației sociologice ne ajută să înțelegem o varietate largă de evenimente care se produc în viața noastră, să surprindem ce forțe sociale formează propria noastră biografie și a oamenilor apropiați nouă. Imaginația sociologică ne ajută să evităm să ne blamăm gratuit pentru necazurile cu care ne confruntăm în viață. Ea ne permite să înțelegem, de exemplu, de ce unii oameni sunt bogați și cu putere, iar mulți alții nu sunt; de ce am eșuat la un examen de admitere într-o facultate sau de ce am pierdut un post despre care credeam că ni se cuvine. Imaginația sociologică este folosită atât la nivelul indivizilor cât și la cel al ansamblului societății. Din punct de vedere individual, imaginația sociologică ne oferă o înțelegere mai bună a ce ni se întâmplă și o explicație mai plină de înțeles a comportării altora. Din punct de vedere social, ea poate fi un instrument foarte util pentru a ameliora problemele pe care le ridică comportamentul uman sau reglementările sociale.

O presupunere de bază a imaginației sociologice este că mare parte din istoria umană o reprezintă contradicțiile și conflictele dintre cei puțini care au controlul resurselor limitate și cei mulți care nu îl au. Aceste resurse includ bogăția (proprietatea), venitul (salariile și câștigurile din alte surse), puterea (capacitatea de a lua decizii economice și politice care afectează întreaga societate) și valorile culturale (standardele despre ce este drept și nedrept, bun și rău, frumos și urât etc.). Unde își găsesc originea aceste contradicții? Mills a crezut că modul cel mai bun de a localiza contradicțiile este să începi să pui *întrebări cheie* (David R. Simon, 1995) care vizează următoarele *probleme majore*: (1) structura socială; (2) cursul dominant („main drift”) al perioadei istorice curente și, (3) caracterul social (biografia) și gradul de alienare.

Structura: Care este structura specifică ansamblului societăți și care sunt componentele esențiale ale acesteia? Cum părțile se

găsesc în relație unele cu altele? Cum societatea dată diferă de altele datorită particularităților structurii sociale?

Cursul principal al perioadei istorice: Unde se găsește societatea în istorie; este aceasta în ascensiune sau în declin? Cum se înfăptuiesc schimbările sociale? Care sunt trăsăturile esențiale ale epocii istorice? Cum se face istoria? Ce tendințe dominante ale perioadei curente vor cauza curând contradicții și probleme sociale?

Caracterul social (biografia): Ce fel de bărbați și femei caracterizează societatea? Ce fel de „natură umană” se dezvoltă? În ce feluri sunt formate caracteristicile sociale ale oamenilor? Care caracteristici sunt încurajate și care sunt reprimare? Ce tipuri de „naturi umane” sunt dezvăluite în caracterul pe care îl observăm în societate în această perioadă? Cum este formată „natura umană” de instituțiile dominante ale societății?

Pentru Mills o trăsătură esențială a caracterului social care trebuie cercetată este **alienarea**. Pentru aceasta trebuie să întrebăm: Care sunt condițiile instituționale responsabile pentru sentimentele de alienare și prețuire proprie scăzută pe care le au indivizi? Cum sunt aceste condiții care alienează oamenii în instituții și care este legătura acestora cu micro și macro problemele sociale variate? Ce se poate face ca să depășim condițiile ce provoacă alienare și sentimentele pe care acestea le generează indivizilor ? De ce sunt oamenii confuzi față de cauzele alienării lor? Întrebările lui Mills referitoare la structură, istorie și caracterul social asigură un instrument cu care cercetarea sociologică poate fi întreprinsă cu rezultate remarcabile.

1.4. Nivelurile de complexitate ale analizei sociologice

În sociologie există două moduri larg răspândite de împărțire a cunoașterii sociologice: micro și macro. Micro sociologia tinde să se concentreze asupra acțiunilor indivizilor în grupuri, pe modul în

care grupul ne afectează valorile, credințele și comportamentele noastre. Macro sociologia se concentrează pe structura societății, pe relațiile dintre grupuri și structuri. Pentru scopurile analizelor pe care le fac, sociologii adesea vorbesc despre comportamentul uman că se produce la trei niveluri diferite de complexitate ale socialului: micro, mediu și macro.

Nivelul microsocial al cercetării sociologice se concentrează asupra comportamentelor individuale în legătura lor imediată cu alții, adică cu pattern-urile interacțiunii în cadrul unui număr mic de oameni așa cum se manifestă acestea în viața de zi cu zi. De fapt, interacțiunea socială, adică interacțiunile dintre doi sau mai mulți indivizi, reprezintă probabil cel mai important concept sociologic deoarece interacțiunile de acest gen produc componenta elementară a tuturor relațiilor și grupurilor ce constituie societatea umană. La **nivelul mediu** de analiză socială, sociologii cercetează relațiile sociale din structurile sociale (ca de exemplu cele din componența statului sau economiei) la care oamenii participă și care formează și influențează viețile acestora prin organizații și comunități. Studiile la **nivelul macrosociologic** încearcă să explice procesele sociale care influențează populațiile, clasele sociale și întreaga societate. Prin toată lucrarea noastră vom arăta cum imaginația sociologică poate fi aplicată la fiecare din aceste niveluri de complexitate ale societății și ale schimbării sociale.

Tabelul 1.1 rezumă aceste niveluri împreună cu câteva exemple de tipuri de cercetări care se desfășoară în fiecare dintre acestea.

Tabelul 1.1. NIVELURILE DE ANALIZĂ SOCIOLOGICĂ

Macro	Revoluții; migrații intercontinentale; apariția instituțiilor noi.	Cum se schimbă societățile și instituțiile.
Mediu	Relațiile interumane în birocrății; mișcările sociale; participarea indivizilor la viața comunității.	Cum birocrățiile afectează personalitatea? Toate mișcările sociale trec prin etape similare?

Micro	Interacțiunile în grupurile mici; imaginea proprie; jocul rolurilor.	Cum oamenii își îndeplinesc rolurile în cadrul grupurilor? Cum sunt create structurile grupului?
--------------	--	--

1.5. Sociologia și celelalte științe sociale

Sociologia are în comun câteva lucruri importante cu celelalte științe sociale: folosirea metodei științifice, presupunerea că comportamentul uman are pattern-uri și regularități și, pe această bază, credința că acest comportament poate fi studiat și înțeles prin observație sistematică, generalizare și interpretare. Este cazul psihologiei, antropologiei, economiei și politologiei. Cu toate că aceste discipline sunt considerate discipline academice distincte, într-un anumit fel ele se suprapun considerabil. Multe domenii ale comportamentului uman sunt studiate de una sau mai multe discipline de științe sociale, uneori cu metode similare de cercetare. Însă sociologia diferă în anumite aspecte de aceste științe sociale ca și de multe altele. Având în vedere acest lucru, mai întâi vom preciza și explica obiectul de studiu al sociologiei, după care vom discuta cum fiecare dintre științele sociale menționate se găsește în relație cu sociologia.

Obiectul sociologiei. Ca știință socială, sociologia este ocupată virtual cu toate aspectele comportamentului uman. În acest sens, ea este mai puțin specializată decât alte științe sociale, în special economia și politologia. Altă trăsătură care distinge sociologia de celelalte științe sociale este dimensiunea interesului ei; aceasta se apleacă mai mult asupra societății și grupurilor din societate decât asupra indivizilor. Printre lucrurile pe care sociologii consideră că trebuie studiate în orice societate sunt instituțiile, adică formele majore de organizare și mijloacele de a face lucrurile să devină acceptate în acea societate. Sociologii sunt interesați de modul în care aceste instituții rezolvă nevoile de bază din societate și cum ele pun în relație interesele, nevoile și dorințele grupurilor variate de

oameni din societate (grupuri etnice, grupuri religioase, clase sociale, grupuri de bărbați și femei). De asemenea, sociologii studiază grupurile sociale pentru a vedea cum ele își împart (și uneori luptă între ele) resursele limitate ale societății. În plus, aceștia studiază credințele, valorile și regulile de comportament care există într-o societate și, în egală măsură, cum și de ce aceste aspecte diferă printre grupurile sociale din aceeași societate. În sfârșit, sociologii examinează modalitățile prin care atât societățile cât și grupurile sociale instruiesc și îndoctrinează noii săi membrii, cât și felul în care grupurile sociale și instituțiile își recrutează membrii lor. Așa cum se poate vedea, problema obiectului sociologiei este aproape fără limite, singura limită este că sociologia, în general, se adresează acestor probleme, cel puțin parțial, la un nivel colectiv - acela al societății sau al grupului social - și cu mult mai puțin la nivel individual.

Sociologia a trecut printr-un proces de diferențiere, în principal după domeniul social pe care îl studiază, apărând astfel: sociologia economică, sociologia politică, sociologia juridică, sociologia științei, sociologia religiei, sociologia educației etc. Subliniem că fiecare sociologie de ramură se concentrează pe studierea caracteristicilor și mecanismelor sociale specifice domeniului de studiu precum și pe intercon condiționările acestuia cu alte domenii și cu ansamblul societății.

Psihologia. Poate cea mai veche dintre științele sociale, psihologia este, ca și sociologia, interesată într-o zonă largă a gândirii și comportamentului uman. Principala diferență dintre ele este aceea că psihologia, în mod tradițional, studiază mecanismele mentale interne ale omului și comportamentul uman prioritar la nivel individual. Psihologia are o zonă de suprapunere importantă cu sociologia, cunoscută ca **psihologia socială**. Aceasta se preocupă de interacțiunea dintre individ și societate, cu un accent special pe influențele societății și grupurilor sociale asupra gândirii și comportamentului individual. Datorită interesului acesteia atât

pentru individ cât și pentru societate, psihologia socială este o subdisciplină importantă atât pentru sociologie cât și pentru psihologie.

Antropologia socială și culturală. Relația dintre sociologie și antropologia socială este chiar mai strânsă. Antropologia se ocupă cu studiul culturilor, tradițiilor și obiceiurilor, originilor, evoluției și caracteristicilor fizice ale ființelor umane. Sociologia pune un accent mai mare decât antropologia pe structura grupurilor, pe procesele ce se produc în cadrul culturilor și pe impactul interacțiunii sociale. Trebuie să spunem că până în primul sfert al secolului 20 cele două discipline erau unite în mod obișnuit într-un singur departament, diferențierea principală fiind dată de preocuparea antropologilor pentru studiul sociologiei oamenilor preliterate. Recent chiar această distincție a slăbit, astfel că antropologii sociali au adăugat domeniului lor de interes din ce în ce mai mult cercetări referitoare la aspectele variate ale societății moderne.

Economia. Disciplina economiei implică studiul comportamentului uman în relație cu producția, schimbul, distribuția și consumul venitului. La fel ca și psihologia, economia are un domeniu important care se suprapune cu sociologia, denumit uneori **sociologie economică** sau **sociologia economiei**. Acest domeniu este constituit din procesele sociale și grupale legate de venit, bogăție, consum al bunurilor și serviciilor, șomaj și alte probleme economice. De asemenea, ea este preocupată de impactul social al diferitelor sisteme economice, cum ar fi socialismul și capitalismul.

Știința politică (politologia). Așa cum sugerează numele, știința politică este interesată de comportamentul uman în legătură cu guvernarea și politica. La fel ca sociologia, ea tinde să opereze la nivel de grup și societate, dar într-un mod mult mai strâns și concentrat. Printre domeniile de interes ale științei politice se găsește dezvoltarea instituțiilor politice. Amintim dintre acestea

sistemele de guvernare și partidele politice, dar și modalitățile prin care publicul se află în legătură cu aceste instituții prin mijloace cum sunt votarea, înscrierea într-un partid politic, participarea la marșuri de protest etc. Ultimele aspecte menționate reprezintă un domeniu de interes care se suprapune cu **sociologia politică** - una din ramurile sociologiei - care are ca obiect de studiu comportamentul social și procesele sociale în context politic și/sau guvernamental.

Asemenea situații similare cu cele arătate mai sus s-au dezvoltat și în legătură cu dreptul, educația și religia și, într-o măsură mai mică, cu domenii care chiar contrastează în raport cu sociologia: ingineria și arhitectura.

Capitolul 2

CUM SE FACE SOCIOLOGIA

2.1. Cantitativ și calitativ în cercetarea socialului

Cercetătorii sociali dezbate de multă vreme valoarea relativă a cercetării calitative și a celei cantitative. Cercetarea interpretativă ori investigația calitativă folosesc o abordare *naturalistă* care caută să înțeleagă fenomenul în contextul situațiilor specifice. *Pozitivismul* cu variantele sale sau investigația cantitativă folosesc metode experimentale și măsuri cantitative ca să testeze generalizarea ipotezelor. Fiecare din cele două abordări majore reprezintă o paradigmă de cercetare fundamental diferită și acțiunile cercetătorului sunt întemeiate pe asumptiile de bază ale fiecăreia în parte. În timp ce cercetătorii cantitativiști caută determinarea cauzală, predicția și generalizarea descoperirilor, cercetătorii calitativiști vizează descrierea fenomenului social, înțelegerea acestuia și extrapolarea rezultatelor la situații similare. De aici, se consideră că *cercetarea calitativă conduce la tipuri diferite de cunoaștere decât cele proprii cercetării cantitative*.

În mod tradițional, științele sociale au luat științele naturii și exactitatea acestora ca model, dând atenție specială dezvoltării metodelor cantitative standardizate. Analiza principiilor cercetării și designul acesteia pun în evidență un set de trăsături de ordin imperativ ce guvernează abordarea cantitativă a socialului (Caseta 2.1). Datorită acestora, pentru o lungă perioadă, cercetarea empirică socială a fost în principal bazată pe ancheta standardizată. Scopul

era să furnizeze date și să analizeze frecvența și distribuția fenomenului social în populație.

Caseta 2.1. Trăsăturile cercetării cantitative

- Cauzele și efecte să fie izolate cu claritate, de aceea condițiile sub care fenomenul și relațiile studiate se produc sunt controlate cât mai strâns posibil.
- Relațiile teoretice operaționalizate corespunzător.
- Eșantioane selectate aleator din populații pentru a asigura reprezentativitatea acestora.
- Măsurarea și cuantificarea riguroasă a fenomenelor; de exemplu, fenomenele observate sunt clasificate după frecvența și distribuția acestora.
- Designul cercetării (eșantionarea, metodele și procedurile alese etc.) exclude influența cercetătorului cât mai mult posibil.
- Afirmațiile generale sunt făcute cât mai independent posibil de cazurile concrete studiate pentru ca ansamblul cercetării să conducă la generalizarea rezultatelor și la formularea legilor generale.

În ultimele două-trei decenii, metodele cantitative au fost abordate din perspective critice variate, care au arătat limitele acestei abordări majore a socialului: scoaterea din contextul social a variabilelor studiate, eludarea procesualității fenomenului, ignorarea interpretării acțiunilor, a scopurilor și motivațiilor subiecților investigați în numele obiectivității, impunerea disjunției dintre unicitatea situației particulare și descoperirea legilor generale. În aceeași perioadă de timp, tot mai mulți cercetători din unele discipline fundamentale și, în egală măsură, dintr-o serie de discipline practice (sociologia, psihologia, lingvistica, administrația publică, sănătatea, asistența socială, planificarea urbană, științele educației sau știința politică) s-au îndreptat spre strategia calitativă. Datorită acestui fenomen, cercetătorii calitativiști pot fi găsiți în

multe discipline și domenii folosind o varietate de abordări, metode, tehnici și proceduri.

Caseta 2.2. Trăsăturile cercetării calitative

- Teorii și metode adecvate obiectului cercetării.
- Recunoașterea și analiza perspectivelor diferite; accentul pe perspectivele participanților în diversitatea acestora.
- Reflecțiile cercetătorului asupra investigației ca parte a procesului producerii cunoașterii.
- Varietatea abordărilor și metodelor.
- Înțelegerea ca principiu epistemologic.
- Reconstrucția cazurilor ca punct de pornire.
- Construcția realității ca fundament al cercetării.
- Textul ca material empiric.

Sursa: Flick, U. (1998, 27)

Cercetarea calitativă și-a câștigat astăzi o *relevanță* specifică în studiul relațiilor sociale datorită pluralității lumii și vieții contemporane. Această pluralitate cere o sensibilitate nouă față de studiul empiric al problemelor. *Susținătorii abordării calitative argumentează că era teoriilor mari este încheiată; abordările locale, temporale și situaționale sunt reclamate în momentul de față.* Schimbarea socială rapidă și rezultatul acesteia, diversificarea lumii confruntă din ce în ce mai mult cercetătorii cu perspective și contexte sociale noi. Acestea sunt așa de noi că metodologiile deductive tradiționale - derivarea ipotezelor și a întrebărilor cercetării din modelele teoretice și testarea acestora în raport cu evidența empirică - fac pe cercetători să eșueze în distingerea obiectivelor investigației lor. Astfel, cercetarea este forțată tot mai mult să folosească strategii inductive: în loc de a porni de la teorii și apoi testarea acestora, sunt cerute „concepte sensibile” pentru abordarea studiului contextelor sociale iar teoriile, la rândul lor, sunt dezvoltate din studii empirice. *Cunoașterea și practica sunt*

studiate ca fiind cunoaștere și practică locală. În acest fel s-a produs o „revoluție” de ordin metodologic în științele sociale.

Deși unii cercetători din științele sociale (Lincoln și Guba, 1985; Schwandt 2001), consideră că cele două abordări majore sunt incompatibile, alții (Patton, 1990) susțin că un cercetător instruit le poate combina cu succes. Disputa este de obicei aridă, deoarece o parte susține caracterul filozofic al fiecărei paradigme, iar cealaltă se axează pe aparenta compatibilitate a metodelor de cercetare, bucurându-se atât de aportul numerelor cât și de cel al cuvintelor. Deoarece ambele paradigme, pozitivistă și interpretativă, se bazează pe presupuneri diferite asupra naturii lumii, ambele reclamă instrumente și proceduri variate pentru a găsi tipul de date dorit. Asta nu înseamnă că pozitivismul nu folosește interviul sau observația, însă doar ca metode complementare, nicidecum dominante. Abordările diferite ne oferă o înțelegere diferită a lumii. De obicei oamenii tind să adopte acea metodologie care se armonizează cel mai mult cu propria lor concepție despre lume. Oricum, trebuie să spunem răspicat că *etapa în care cele două paradigme sunt puse în postură competitivă a fost depășită.*

În sensul acestei afirmații, Patton (1990) pledează pentru „paradigma alegerilor”, care caută „metodologia adecvată drept criteriu primar pentru evaluarea calității metodologiei.” Aceasta permite o „sensibilitate situațională” care nu aderă strict la o paradigmă sau alta (p. 39). Mai mult, tot mai numeroși cercetători cred că investigația calitativă și cea cantitativă pot fi combinate eficient în același proiect de cercetare. Aceștia pleacă de la premisa majoră că *toate datele cantitative se bazează pe judecăți calitative și că toate datele calitative pot fi descrise și manipulate numeric.* Tocmai pe această idee s-a construit analiza calitativă a datelor asistată de computer (Computer Assisted Qualitative Data Analysis Software - CAQDAS), care prin rigoarea oferită managementului bazei de date a asigurat depășirea imaginii „impresioniste” atribuită cercetării calitative. Acest lucru a dat precizie și acuratețe analizei

calitative a datelor și, mai ales, a generat posibilitatea replicării investigației calitative.

Cercetarea sociologică modernă abordează într-o relație strânsă cele două poziții metodologice de bază, *cantitativă și calitativă*. În sensul acestei idei, trei mari profesori americani, G. King, R. Keohane și S. Verba (2000) demonstrează într-o lucrare de referință pentru cercetătorii din domeniul științelor sociale că „Cele două stiluri de cercetare, calitativ și respectiv cantitativ, sunt foarte diferite” (p. 17), dar diferențele de stil (numere și statistică versus cuvinte și interpretare) nu sunt importante „din punct de vedere metodologic și al conținutului propriu-zis”. Ei accentuează că „cercetarea calitativă nu este superioară cercetării cantitative și invers, indiferent care ar fi subiectul cercetării” (p. 19).

În viziunea aceluiași autori, cercetarea științifică a socialului are patru caracteristici:

1. *Obiectivul cercetării îl constituie formularea de inferențe.* Bazându-se pe datele empirice, cercetarea științifică urmărește să producă inferențe descriptive și explicative, care ne „permit să vedem dincolo de datele adunate”.
2. *Procedurile cercetării sunt publice.* Ele sunt un act public pentru a fi transmise altora, astfel încât limitele lor inerente să poată fi depășite. Acest lucru permite cercetătorilor reproducerea proiectelor de cercetare și mai ales să învețe unii de la alții.
3. *Concluziile sunt incerte.* Obținerea de concluzii perfect sigure din datele adunate, care oricum au incertitudinea lor, constituie un act imposibil de realizat. De fapt, incertitudinea este un aspect central al oricărui tip de cunoaștere a lumii.

Caracterul științific este dat de metoda folosită. Metodele și regulile folosite oferă caracterul științei și unitatea sa. În acest sens, știința este o activitate socială cu adevărate „efecte eliberatoare” atâta timp cât contribuie la rezolvarea problemelor oamenilor.

2.2. Procesualitatea cercetării sociologice

Orice cercetarea socială are trei faze: *planificarea* (designul sau logica anticipației), *execuția* și *raportul*. În unele tipuri de cercetare, aceste faze sunt distincte și secvențiale. În alte tipuri, cele trei faze se pot amesteca. În cele ce urmează analizăm prima fază, designul cercetării, care anticipează modul în care investigația va fi realizată. Structura și elementele designului cercetării ne oferă o imagine comprehensivă asupra modului în care se face sociologia. *Se apreciază că elaborarea designului este probabil cea mai dificilă parte a cercetării sociale.*

Designul cercetării se referă la procesul care leagă întrebările cercetării, datele empirice și concluziile cercetării. Acest lucru implica anticiparea tuturor aspectelor cercetării, iar apoi planificarea lor pentru a le executa într-o manieră integrată. Putem compara designul cercetării cu activitatea unui arhitect pentru designul unei construcții. Așa cum orice construcție se poate realiza în moduri variate, tot așa și componentele designului cercetării pot fi organizate în feluri diferite.

Designul cercetării trebuie, în general, să răspundă la trei întrebări de bază: Ce va fi studiat? De ce va fi studiat? Cum va fi studiat? Ultima întrebare poate fi desfăcută mai departe în alte patru întrebări: Ce strategie a cercetării va fi folosită? De unde vor veni datele? Cum vor fi datele colectate și analizate? Când fiecare etapă a cercetării va fi dusă la bun sfârșit? Dacă aceste întrebări primesc un răspuns satisfăcător, cercetătorul își clarifică modul în care să procedeze pe parcursul executării investigației.

2.2.1. Structura și elementele designului

Tema cercetării. Începerea procesului de cercetare - și anume *selectarea temei de studiu - este cea mai importantă etapă a procesului de cercetare.* Tema aleasă pentru studiu dă tonul întregului efort de cercetare și stabilește cadrul în care fiecare din celelalte etape majore ale procesului de cercetare - culegerea

datelor, analiza rezultatelor și redactarea raportului - va fi dusă la bun sfârșit. Trebuie bine înțeles faptul că nici una dintre aceste etape nu poate fi înlocuită prin idei de cercetare de slabă calitate. Tehnicile de cercetare - oricât ar fi de sofisticate - nu pot transforma o idee slabă într-o temă de cercetare bună.

În principiu, nu există un răspuns riguros la întrebarea: Unde își are originea tema cercetării? și nici la întrebarea derivată: Cum ajungem să alegem tema unei cercetări? Însă unele sugestii pot fi date, care țin mai mult de motivații și de valoarea unor criterii, decât de reguli riguroase.

Reprezintă o axiomă afirmația că alegerea unei teme bune depinde de înțelegerea specificului sociologiei. Sociologia studiază comportamentul uman social. Ideea fundamentală pe care își construiește întregul demers se întemeiază pe faptul că acest comportament este format de interacțiunile dintre oameni reglementate în moduri recunoscute social. Cu alte cuvinte, ce este o persoană, ce anume aceasta gândește și face, se găsește sub influența grupurilor din care ea face parte. Sociologii investighează cum indivizii sunt formați de grupurile sociale, de la familii la națiuni, și cum grupurile sunt create și menținute de indivizii care le alcătuiesc. Sociologii încearcă să înțeleagă constantele din aceste procese – modurile în care similaritățile și diferențele urmează un pattern predictibil.

Interesul real pentru o temă generală sau credința că aceasta este mai ușor de abordat reprezintă oricum începutul. De aici se continuă cu realizarea unei liste de teme potențiale mai bine delimitate și, în cele din urmă, la o temă de cercetare abordabilă care permite înțelesuri. Nu există contraindicații în alegerea unui subiect de studiu, important este ca cercetătorul să conștientizeze motivele care i-au determinat alegerea.

Deși este folositor să avem un enunț al temei clar încă de la începutul procesului designului cercetării, aceasta nu este întotdeauna posibil. Nu numai natura cercetării probabil va fi

clarificată în timpul pregătirii designului cercetării dar, de asemenea, cel mai bun titlu poate apărea numai după ce cercetarea este completă. Prin urmare, nu este înțelept să irosim timpul pentru a obține de la început o formulare perfectă a temei. Așa cum vom vedea, este mai bine să ne concentrăm pe pregătirea întrebărilor cercetării și al altor elemente ale designului și apoi să ne reîntoarcem la elaborarea cu acuratețe a titlului.

Motivații și scopuri. Un aspect important al oricărui proiect de cercetare este rațiunea pentru care este întreprinsă; aici intervin factorii motivaționali. Designul cercetării este locul unde motivele personale și scopurile pentru întreprinderea cercetării vor fi declarate. Cercetătorii universitari, inclusiv studenții, au motive personale atât pentru realizarea cercetării cât și pentru alegerea unui subiect specific. Expunerea motivelor și scopurilor este un exercițiu folositor și adesea chiar revelator. Cercetătorul poate avea multe motive publice sau altruiste, cum ar fi să contribuie la dezvoltarea cunoașterii într-o disciplină, la rezolvarea unor probleme sociale sau să participe la organizarea unui domeniu social.

Important este să se spună ce anume cercetarea și-a propus să realizeze; cu ce intenționează să contribuie la afirmarea cunoașterii dintr-o disciplină sau câteva discipline, a unor grupuri, organizații ori comunități, sau a societății în întregul acesteia.

Întrebări și obiective. *Întrebările cercetării constituie elementul cel mai important al oricărui design.* Răspunsul la întrebări orientează activitățile cercetării; deciziile referitoare la toate celelalte aspecte ale designului cercetării sunt dependente de contribuția acestora la răspunsurile cerute de întrebările cercetării. Altfel spus, formularea întrebărilor cercetării este punctul real de plecare în pregătirea unui design al cercetării.

Întrebările cercetării sunt esențiale și este nevoie să fie afirmate cu claritate și în mod concis. Ele pot fi reduse la trei tipuri principale de întrebări: **ce**, **de ce** și **cum**. Este important să distingem între aceste tipuri de întrebări așa cum ele sunt legate de

diferite obiective ale cercetării. În general, întrebările „ce” vizează descrieri, întrebările „de ce” obligă la explicații și înțelegeri, iar întrebările „cum” orientează spre intervenții care aduc schimbarea socială.

Obiectivele cercetării sunt definite mult mai tehnic decât scopurile cercetării și specifică ce anume se intenționează să se realizeze: „explorarea”, „descrierea”, „explicarea”, „înțelegerea”, „predicția”, „schimbarea”, „evaluarea” ori „stabilirea” impactului social al unor aspecte ale fenomenului aflat sub investigație. Astfel de obiective ne ajută să definim scopul studiului și, împreună cu întrebările cercetării, să asigure o direcție clară de urmat.

Se consideră că este acceptabilă doar prezentarea întrebărilor cercetării fără expunerea obiectivelor cercetării. Oricum, reversul nu este valabil. În multe feluri, întrebările cercetării expun într-un mod diferit idei conținute în obiectivele cercetării. Experiența a arătat că jocul dintre cerințele lor ajută la intensificarea și clarificarea fiecăruia în parte.

Revederea literaturii. Designul cercetării trebuie să includă o revedere scurtă a literaturii. Aceasta poate constitui o sursă bună de identificare a întrebărilor cercetării, dar esențial este ca cercetătorul să devină familiar cu ceea ce s-a studiat până în acel moment. Funcția ei majoră este să lege cercetarea propusă cu starea curentă a cunoștințelor relevante. Multe domenii ale literaturii vor fi examinate pentru ca să asigure justificarea cercetării, să selecteze teoria, strategiile și metodele. Oricum, această secțiune a designului cercetării în mod normal va fi limitată la indicarea clară a ceea ce este cunoscut cu privire la fiecare din întrebările cercetării pe baza cercetărilor precedente, ori a ceea ce poate fi anticipat în lumina teoriei sociale existente

Consultarea literaturii relevante continuă pe toată durata cercetării. Greșeala unor cercetători, în special a celor începători, este aceea de a petrece un timp prea îndelungat în biblioteci, încercând să epuizeze toate sursele bibliografice legate de subiect,

de la cele valoroase la cele obscure. Se omite printr-un astfel de comportament nevoia revenirilor la sursele bibliografice în funcție de direcția pe care o ia investigația. Întrebările cercetării pot asigura cadrul de lucru atât pentru aceasta scurtă revedere a literaturii cât și pentru capitolele teoretice; ele determină limitele a ceea ce este relevant.

Există totdeauna posibilitatea ca revederea literaturii să releve că răspunsurile la toate sau la unele din întrebările cercetării sunt deja disponibile și că proiectul de cercetare, prin urmare, nu este necesar. Atunci o altă temă va fi selectată.

Strategiile cercetării. Strategiile cercetării asigură o logică sau un set de proceduri pentru a răspunde întrebărilor cercetării, în particular întrebărilor „ce?” și „de ce?”. Firește, nu există doar un singur mod de a face acest lucru. Cercetătorii din științele sociale au dezvoltat un număr de concepții din care au izvorât strategiile pe baza cărora se realizează cercetarea. Autori importanți (Norman Blaikie, 2000, p. 24) consideră că *alegerea unei strategii de cercetare ori a unei combinații a acestora, constituie a doua decizie ca importanță în designul cercetării*. Argumentul rezidă în faptul ca cunoașterea poate avansa în științele sociale numai prin folosirea uneia sau mai multor strategii de cercetare.

Pe scurt, patru strategii majore de cercetare (inductivă, deductivă, retroductivă și abductivă) asigură în modalități diferite răspunsul la întrebările cercetării. *Strategia de cercetare inductivă* începe cu colectarea datelor și apoi procedează la derivarea generalizărilor folosind așa numita logică inductivă. Ținta este să determine natura regularităților sau rețelele regularităților din viața socială. Odată ce acestea sunt stabilite, pot fi utilizate pentru explicarea producerii evenimentelor specifice prin localizarea lor într-un pattern al regularităților determinate. Această strategie este utilă pentru răspunsul la întrebarea „ce?” dar este mai limitată în capacitatea acesteia să răspundă la întrebarea „de ce?”.

Strategia de cercetare deductivă adoptă un punct de vedere

complet diferit. Ea este potrivită în mod special pentru a răspunde la întrebarea „de ce?”. Strategia începe cu unele regularități care au fost descoperite și care cer o explicație. Cercetătorul trebuie să găsească sau să formuleze o explicație posibilă, un argument teoretic pentru existența comportamentului ori fenomenului social luat în considerare. Sarcina este să testăm acea teorie prin deducerea uneia sau mai multor ipoteze din ea, și apoi să colectăm datele potrivite. Dacă datele nu se potrivesc teoriei, aceasta fie trebuie modificată, fie respinsă. Mai departe se testează o altă teorie care apoi poate fi validată. Prin urmare, potrivit acestei strategii de cercetare, cunoașterea lumii sociale avansează prin mijloacele procesului de încercare și eroare.

Strategia cercetării retroductive^{*)} începe cu regularitățile observate, dar caută un tip diferit de explicații. În acea strategie, explicația este realizată prin localizarea structurii sau mecanismului fundamental real care este responsabil pentru regularitatea observată. Pentru a descoperi o structură ori un mecanism care a fost înainte necunoscut, cercetătorul trebuie întâi să construiască un model ipotetic al acestuia și apoi să procedeze la stabilirea existenței lui. Poate este nevoie ca acesta să fie realizat prin metode indirecte, deoarece structura și mecanismul nu pot fi direct observabile. Cercetăm ca să evidențiem consecințele existenței acestuia; dacă există anumite evenimente ce pot fi așteptate să se producă. Retroductivitatea folosește imaginația creativă și analogia ca să lucreze cu datele din trecut care sunt necesare explicației.

Strategia cercetării abductive^{*)} are o logica diferită de celelalte

^{*)} Retrodict, (etimologic: *retro* + *predict*) a utiliza informații sau idei prezente ca să infereze sau să explice (evenimente sau cazuri trecute). Strategia retroductivă este logica investigației asociată cu abordarea filozofică a realismului științific, care consideră că structurile și mecanismele sunt esențele reale ale lucrurilor existente în natură, esențe care au puterea și tendința să producă efecte care pot fi observate. Ținta realismului științific este să explice fenomene observabile cu referire la structurile și mecanismele de bază.

^{*)} Abduct, (etimologic: latinescul *abductus*, literal, a conduce departe) Ideea

trei. Uneori este descrisă ca implicând inducția, dar aceasta subestimează complexitatea sarcinii implicate. Punctul de plecare îl reprezintă lumea actorilor sociali care sunt investigați, construcția realității în care trăiesc, modul lor de conceptualizare și înțelegere a lumii sociale, cunoașterea tacită pe care o posedă. Această lume socială poate fi descoperită numai din relațiile actorilor sociali. Realitatea trăită, modul în care aceștia construiesc și interpretează activitățile pe care le desfășoară împreună este încadrată în limbajul acestora. Prin urmare, cercetătorul trebuie să intre în lumea lor pentru ca să descopere motivele și rațiunile care însoțesc activitățile sociale ale acestora. Sarcina este apoi să redescrie aceste motive, acțiuni și situațiile în care ele se produc în limbajul tehnic al discursului științific social. Motivele și acțiunile individuale trebuie apoi abstractizate în motive tipice pentru acțiuni tipice în situații tipice. Aceste caracteristici sociale științifice furnizează înțelegerea activităților și pot deveni ingrediente în discursuri explicative mult mai sistematice, cum ar fi elaborarea unei teorii fundamentate.

În timp ce susținătorii fiecărei strategii reclamă superioritatea celei proprii, fiecare dintre acestea au criticii lor. Nici o strategie nu este fără limite și defecte. Din acest motiv cercetătorii trebuie să adopte o atitudine pragmatică față de acestea.

Concepte, teorii, ipoteze și modele. Se impune ca undeva în designul cercetării să discutăm conceptele și teoriile cerute de tema aflată în studiu. Acest lucru se poate produce într-o secțiune separată (de exemplu, „Cadrul conceptual” ori „Modelul teoretic”) sau poate fi integrată în altă secțiune (de exemplu, „Revederea literaturii”). Ce anume va fi cerut și cum va fi tratat depinde de un

abducției se referă la folosirea procesului de generare a studiilor (rapoarte, lucrări) științifice sociale din relațiile actorilor sociali. Conceptul abducție a fost folosit limitat în filozofie și științele sociale (Pierce, 1931 și Willer, 1967). El este asociat cu o varietate de abordări interpretativiste (interacționism simbolic, etnometodologie și fenomenologie), care resping pozitivismul și raționalismul critic.

număr de lucruri, care includ, în mod special, strategia ori strategiile de cercetare folosite.

Toate cercetările sociale folosesc „concepte tehnice”; ele formează limbajul specific al fiecărei discipline. Conceptele sunt cerute la începutul procesului cercetării când sunt expuse tema și întrebările cercetării. Oricum, după aceasta, modul în care conceptele intră în procesul cercetării diferă, depinzând de strategia adoptată. În unele cercetări, conceptele tehnice împreună cu unele concepte cheie devin variabile prin specificarea procedurilor de măsurare a acestora. În alte cercetări, numai conceptele sensibile vor fi folosite la început (de exemplu, unele concepte din interviuri). Conceptele tehnice fie vor fi create prin categorizarea conceptelor sensibile fie vor fi împrumutate din diferite teorii.

Conceptele cheie oferă un acces la fel de larg ca și întrebările cercetării la un posibil spectru al proceselor relevante în domeniul investigat, putând constitui astfel punctul de plecare al cercetării. Acestea uneori pot veni din răspunsurile subiecților noștri. Glaser și Strauss (1967, p. 38) le numesc „concepte analitice sensibile”. După cum pot fi conceptele „tehnice” din literatura de specialitate pe care am studiat-o în legătura cu tema cercetării. De pildă, plecând de la întrebarea generală a cercetării „Care este capitalul social disponibil în Depresiunea Trascău pentru dezvoltarea turismului rural?” din literatura academică consultată (D. Sandu, 1999), s-a folosit următoarele concepte cheie: atașament, cooperare și ajutor reciproc, percepția alterității, relațiile cu structurile instituționale și organizatorice, participare. Acestea reprezintă conceptualizarea capitalului social cu ajutorul cărora s-au formulat întrebările din ghidul de interviu.

Alt pas important în ordinea logicii cercetării îl reprezintă identificarea *paradigmei teoretice* reprezentată de premisele epistemologice, ontologice și metodologice ale cercetătorului. Acesta va fi ghidat în cercetarea sa de perspectiva teoretică la care aderă (interacționism, constructivism, etnometodologie etc.). În

același timp, apelul la triangulația paradigmelor teoretice permite interpretarea unui set de date din perspective diferite.

Teoria își găsește locul în cercetarea socială în multe feluri. O teorie socială poate fi o sursă a limbajului teoretic sau a conceptelor particulare ce aparțin ideilor teoretice generale sau ipotezelor specifice. Cele patru strategii de cercetare impun viziuni diferite referitoare la ce constituie teoria și cum aceasta intră în procesul cercetării. De asemenea, cele patru strategii diferă determinate fiind de situația dacă teoria va fi testată ori dacă scopul este să producă o teorie nouă, altfel spus, dacă ele sunt preocupate cu testarea teoriei sau cu generarea acesteia. Cercetarea care este interesată de generarea teoriei poate cere concepte sensibile, dar nu ipoteze. Pe de altă parte, cercetarea care este preocupată de testarea teoriei va impune cercetătorului să împrumute sau să construiască o teorie înainte ca cercetarea să înceapă.

Ipotezele sunt tentative de răspuns la întrebările cercetării. Ele sunt în mod frecvent expuse în forma particulară a relației dintre doua concepte. Testarea acestora implică să vedem dacă variabilele asociate au unele relații de felul celei anticipate în ipoteze. Oricum, nu toate întrebările cercetării sau toate proiectele de cercetare cer ipoteze. Ele sunt în mod special relevante pentru întrebarea „de ce?”. În plus, ipotezele sunt utile numai când cercetarea vizează testarea teoriei și nu sunt folositoare când preocuparea cercetării este dezvoltarea teoriei. Totuși, cea din urmă poate folosi mai multe variante de ipoteze în procesul dezvoltării ideilor teoretice, dar acestea nu pot fi formulate în etapa designului cercetării.

Formularea unei ipoteze bune presupune un demers teoretic laborios. Testarea presimțirilor sau percepțiilor personale ca ipoteze constituie un nivel mult scăzut al activității de cercetare și, prin urmare, cercetarea de bună calitate o evită. Astfel de ipoteze de obicei au o mică contribuție la starea curentă a cunoașterii sociologice. Dar repetăm din nou, ipotezele sunt mult mai potrivite pentru unele strategii de cercetare decât pentru altele.

La fel ca și cu teoria, rolul *modelelor* în cercetarea socială este o problemă complexă despre care există o diversitate de idei și practici. „Model” poate să se refere la un cadru de lucru conceptual, un set ipotetic a relațiilor dintre concepte, un mecanism ipotetic explicativ ori o metodă de organizarea a rezultatelor cercetării. Nu este neobișnuit să folosim „teoria” și „metoda” interșanjabil ori chiar în combinație ca de exemplu în expresia „model teoretic”. Dacă adăugam și noțiunea de *modelare*, atunci imaginea va fi mai complexă, de unde posibila confuzie pentru un cercetător începător.

Unele strategii de cercetare, în particular deductivă și retroductivă, pot reclama ca modelele să fie dezvoltate la început. Acestea pot fi modele conceptuale, modele teoretice sau modele ipotetice ale relațiilor cauzale. Alte strategii de cercetare, în particular inductive, pot introduce modelul în etapa de analiză a datelor unde acesta reprezintă pattern-uri din date într-o formă simplificată. Oricum, probabil că toată această parte a designului cercetării este cea mai dificil de realizat.

Sursele datelor, forme și tipuri. Este necesar să acordăm atenție deosebită contextului ori cadrului social din care datele vor fi colectate și să recunoaștem diferența dintre acestea în termenii naturii datelor pe care contextele variate le pot produce. Datele pot fi colectate de la patru forme principale de surse, precum și de la sau despre indivizi, grupuri mici și grupuri mari din cele mai variate feluri. Întâi, datele pot fi studiate în contextul în care se produc activitățile care îl interesează pe cercetător, adică acolo unde oamenii trăiesc viața lor zilnică, în mediul lor natural social. De exemplu, familia poate fi studiată în casa acesteia, ritualurile religioase în biserică, etc. Grupurile de diferite mărimi pot fi studiate în organizații sau comunități. Acestea sunt denumite *așezări sociale naturale*.

Apoi, oamenii pot fi cercetați în așezări *seminaturale*, când ei nu sunt angajați în activități interesante pentru cercetător. De exemplu, ei pot fi intervievați individual ori să participe la discuții din focus

grup despre activitățile în care ei se angajează în cadrele lor naturale. Uneori datele nu se refera la un cadru social, ci vizează atitudini și valori individuale. Al treilea context îl reprezintă *așezările artificiale*. Forma clasică este experimentul. În sfârșit, a patra sursă o reprezintă varietatea largă de date care nu vin de la oameni direct și care sunt denumite *artefacte*. Acestea sunt urme sau produse pe care indivizii și grupurile le lasă după ei, direct sau indirect, ca rezultat ale activității în cadrele lor naturale.

În timp ce un proiect de cercetare poate obține date numai dintr-o sursă, folosirea unei combinații de surse nu este neobișnuită. Dar la un nivel mult mai concret, deciziile despre sursele datelor sunt dependente de abilitatea cercetătorului de a avea acces la ele.

Trei tipuri principale de date pot fi folosite în cercetarea socială: primare, secundare și terțiare. *Datele primare* sunt generate de cercetător, care este responsabil pentru designul studiului și colectarea datelor, analiza și raportarea acestora. Acestea sunt date „noi” utilizate să răspundem la întrebările cercetării. *Datele secundare* sunt cele deja colectate și prelucrate de alt cercetător fie în scopul unei informării generale, (de pildă recensământul populației sau alte statistici oficiale) fie pentru un anumit proiect de cercetare. *Datele terțiare* sunt analizate fie de cercetătorul care le-a generat, fie de analistul datelor secundare. În acest caz datele prelucrate nu mai sunt disponibile, doar rezultatele acestei analize sunt folosite.

Considerații trebuiesc făcute despre forma sau formele datelor care vor fi colectate și analizate. Distincția comună utilizată este cea între datele *cantitative* și *calitative*, dintre numere și cuvinte. Dar aceasta nu este o distincție simplă. Datele pot rămâne în una din aceste forme prin tot procesul cercetării ori pot fi transformate din una în alta în etapele pe care le parcurge investigația. Datele pot fi la început cuvinte, apoi urmând să fie manipulate în numere, analizate numeric, să fie raportate în numere dar să fie interpretate în cuvinte. Alternativ, datele pot începe prin cuvinte, ulterior

înregistrate, analizate și raportate ca text (analiza de conținut calitativă este un exemplu bun). Proiectele de cercetare pot utiliza date în ambele forme. În cazul datelor cantitative, nivelul de măsurare, nominal, ordinal, de intervale și de rapoarte, trebuie să fie specificat pentru fiecare variabilă folosită.

Eșantionarea. O etapă critică în orice cercetare este procesul selecției oamenilor, evenimentelor și artefactelor de la care sau despre care datele vor fi colectate. Indiferent dacă metodele de eșantionare folosite sunt probabiliste sau nonprobabiliste, metoda aleasă sau metodele folosite trebuie să fie descrise în detaliu și alegerile făcute să fie bine justificate. În plus, sursa și dimensiunea populației și eșantionului trebuie să fie determinată și justificată. Dacă altă metodă de selecție este folosită, de pildă studiul de caz, procedurile trebuie să fie expuse și de asemenea justificate. Abordarea calitativă a cercetării socialului presupune strategiile de eșantionare specifice din care cea mai folosită este eșantionarea teoretică.

Colectarea datelor. Colectarea și analiza datelor sunt frecvent considerate ca nucleul activităților în cercetarea socială. Novicii au tendința de a se lansa în colectarea datelor cât mai curând după ce tema a fost selectată, de exemplu să construiască chestionarul ori să înceapă interviurile. Dar decizia despre colectare și analiză trebuie să aștepte multe alte considerații. De exemplu, designul cercetării trebuie mai întâi să specifice cu claritate metoda ori metodele folosite pentru colectarea datelor. În cercetarea cantitativă cercetătorul poate opta pentru: observația structurată, chestionarul, interviul structurat, analiza de conținut a documentelor. Dacă este vorba de metode calitative cercetătorul poate alege între: observația participativă sau nonparticipativă, interviul nestructurat sau semistrukturat, istoria vieții și istoria orală, focus grup sau analiza de conținut.

După ce au fost puse pus întrebările, s-au selectat strategiile cercetării, s-au făcut explicite asumțiile ontologice și, poate, s-a

specificat ipotezele, următorul pas în dezvoltarea designului cercetării este să se decidă cum să se colecteze datele ca să se poată răspunde la întrebările cercetării. Oricum, felul datelor care sunt considerate a fi potrivite, sursele și metodelor colectării lor vor depinde de o varietate de factori. Pe de o parte, sunt considerentele metodologice care sunt legate de strategiile cercetării, iar pe de altă parte, există un evantai de factorii pragmatici care trebuie luați în considerație. Aceștia includ natura subiectului cercetării, obiectivele cercetării, felul întrebărilor ce vor fi investigate, contextul cercetării, expertiza și personalitatea cercetătorului, timpul și bugetul avut la dispoziție, echipamentul disponibil (inclusiv calculatoare și programe software) și așteptările celor care a dat fonduri, a colegilor sau a utilizatorilor rezultatelor cercetării.

Reducerea datelor. Datele produse prin metodele de colectare arătate mai înainte cer o anumită manipulare a lor pentru a le transforma într-o formă potrivită pentru analiză folosind ceea ce în mod obișnuit se numește tehnici de reducere a datelor. Astfel ultimul element important al designului cercetării este *specificarea și justificarea metodelor care urmează a fi folosite pentru reducerea și, apoi, analiza datelor*.

În cercetarea cantitativă tehnicile pentru care cercetătorul poate opta sunt: precodarea și postcodarea, scalele de măsură etc. Tehnicile de reducere a datelor sunt de asemenea folosite cu metodele calitative, de exemplu codarea deschisă și codarea axială în teoria fundamentată și construcția tipologică în strategia de cercetare abductivă. Oricum, în aceste cazuri este imposibil de separat reducerea datelor de analiza lor; în realitate, colectarea datelor, reducerea datelor și analiza datelor se combină într-un proces ciclic.

Analiza datelor. Sunt mai multe tehnici cantitative și calitative de analiză a datelor. Tehnicile cantitative se plasează în patru categorii principale: descriere, asociere, cauzalitate și inferență. Fiecare din ele au un număr de proceduri. Procedurile descrierii

urmăresc distribuția eșantionului sau populației de-a lungul variabilelor și producerea măsurilor caracteristice acestei distribuții. Măsurile asociației sunt folosite să stabilească gradul în care două variabile covariază, dacă pozițiile de pe o variabilă sunt probabil consistent asociate cu pozițiile altei variabile. Pentru a răspunde la întrebările „de ce” încercăm să stabilim cauzalitatea. Trei metode sunt folosite frecvent: analiza factorială, analiza path și regresia. Statistica inferențială este folosită în două scopuri: să facă estimările caracteristicilor populației (parametrii) de la caracteristicile eșantionului (statistice); și dacă diferențele sau relațiile în eșantion (astfel ca asociația dintre ocupație și religie) poate fi așteptate să existe, altfel decât prin șansă, în populația din care eșantionul a fost extras.

Comparate cu metodele de analiză cantitative, metodele calitative sunt mai puțin dezvoltate. Literatura din ultimul timp este într-o creștere rapidă așa că acestea au devenit mult mai cunoscute. (vezi de exemplu, Glaser și Strauss, 1967; Miles și Huberman, 1994; Dey, 1993; Silverman, 1993; Bryman și Burgess, 1994; Coffey și Atkinson, 1996; Strauss și Corbin, 1998). În timp ce nu este nici o metodă dominantă, versiuni variate a ceea ce se numește *Grounded Theory* - denumire pentru care este greu de găsit înțelesului corect un echivalent lingvistic adecvat în limba română și, de aceea, folosim denumirea în engleză - au devenit populare, în mod special deoarece sunt programe software disponibile să ajute acest proces, așa cum sunt, Ethnograph, NUD*IST, ATLAS.ti și WinMAX (vezi Tesh, 1991; Miles și Huberman, 1994).

Metodele de reducere a datelor transformă șirurile de date într-o formă în care acestea pot fi analizate. Aceasta poate implica transformarea datelor calitative în date cantitative prin unele forme de codare numerică ori recodarea datelor numerice existente în diferite categorii. Activitatea centrală în analiza calitativă a datelor o reprezintă o formă specială de codare. Aceasta poate facilita descrierea, dar ea este folosită de asemenea pentru analiză și

generarea teoriei. Codarea este de asemenea folosită să organizeze și să simplifice datele care au fost colectate fie în forma cantitativă fie în forma calitativă. Dar între reducerea și analiza datelor mai există o altă etapă importantă: organizarea datelor în așa fel ca acestea să poată fi transferate pe computer.

O varietate de metode pot folosite pentru analiza datelor, cea aleasă depinzând de tipul întrebărilor cercetării, de obiectivele ori ipotezele care sunt explorate. De asemenea, metodele de analiză calitativă diferă în măsura în care acestea încearcă să „rețină integritatea fenomenului”. Adică, măsura în care cercetătorul rămâne aproape de limbajul, conceptele și înțelesurile actorilor sociali mai mult decât să impună propriile concepte și categorii relatărilor respondenților. Există o alegere între *postura înaltă*, în care cercetătorul impune conceptele și înțelesurile, și *postura joasă*, în care cercetătorul derivă concepte și înțelesuri din limbajul comun. În forma ei cea mai pură, strategia cercetării abductive implică o postură joasă deoarece aceasta dezvoltă concepte tehnice și propoziții teoretice din relatările provenite din limbajul comun. Conceptele tehnice generate în acest fel sunt destinate să fie mult mai abstracte și mai capabile de generalizare decât este posibil cu conceptele comune.

Grounded Theory, pe de altă parte, este mai mult un proces al cercetătorului care inventează și impune concepte datelor; acesta adoptă o postură înaltă. Variatele forme de codare folosite (deschisă, axială) sunt o cercetare a conceptelor tehnice care vor organiza și vor da sens datelor. În timp ce aceste concepte pot fi fie cele care sunt deja folosite, ori pot fi dezvoltate de cercetător pentru scopuri particulare, ele par să rămână încercări modeste de derivare din conceptele comune. Pentru acest motiv, *Grounded Theory* nu este strict o strategie de cercetare abductivă.

O altă variație majoră în analiza calitativă este dacă cercetătorul este satisfăcut doar cu descrierea ori dacă obiectivul acestuia îl reprezintă dezvoltarea teoriei. Nu există, oricum, o delimitare clară

între aceste două activități. Unii pot argumenta că descrierea este tot ceea ce un cercetător poate face în mod legitim; alții pot susține că descrierea, în special cea densă, totdeauna asigură înțelegerea și posibilitatea explicației și că de fapt nu este nevoie de nimic mai mult, după cum alți cercetători caută să dezvolte teorii „de jos în sus” constând din propoziții testabile (Hammersley, 1985). Pentru *Grounded Theory*, testarea acestor propoziții este strâns legată de procesul generării lor.

Cercetătorii interesați să combine strategiile cercetării și metodele calitative și cantitative, pot dezvolta teoriile prin unele feluri de metode fundamentate și apoi să testeze deductibilitatea acestora folosind metode cantitative. Cu siguranță există posibilități largi, dar dacă folosim metode calitative, atunci trebuie să luăm o decizie referitor la ce va constitui înțelegerea și explicația și cum acestea vor fi dezvoltate și testate.

Nu există încă cu claritate o metodă articulată pentru folosirea unei versiuni pure a strategiei de cercetare abductive, așa cum susține Schütz. Dar există acum recunoașterea unei diversități de tradiții în ceea ce am numit abordarea interpretativă a investigației sociale. Acesta include un amestec de hermeneutică, fenomenologie, etnometodologie, etnografie și teorie fundamentată. Fiecare are particularitățile ei evidențiate în termenii obiectivelor cercetării, logicii investigației și metodelor de colectare a datelor și de analiză a acestora.

Fiecare metodă de reducere și analiză selectată trebuie să fie identificată, descrisă pe scurt și justificată folosirea ei. Problema importantă este că decizia asupra metodelor de analiză trebuie făcută în legătură cu multe alte decizii din designul cercetării și înainte ca cercetarea să înceapă. Mai mult, o problemă critică în designul cercetării este să realizăm consistența între tipul și forma datelor, sursa datelor, selectarea acestora și metodele de colectare, reducere și analiză. Posibilele combinații pot să se suprapună și de aceea trebuie să se dea atenție acestui lucru. În final, alegerea

tuturor acestor metode trebuie să facă posibil răspunsul la întrebările cercetării.

Evaluat din mai multe puncte de vedere, *designul unui proiect de cercetare este mai dificil de conceput decât de făcut*. De aceea, timpul și grija pentru pregătirea unui design comprehensiv și detaliat merită efortul. El asigură întreprinderea cu corectitudine și eficiență a cercetării pentru a produce rezultate ce descriu, interpretează și explică fenomenul investigat.

2.3. Metode de cercetare

Dezvoltăm pe scurt diferitele metode de cercetare pe care le folosesc frecvent sociologii.

2.3.1. Observația

Ca metodă de investigație, *observația este definită ca act de urmărire și descriere sistematică a comportamentelor și evenimentelor studiate ce au loc în mediul social natural* (Banister, Burman, Parker, 1995). Cercetătorul poate decide să observe un grup în cadrul lui natural fie devenind membru al acelui grup (observație participativă) fie numai să observe ce se întâmplă (observație nonparticipativă).

Observația nonparticipativă. Când cercetătorul alege să observe grupul fără să devină implicat, de exemplu, relațiile dintre patroni și angajați într-o fabrică, aceasta este cunoscută ca observație *nonparticipativă*. Datele colectate pot fi analizate cantitativ, chiar dacă problema este fenomenologică, deoarece cercetătorul poate observa sau înregistra interacțiuni precise. Este dificil pentru cercetător să înregistreze concepțiile și atitudinile grupului, dacă ele nu se produc în timpul observațiilor, în schimb datele înregistrate pot fi relativ neinfluențate de relațiile din grup. Cercetătorul observă anumite situații simple sau oameni mai mult decât încearcă să devină cufundat în întregul context.

Observația participativă. Implicarea activă în viețile celor

studiați, astfel ca să fi acceptat ca membru într-o bandă, este cunoscută ca *observație participativă*. Ea este cea mai calitativă dintre toate metodele de cercetare, producând informații care sunt descriptive mai mult decât cuantificabile. Observația participativă dă posibilitate cercetătorului să descopere date detaliate despre gândurile, simțămintele și comportamentul grupului pe care îl studiază. De asemenea, permite acestuia să obțină un simț al „realității” vieții grupului. Observația participativă îl face capabil pe cercetător să dea sens „lumii” grupului, realității lui sociale fără a impune idei sau așteptări preconcepute. Ea permite cercetătorului să aibă o viziune „din interior”.

Observația participativă poate fi dusă la bun sfârșit folosind una din două abordări, *observația sub acoperire* (covert) sau *observația deschisă* (overt), altfel spus, în prima abordare identitatea cercetătorului este necunoscută grupului, iar în cea de a doua membrii grupului cunosc această identitate. Cercetătorul trebuie să decidă care este cea mai bună cale să obțină date bogate și valide, fără a influența grupul. Amândouă abordările au avantajele și dezavantajele lor și, de aceea, trebuie să fie luate în considerare cu grijă înainte de a fi folosite.

2.3.2. Ancheta

În anchetă informația se obține de către cercetător de la persoane cu care acesta are o relație de comunicare prin intermediul limbajului. Ea presupune apelul la un chestionar, adică la un set de întrebări bine structurate într-o formă standard ce se adresează subiecților. Aplicarea chestionarului se poate face însă și de persoane auxiliare, numite operatori de anchetă. Datorită chestionarului standardizat, ancheta poate fi efectuată pe un eșantion mare și oferă posibilitatea prelucrării rapide a datelor cu ajutorul calculatorului.

Avantajul major al anchetei este posibilitatea de a chestiona un număr mare de indivizi, lucru ce dă posibilitatea realizării unui

eșanțon reprezentativ la nivelul întregii populații și, implicit, garanția că rezultatele obținute sunt relevante pentru această populație. Rapiditatea și promptitudinea cu care se realizează investigarea anumitor probleme, mai ales cele care vizează opinia publică, a impus ancheta în cercetarea sociologică. Dar în fața avalanșei de „sondaje de opinie publică”, care de multe ori sunt făcute în mod simplist și diletant, trebuie să știm că spectrul de lucru al anchetei nu se reduce la această formă, ea având un evantai de probleme de cercetat mult mai mare.

Din punct de vedere tehnic ancheta are două variante fundamentale: **ancheta directă** sau orală și **ancheta indirectă** sau în scris. Această a doua variantă are mai multe forme.

1. Publicarea chestionarului în ziare (dar cei care trimit răspunsuri nu constituie un eșanțon reprezentativ și deci rezultatele nu sunt concludente).
2. Strângerea unei mulțimi într-o sală unde se consemnează răspunsurile sub controlul unui operator.
3. Înmânarea chestionarului, în mod individual, fiecărui membru al eșanțonului de către un membru al echipei de cercetare.
4. Trimiterea chestionarelor prin poștă subiecților investigați.

Fiecare din formele prezentate are avantajele și dezavantajele ei, după cum unele se pretează mai bine decât altele la investigarea anumitor probleme. Însă cei mai mulți cercetători sunt în favoarea anchetei orale deoarece ponderea nonrăspunsurilor este scăzută, persoanele dau o atenție mai mare răspunsurilor și cu o notă de spontaneitate ridicată.

Întocmirea corectă a chestionarului este un element cheie în buna desfășurare a unei anchete. S-a spus că „o anchetă nu poate fi mai bună decât chestionarul său”, expresie care enunță adevărul că independent cât de bine este ales eșanționul sau cât de corect sunt prelucrate datele, întrebările ambigue, vagi sau cele care sugerează răspunsuri, vor provoca răspunsuri necomparabile, distorsionate și

vagi.

2.3.3. Interviu

Interviul este unul din instrumentele majore de lucru în cercetarea sociologică și tehnica cea mai utilizată de colectare a datelor în investigarea calitativă a socioumanului. Această tehnică permite cercetătorului să înțeleagă profund și nuanțat ființa umană, relațiile ei cu lumea, credințele și comportamentele specifice grupurilor sociale.

Interviul presupune ca cercetătorul să colecteze informația direct de la respondent. Întâlnirile dintre cei doi pot fi formale sau informale, să urmeze o structură rigidă, astfel cum este chestionarul pentru anchetă socială, sau să arate flexibilitate în punerea întrebărilor cu răspuns deschis. În consecință, interviurile pot fi cantitative sau calitative ori câte un pic din amândouă. De aici, trei tipuri de interviu, fiecare cu variante diferite, pe care cercetătorul le are la dispoziție: interviuri structurate, interviuri semistructurate și interviuri nestructurate. Cercetătorul poate alege tipul cel mai potrivit, ținând cont de avantajele și dezavantajele fiecărei tehnici în parte.

Interviul formalizat, de obicei bazat pe chestionar, este *interviul structurat*. Aplicarea acestuia presupune că intervievatorul citește întrebările și completează chestionarul cu răspunsurile pe care le primește de la respondent. Interviurile structurate sunt cele mai puțin consumatoare de timp din toate tehnicile de interviu. *Interviul semistructurat* este semiformal, de obicei bazat pe unele întrebări predefinite, dar care permite intervievatorului să devieze de la plan ca să pună întrebări relevante potrivite. Intervievatorul introduce tema, apoi ghidează discuția punând întrebări specifice. Interviul de acest tip este o tehnică atât cantitativă cât și calitativă destinată să producă atât date statistice cât și calitative. El poate varia în lungime, însă în mod obișnuit nu este așa de lung ca interviurile nestructurate. Denumirea de *interviu nestructurat* nu înseamnă că

cercetătorul nu are o imagine clară despre ceea ce dorește să exploreze. Numele sugerează doar faptul că nu se utilizează întrebări închise, că cercetătorul nu are o atitudine formală (neutră, rațională, distantă sau chiar rece), că răspunde la întrebările puse de participanți, permite emoțiilor și sentimentelor proprii să se manifeste în timpul cercetării. Este vorba de stabilirea unei relații de la „om la om” cu scopul de a înțelege și mai puțin de a explica. Interviuul nestructurat este un interviu informal, de obicei bazat pe câteva întrebări pertinente legate de ce anume cercetătorul vrea să afle. De exemplu, intervievatorul poate sugera, „Hai să discutăm cum te simți ca absolvent?” și să lase interviuatul să răspundă în orice fel el sau ea dorește. Cercetătorul poate devia în totalitate de la planul inițial al interviului atunci când apar date interesante. Acest tip de interviu este o tehnică eminentemente calitativă destinată să producă informații în adâncime.

Interviul calitativ este, în general, tipul de interviu care necesită cel mai mult timp pentru a fi realizat. Figura 2.1 reprezintă un continuu al tipurilor de interviu de la calitativ informal, la semistrukturat și apoi la cantitativ formal. Cercetătorul se poate plasa pe acest continuu în raport de întrebarea cercetării și de abilitățile pe care le posedă.

Figura 2.1 ALEGEREA METODOLOGIEI INTERVIULUI

Nestructurat	Semistrukturat	Structurat
Calitativ informal		Cantitativ formal

Toate cele trei tipuri de interviu au avantaje și dezavantaje. Cercetătorul care folosește *interviul structurat* beneficiază de aceleași oportunități ca și cum ar utiliza chestionarul, adică instrumentul de cercetare va produce date cantitative care vor fi în măsură să facă generalizări. Desigur că el va obține o rată a răspunsurilor mai bună prin interviuarea respondenților decât prin

autoadministrarea chestionarului de către aceștia, iar problema ambiguității va fi înlăturată prin intervenția lui oportună pe timpul desfășurării interviului. Datele provenite de la interviurile structurate, spre deosebire de cele de la interviurile nestructurate, pot fi comparate deoarece condițiile cercetării trebuie să fie aceleași.

Un cercetător care optează pentru *interviului nestructurat* trebuie să fie în măsură să colecteze date despre sentimentele, atitudinile și experiențele reale care pot conduce la noi descoperiri. Colectarea acestor date cere o bună abilitate și poate produce informații deosebite. Oricum, datorită naturii informale a interviurilor nestructurate, trebuie să luăm în considerare dacă intervievatorul a influențat respondentul fie conștient fie inconștient. Generalizări nu pot fi făcute de la informațiile colectate prin interviul nestructurat, lucru ce explică de ce unii cercetători optează pentru *interviuri semistructurate*, care combină atât întrebări cantitative cât și calitative de colectare a datelor, permițând astfel unele generalizări dar și obținerea unor informații detaliate.

Modul cel mai tipic de realizare al unui interviu este cel individual, prin contact direct, „față în față”. Interviul poate avea loc și telefonic, prin scrisori sau prin auto-administrarea întrebărilor, dar evident se sacrifică astfel o bună parte din informația bogată care s-ar putea obține prin interviu directă, mai ales când este vorba de interviul semistructurat sau nestructurat.

2.3.4. Focus grup

Focus grupul este o tehnică aplicată des în practica cercetării calitative sociologice. El are de asemenea un loc privilegiat în studiul pieței și al producției media. La origine, focus grupul a fost denumit „interviu focalizat” ori „interviu de grup în profunzime”. Tehnica a fost dezvoltată după al doilea război mondial ca să evalueze răspunsul audienței la programele radio. *Focus grupul este*

definit ca un grup de indivizi în interacțiune, care au unele interese sau caracteristice comune, grup adunat de un moderator, ce folosește grupul și interacțiunile acestuia ca mod de a obține informații despre o problemă specifică. El poate fi considerat o variantă a interviului de grup structurat sau semistrukturat. În aceste ipostaze, focus grupul se asociază cu observația, iar în raport cu ancheta, logic și temporal, este util în pre-anchetă, co-anchetă și post anchetă. Astfel, folosirea focus grupului contribuie la realizarea dezideratului triangulației tehnicilor și procedurilor în cercetarea socială.

Ca regulă generală, studiile care folosesc ca tehnică focus grupul se desfășoară cu cel puțin 4-6 grupuri de discuții sau chiar mai multe, aceasta depinzând de gradul dorit de acoperire al întrebărilor sau al segmentelor de piață, dacă este vorba de un studiu de marketing. Studiile cu numai unul sau doua grupuri sunt de obicei indezirabile deoarece sunt insuficiente pentru înțelegerea întregii game de răspunsuri.

S-a constatat că grupul focus format din 7-10 oameni care nu sunt familiari unul cu celălalt și au anumite caracteristici în comun legate de tema cercetată, asigură un număr suficient de participanți pentru a obține diversitate de opinii și a menține discuția sub control, astfel ca toți indivizii să-și expună punctul de vedere. Membri focus grupului pot fi, de exemplu, persoane care au trecut printr-un eveniment împreună, consumatorii unui produs sau serviciu, spectatorii unui film etc. Oricum, o utilizare obișnuită tot mai crescută a focus grupului îl reprezintă reunirea oamenilor care s-au confruntat cu aceeași problemă, cum pot fi locuitorii unui cartier defavorizat sau femeile dintr-o organizație care promovează feminismul.

Deoarece ideea metodei focus grupului este să fructifice interacțiunile grupului, este important să folosim informațiile la acest nivel, nu la nivelul individual. De asemenea, deoarece focus grupurile sunt în mod obișnuit alcătuite dintr-un număr mic de

oameni care participă la ele în mod voluntar, nu putem presupune că opiniile și percepțiile acestora reprezintă și pe cele ale altor grupuri, chiar dacă acestea ar putea avea caracteristici doar ușor diferite. Explicația este simplă: aceste grupuri nu sunt „eșantioane aleatoare”.

2.3.5. Analiza de conținut

Dincolo de variatele moduri de definire a analizei de conținut, majoritatea cercetătorilor au căzut de acord asupra faptului că aceasta este o *tehnică sistematică, replicabilă prin care cuvintele multe ale unui text sunt comprimate în mult mai puține categorii de conținut bazate pe reguli clare de codare* (Berelson, 1952; Weber, 1990). Definiția formală a analizei de conținut ce aparține lui Weber afirmă că

aceasta este o metodă de cercetare sistematică pentru analiza informației textuale în mod standardizat care permite cercetătorilor să facă inferențe despre acea informație (p. 9).

Utilizarea acestei tehnici are avantajul că permite cercetătorilor parcurgerea unui volum mare de date într-o manieră sistematică și relativ facilă.

Analiza de conținut poate fi abordată prin două feluri de date:

1. *cantitative*, pot fi analizate statistic; de exemplu, stereotipia reclamelor de gen din revistele pentru bărbați pot fi categorizate și numărate frecvența acestora;
2. *calitative*, pot fi analizate pentru înțelegerea semnificațiilor, de exemplu, mesajul caracteristic din telenovele care zugrăvește fericirea familiilor nucleare. Analiza încearcă să facă vizibile mesajele și sugestiile comportamentului tipic ce reprezintă suportul pentru aceste producții de televiziune.

Oricum, amândouă abordările cer cercetătorului să identifice teme specifice și să examineze cum acestea au fost dezvoltate.

Sunt trei tipuri generale ale analizei de conținut: analiza conceptuală, analiza relațională și analiza calitativă de conținut. *Analiza conceptuală poate fi gândită ca urmărind să stabilească prezența și frecvența conceptelor într-un text.* Cel mai adesea, aceste concepte sunt reprezentate prin cuvinte sau sintagme. *Analiza relațională se bazează pe analiza conceptuală, examinând relațiile dintre conceptele unui text.* La rândul ei, *analiza calitativă de conținut se întemeiază pe primele două tipuri, aplică regulile analitice specifice investigație calitativă a textului (identificarea temelor, atribuirea segmentelor de text, derivarea concluziilor), și urmărește elaborarea unui model teoretic explicativ.* Oricare din aceste tipuri presupune o cercetare sistematică, desfășurată de-a lungul unor etape bine delimitate.

2.3.6. Studiul de caz

Îmbinând tehnici și procedee calitative și cantitative, studiul de caz reprezintă o metodologie ideală când este necesară o investigație holistică. (Feagin, Orum și Sjoberg, 1991). El este folosit în cercetări variate, în special în sociologie, asistență socială și tot mai mult în științele educației. Studiile de caz angajează principiile perspectivei interpretativiste de cercetare ca să studieze în detaliu un individ, un grup sau o instituție socială pentru a obține informații valide. Pentru aceasta ele sunt astfel proiectate pentru a arăta limpede *detaliile din punctul de vedere al participanților*, iar pentru aceasta folosesc *surse multiple de date*. În acest sens, o varietate de metode calitative și cantitative pot fi alese ca instrumente de cercetare. De exemplu, o grevă poate fi studiată prin angajarea unor metode variate ca: ancheta în masa de greviști, interviurile cu oamenii care fac parte din managementul firmei și analiza de conținut a articolelor din ziare despre evenimentul respectiv.

Yin (1993) a identificat următoarele tipuri specifice de studii de caz: exploratorii, descriptive și explicative. Cazurile *exploratorii*

sunt considerate ca un preludiu pentru cercetarea socială, în sensul că urmăresc în principal identificarea variabilelor care urmează apoi să fie investigate. Cazurile *descriptive* solicită ca o anumită teorie descriptivă să fie dezvoltată înainte de a începe proiectul. Ele urmăresc să asigure detalii bogate sau o măsurare precisă a variabilelor, precum și stabilirea caracteristicilor unei populații, grup, fenomen, inclusiv identificarea regularităților. Studiile de caz *explicative* sunt folosite pentru a face investigații cauzale, să stabilească elementele, factorii și mecanismele care sunt responsabile pentru producerea stării fenomenului social sau a regularităților acestuia. Toate tipurile de studii de caz menționate pot fi aplicate fie unui caz singular, fie unui caz multiplu.

Partea a II-a

DINAMICA SOCIETĂȚII

- **Perspective teoretice asupra societății și interacțiunii umane**
- **Cultura și structura socială**
- **Socializarea**
- **Grupuri și organizații**
- **Devianța, crima și controlul social**

În partea a doua a lucrării examinăm dinamica societății. Pornim de la ideea că întreaga viață socială se realizează prin acțiuni umane variate în care subiecții acestora - constituiți în grupuri de mărimi diferite - sunt indivizii. Esențial în cadrul acțiunilor și a grupurilor în care acestea acțiuni se desfășoară sunt interacțiunile umane. Raporturile dintre individ și societate, grupuri, organizații sau societatea în ansamblul său, sunt de mare complexitate; mai exact, indivizii diferiți se raportează în moduri variate la societatea în care trăiesc, după cum tipuri diferite de societăți umane oferă împrejurări de viață diferite indivizilor și ridică în fața acestora probleme sociale diferite. Complexitatea și varietatea comportamentului uman în situații și contexte sociale variate, implică studiul relației indivizilor cu mediul lor social. În acest sens, cercetarea sociologică este chemată să surprindă pattern-urile comportamentale ale individului în relațiile sale cu societatea.

Capitolul 3

PERSPECTIVE TEORETICE ASUPRA SOCIETĂȚII ȘI INTERACȚIUNII UMANE

În toate abordările anterioare am evidențiat că știința implică combinația dintre cercetare și teorie și am analizat doar la nivel general natura teoriilor, metodelor și tehnicilor de cercetare. Acum ne vom întoarce atenția la cele mai importante abordări teoretice generale în sociologie, explicații de mare cuprindere ale realității sociale care sunt numite perspective teoretice. *O perspectivă teoretică poate fi definită ca o abordare generală a subiectului incluzând: (1) un set de întrebări destinate a fi puse acestuia, (2) o teorie generală sau o abordare teoretică care explică natura subiectului și, adesea, (3) un set de valori în legătură cu subiectul dat.* Trebuie să precizăm însă că există și unele teoriile sociologice care se ocupă de aspecte specifice ale vieții sociale, astfel ca sursele satisfacției maritale sau cauzele delincvenței juvenile. De fapt, sociologii propun zeci de teorii specifice (înalt specializate) de genul celor menționate și pun mii de întrebări dar, în mare măsură, toate acestea pot fi legate de una sau mai multe din cele trei perspective majore ale sociologiei. Acestea sunt: perspectiva funcționalistă, perspectiva conflictualistă și perspectiva interacționist-simbolică. Sintetizăm dimensiunile esențiale ale celor trei perspective sociologice în tabelul 3.1 al cărui conținut va ghida și înlesni demersul nostru.

Cele trei perspective precizate vor servi ca o adevărată coloană vertebrală a discuțiilor noastre prin toată această lucrare deoarece

asigură unele presupuneri fundamentale despre natura și funcționarea societății și servesc ca surse pentru cele mai multe dintre teoriile specifice. Fiecare din aceste perspective oferă o teorie distinctă referitor la forțele sociale cheie care formează comportamentul uman și societatea. Ele oferă explicații diferite pentru a înțelege de ce oamenii se comportă într-un fel sau altul.

Tabelul 3.1. PERSPECTIVE SOCIOLOGICE MAJORE

	Descriere	Pune probleme despre...	Aplicații
Funcționabilismul	Întreabă cum societățile îndeplinesc funcțiile lor; concepe structurile societății ca un sistem destinat să rezolve aceste funcții.	Cum societatea este structurată și cum structurile lucrează ca un sistem să execute funcțiile majore ale societății.	Studiază organizațiile formale, elaborarea politicilor sociale.
Teoria conflictului	Susține că puterea este la fel de importantă ca și împărțirea resurselor pentru menținerea societății; conflictul este responsabil de schimbare.	Cum puterea afectează distribuția resurselor limitate și cum conflictul schimbă societatea.	Studiul politicii, a mișcărilor sociale, și a structurilor puterii organizate.
Interacționismul simbolic	Studiază cum sunt create structurile sociale în cursul interacțiunilor umane.	Cum oamenii se comportă în grupurile mici; cum simbolurile și comunicarea formează percepțiile; cum se învață rolurile sociale și „societatea” este construită prin interacțiuni.	Practica educațională; terapia.

Două din cele trei perspective pe care le vom lua în considerație, perspectiva funcționalistă și teoria conflictului, intră în categoria macrosociologiei. Cu alte cuvinte, acestea sunt interesate în principal de explicația pattern-urilor sociale de dimensiuni mari. De obicei, unitatea de analiză este o societate în ansamblul ei și, drept urmare, aceste perspective permit comparația unor societăți diferite sau a aceleiași societăți în perioade istorice diferite. A treia perspectivă, cea interacționist-simbolică, este microsociologică și vizează subdomeniul sociologiei cunoscut ca psihologia socială. Din acest motiv aceasta este mai interesată de procesele care operează la nivel individual, precum și de interacțiunea dintre indivizi și ansamblul societății.

3.1. Macrosociologia 1: perspectiva funcționalistă

Perspectiva funcționalistă este cunoscută sub denumiri diverse, cum ar fi perspectiva ordinii sau funcționalismul structural, dar toate se referă la același punct de vedere teoretic general. Sociologul care probabil a avut cea mai mare influență asupra dezvoltării acestei perspective a fost Émile Durkheim. Acesta a afirmat că stabilitatea societății se bazează pe împărțirea ordinii morale - consensul oamenilor întemeiat pe lege, credințe religioase și pe regulile de bază care guvernează viața de zi cu zi. După Durkheim există două forme ale ordinii morale comune:

1. Solidaritatea mecanică - asigură coeziunea socială în societățile preindustriale, care rezultă dintr-o diviziune a muncii minimă, experiențe comune și o puternică conștiință colectivă;
2. Solidaritatea organică - reprezintă fundamentul legăturii sociale în societățile industrializate, unde oamenii sunt dependenți unul de altul datorită specializării, complexității, dezvoltării înalte și diviziunii muncii accentuate.

În secolul al douăzecilea teoriile funcționaliste au trecut dincolo de problema ordinii și solidarității sociale. Printre cei mai influenți teoreticieni funcționaliști moderni care au contribuit la dezvoltarea acestei perspective sociologice majore se numără americanii Talcott Parsons și Robert Merton.

Potrivit perspectivei funcționaliste, *societatea este un sistem alcătuit dintr-un număr de elemente interrelate și interdependente, fiecare realizând o funcție care contribuie la acțiunea întregului*. Elementele societății includ, spre exemplu, instituții ca familia, educația și economia. Familia asigură creșterea și sprijinul copiilor până când aceștia pot trăi prin propriile puteri. Instituțiile educaționale asigură instruirea și dezvoltarea capacităților variate ale oamenilor de care are nevoie societatea. La rândul ei, economia este responsabilă pentru producerea hranei, hainelor și celorlalte necesități de care familiile au nevoie ca să supraviețuiască, dar și de construcția școlilor și editarea cărților necesare pentru educație. Familiile și școlile nu pot supraviețui fără bunurile asigurate de economie iar, la rândul lor, organizațiile economice au nevoie de muncitori socializați și instruiți în munca industrială. Pentru funcționaliști, atunci, toate părțile societății funcționează împreună pentru a asigura lucrurile care sunt esențiale să susțină societatea.

Teoria socială fundamentală care susține această perspectivă este teoria sistemelor. Într-un sistem toate părțile sunt legate, interdependente și integrate și este evident că schimbarea unui element al societății va duce probabil la schimbări în alte părți. Schimbările mici din sistemul social sunt compensate cu relativă ușurință de acesta, dar schimbările mari sau bruște pot cauza dezordine socială majoră. Din această cauză, argumentează funcționaliști, sistemele sociale sunt caracterizate prin stabilitate și tendința către echilibru - stare a balanței în care relațiile între părțile variate ale sistemului rămân la fel.

Problema de ce o societate adoptă o anumită formă particulară de existență este o preocupare primordială pentru funcționaliști.

Premisa fundamentală explicativă de la care pleacă răspunsul acestora constă în aceea că orice societate ia forma ei particulară de existență deoarece acea formă lucrează (funcționează) bine pentru societate în situația ei dată.

După cum știm, societățile există într-un evantai larg al situațiilor de mediu. Spre exemplu, unele există în Artica înghețată sau în zone de deșert, altele în regiuni cu climat muntos, după cum unele se găsesc în climate temperate și terenuri fertile. De asemenea, nivelurile lor tehnologice sunt diferite. Unele societăți au tehnologii industriale extrem de avansate, după cum altele sunt predominant agricole. Societățile de asemenea diferă în termenii interacțiunii lor cu alte societăți. Unele au vecini ostili; altele au vecini prietenoși. Toate aceste elemente alcătuiesc mediul total în care o societate trebuie să existe și fiecare combinație a acestor elemente forțează o societate să se adapteze la o formă particulară de existență. Astfel, ce lucrează și este funcțional pentru o societate nu trebuie să ne așteptăm să fie valabil și pentru alta.

Oricum, pentru orice societate, perspectiva funcționalistă impune un argument fundamental: oricare ar fi caracteristicile societății, acestea au apărut și s-au dezvoltat deoarece ele au corespuns nevoilor acelei societăți în situația ei particulară. Dar această afirmație generală trebuie demonstrată și, de aceea, vom trata în continuare principiile cheie ale perspectivei funcționaliste. Aceste sunt: interdependența, funcțiile structurii sociale și ale culturii, consensul și cooperarea, echilibrul.

3.1.1. Principiile cheie ale perspectivei funcționaliste

Interdependența. Unul dintre cele mai importante principii ale teoriei funcționaliste evidențiază că societatea este alcătuită din părți interdependente. Aceasta înseamnă că fiecare parte a societății este dependentă într-o anumită măsură de alte părți ale societății, așa că ce se întâmplă într-un domeniu din societate are efecte importante și în alte domenii. În această idee, unii gânditori sociali

au văzut adesea societatea și acțiunea acesteia ca un organism viu. Auguste Comte, Herbert Spencer și Émile Durkheim au folosit această analogie. Dacă ne gândim la propriul nostru corp, atunci este foarte clar că pentru a supraviețui, acesta depinde de inima, creierul, stomacul și ficatul nostru. Fiecare din aceste organe asigură o funcție vitală. Ei, bine, sociologii amintiți, dar și alții, au văzut societatea acționând în acest fel. Dacă acesta era adevărul cu un secol în urmă când Comte și Spencer au elaborat teoriile lor sociale, acest lucru este chiar mai adevărat astăzi când societatea a devenit mult mai complexă și mai interdependentă.

Funcțiile structurii sociale și ale culturii. Strâns legată de interdependență este ideea că fiecare parte a sistemului social există deoarece el servește unor funcții. Această idee este aplicată de funcționaliști atât la structura socială (instituțiile, pozițiile sociale și distribuția resurselor limitate) cât și la cultură (credințele, limba, normele și regulile, valorile unei societăți). Cele două concepte vor fi discutate în detaliu în capitolul următor.

Potrivit perspectivei funcționaliste fiecare din elementele structurii sociale execută o funcție pentru societate. Cu alte cuvinte, acestea corespund unei nevoi a societății ori contribuie cu ceva la acțiunea eficientă a acesteia. Aici ne apare din nou analogia cu un organism viu: așa cum fiecare organ are funcția lui pe care o realizează, tot la fel face și fiecare parte a societății. În mare măsură, adevărul este același și pentru cultură. Dacă o societate are o normă sau o valoare, teoria argumentează că acea normă sau valoare probabil există deoarece aceasta este într-un anumit fel folositoare societății.

FUNCȚII MANIFESTE ȘI FUNCȚII LATENTE. Un interes central al abordării funcționaliste îl reprezintă determinarea felului de funcții pe care fiecare element al societății îl realizează. Acest lucru nu este ușor de făcut deoarece unele funcții nu sunt așa de evidente. Robert K. Merton (1968) sugerează că sunt două tipuri diferite de funcții: manifeste și latente. *Funcțiile manifeste sunt intenționate,*

consecințe ale unor acțiuni sau procese sociale și se referă la ceea ce cei mai mulți oameni se așteaptă ca rezultat. Acestea sunt evidente și afirmate deschis. Spre exemplu, o funcție manifestă a educației este aceea de a învăța copiii cititul, scrisul, socotitul ș. a. Uneori funcțiile nu sunt evidente și cunoscute deschis. Acestea sunt *funcții latente - consecințe care nu sunt intenționate sau așteptate.* O funcție latentă a educației este îngrijirea copiilor. Școala îi scutește pe părinți de responsabilitatea de a avea grijă de copiii lor pentru o perioadă de timp. În acest fel aceștia pot să facă altceva ori pur și simplu să aibă un răgaz în îngrijirea copiilor. Așa cum am precizat, funcțiile latente sunt adesea neintenționate; sistemul școlar nu există pentru scopul de a îngriji copii, dar el servește acestui scop. De asemenea, în instituțiile de învățământ superior putem descoperi un număr de funcții latente. Spre exemplu, acestea servesc ca „piață matrimonială” și tot ele facilitează realizarea unor contacte dintre oameni de care aceștia vor beneficia mai târziu în viața profesională.

Consens și cooperare. Alt principiu cheie în teoria funcționalistă este acela că societățile manifestă o tendință spre consens, adică au anumite valori de bază cu care aproape oricine din societate este de acord. De exemplu, oamenii din societățile cu democrație avansată sunt aproape toți de acord și cred în libertate și puterea legii.

Potrivit funcționaliștilor, societățile tind către consens pentru a realiza cooperarea. Așa cum am arătat, interdependența în societate cere ca oamenii să coopereze. Dacă oamenii dintr-o anumită parte a unui astfel de sistem interdependent eșuează în cooperarea cu oamenii din altă parte a sistemului, efectele vor fi simțite în întregul sistem. Trebuie să subliniem că oamenii sunt mult mai dispuși să coopereze când ei împărtășesc valori și obiective comune.

Ce se întâmplă când unei societăți îi lipsește consensul? Potrivit funcționaliștilor, inabilitatea de a coopera va paraliza societatea și oamenii vor dedica mai mult efort să lupte unul cu altul decât să

facă ceva împreună. Acest lucru s-a întâmplat în Liban, în fosta Iugoslavie și în câteva țări africane, cum ar fi Somalia sau mai recent Zair. O societate căreia îi lipsește consensul va supraviețui cu greu ca societate.

Echilibrul. Un ultim principiu al teoriei funcționaliste este acela al echilibrului. Acesta susține că o dată ce o societate a realizat forma care este bine adaptată la situația ei, atunci acea societate a ajuns la stadiul echilibrului sau balanței și va rămâne în acea condiție până este forțată să se schimbe datorită unor condiții noi. Astfel o tehnologie nouă, o schimbare a climei sau a relațiilor cu o altă societate sunt toate condiții la care o societate trebuie să se adapteze. Când astfel de condiții se produc, schimbarea socială va avea loc: societatea trebuie să se adapteze la noua situație. Oricum, o dată ce adaptarea a fost realizată, societatea intră într-un stadiu nou al echilibrului cu mediul ei și ea nu se va schimba până o nouă situație va impune o altă adaptare. În esență, tendința naturală a societății este să fie stabilă deoarece societatea este un sistem interdependent.

O rafinare importantă a perspectivei funcționaliste a fost făcută de Robert Merton (1968). El a argumentat cum chiar acele aranjamente sociale care sunt folositoare societății pot avea disfuncții sau consecințe mai puțin favorabile pentru societate și astfel, la un moment dat, pot distruge echilibrul social mai mult decât să contribuie la realizarea acestuia. Spre exemplu, încurajarea familiilor mari într-o societate care este deja suprapopulată poate fi disfuncțională. În general, teoria funcționalistă arată că atunci când funcțiile compensează disfuncțiile, înseamnă că un aranjament social probabil va continua să existe deoarece echilibrul este benefic pentru societate. Însă deoarece situațiile se schimbă, un element care astăzi este funcțional poate deveni în viitor disfuncțional. Datorită acestui lucru, sociologii când studiază orice element al structurii sociale în mod tipic se întreabă despre posibilele lui funcții și disfuncții.

Una dintre criticile majore la adresa perspectivei funcționaliste este că supraestimează măsura stabilității și ordinii în societate. Din cauza acestui lucru, se argumentează că funcționalismul este o abordare conservatoare care sprijină condițiile sociale existente, chiar dacă acestea sunt inechitabile și opresive. Funcționaliștii adesea ignoră realitatea că conflictul și dizarmonia pot fi trăsături inerente ale societății. Perspectiva conflictualistă asigură o abordare alternativă în raport cu această insuficiență.

3.2. Macrosociologia 2: perspectiva conflictualistă

Deși putem considera că perspectiva conflictualistă își trage rădăcinile intelectuale din filozofia antică greacă, chineză și arabă, teoria modernă a conflictului este în bună măsură un rezultat al teoriilor lui Karl Marx. Astăzi există mai multe variante ale teoriei conflictului din care o parte sunt în dezacord cu analizele lui Marx, dar noțiunea marxistă fundamentală cu privire la diferite grupuri din societate care au conflict de interese rămâne influentă în cele mai multe abordări conflictualiste moderne. Teoria modernă a conflictului a fost rafinată de teoreticianul german Ralf Dahrendorf (1959, 1996) și sociologii americani C. Wright Mills (1975) și Randall Collins (1975, 1979).

Teoreticienii conflictului subliniază importanța coerciției, dominației, conflictului și mai ales a schimbării în societate.

În lumea reală, oamenii și grupurile luptă pentru putere și bunăstare. O astfel de luptă constituie sursa schimbării. Dacă am inventa instituții de canalizare a luptei, am putea controla chiar procesele de schimbare. Aceasta cu atât mai mult cu cât schimbarea incontrollabilă - revoluția - distruge mai mult decât realizează. Conflictul și schimbarea sunt vitale societăților deschise. Fără acestea, toate talentele umane ar rămâne nefructificate (Ralf Dahrendorf, 1996, p. 5).

Perspectiva conflictului se bazează pe ideea că societatea este

alcătuită din grupuri diferite care luptă unul cu altul ca să dobândească o parte mai mare din resursele limitate ale societății considerate valoroase, fie că sunt bani, putere sau prestigiu. La fel ca perspectiva funcționalistă, perspectiva conflictului este una macrosocială care pleacă de la întrebarea: „De ce societatea ia forma pe care ea o are?” Oricum, teoria conflictului dă un răspuns diferit la această întrebare față de teoria funcționalistă. Acesta rezidă în faptul că în societate există grupuri care au conflict de interese, iar natura societății este determinată de rezultatul conflictului dintre aceste grupuri. Pentru reprezentanții acestei teorii, conflictul de interese dintre diferitele grupuri din societate este forța cea mai importantă care formează societatea.

3.2.1. Trăsăturile perspectivei conflictualiste

Conflictul de interese. Se pune întrebarea, potrivit teoreticienilor acestei perspective, de ce grupuri diferite din societate au conflict de interese? Motivul principal este că fiecare societate trăiește competiția pentru resurse insuficiente, limitate. O resursă insuficientă reprezintă ceva care nu există în cantități îndeplătitoare pentru ca oricine să aibă cât el sau ea ar vrea. Resursele insuficiente cele mai importante într-o societate care produc cea mai mare competiție sunt banii și puterea. Când o resursă este insuficientă, câștigul unei persoane este potențial pierdere pentru alta. Dacă cineva are mai mulți bani sau putere, rezultatul este că altcineva are mai puțin. Ei bine, acest aspect este cel care produce conflictul: grupurile se luptă unul cu celălalt să crească partea lor de bani sau de putere, adesea prin reducerea banilor și puterii celorlalți. În această luptă, interesele celor care o duc bine cu banii și puterea intră în conflict cu aceia care o duc rău. Interesul propriu a celor care au bani și putere este să țină lucrurile așa cum sunt pentru ca ei să poată continua să se bucure de poziția lor avantajoasă. Acest grup va încerca să prezeve statu quo-ul. Interesul celor cărora le lipsesc banii și puterea este bineînțeles opus. Ei vor să creeze o

schimbare astfel ca să poată obține o parte mai mare din bogăție și putere.

După cum lesne se poate observa, acest punct de vedere diferă semnificativ de perspectiva funcționalistă. De unde aceasta vede elemente variate ale societății ca fiind interdependente, teoreticienii conflictului cred că elementele umane variate sunt în conflict unul cu altul deoarece câștigul unui grup este potențial pierdere pentru alt grup.

Tendința (trend-ul) structurii sociale și a culturii. Așa cum am observat mai sus, distribuția resurselor insuficiente, astfel ca banii și puterea, este în mod obișnuit inegală. Acei care au bani, adesea au și putere, și viceversa. Există numeroase discuții printre teoreticienii conflictului despre relația dintre bani și putere, dar rămâne un punct cheie cu care cei mai mulți dintre ei sunt de acord: acei care au cantități disproporționat de mari de bani și putere pot folosi puterea să susțină poziția lor privilegiată. Cu alte cuvinte, ei au puterea să formeze societatea pentru propriul lor avantaj. Rezultatul este că societatea tinde să ia caracteristicile care lucrează în avantajul grupurilor dominante din acea societate.

Aici există o importantă paralelă cu teoria funcționalistă. Așa cum am văzut, funcționaliștii argumentează că societățile dobândesc caracteristicile lor deoarece acestea sunt funcționale, folositoare pentru societate. Teoreticienii conflictului sunt de acord cu acest lucru până la un punct, când ei pun întrebarea: „Funcțional pentru cine?” Cu alte cuvinte, ei cred că aranjamentele sociale există deoarece ele sunt folositoare, dar nu întregii societății. Mai mult, ele sunt folositoare grupului dominant din societate, prin urmare avantajând grupul care are puterea să formeze societatea potrivit propriilor interese. Această putere poate fi exercitată în moduri variate. Bogății se găsesc frecvent în poziția să influențeze opinia publică. În cele mai multe societăți grupurile dominante încearcă (adesea cu succes) să câștige controlul mass-mediei. De asemenea, bogății pot fi suprareprezențați în guverne sau chiar pot

să le controleze direct. Alte instituții cheie, astfel ca educația și religia, sunt adesea disproporționat influențate de grupurile dominante. În sfârșit, există totdeauna posibilitatea ca un grup dominant să folosească forța ca să formeze societatea potrivit propriilor lui interese.

Valorile conflictuale și ideologiile. Din cauza grupurilor sociale diferite care au conflict de interese, este sigur, potrivit teoriei conflictului, că ele vor avea viziuni diferite despre problemele sociale. Pe scurt, valorile și ideologiile acestora - sisteme de concepții despre realitate - vor fi bazate în mare parte pe ceea ce servește interesele proprii. Cei din grupul dominant folosesc puterea lor considerabilă pentru a promova credința în valorile și ideologiile care sprijină ordinea existentă, așa cum susțin Marx și Mannheim. Atunci când cei din grupul dominant au avut succes, și adesea ei au avut, grupurile subordonate acceptă ideologia acestuia și cred lucruri care nu sunt în interesul lor ca să le creadă, situație pe care Marx a denumit-o falsă conștiință. Mai devreme sau mai târziu, oricum, grupurile subordonate ajung să vadă că interesele lor intră în conflict cu acele ale grupului dominant și, când acest lucru se întâmplă, ele dezvoltă valori și concepții proprii care în mod natural sunt în conflict cu cele propovăduite de grupul dominant. Astfel, tendința inerentă a societății este spre conflict și nu spre consens.

CONFLICT VERSUS VIOLENȚĂ. Este foarte important să accentuăm acum ideea că conflictul nu înseamnă același lucru cu violența. Un anumit conflict poate fi violent, astfel ca în cazul războaielor și revoluțiilor. Dar conflictul nonviolent este mult mai comun. Conflictul se produce în parlament ca expresie a opoziției grupurilor de interese care caută să treacă legi și politici de care ei pot beneficia. Negocierea drepturilor salariale este tot o manifestare conflictuală. Toate aceste procese reflectă instituționalizarea conflictului. Totodată reflectă realitatea că societatea a realizat că conflictul se va produce și a dezvoltat modalități de rezolvare a acestuia. În acest sens, argumentul convingător îl oferă teoreticienii

conflictului care arată că grupurile dominante dezvoltă instituții pentru soluționarea conflictului în favoarea intereselor proprii.

În general, când există mijloace instituționale de rezolvare a conflictului și când grupurile dezavantajate percep că astfel de instituții oferă o oportunitate corectă pentru rezolvarea conflictului, aceste grupuri vor folosi mijloacele la dispoziție. Dacă astfel de mijloace nu există, ori dacă grupurile dezavantajate cred că aceste mijloace favorizează grupurile avantajate, conflictul se va produce în afara cadrului instituțional. În această situație violența devine mult mai probabilă.

ROLURILE CONFLICTULUI. Teoreticienii perspectivei conflictualiste văd conflictul nu numai ca natural și normal, dar de asemenea ca folositor pentru societate. Conflictul, argumentează aceștia, aduce schimbarea socială care face posibile două lucruri. Primul, aceasta oferă grupurilor dezavantajate o oportunitate să-și îmbunătățească poziția lor în societate printr-o distribuție mai echitabilă a resurselor insuficiente (limitate). Al doilea, oferă societății șansa să funcționeze mai bine, deoarece conflictul creează posibilitatea eliminării aranjamentelor sociale care sunt incorecte pentru societate ca întreg și care servesc numai interesele grupului dominant.

Conflictul și schimbarea socială. Punctul în care perspectivele funcționalistă și cea conflictualistă sunt în cel mai puternic dezacord îl reprezintă sursa schimbării sociale. Funcționaliștii văd schimbarea socială ca venind în mare măsură din afara societății. Schimbarea fiind un răspuns la tehnologii noi, la unele schimbări de mediu sau unele interacțiuni cu altă societate. Teoreticienii conflictului văd schimbarea ca venind din interiorul societății. În esență, grupuri diferite au interese opuse și astfel se angajează în conflict; iar acel conflict produce schimbarea.

Perspectiva conflictului poate fi criticată pentru supraestimarea importanței conflictului și pentru că nu ia în considerare prevalența stabilității în societate. În plus, în timp ce funcționaliștii sunt adesea

acuzăți de a fi prea conservatori, unii teoreticieni ai conflictului pot fi criticați pentru vederea lor radicală, care pune prea mare accent pe schimbarea societății în loc să încerce să înțeleagă cum ordinea și stabilitatea pot fi menținute. Oricum, perspectiva conflictului ne ajută să înțelegem căile prin care conflictul și exercitarea puterii sunt elemente critice în viața societății.

3.3. O posibilă sinteză a perspectivelor macrosociologice

Diferențele între școala funcționalistă și școala conflictualistă a condus sociologii să pună o întrebare importantă: Sunt cele două teorii incompatibile ori sunt societățile suficient de complexe astfel că ambele teorii pot fi corecte în același timp? Această întrebare nu a primit un răspuns care să-i satisfacă pe toți și, de aceea, continuă dezbaterea referitoare la compatibilitatea sau incompatibilitatea celor două perspective. Dar mulți sociologi cred că perspectiva funcționalistă și perspectiva conflictualistă nu sunt total incompatibile. Iată două argumente consistente. Primul, anumite aranjamente sociale pot fi folositoare societății în unele moduri și utile grupului dominant în altele. Al doilea, societatea trebuie să conțină forțe atât pentru consens cât și pentru conflict; în condiții diferite unul sau altul poate predomina.

3.4. Microsociologia: perspectiva interacționist-simbolică

Aproape odată cu apariția sociologiei ca disciplină academică, unii oameni din domeniu au realizat că pentru a înțelege pattern-urile comportării umane nu este suficient să cercetezi numai caracteristicile societății la dimensiuni mari. Acești teoreticieni au argumentat că trebuie să se studieze procesele prin care se produc interacțiunile umane. *Perspectiva interacționistă se concentrează pe interacțiunile sociale zilnice dintre indivizi mai mult decât pe*

structurile societale de dimensiuni mari ca politica, educația și altele de acest fel. Pentru interacționiști societatea constă din interacțiunea oamenilor unul cu altul; înțelegerea societății presupune înțelegerea interacțiunii sociale.

Procesele interacțiunii implică psihologia socială și/sau microsociologia, adică interacțiunile la nivel de grup și organizații, dar teoreticienii acestei perspective adesea includ și interacțiunile dintre indivizi și societate. În acest sens, societățile oferă situații, transmit mesaje și dau reguli pentru indivizi dar, la nivel individual, toate acestea sunt interpretate. Mai mult decât atât, modalitatea în care acestea sunt interpretate reprezintă un factor cheie în determinarea comportamentului oamenilor. Aceste realități au generat o a treia perspectivă în sociologie, perspectiva interacționist-simbolică. Datorită interesului acesteia pentru interacțiunea dintre individ și societate, ea este uneori denumită perspectiva microinteracționistă ori pur și simplu, perspectiva interacționistă.

Dacă perspectiva interacționistă ar putea fi rezumată într-o afirmație generală, atunci aceasta ar trebui să fie ideea că *interpretarea realității poate fi adesea un important factor în determinarea realității ultime pentru individ.* Așa cum am arătat mai înainte, societatea în mod continuu oferă indivizilor situații, mesaje și reguli. Luate împreună, aceste elemente și înțelesul pe care individul îl dă acestora definesc experiența acestuia despre realitatea socială. Uneori înțelesul acestor mesaje și reguli este clar și în mare măsură acesta este cazul, realitatea socială fiind evidentă pentru individ. Dar se întâmplă destul de frecvent ca înțelesul situațiilor, mesajelor și regulilor să nu fie complet clar și individul trebuie să le interpreteze cât mai bine cu putință. Această interpretare se produce în contextul mesajelor trecute pe care individul le-a recepționat de la societate. Cu alte cuvinte, indivizii au seturi diferite ale experienței trecute și ei interpretează frecvent în mod diferit același mesaj sau situație. Prin urmare, înțelegerea

individuală a realității sociale depinde în parte de conținutul mesajelor și situațiilor pe care indivizii le întâlnesc și, în parte, de modul în care el sau ea interpretează aceste mesaje și situații. Pentru aceste motive, perspectiva interacționistă se concentrează mai întâi asupra felului în care mesajele sunt transmise și recepționate în situațiile sociale pe care indivizii le întâlnesc, apoi asupra modalității în care oamenii interpretează înțelesul acestor mesaje și situații și, în final, asupra felului în care aceste procese formează comportamentul oamenilor și societatea în ansamblul ei.

3.4.1. Interpretarea situațiilor și mesajelor

Una din preocupările cheie ale perspectivei interacționiste constă în analiza modului în care oamenii interpretează mesajele pe care aceștia le receptează și situațiile pe care ei le întâlnesc. Interacționiștii cred că aceste probleme sunt importante deoarece interpretările realității de către oameni reprezintă un factor important în determinarea felului în care ei se vor comporta. Să luăm un exemplu. Cineva așteaptă într-o stație de autobuz și persoana de lângă el îi spune: „Nu-i așa că vremea este frumoasă?” Reacția sa în raport cu acest mesaj va depinde de interpretarea pe care o dă acestuia, dar care, în schimb, va fi un produs al mesajelor și experiențelor sale trecute. Dacă, de exemplu, experiența sa îi spune că oamenilor din stațiile de așteptare le place să discute ca să treacă timpul, probabil va răspunde într-un mod prietenos și va purta o conversație cu persoană respectivă până când autobuzul sosește. Dacă experiența sa a fost diferită, probabil va răspunde altfel. Presupunem că experiența lui sau a ei era că oamenii din stația de autobuz în mod obișnuit nu vorbesc unul cu altul. În puținele ocazii în care oamenii au încercat să vorbească cu el sau ea, de fapt au încercat fie să-i ceară ceva, de obicei bani, fie să-i vândă ceva sau să caute să îl (o) convertească la credința lor religioasă. În acest caz poate interpreta situația diferit, presupunând că persoana vrea ceva de la el sau ea și va încerca să evite

interacțiunea.

3.4.2. Construcția socială a realității

Ce este semnificativ în exemplul de mai sus este că intențiile reale ale persoanei care vorbea nu erau importante. Chiar comportamentul acesteia nu ne dă întreaga explicație pentru modul în care acel ceva s-a manifestat în situația reală. Aici este vorba de înțelegerea de către individul nostru a semnificației comportamentului persoanei ce include interpretarea dată de el sau ea intențiilor acesteia și care a determinat realitatea pe care a experimentat-o. Sociologii se referă la acest proces ca construcția socială a realității (Berger și Luckmann, 1966). Prin aceasta, ei înțeleg că realitatea pe care cineva o experimentează nu este pur și simplu determinată de ceea ce se desfășoară în sens obiectiv; ci aceasta este determinată de înțelegerea pe care individul o dă semnificației celor ce se întâmplă. Astfel, depinzând de ceea ce el sau ea înțelege, realitatea pe care o experimentează poate să fie „această persoană este prietenoasă” sau „această persoană încearcă să obțină ceva de la mine”.

În afara celor arătate există două aspecte importante legate de acest proces. Primul, înțelesul pe care îl atribuim comportamentului persoanei este în mare parte un produs al experienței noastre trecute în situații sociale similare. În acest fel există o influență socială clară asupra interpretărilor pe care le dăm situațiilor pe care le întâlnim. Al doilea, interpretarea semnificației situațiilor cu care ne confruntăm va influența răspunsurile noastre la respectiva situație. Acest principiu a fost descoperit în 1920 de W.I. Thomas și astăzi este cunoscut ca „Teorema lui Thomas” care sună astfel: „Dacă oamenii definesc situațiile ca reale, ele sunt reale în consecințele lor” (Thomas, 1966). Cu alte cuvinte, în fața oricărei realități obiective oamenii se comportă pe bazele înțelegerii acestor realități; în schimb comportamentul formează realități secundare (subsecvente), incluzând realitățile obiective ale comportamentului

uman.

Reflectarea în oglindă. Un concept important utilizat de mult timp de interacționiști este reflectarea în oglindă. Acest concept a fost dezvoltat de Charles Horton Cooley (1864-1929), un teoretician timpuriu al interacționismului-simbolic. Nota de conținut esențială a noțiunii de reflectare în oglindă poate fi formulată astfel: „Noi înșine ne vedem așa cum alții ne văd pe noi”. În alte cuvinte, noi ajungem să ne formăm o imagine proprie pe baza mesajelor pe care le primim de la alții așa cum le înțelegem. Dacă profesorii și colegii ne transmit mesaje în moduri variate că suntem „isteț”, vom ajunge să gândim că suntem o persoană inteligentă. Dacă alții ne vor spune că suntem atractiv(ă), probabil vom gândi despre noi înșine că suntem un tânăr sau tânără atractiv(ă). Reciproca, dacă oamenii râd repetat de noi și ne spun, într-o formă sau alta, că suntem o ființă stângace, probabil vom ajunge să decidem că suntem neîndemântic(ă). Peste ani, gradual, dezvoltăm un set complex de idei despre ce fel de persoană suntem și în mare măsură aceste idei sunt bazate pe mesajele pe care le primim de la alții. În termenii lui Cooley, folosim alți oameni ca o oglindă în care privim și vedem cum arătăm. Acest proces poate influența multe aspecte din viața oricărui individ.

3.4.3. Roluri sociale

Un concept important în sociologia interacționist-simbolică este noțiunea de roluri sociale. *Seturile de așteptări comportamentale atașate la pozițiile ocupate în sistemul social sunt definite ca roluri sociale.*

Interacțiunea umană este articulată de relațiile dintre rolurile variate, astfel ca student, profesor, părinte, șofer ș. a. În cursul unei zile un individ ocupă o varietate de roluri sociale, fiecare din acestea purtând un set de așteptări comportamentale care corespund unor situații specifice. Cunoștințele necesare despre cum să te comporți în aceste roluri sunt învățate prin contact cu alți oameni și

prin mesajele pe care le primim de la ei despre (1) ce așteptări sunt atașate la un rol particular și (2) cât de bine corespundem așteptărilor asociate cu rolurile pe care le îndeplinim. Procesul din urmă, desigur, este parte a ceea ce Cooley înțelege prin reflectarea în oglindă.

O preocupare majoră a interacționiștilor-simbolici este în legătură cu întrebările: Cum învață oamenii conținuturile rolurilor? Cum oamenii învață relațiile dintre rolurile variate din sistemul social? La ambele întrebări, răspunsul general este că oamenii învață aceste lucruri prin mesajele pe care le recepționează de la alți oameni. În schimb, aceste procese de învățare au un impact deosebit asupra comportamentului oamenilor, astfel că aceștia în mod obișnuit încearcă să se comporte într-un mod care va satisface așteptările rolurilor așa cum le înțeleg. Din acest motiv, interacționiștii-simbolici au fost interesați în mod special de procesul socializării copiilor deoarece învățarea rolurilor sociale este o parte critică a acestui proces.

3.4.4. Transmiterea mesajelor: prezentarea persoanei

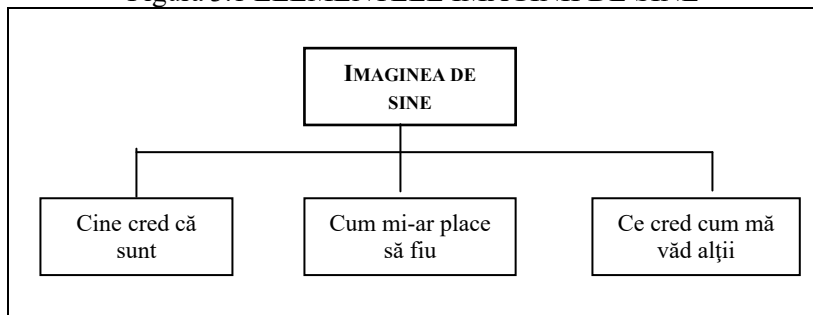
La fel cum perspectiva interacționist-simbolică este preocupată de felul în care oamenii obțin și interpretează mesajele sociale, ea este interesată de asemenea de felul în care mesajele sunt transmise. În particular, oamenii vor să convingă pe alții că ei reușesc să corespundă așteptărilor rolurilor pe care încearcă să le îndeplinească. Astfel, așa cum oamenii răspund la așteptările și mesajele pe care le obțin de la alții, tot așa aceștia încearcă să transmită mesaje referitoare la propria comportare și la calitățile pe care le posedă. Cu alte cuvinte, oamenii se îngrijesc de propria imagine prin prezentarea acesteia altor oameni. În acest sens, unul din întemeietorii Școlii de la Chicago, sociologul Robert Park (1927) a spus:

Unul din lucrurile care distinge omul de animale este realitatea că are o concepție proprie despre el însuși și, odată ce și-a definit rolul,

încearcă să trăiască conform acestuia. El nu numai că acționează dar se și îmbracă, dobândește toate manierele și atitudinile pe care le concepe propriul său rol.

Sociologii se referă la acest proces ca **prezentarea persoanei** ori **managementul impresie**. Putem spune că oamenii se îngrijesc de imaginea proprie (de sine) prin prezentarea acesteia altor oameni.

Figura 3.1 ELEMENTELE IMAGINII DE SINE

Așa cum arată figura 3.1 această imagine are trei componente principale: cine cred că sunt, cum mi-ar place să fiu și cum mă văd alții pe mine. Ceea ce gândim despre noi înșine că suntem, de cele mai multe ori reprezintă o mixtură de optimism și pesimism. De obicei, această dimensiune a imaginii de sine include referiri atât la aspectele noastre fizice cât și la personalitatea noastră. Desigur, noi nu ne vedem așa cum alții ne văd pe noi. Imaginea proprie se dezvoltă prin interrelațiile cu alții și, datorită acestui fapt, atitudinile acestora față de noi pot afecta imaginea proprie pe care ne-am format-o.

În termeni generali, individul poate avea o imagine de sine pozitivă sau negativă. Dacă imaginea pe care ne-am format-o despre noi o prețuim, atunci această evaluare influențează imaginea de sine. Acest proces îl numim *autoprețuire* sau *prețuirea de sine* și se bazează pe ceea ce gândim cum alții ne văd pe noi. În esență, noi

comunicăm cine suntem, ce gândim că suntem și cât de „buni” suntem. Abilitatea de a fi în măsură să vorbești despre tine însuși este denumită de psihosociologi **monitorizarea prezentării calităților proprii** (self-monitoring).

Perspectiva interacționistă, oricum, are de asemenea limitele ei. Deoarece accentuează pe interacțiunea față în față în formarea realității sociale, există tendința să ignore partea pe care instituțiile sociale ca familia, religia și economia o joacă în formarea comportamentului uman. Interacționismul de asemenea tinde să ignore forțele sociale majore, astfel ca industrializarea, care sunt dincolo de relația față în față, dar care influențează serios atât cantitatea de stabilitate socială cât și măsura schimbării în societate.

3.5. Micro și macrosociologia: o sinteză posibilă

3.5.1. Efectele simultane ale funcției, conflictului și interacțiunii

Așa cum am văzut mai devreme, există printre sociologi un considerabil efort de a combina analizele perspectivelor funcționalistă și conflictualistă pentru o înțelegere mai bună a situațiilor sociale. În mod similar, este posibil să combinăm perspectiva interacționistă, microsociologică, cu cele două perspective macrosociologice? Sociologi ca George Homans și Randall Collins au încercat să facă acest lucru. În concepția lor și a altor sociologi importanți, multe situații sociale pot fi înțelese mai bine prin folosirea celor trei perspective (ori teorii care le combină) decât prin folosirea numai a una sau două din ele.

Cele trei perspective nu trebuie să fie văzute nici ca bune nici ca rele, după cum nu trebuie să selectăm una favorită și să le ignorăm pe celelalte. În loc de acest lucru, perspectivele trebuie considerate ca „unelte” diferite care fiecare în parte este folosită în analiza unui fenomen social particular. Cele trei perspective nu

sunt utile în mod egal pentru examinarea fiecărei probleme sociale, după cum nici numai oricare din perspective în mod singular ar putea explica toate aspectele comportamentului ființei umane și a desfășurării proceselor sociale. După cum știm, fenomenele sociale sunt foarte complexe și, de aceea, perspectivele teoretice sunt „instrumentele” pe care sociologii le-au dezvoltat în timp pentru a înțelege comportamentul uman și social.

Tabelul 3.2. PERSPECTIVE TEORETICE SOCIOLOGICE

	Funcționalism	Teoria conflictului	Interacționism
Concepția despre societate	Un sistem de părți interrelate și interdependente.	Alcătuită din grupuri care luptă unul cu altul pentru resursele limitate ale societății.	Indivizii prin interacțiune directă creează consensul social.
Concepția despre individ	Interes scăzut referitor la personalitate. Oamenii sunt formați de societate să realizeze funcții importante pentru aceasta.	Interes scăzut referitor la personalitate. Oamenii sunt formați de instituțiile sociale și de poziția grupurilor lor în societate.	Oamenii sunt manipulatori de simboluri; personalitatea apare din interacțiunea comunicățională și socială.
Concepția despre schimbarea socială	Sistemul social tinde să reziste schimbării disfuncționale.	Schimbarea este inevitabilă și continuă.	Schimbarea se produce când nu există consensul referitor la comportamentul așteptat; schimbarea implică dezvoltarea a noi fundamente de consens.
Concepte cheie	Integrare, interdependență, stabilitate, echilibru	Interes, putere, dominație, conflict, coerciție	Interpretare, consens, așteptări, situații, mesaje

Abordările diferite pot fi folositoare pentru înțelegerea aspectelor variate ale situației sociale. Într-o anumită măsură, orice aranjament social poate exista deoarece este folositor societății, după cum argumentează perspectiva funcționalistă. În același timp, parțial, el poate exista deoarece corespunde nevoilor unui grup particular de interese din societate, așa cum argumentează perspectiva conflictualistă; după cum, același aranjament social poate, în realitate, să fie chiar nociv altor grupuri de interes sau, într-un anume fel, întregii societăți. În ciuda acestor influențe diferite asupra societății în ansamblul ei, dacă ne raportăm la cele două perspective macrosociologice, totuși, forma exactă a aranjamentului social este posibil să fie formată de înțelegerile realității de către cei care participă la acel aranjament și de comportamentul acestora, așa cum susține perspectiva interacționist-simbolică. Aceste înțelegeri fiind, în ultimă instanță, parțial un produs al realității obiective a structurii sociale în ansamblu, după cum ele sunt, de asemenea, parțial un produs al răspunsului oamenilor la această realitate.

3.5.2. O încercare de sinteză: teoria schimbului

Una din teoriile importante care reprezintă o legătură între macro și microsociologie este teoria schimbului (Homans, 1961, 1984; Blau, 1964 și mai recent Gilmore și Clark, 1988) Această teorie, la fel ca teoria conflictului, începe cu presupunerea că oamenii caută să-și promoveze interesele proprii. Aceste interese uneori sunt conflictuale, iar altele coincid cu acelea ale altor oameni. Potrivit teoriei schimbului, oamenii intră în relații unul cu altul când fiecare participant are ceva să ofere pentru dorințele celuilalt. Astfel fiecare persoană are ceva să dea și ceva să câștige.

Teoria schimbului a fost aplicată la o varietate largă de relații, de la cele de afaceri, astfel ca cele dintre vânzător și cumpărător, și până la relațiile personale intime dintre soț și soție. În cazul din urmă, de exemplu, putem lua în considerare nevoile personale ale

indivizilor care se căsătoresc. Un partener poate avea în mod primar nevoie de companie, de unde celălalt caută un status prin relația de căsătorie. Astfel, oamenii își evaluează nevoile lor și își aleg parteneri pe care ei îi cred potriviți. Conform teoriei schimbului relația, probabil, va rămână stabilă atâta timp cât fiecare partener corespunde nevoilor celuilalt. Desigur, este posibil să apară o schimbare în nevoile unui partener ori unul dintre ei poate să înceteze să mai corespundă nevoilor celuilalt și, în aceste cazuri, în căsătorie pot apărea, și mai mult ca sigur apar, probleme. Deși teoria schimbului este influentă atât în macrosociologie cât și în psihologia socială și ea acționează ca un pod între cele două, această teorie are criticii săi. Amendamentul cel mai puternic care i se aduce constă în faptul că reduce toate interacțiunile umane la calcul și schimburi raționale. Criticii arată că în realitate oamenii intră în relații sociale pentru tot felul de motive, unele raționale, unele bazate pe afecte. O viziune mai echilibrată, atunci poate fi aceea că oamenii intră în relații unul cu altul parțial pentru motivele schimbului și parțial pentru alte motive.

Capitolul 4

CULTURA ȘI STRUCTURA SOCIALĂ

4.1. Societatea, cultura și structura socială

Sociologia, așa cum am arătat încă de la începutul lucrării noastre, este studiul științific al societăților și al comportamentului social. Ideea de comportament social este ușor de înțeles. În esență, ea reprezintă ceea ce fac oamenii la școală sau la locul de muncă, când își îngrijesc corpul sau fac o plimbare solitară, când citesc o carte sau scriu o scrisoare și alte nenumărate asemenea activități. Dar un lucru este clar, varietatea modurilor în care oamenii fac aceste acțiuni în societăți diferite este esențialmente fără limite. Dar și societățile arată între ele diferențe serioase. Între România și, să zicem Marea Britanie, există diferențe în guvernare, o monarhie constituțională față de democrație parlamentară. Sistemele economice sunt diferite, nu mai vorbim de limbă, după cum găsim diferențe semnificative legate de tradiții și obiceiuri. Putem adăuga varietatea dimensiunilor geografice și a numărului populației având în vedere că acest ultim aspect menționat ilustrează cu cea mai mare ușurință diversitatea societăților lumii.

Toate aceste variații ale societăților ar trebui să ne facă să ne mirăm cum putem să le studiem în mod eficient. Sociologii au rezolvat acest lucru descoperind și analizând elementele care se găsesc în toate societățile. Dintre acestea, cultura și structura socială caracterizează în mod fundamental toate societățile. Pentru a le

înțelege, trebuie mai întâi să discutăm conceptul de societate, care în mod firesc le cuprinde.

În limbajul obișnuit cuvântul societate este bogat în semnificații și variat în utilizare. Spre exemplu, acesta poate descrie un grup organizat pentru un anumit scop cum ar fi o societate profesională. Totodată se poate referi la grupuri tribale cu o populație de numai câteva sute de oameni, după cum poate desemna un stat-națiune cu milioane de oameni astfel ca Franța, Statele Unite, România etc. Pentru nivelul nostru de abordare problema se pune astfel: dacă un grup are același sistem de guvernare, dacă membri lui interacționează, dacă există un teritoriu bine definit care persistă în timp, acel grup corespunde definiției unei societăți. *O societate desemnează un grup relativ independent și organizat de oameni care interacționează sub o autoritate politică comună într-un spațiu geografic particular.*

Așa cum am afirmat, fiecare societate are o cultură și o structură socială. Astfel, *cultura se referă la credințele, limba, normele și regulile, valorile și cunoștințele unei societăți*, iar *structura socială desemnează organizarea societății, care include instituții, poziții sociale, relațiile dintre pozițiile sociale, grupurile care alcătuiesc societatea și distribuția resurselor limitate în cadrul societății*. Deși cultura și structura socială sunt distincte, ele nu sunt separate; fiecare influențează și este influențată de cealaltă.

4.2. Ce este cultura?

Plecăm de la premisa că cultura este mediul social care înconjoară și condiționează individul, lucru care permite dezvăluirea adevărului despre orice individ și oricare grup social. În sociologie^{*)}, conceptul de cultură este un instrument intelectual

^{*)} Sociologia analizează fenomenul cultural ca fapt social și ca fapt cultural propriu-zis. În acest sens, sociologia culturii - ramură distinctă a sociologiei - explică și analizează fenomenele și procesele culturale care au loc în societate,

explicativ care permite dezvoltarea factorilor de bază care formează indivizii și grupurile umane și implicit contribuie la realizarea ordinii sociale. Într-o definiție mai largă, conceptul de cultură

include toate modurile obișnuite de gândire și acțiune ale oamenilor - organizarea felului de viață al familiei, modalitățile de aprovizionare cu hrană și de asigurare a adăpostului, limba, guvernarea, standardele morale, credințele religioase și formele de exprimare artistică (M. Boyd, D. Worcester, 1973, p. 14).

În această viziune, cultura reprezintă întregul mediu social și ea este făurită de om. Pentru Petre Andrei, cultura nu este altceva decât natura pusă în valoare de om, un proces de neconținută creație de valori. Omul aparține deopotrivă naturii și societății, este o ființă naturală rezultat al unei îndelungate evoluții biologice, dar și ființă culturală, rezultat al eforturilor milenare desfășurate de omenire prin munca și viața ei colectivă. Datorită acestui lucru, putem afirma că, în esența ei, cultura este cumulativă. Aceasta este o moștenire socială a oamenilor în orice societate, conținând modele de comportament dezvoltate de-a lungul miilor de ani de experiență. Oamenii pentru satisfacerea nevoilor și aspirațiilor lor, fie biologice, fie psihologice sau de altă natură, au experimentat o sumă de succese și eșecuri. Din acest proces de încercare și eroare au izvorât ideile moștenite și tehnica necesară să perpetueze modul de viață caracteristic societății. Din acest motiv cultura poate fi examinată ca o „bancă a înțelepciunii colective”. Mai mult decât atât, oamenii transmit cu ajutorul limbii înțelepciunea colectivă și ideile lor la alți membri ai grupului și la copiii lor. Ideile și acțiunile care asigură soluții satisfăcătoare pot eventual deveni cunoștințe, credințe și obiceiuri ale grupului, pe care individul le acceptă și la care el se adaptează. Astfel, individul beneficiază de ele și este

descifrând cauzele și legăturile care determină dinamica acestor procese, tendința lor de dezvoltare, interdependența și condiționarea reciprocă dintre procesele culturale și alte procese supuse dezvoltării continue.

modelat de cultura societății lui; el apoi acționează și contribuie prin experiența lui personală cu noi elemente la cultura care l-a format.

Într-un sens restrâns, cultura nu este materială, adică ea nu este ceva pe care cineva o poate vedea, auzi, simți, mirosi sau gusta. Aceasta este compusă din elemente abstracte ca idei, credințe, valori, atitudini și modele de comportament. Ea există în mintea și personalitatea oamenilor. Dar în inseparabilă relație cu cultura sunt toate rezultatele materiale ale talentului și efortului uman; acestea sunt numite „produsele materiale ale culturii”. O masă este un produs material al culturii, la fel sunt hainele, casele, uneltele, mașinile și lucrările de artă. Acestea sunt mai mult decât numai expresii ale culturii care le-a produs pentru că ele devin esențiale în asigurarea continuității modelelor culturale. Este evident că produsele materiale sunt vitale pentru cultură, iar tehnologia și produsele ei materiale, relevă măsura controlului oamenilor asupra mediului natural.

Încercând o sinteză a definițiilor și explicațiilor date mai sus conceptului de cultură, precum și a celor peste alte o sută de definiții inventariate de doi cercetători americani (Kroeber și Kluckhohn, 1952), subliniem că orice încercare de acest gen trebuie să aibă în vedere faptul că cultura:

- este un produs specific uman al interacțiunii sociale;
- oferă modele sociale acceptate de membrii societății;
- este cumulativă și transmisă din generație în generație;
- este un determinant de bază al personalității;
- este semnificativă pentru că este simbolică;
- depinde de funcționarea continuă a societății dar este independentă de orice individ sau grup.

Modelele culturale ale tuturor societăților au anumite elemente și însușiri comune. Știm că toți oamenii posedă capacitatea de a gândi conceptual, au aceeași bază psihologică și aceleași nevoi fizice. Datorită acestui lucru, modelele culturale ale tuturor

grupurilor umane reflectă aceste capacități și nevoi comune. Dar trebuie să subliniem din nou că nici cel puțin două culturi nu le exprimă și realizează în același mod. Fiecare societate dezvoltă propriile ei modele de comportament ce izvorăsc din experiența lor unică și individul învață modul corect de comportare de la societatea în care trăiește.

Elementele culturii. Nucleul definiției culturii îl reprezintă **cunoștințele** și **credințele**. Așa cum am menționat la începutul lucrării noastre, noțiunea de „credință” reprezintă echivalentul în limba română a ceea ce în engleză se numește „belief” care desemnează o judecată de bază ce ghidează descrierea, înțelegerea, aprecierea și acțiunea într-un anumit domeniu. Credințele includ idei despre ce lucruri există în lume, cum funcționează ele și cum sunt legate unele de altele. Sunt credințe care pot fi verificate prin observație. De exemplu, putem măsura cât de lung este drumul de la Alba Iulia la București sau cât de departe este pământul de lună. Alte credințe nu pot fi demonstrate sau respinse. Spre exemplu, oamenii din toată lumea cred într-un număr de zeițăți. Mulți oameni susțin că există unele forme de viață după moarte în timp ce alții nu sunt de acord cu această idee.

Dezvoltând explicația termenului în înțelesul științelor socioumane, trebuie să spunem că credințele sunt judecăți de valoare („Dreptatea înainte de toate”, spre exemplu) și judecăți de constatare („Franța se află în Europa”) și afirmații probabile, neverificate („Există viață extraterestră”) și certitudini („Pământul se învârte în jurul soarelui”). Din acest punct de vedere, mai mult decât orice altceva, cultura este o problemă a ceea ce oamenii dintr-o societate știu sau cred a fi adevărat. Adică asupra a ceea ce oamenii din societatea respectivă sunt de acord referitor la o anumită realitate exprimată în setul lor de credințe despre aceasta. Când sociologii și antropologii studiază culturile, ei sunt interesați în astfel de acorduri sociale referitor la realitate și adevăr. Aceste acorduri sociale sunt cele care formează comportamentul oamenilor

și ele sunt cele care determină cum oamenii înțeleg lumea lor.

Un important domeniu al cunoștințelor conținute de cultură este **limba**. Apariția limbii a făcut posibilă remarcabila complexitate a culturii umane. *Limba poate fi definită ca un set de simboluri prin care comunică oamenii ce împărtășesc o cultură comună.* Limba face posibil un tip al comunicării printre ființele umane care este necunoscută animalelor deoarece ea utilizează simboluri - în acest caz, cuvinte, care sunt folosite să reprezinte concepte și idei. Prin înregistrările scrise și tradițiile orale, limba servește funcției de a transmite informațiile de la o generație la alta. De asemenea, orice limbă este suficient de flexibilă pentru a-și extinde vocabularul și structura odată cu creșterea complexității culturii societății. Copiii asimilează cultura societății lor în principal prin limbă. Oricum, limba și cultura nu sunt legate de rasă sau de formula genetică. Un copil român crescut într-o familie nord-americană va vorbi un tip de engleză nord-americană și se va comporta ca un copil nord-american. De fapt, o persoană de orice rasă sau formulă biologică poate învăța orice limbă umană și, prin acea limbă, va asimila orice cultură umană.

Alături de cunoștințe și credințe comune, culturile conțin **valori** comune. Valorile comune se trag direct din credințele dominante ale unei culturi. *Valorile sunt ideile general acceptate cu privire la ce este mai bine pentru societate.* Patriotism, progres, libertate, succes etc. sunt exemple de valori sociale care pot orienta o cultură și stabili normele sociale pentru individ.

În analiza valorilor unei societăți este util să se ia în considerare în numele căror scopuri individuale muncesc oamenii, ce idei discută, ce anume atrage și reține atenția acestora, ce respectă sau resping, cum recompensează și cum sancționează. De exemplu, dacă intelectualul primește aprecieri și recompense, acea societate probabil prețuiește cunoștințele, inteligența și reflexivitatea. Dacă militarul se bucură de un prestigiu înalt, este posibil ca societatea al cărui membru este să prețuiască acțiunea, curajul și puterea. Putem

afirma că valorile sociale sunt corzile care leagă o cultură și fac ca obiceiurile, tradițiile, modelele de comportament dar și instituțiile acestea să fie armonioase și consistente.

Dar trebuie să spunem că puține societăți sunt strâns integrate numai în jurul unui sistem de credințe ce se află în strânsă corelație cu un set de valori sociale. Chiar culturile mai puțin complexe trebuie în mod obișnuit să reconcilieze conflictul valorilor. Iar în cele mai multe culturi complexe sunt multe conflicte de valori din care unele pot fi distructive pentru armonia socială. O societate poate da importanță mare unor valori ca prosperitate, muncă asiduă, posesiuni materiale; dar pot exista grupuri largi de oameni, în aceeași societate, devotate valorilor timpului liber sau acumulării de avere prin orice mijloace. Pentru continuitatea vieții unei societăți trebuie să se realizeze un acord asupra valorilor și scopurilor esențiale care au un efect remarcabil asupra unității culturale. Convulsiile sociale ce străbat fostele țări comuniste în perioada de tranziție își găsesc explicația, în ultimă instanță, în conflictul dintre valorile democrației și sechelele „valorilor”, mentalităților și atitudinilor de tip comunist care sunt încă persistente la o parte din oameni. Dezideratul consensului social care dă vigoare și eficiență unei societăți, nu se poate realiza până când acest conflict, într-o bună măsură, nu își va găsi rezolvarea.

Sistemul de cunoștințe, credințe și valori care este comun unei societăți, adesea este denumit de sociologi **ideologie**, adică un set de idei. În realitate, termenul ideologie este chiar similar în înțeles cu termenul de cultură, cu excepția faptului că aceasta din urmă include regulile referitoare la comportament. Însă termenul de ideologie are o utilizare în plus. În tradiția lui Marx și Mannheim, ideologia este considerată a fi un set al cunoștințelor, valorilor și credințelor care dau, legitimează structura unei societăți. Deși această noțiune este asociată cu conflictul social, ideea fundamentală că cultura reprezintă suportul structurii sociale este ceva pe care atât sociologii funcționaliști cât și cei care sunt adepții

perspectivei conflictualiste acceptă, în general, acest lucru. Acesta este unul din motivele pentru care teoreticienii funcționaliști insistă asupra nevoii de consens. Ei cred că societatea lucrează mai bine când credințele și valorile oamenilor sunt în acord cu organizarea societății lor. În orice societate stabilă, ceea ce oamenii cred că este adevărat, în general, va primi suportul aranjamentelor lor sociale. Dacă aceasta nu se întâmplă, societatea va trăi experiența presiunii pentru schimbare. Încercările în acest sens pot fi făcute de elita socială ca să impună o ideologie nouă sau de oamenii societății în ansamblu, care vor încerca să schimbe structura socială ca să se potrivească ideologiei lor. Foarte adesea amândouă aspecte se pot întâmpla.

Deoarece cultura conține diferite modele de comportament care sunt considerate „normale” de societate, este de așteptat ca individul să se conformeze lor în raport cu vârsta, sexul și profesia sa. Aceste așteptări ale grupului fac predictibil comportamentul uman, lucru ce se constituie ca o condiție esențială pentru viața grupului. Fără o imagine mentală „cum” se cuvine să te manifesti în lumea socială, individul nu poate ști ce să facă sau ce se așteaptă de la el în orice circumstanță dată. Aceste imagini mentale sunt realizate în urma însușirii **normelor și legilor** care reprezintă reguli și obișnuințe în societatea respectivă. *Normele sociale sunt noțiunile grupului ce condensează modurile corecte de comportament.* Ele sunt acele „trebuie” și „ar trebui” ale culturii care adesea au și reversul negativ de forma „nu trebuie să...”.

Remarcăm că unele modele de comportament sunt însușite inconștient de individ prin executarea și repetarea lor de nenumărate ori ca acte zilnice. Modul în care oamenii merg, mănâncă, gesticulează în conversație, toate sunt exemple de norme sociale neconștientizate. Stereotipurile acestor comportamente scutesc individul de tensiunea constantă de a lua decizii. Astfel se formează deprinderile care sunt moduri neconștientizate de acțiune. Ele sunt urmate fără efort și fără frică de represalii din partea

grupului social. În mod obișnuit, societatea nu este severă în amendarea comportării la acest nivel al normelor sociale.

Un nivel mai mare de conștientizare al normelor sociale apare în acele acțiuni pe care individul le execută în compania altora și care impun desfășurarea lor conform unor convenții sociale. În general, comportamentul zilnic este guvernat de aceste convenții sociale cum ar fi expresiile de politețe sau maniera de a te îmbrăca pentru situații diverse. Evident că nu există o linie distinctă între convenția socială și deprindere, deoarece multe „maniere” convenționale de comportament devin obiceiuri. În cele mai multe societăți cerințele la acest nivel sunt obligatorii numai în circumstanțe speciale.

Dar există un alt nivel de impunere mult mai strictă a normelor sociale care se înscriu în sfera noțiunii de „moralitate”. Acest nivel include solicitări ferme sau constrângeri în ceea ce privește comportamentul individului. Fiecare cultură insistă pe aceste norme sociale care sunt considerate necesare pentru stabilitatea și prosperitatea grupului. Ele sunt norme constrângătoare ce reflectă în substratul lor valorile și credințele grupului, ideile lui fundamentale de bine și de rău. Ele sunt strict obligatorii și nerespectarea lor atrage sancțiuni juridice și de altă natură. *Legile sunt norme sociale însoțite de prevederi obligatorii și sancționabile.* Ele există în orice cultură sub formă scrisă sau nescrisă. Semnificativ este faptul că cele mai timpurii înregistrări scrise sunt codurile de legi. Pentru o cultură complexă, legile scrise sunt de cea mai mare importanță. Odată scrise și introduse în circuitul raporturilor dintre oameni, legile sociale susțin și extind aria moralității comportamentului uman, exercitând asupra individului o presiune din afară. Aplicând sancțiuni pentru orice abatere de la normă, ele au un rol raționalizator și ordonator al mediului social. Imperativul legilor sociale devine o sursă de coeziune socială; ele se înscriu în constituția comportamentului indivizilor ce compun grupul social. Prin rolul și dimensiunea lor coercitivă, legile sociale edifică o tablă de valori obligatorii și

previn atitudinile deviate în raport cu ceea ce socialmente este acceptat.

4.2.1. Dinamica culturii

Oamenii sunt rareori conștienți de natura dinamică a culturii. În fapt, componentele culturii pe care le-am discutat sunt adesea luate ca fiind date, ca niște condiții care sunt impuse oamenilor și asupra cărora ei nu au nici un control virtual. Dar în realitate, credințele, valorile, normele și limba se schimbă constant ca răspuns la dezvoltările care apar fie în interiorul fie în afara societății. Cu alte cuvinte, culturile se pot schimba în timp, și ceea ce oamenii știu la un moment dat nu va fi în mod necesar la fel cu ceea ce oamenii din aceeași societate vor ști în alt timp. Ca membru al propriei societăți, fiecare om contribuie într-o măsură cât de mică la recrearea continuă a culturii ca aceasta să poată îndeplini nevoile curente ale societății în care trăiește.

Ca să câștigăm o mai bună înțelegere a naturii dinamice a culturii vom examina mai întâi forțele care o mențin și o fac să reziste la schimbare, iar ceva mai departe, în legătură cu dinamica structurii sociale, forțele care promovează schimbarea culturală.

Integrarea culturală. Orice cultură include un număr fără sfârșit de credințe, valori, norme și obiecte. Să luăm în considerare, spre exemplu, doar câteva din elementele care există în cultura noastră. Avem școli, posturi de televiziune, cărți și reviste, uzine, automobile, jocuri de fotbal și baschet, asociații civice și fundații, ingineri și profesori etc. Evident că lista poate continua foarte mult. În ciuda marii lor diversități, elementele culturii sunt legate împreună în multe și, uneori, subtile moduri. Mai mult, diferite elemente ale culturii sunt complementare unele față de altele; după cum, în mod frecvent, elemente variate se găsesc în conflict. Dar, în cele din urmă, acestea sunt mai mult sau mai puțin integrate în pattern-uri bine organizate.

Integrarea culturală are un impact major asupra schimbărilor

care se produc în culturi. Așa cum deja știm, orice sistem alcătuit din elemente interrelate tinde să dezvolte o stare de echilibru. Ca rezultat, schimbările produse într-o parte a sistemului cauzează schimbări în celelalte părți. Acest proces se manifestă în mod special în cultură și este pus în evidență mai ales în relația acesteia cu structura socială.

4.3. Ce este structura socială?

Am precizat la început că cultura și structura socială sunt strâns legate una de alta. La fel ca și cultura, structura socială este o caracteristică comună tuturor societăților. Reamintim că conceptul de structură socială se referă la organizarea societății, care include pozițiile sociale, relațiile dintre aceste poziții și resursele diferite atașate acestora. Structura socială cuprinde grupurile de oameni care alcătuiesc societatea și relațiile care există între aceste grupuri. Această structurare a activităților umane este posibilă prin împărtășirea culturii care dă populației o viziune comună asupra lumii și societății. Într-o definiție sintetică putem spune că *structura socială se referă la pattern-urile organizate ale interacțiunii care există într-un grup sau o societate*. Chiar dacă nu le conștientizăm, avem de a face cu astfel de pattern-uri în mod constant la școală, la locul de muncă, dar și acasă cu familia și prietenii. Fără aceste pattern-uri organizate de comportament, viața socială ar putea fi imposibilă; structura socială asigură ordinea și stabilitatea necesară pentru orice grup sau societate să funcționeze. De aceea, înțelegerea structurii sociale este o parte fundamentală a construcției științei sociologice. Vom începe discuția noastră despre structura socială prin examinarea statusului și rolului, două concepte care stau la baza oricărui tip de interacțiune între oameni.

Status. La fel ca cultura, statusul este un termen care chiar printre sociologi are mai mult decât un înțeles. Oamenii adesea vorbesc despre profesii cu status înalt astfel ca doctor, avocat sau funcționar guvernamental și profesii cu status scăzut ca cizmar

sau paznic. Aceștia de asemenea vorbesc despre unele simboluri de status - mașini străine scumpe, îmbrăcăminte de lux, vile etc. - pe care oamenii le cumpără ca să arate cât sunt de înstăriți. Folosit în acest fel, statusul echivalează cu prestigiul și implică judecăți care clasifică oamenii în comparație unul cu altul. Deși acest lucru este relativ similar cu modul în care sociologii folosesc termenul, noi îl definim fără referire la ranguri ori judecăți de valoare deoarece diferențierile în status nu implică întotdeauna că o persoană este mai sus sau mai jos în prestigiu decât altă persoană. Vom folosi statusul să ne referim la *o poziție desemnată într-un grup sau societate*. Atunci putem spune că *statusul este poziția pe care individul o deține în grup și prețuirea colectivă atașată acesteia*.

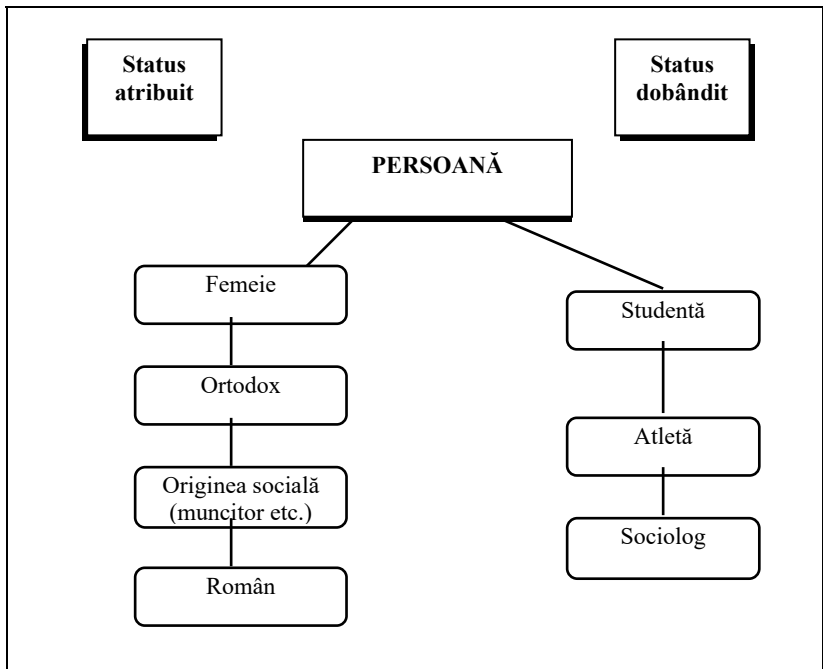
Virtual orice aspect identificabil al unei persoane, astfel ca sexul, vârsta, profesia, religia ori clasa socială poate fi un status. Fiecare status este prins într-o rețea a statusurilor. Oamenii care citesc această lucrare, spre exemplu, probabil au câteva din următoarele poziții sociale: student sau studentă, persoană tânără, adult, persoană de vârstă mijlocie, bărbat, femeie, ortodox, romano-catolic, român, maghiar sau german. Aceste poziții sociale ne pun în relații cu alți oameni care au statusuri specifice. Dacă cineva este femeie, de exemplu, va avea unele relații sociale cu alte femei sau bărbați, care evident, diferă de cele pe care le poate avea altcineva care este bărbat.

Societatea poate fi gândită ca fiind alcătuită din seturi de poziții sociale. Spre exemplu, o tânără de 20 de ani poate ocupa un număr de poziții sociale. Astfel, aceasta este studentă, necăsătorită, credincios ortodox, membră a unei echipe sportive din universitate și activează într-un cerc științific studentesc. Fiecare din aceste poziții sociale este definită, în parte, de relațiile ei cu alte poziții sociale din societate, care sunt ocupate de alți oameni. Mai mult, în fiecare din aceste poziții sociale sau statusuri pe care le ocupă tânăra noastră, găsim încă mulți oameni alături de ea. Cu alte cuvinte, există alte studente de vârsta tinerei noastre care la fel ca

aceasta, sunt membre ale echipei sportive sau ale cercului studențesc. Astfel tânăra are un status comun cu acestea și foarte probabil împărtășește cu ele multe experiențe și comportamente comune.

Status atribuit versus status dobândit. Continuând cu exemplul dat, unele din statusurile tinerei erau cele în care ea s-a născut, așa cum sunt cele de femeie și român; acestea sunt statusurile atribuite.

Figura 4.1. STATUSURI ATRIBUITE ȘI STATUSURI DOBÂNDITE

Statusurile cu care oamenii se nasc sunt denumite statusuri

atribuite. (R. Linton, 1968) Alături de naționalitate și sex, alte statusuri atribuite includ caracteristicile familiei în care te naști, inclusiv numele de familie al părinților, nivelul economic și religia acestora.

Statusurile dobândite sunt cele care rezultă din ceea ce face un individ. Deci tânăra despre care vorbeam a decis să meargă la o anumită universitate, să activeze într-un cerc științific și să joace baschet în echipa studențească a universității. *Statusurile pe care oamenii le obțin cel puțin parțial ca rezultat a ceva ce ei fac sunt denumite statusuri dobândite.* (R. Linton, 1968) Printre cele mai importante statusuri dobândite sunt ocupațiile, nivelurile educaționale și veniturile.

Potrivit lui Moris Janowitz (1960) **simboluri de status** cum ar fi uniforma, însemnele de grad, ecusoanele etc. arată statusurile dobândite. Aceste simboluri sunt importante pentru individ pentru că îi recunosc social eforturile depuse pentru dobândirea statusului respectiv iar, în plus de asta, acestea joacă un rol afectiv în relația dintre individ și instituția care i-a dat simbolurile respective. Mai adăugăm faptul că religia și naționalitatea pot deveni statusuri dobândite dacă cineva, la un moment dat, se hotărăște să le schimbe față de cele în care s-a născut.

Uneori, un status particular devine central pentru modul în care oamenii se văd pe ei înșiși sau sunt văzuți de alții. O astfel de poziție socială este numită **status tutor**, de la termenul din limba engleză „master status” (Karp and Yoels, 1979). În societatea noastră sexul, etnia și vârsta sunt statusuri tutor în mod frecvent. De exemplu, oamenii reacționează diferit față de bărbații care lucrează ca secretar decât de femeile care se găsesc în această poziție. Dacă sau nu o poziție socială particulară este un status tutor depinde în parte de situație. De exemplu, la locul de muncă un profesor femeie este mult mai probabil să fie „profesor”. Realitatea că ea este și „femeie” probabil poate fi irelevant. Pe de altă parte, o femeie care lucrează ca jocheu sau în oricare profesie unde femeile

sunt o prezență mai puțin comună, să zicem pompier, probabil va fi văzută ca având statusul tutor de „femeie”.

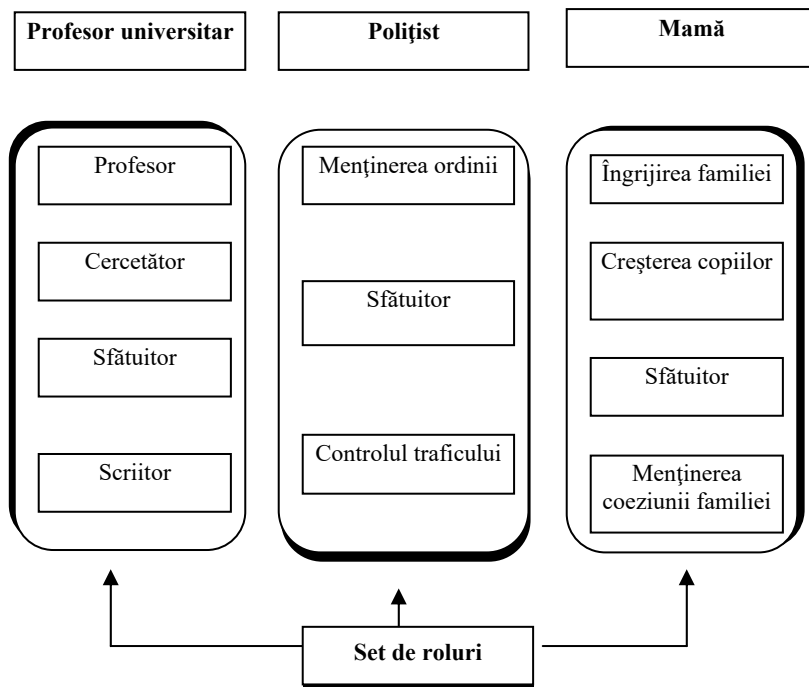
Statusurile tutor pot de asemenea contribui într-o oarecare măsură la discriminare și prejudiciere. Frecvent, oamenii judecă pe alții potrivit trăsăturilor acestora pe care ei automat le asociază cu un status tutor particular fără ai cunoaște cât de cât ca indivizii. Femeilor și, în egală măsură, membrilor unor grupuri minoritare li se întâmplă acest lucru destul de des, însă oricine se poate confrunta cu o asemenea situație. De exemplu, englezii privesc cu suspiciune la oamenii care au părul roșu.

Rol. Fiecărui status social i se atașează roluri sociale. Rolurile sunt, într-un sens, *un mănunchi de norme; acestea sunt comportamentele așteptate ale unei persoane care ocupă un anumit status*. Formulată altfel, *rolul este modelul de comportare asociat unei poziții; el condensează cerințele grupului față de persoana care deține o anumită poziție*. (apud. Ioan Radu, Petru Iluț, Liviu Matei, 1994, p. 14) Fiecare status are un număr de așteptări asociate acestuia. Datorită acestui lucru, un status este o poziție socială și un rol este un set de comportamente care sunt așteptate să se producă din partea oricui ocupă poziția respectivă. Așa cum Linton spune, noi ocupăm statusuri, dar jucăm roluri. Spre exemplu, un profesor (status) este așteptat să predea, să scrie articole și cărți, să obțină gradele didactice și să consilieze elevii sau studenții (set de roluri). *Toate rolurile asociate cu un status particular sunt numite set de roluri*. (R. Merton, 1968).

În figura 4. 2 este prezentată o diagramă schematică care indică rolurile și seturile de roluri pentru statusurile de profesor universitar, polițist și mamă.

Deoarece termenii de status și de rol sunt legați strâns, oamenii uneori au tendința de a-i confunda. Pentru a nu cădea în această greșală trebuie pur și simplu să ne amintim că o persoană ocupă un status și execută un rol.

Figura 4.2. PREZENTAREA SCHEMATICĂ A RELAȚIEI DINTRE STATUS, ROL ȘI SETUL DE ROLURI

Pentru a îndeplini rolurile lor variate, oamenii sunt ghidați de *așteptările de rol* care sunt norme bazate pe obiceiuri și tradiții care arată cum un anumit rol particular trebuie îndeplinit. Așteptările de rol sunt surse majore ale ordinii și stabilității sociale în societate și fac posibilă cooperarea oamenilor în activități diverse. De obicei, oamenii sunt conștienți de așteptările asociate cu propriile roluri precum și cu acelea ale oamenilor cu care ei probabil interacționează. Astfel ei pot anticipa cum alții probabil se vor comporta față de ei și dacă ei pot coordona corespunzător propriul

comportament. Spre exemplu, să luăm în considerare interacțiunea atât de comună care se produce între un cumpărător și casierul de la un magazin alimentar. Amândoi sunt conștienți de ce anume așteaptă unul de la celălalt. În general, se presupune că cumpărătorii își aleg produsele pe care le doresc, le pun în coș, merg la casier și plătesc suma corespunzătoare. Din partea casierului este de presupus să verifice produsele și să înregistreze prețurile acestora, să facă suma corectă a lor, să dea restul corect împreună cu bonul care dovedește plata celor cumpărate. Dacă aceste așteptări nu sunt îndeplinite este posibil să apară o serie de probleme. Spre exemplu, dacă cumpărătorul încearcă să părăsească magazinul fără să plătească, el poate fi prins și arestat. Pe de altă parte, dacă casierul încearcă să încarce nota de plată mai mult decât trebuie, este posibil să se declanșeze o ceartă aprinsă care poate avea urmări neplăcute pentru acesta. Desigur, oamenii nu totdeauna se comportă potrivit așteptărilor de rol. Zilnic putem observa violarea acestora. Dacă aceste violări devin prea răspândite, asigurarea ordinii sociale poate fi amenințată serios.

Așteptările unui rol particular sunt influențate de statusurile oamenilor cu care cineva interacționează. De exemplu, este de așteptat ca studenții și elevii, în mod normal, să se comporte deferent față de profesorii lor. Cu colegii lor, desigur că aceștia se vor comporta ca de la egal la egal. Mai mult, așteptările de rol sunt nuanțate de situație. Studenții și elevii, de exemplu, pot în mod normal să fie mult mai degajați în comportament față de profesorii lor la o manifestare sportivă studentască sau școlară decât în sala de curs sau de clasă. Deși așteptările de rol asigură direcțiile generale care arată cum un rol trebuie să fie „jucat”, nu trebuie să presupunem că acestea sunt rigide. În fapt, executarea rolului, comportamentul real al oamenilor în roluri particulare poate varia extraordinar. Referitor la studenții necăsătoriți, spre exemplu, în mod normal se așteaptă de la ei să se întâlnească cu prietenii lor sub mai multe forme. Studenții pot merge cu o singură persoană sau cu

un grup de prieteni; ei pot prefera o plimbare prin parc, o vizită la un muzeu sau o petrecere zgomotoasă.

Unul dintre cele mai evidente motive pentru diferențele în îndeplinirea rolului este **personalitatea**. Unii oameni sunt extrovertiți după cum alții sunt introvertiți. Unii tind să fie dominanți iar alții tind să fie supuși. Caracteristicile personale de acest fel au un rol important în modul în care oamenii se comportă în statusurile pe care le ocupă la un moment dat.

Varietatea modului în care oamenii se comportă desemnează faptul că interacțiunea socială este un proces creativ. Pentru a explica cum se produce acest proces, sociologul american Ervin Goffman (1959) a elaborat o analogie cu „dramaturgia”. Oamenii, spune Goffman, pot fi văzuți similar cu actorii dintr-o piesă. Ei încep cu un scenariu de bază pentru a da forma așteptărilor de rol. Apoi, folosind imaginația, aceștia creează un mod special de îndeplinire a rolurilor. O importantă parte a acestui proces este *managementul impresiei care*, așa cum am mai spus și în altă parte, *reprezintă un efort individual de a controla înțelesurile pe care alții le atașează performanței rolului lui sau ei*. De exemplu, un student sau studentă care vorbesc în mod regulat la telefonul mobil când se servește masa la cantină nu fac altceva decât să arate colegilor că sunt o persoane importante sau populare. Toată această flexibilitate în realizarea rolurilor face viața interesantă dar, de asemenea, face posibilă predicția modului în care oamenii se vor comporta într-o situație dată mult mai complexă. Angajăm înțelesul acestei probleme prin sintagma **ocuparea rolului**, care implică să ne imaginăm cum alții percep situațiile variate. Mental ne punem noi înșine în locul lor și încercăm să deducem înțelesurile pe care aceștia le atașează celor ce se întâmplă. Apoi ne bazăm pe propriul mod de a face lucrurile pentru a gândi cum aceștia vor răspunde la situația dată.

Mai subliniem că fiecare rol în societate este legat de alte roluri sociale prin relații de interdependență și cooperare (așa cum

evidențiază teoria funcționalistă) și prin relații de competiție, dominație și subordonare (așa cum arată teoria conflictului). Aceste roluri, desigur, sunt jucate de oameni - dar rolurile și relațiile dintre ele persistă independent de oamenii care joacă rolurile. Oameni diferiți pot juca același rol în mod diferit, dar sunt anumite lucruri pe care fiecare jucător al unui rol dat (astfel ca student/studentă), trebuie să le realizeze, după cum există și câteva alte roluri cu care acea persoană trebuie să interacționeze în moduri definite social.

Conflict și tensiune de rol. Cea mai mare parte a timpului, așteptările de rol fac viața mai ușor de „mănuit”. Așa cum am văzut, acestea ajută la crearea ordinii și stabilității sociale prin faptul că ne furnizează o idee generală despre ce se va întâmpla în interacțiunile noastre cu alții. Dar așteptările de rol pot de asemenea crea probleme oamenilor. În anumite circumstanțe acestea pot conduce la tensiune de rol și conflict de rol. *Tensiunea de rol reprezintă inabilitatea de a îndeplini cu succes toate așteptările atașate la un rol social particular.* Uneori o persoană poate să se găsească în această postură. De exemplu, o promovare poate plasa o persoană într-un rol de manager, dar aceasta nu are instruire adecvată și nici calități necesare de a conduce oamenii. Mai mult ca sigur această persoană va experimenta tensiunea de rol.

Așa cum deja știm, fiecare persoană trebuie să joace un număr de roluri diferite, dar uneori aceste roluri poartă așteptări conflictuale. *Conflictul de rol se produce când două sau mai multe roluri pe care o persoană trebuie să le joace în același tip sunt incompatibile sau inconsistente.* Pentru a exemplifica, tânăra - despre care vorbeam ceva mai înainte - poate trece prin așteptări conflictuale între rolurile de studentă și, să spunem, de membră al echipei de baschet. În acest din urmă rol să presupunem că urma să facă o deplasare pentru un meci care coincidea cu susținerea unui colocvii la o disciplină importantă. Asemenea așteptări conflictuale sunt denumite conflict de rol. Dar uneori chiar același rol conține așteptări conflictuale. Această situație intră în ceea ce am definit

mai sus tensiune de rol. Una din cauzele care generează tensiunea de rol este aceea că aproape orice rol dat adesea presupune interacțiunea cu o varietate de alte statusuri. Astfel ce pare a fi un singur rol, reprezintă, în realitate, mai multe roluri. Să considerăm, spre exemplu, statusul de student. La prima vedere acest status pare să ofere un rol clar de jucat. Dar acest rol presupune interacțiunea cu câteva statusuri diferite: coleg, profesor, antrenor. În anumită măsură fiecare din aceste interacțiuni determină un rol diferit pentru statusul de student deoarece fiecare din ele îl definesc cu un rol aparte ce poartă așteptări diferite. Ceea ce place unui coleg de multe ori nu o să convină profesorului sau antrenorului. Astfel, statusul de student, într-un sens, poartă câteva roluri: acela de subordonat (respect pentru profesor) și cel de coleg (respect pentru colegi). Așa cum am mai spus, Robert Merton se referă la aceste roluri combinate atașate unui status, ca set de roluri al aceluiași status.

Din nefericire, conflictul de rol și tensiunea de rol sunt inevitabile în orice societate complexă așa cum este și a noastră unde fiecare individ ocupă mai multe statusuri diferite care îi cer să joace numeroase roluri diverse. Astfel apar problemele pe care oricine trebuie să le abordeze. Adesea oamenii pur și simplu acceptă realitatea că unele așteptări de roluri vor crea conflict sau tensiune. Părinții și surorile medicale, spre exemplu, în mod obișnuit simt că plăcerea și satisfacția pe care le primesc de la rolurile lor au mai mare valoare decât dificultățile care în mod inherent acestea le cauzează. Oricum, tensiunea de rol care nu este rezolvată poate fi dăunătoare sănătății mentale și fizice a oamenilor. Aceasta poate conduce la sentimente de frustrare, anxietate și eșec. Tensiunea de rol este adesea asociată cu ulcerul și bolile de inimă. De aceea, în loc de a ignora tensiunea de rol orice individ trebuie să facă ceva să soluționeze problema. În fapt, oamenii adesea văd tensiunea de rol ca o provocare pe care se străduiesc să o rezolve. Un manager proaspăt promovat, spre exemplu, poate urma o formă de învățământ flexibil la distanță care îi îmbunătățește competența

managerială.

Performanța de rol. *Comportamentele și atitudinile reale ale individului ca răspuns la așteptările rolului pe care îl ocupă se numește performanță de rol.* Avem nevoie să luăm în considerare performanța de rol reală a oamenilor în pozițiile pe care le ocupă, deoarece știm că nici măcar doi doctori, doi părinți sau doi profesori nu se comportă exact în același fel. Într-o anumită măsură, fiecare este liber să interpreteze rolul așa cum consideră că este potrivit, dar în unele limite care li se impun. De exemplu, tot personalul care deservește liniile aeriene este obligat să poarte uniformă, femeile trebuie să se machieze discret și, în general, toți au rolul lor clar definit. Spre deosebire de acest exemplu, cadrele universitare au o mai mare libertate să stabilească modul în care se îmbracă și, mai mult, pot chiar să hotărască modul în care folosesc timpul pe care îl au la dispoziție. În general vorbind, aceștia au o mai mare libertate să dea o interpretare personală rolului lor decât personalul de pe liniile aeriene. Pe de altă parte, pasagerii care zboară cu avionul se așteaptă să aibă siguranță și confortul minim pentru serviciile care le-au plătit, după cum studenții se așteaptă să fie învățați. Mai mult, călătorii se așteaptă să fie serviți într-un anumit fel (spre exemplu, să fie tratați cu atenție, respect și politețe) după cum studenții se pot aștepta să fie învățați într-un anumit fel (să se folosească mijloace de calcul și comunicare moderne, spre exemplu). Există limite dincolo de care un cadru didactic universitar nu se poate abate fără să dea studenților simțământul că ei nu sunt învățați cum trebuie. Aceste așteptări circumscriu interpretarea personală pe care îndeplinirea individuală a rolului poate să o aducă acestuia.

Rolurile și structura socială. În mare parte, organizarea societății, ori ceea ce numim structura socială, este determinată de natura rolurilor sociale, de relațiile dintre acestea și distribuția resurselor limitate între oamenii care joacă aceste roluri. Societăți diferite definesc, organizează și recompensează activitățile

oamenilor în rolurile lor în moduri diferite și astfel fiecare societate are propria ei structură socială. Aceste diferențe înseamnă, printre alte lucruri, că există roluri diferite care poartă așteptări diferite și oamenii care le joacă sunt recompensați în moduri diferențiate. Deși fiecare societate are o structură socială distinctă, totuși aceasta conține anumite elemente comune cu oricare altă societate. Astfel, orice societate mai complexă are un sistem al diviziunii muncii și unele sisteme ale stratificării. Mai mult, oricare structura socială este aranjată într-un set al instituțiilor sociale. Discutăm ceva mai pe larg fiecare din aceste aspecte comune.

Diviziunea muncii. O cauză care determină existența rolurilor diferite în orice structură socială este că oricare societate mai complicată decât o societate simplă care se ocupă cu vânatul și culesul, cere o diviziune a muncii ori specializare. Cu alte cuvinte, există o mare varietate de sarcini de executat în societate și este mult mai eficient ca fiecare individ să facă una din ele decât să încerce să le învețe și să le facă pe fiecare. Mai amplă și mai complexă societatea, mai esențială și mai complexă devine diviziunea muncii. Fiecare îndeletnicire poate fi gândită ca un rol social cu un set particular al așteptărilor care trebuie satisfăcute dacă munca este făcută corect. Mai mult, în ansamblul societății fiecare din aceste ocupații sau roluri se leagă într-un anume fel la un număr de alte ocupații sau roluri. Astfel, structura socială devine, în parte, un sistem al rolurilor care divide munca în sarcini specializate, toate fiind interdependente.

Un factor care are o influență majoră asupra diviziunii muncii este nivelul dezvoltării societății. În societățile dezvoltate economic, diviziunea muncii devine mai complexă. Astfel, societățile industriale moderne au de departe o diviziune a muncii mult mai complexă decât societățile preindustriale. Oricum, chiar la un nivel dat al dezvoltării economice, nu există nici o formulă pentru diviziunea muncii. Modul exact cum acea diviziune este realizată este o întrebare cheie la care trebuie să răspundă orice

sociolog care încearcă să descrie sau să înțeleagă o structură socială.

Stratificarea socială. Alături de faptul că reprezintă suportul așteptărilor diferite, rolurile variate poartă recompense diferite. Ocupațiile diverse au niveluri distincte ale prestigiului și sunt recompensate economic în mod diferit. De asemenea, statusurile atribuite au un spectru larg al prestigiului și al recompenselor economice. Toate acestea generează un sistem al inegalității numit stratificare socială și reprezintă o parte importantă a structurii sociale. Stratificarea socială este legată în parte de diviziunea muncii dintr-o societate, după cum există și motive independente pentru existența ei. Spre exemplu, unele ocupații cer o instruire tehnică ridicată și sunt mai dificil de învățat decât altele. Datorită acestui lucru, în parte, astfel de ocupații sunt recompensate pentru gradul lor înalt de calificare și pentru a stimula oamenii să dobândească instruirea necesară.

Relațiile dintre roluri și statusuri. Din cauza stratificării sociale, există relații de inegalitate între roluri și statusuri diferite în structura socială. Datorită diviziunii muncii de asemenea există relații de cooperare și interdependență între roluri și statusuri variate. Aceste relații definesc în mare structura socială. În esență, *structura socială este compusă din sisteme de stratificare și diviziune a muncii în care fiecare din acestea reprezintă un sistem interrelat al rolurilor și statusurilor*. Fiecare persoană care trăiește într-o societate ocupă un număr de statusuri și joacă un număr de roluri în amândouă aceste sisteme care definesc structura socială a acelei societăți.

Grupuri și instituții. Deși statusurile și rolurile sunt concepte care se aplică indivizilor, în realitate ele sunt operaționale numai când doi sau mai mulți oameni interacționează. Un profesor, spre exemplu, poate să-și joace rolul numai când există studenți pe care să-i învețe. Mai mult, interacțiunea dintre oameni de obicei are loc în variate contexte de grup – familie, clasă etc. Într-adevăr, virtual

sociologii iau în considerare studiul grupurilor - fie direct fie indirect - pentru toate domeniile de interes pe care le investighează. Deoarece ele sunt așa de importante, vom vorbi despre grupuri în detaliu într-un capitol distinct. Pentru acum, definim *grupurile ca colectivități de oameni care interacționează unul cu celălalt pe bazele statusurilor și rolurilor interrelate și care, în anumită măsură, sunt conștienți că ei împart anumite lucruri în comun.*

Unele colectivități de oameni care în mod obișnuit sunt numite grupuri, strict vorbind nu pot fi clasificate drept grupuri deoarece oamenii din ele nu au statusuri și roluri interrelate. De pildă, se consideră frecvent că oamenii care au unele caracteristici în comun sunt un grup. Exemplele pot include oamenii cu aceeași origine etnică sau religie, dar și cu feluri comune de a-și petrece timpul liber - astfel ca germanii, maghiarii, baptiștii, adventiștii sau musulmanii, dar și împătimiții fotbalului sau pescarii amatori. Astfel de colectivități de oameni sunt mult mai corect denumite **categorii sociale**. Oamenii care se întâmplă să fie în același loc în același timp, astfel ca cei dintr-un lift ori dintr-un autobuz, sunt de asemenea numiți grupuri. În aceste cazuri termenul **agregare** este în realitate mult mai precis.

Un alt element cheie al structurii sociale este cel al instituțiilor. *Instituțiile sociale sunt mănunchiuri relativ stabile de statusuri, roluri și grupuri care lucrează împreună să îndeplinească nevoile de bază pe care orice societate trebuie să le satisfacă.* Ele sunt definite și ca *forme organizaționale care realizează funcțiile de bază dintr-o societate fiind sprijinite puternic de cultura acelei societăți și acceptate ca elemente esențiale ale structurii sociale.* Instituțiile trebuie să asigure supraviețuirea fizică a membrilor societății prin asigurarea hranei, îmbrăcăminte și adăpostului necesare acestora. De asemenea, trebuie să mențină ordinea socială și să asigure apărarea națiunii. În cele din urmă, ele trebuie să dezvolte un set de credințe care asigură înțelesurile și obiectivele care trebuie să fie împărtășite de cei mai mulți, dacă nu chiar de toți

membrii acesteia. Aceste nevoi, deși puține la număr, sunt vitale și ele sunt îndeplinite de instituțiile politice, economice, educaționale, religioase etc. Vom examina câteva din instituțiile majore ale societății în câteva din capitolele următoare.

Așa cum am precizat, la fel ca structura socială în ansamblul ei, instituțiile sunt alcătuite din relațiile dintre statusuri și roluri care implică atât diviziunea muncii cât și stratificarea. Oricum, fiecare instituție conține un astfel de set de statusuri și roluri interrelate la fel ca și sistemele specifice ale diviziunii muncii și stratificării și fiecare are o funcție particulară sau un set de funcții specifice.

Deoarece instituțiile unei societăți sunt sprijinite puternic de cultura acesteia, oamenii învață să considere aceste instituții ca esențiale și, în mod frecvent, să le apreciez ca bune. Instituțiile sunt atât de puternic sprijinite de valorile și normele sociale încât de câte ori un aranjament social ori o practică socială devin larg acceptate, sociologii spun că ele au devenit instituționalizate. Unii dintre sociologi merg și mai departe și includ valorile și normele care sprijină o instituție ca parte a definiției instituției. În acest sens, aceștia susțin că ansamblul modelelor comportamentale, al atitudinilor și reprezentărilor, al sistemului de valori și aspirații ce caracterizează grupurile umane organizate se instituționalizează, devenind principalele dimensiuni ale culturii (politice, economice, educaționale etc.). Un asemenea proces este propriu oricărei instituții semnificative. Avem aici o relație dialectică între societatea instituționalizată și cultura trăită ce corespunde - după spusele sociologului francez Paul Henry Chombart de Lauwe (1987, p. 116 - 117) - relației obiect-subiect.

Societatea instituționalizată (obiect) nu există decât prin comportamentul său, societatea trăită (subiect) adică în comportamentele, practicile, procesele psihosociale și acțiunea la nivelul indivizilor și al grupurilor. Fie că este vorba de producție, de cunoaștere, de educație ori de instituțiile politice, nu putem înțelege existența lor și transformarea lor decât în legătură cu viața socială care

le corespunde și cultura-acțiune care le dă sens.

4.4. Compatibilități între cultură și structura socială

Așa cum deja am observat, structura socială și cultura sunt strâns legate, condiția normală pentru cultura unei societăți este să fie compatibilă cu societatea și să fie suportul structurii sociale a acesteia. Există și perioade ocazionale când cultura și structura socială nu sunt compatibile și acest lucru se întâmplă în perioadele când este posibil să se producă o schimbare socială. Remarcăm că sociologii, atât cei ai perspectivei funcționaliste cât și cei ai perspectivei conflictualiste, au dezvoltat o serie de explicații în legătură cu condițiile care produc compatibilitatea dintre cultură și structura socială. Nu este nimic surprinzător că aceste explicații sunt adesea în contradicție ori chiar vorbesc de procese diferite.

4.4.1. Perspectiva funcționalistă și cultura

Adaptarea culturii și structurii sociale la mediu. Funcționaliștii văd societatea în mod fundamental stabilă, sistem interdependent care a adoptat o formă particulară deoarece acea formă o servește bine. Susținerea acestei stabilități reclamă un consens în suportul aranjamentelor sociale de bază ale societății. Tocmai cultura este chemată să realizeze această funcție. Ea promovează cooperarea prin crearea solidarității și asigură suportul specific pentru structura socială, care operează de așa manieră încât să satisfacă nevoile fundamentale ale societății. Această paradigmă de bază a interdependenței și armoniei structurii sociale și a culturii a fost recunoscută de funcționaliști ca datând cel puțin de la Émile Durkheim.

Dar se pune următoarea întrebare: Dacă structura socială și cultura există întrucât ele realizează funcții fundamentale, atunci de ce ele sunt atât de variate de la o societate la alta? Pe scurt,

funcționaliștii răspund că societăți diferite au dezvoltat structuri și culturi diferite, adaptate la mediile lor variate de existență. Apoi, structura socială și cultura sunt văzute ca fiind în armonie una cu cealaltă și fiecare adaptată la mediul sistemului social.

Trăsăturile mediului. Ce înțelegem prin mediul societății? Conceptul include vasta realitate la care societatea trebuie să se adapteze. Există mediul fizic care include clima, solul, plantele și animalele, prezența sau absența cursurilor de apă. Există mediul social care înglobează oricare alte societăți cu care o societate trebuie să interacționeze. În sfârșit, există mediul tehnologic care este definit de nivelul tehnic disponibil pentru societate. Toate acestea reprezintă realități la care o societate trebuie să se adapteze și interacțiunea cu ele definesc condițiile cărora societatea trebuie să le răspundă. Este evident că o societate care trăiește într-un climat rece și umed va avea nevoi diferite pentru adăpost și îmbrăcăminte cât și moduri diferite de obținere și producere a hranei decât o societate care trăiește în deșert. Oricum, tot așa de adevărat este și faptul că pentru o societate, fie că trăiește în deșert, fie într-o climă temperată, realitatea va fi cu totul diferită dacă ea este o societate modernă care beneficiază de încălzire industrială (electrică, aer condiționat etc.) față de cum ar fi putut fi dacă era o societate primitivă fără mijloace tehnologice de control a temperaturii. Prin urmare, există combinația mediilor fizic, social și tehnologic care definesc mediul total la care societatea trebuie să se adapteze. Funcționaliștii văd structura socială și cultura ca reflectând adaptarea la acest mediu total și cred că acest lucru justifică diversitatea pe care o manifestă cultura și structura socială de la un loc la altul și în timp.

4.4.2. Varietatea culturii și a structurii sociale

Există cultură și structură socială universale? O întrebare pe care sociologii și antropologii au pus-o de mulți ani este dacă există cultură și structură socială universale. Răspunsul la această

problemă trebuie să ia în calcul pattern-ul cultural și aranjamentul structural care singure pot fi universale. Deci, când vorbim de universalitatea culturii, atunci spusele noastre au sens numai dacă ne referim la pattern-urile mari pe care le găsim în orice societate.

SARCINI SOCIALE UNIVERSALE. Există anumite probleme care trebuiesc rezolvate de orice societate. Am discutat deja despre cele mai critice: diviziunea muncii și stratificarea. În plus, există alte sarcini cheie pe care fiecare societate trebuie să le îndeplinească. În acest sens, fiecare cultură trebuie să aibă cunoștințe despre aceste sarcini și fiecare structură socială trebuie să asigure mijloace pentru realizarea lor. Printre aceste sarcini sunt următoarele:

- Raportarea la mediul fizic: obținerea hranei și adăpostului, adaptarea la relief, protecția față de vreme, boli și catastrofe naturale.
- Reglementarea reproducerii și a relațiilor dintre sexe: stabilirea unor reguli care asigură reproducerea societății și reglementează comportamentul sexual.
- Atribuirea rolurilor: deciderea criteriilor de ocupare a rolurilor în sistemul de diviziune a muncii al societății și stabilirea felului în care sistemul stratificării va recompensa pe aceia care ocupă rolurile.
- Comunicarea: asigurarea capacității oamenilor de a comunica unul cu altul prin limbă și alte simboluri.
- Guvernarea: instituirea unui sistem prin care regulile sunt elaborate, disputele rezolvate și obiectivele comune îndeplinite.
- Norme referitoare la violență: un set de reguli care specifică condițiile sub care violența este acceptată sau nu este acceptată.
- Socializarea: un anumit mod al învățării copiilor și al oricărui alt individ care intră în societate cum să acționeze și să supraviețuiască în cultura acesteia.

Deși aceste probleme trebuie să fie rezolvate de toate societățile,

mijloacele prin care acestea fac acest lucru sunt diversificate aproape nelimitat. Astfel putem spune că universalitatea culturii există în două sensuri mari. Primul, există practici reglementate sau norme care se produc în mod virtual în toate societățile dar în forme diferite. Amintim câteva dintr-o listă întocmită de G. P. Murdock (1945): regulile de comportare, dansul, ritualurile funerare, jocurile, ospitalitatea, igiena, interdicția incestului, muzica, căsătoria și familia, drepturile de proprietate, comerțul, vizitele, ritualurile religioase etc. Al doilea, există probleme care se pun tuturor societăților, dar în practică fiecare societate se raportează la ele în moduri diferite. Adică vorbim de un pattern al religiei, al rolului sexelor, al sistemelor căsătorie și familie etc. dar care variază în manifestarea lor de la o cultură și structură socială la alta.

4.4.3. Etnocentrism versus relativism cultural

Mulți oameni, conștient sau nu, văd cultura lor ca cel mai bun mod de viață și judecă alte culturi potrivit acesteia. În întreaga istorie, oamenii cu origini culturale variate etichetează pe cei cu origini diferite ca „primitivi”, „barbari”, „sălbatici” etc. deoarece comportamentul acestor oameni diferă de al lor. *Această tendință de a vedea propria cultură ca cea mai bună și de a judeca alte culturi în comparație cu ea este numită etnocentrism.* Acesta este un rezultat natural al faptului că o societate creează propriile credințe, valori și norme.

Etnocentrismul se manifestă în toate societățile pentru câteva motive. Primul, mare parte din comportamentul nostru corespunde cu ceea ce este stabilit și aprobat în societate și de aceea noi în realitate nu gândim de ce facem anumite lucruri și nu facem altele. Pentru cei mai mulți români, friptura din carne de porc este unul din felurile preferate, pe când în multe societăți din Orientul Mijlociu consumul cărnii de porc este interzis. Un al doilea motiv pentru universalitatea etnocentrismului este că acesta execută o funcție: într-o societate unde oamenii au o cultură comună, etnocentrismul

în relație cu alte societăți ajută la promovarea solidarității în societatea respectivă. Într-o anumită măsură, orice societate poate promova unitatea și cooperarea internă comparându-se ea însăși în mod favorabil față de altele. În mod semnificativ tendința către etnocentrism devine mult mai pronunțată în timp de război; fiecare țară în conflict evidențiază corectitudinea ei în contrast cu inamicul barbar.

În ciuda realității că etnocentrismul este funcțional în anumite feluri, mulți sociologi îl văd ca fiind în general disfuncțional și încearcă să-l descurajeze. Mai întâi, acesta poate fi o sursă majoră de conflict în orice societate cu un grad semnificativ al diversității culturii, care în lumea de astăzi înseamnă de fapt cele mai multe societăți. Al doilea, el este o cauză majoră a conflictului internațional deoarece societățile care se văd una pe alta etnocentriste creează conflicte. În sfârșit, etnocentrismul duce la neînțelegerea realității sociale. În fapt, una dintre cele mai mari provocări ale cercetării în științele sociale este evitarea etnocentrismului când se studiază comportamentul uman.

În contrast cu etnocentrismul, cercetătorii sociali încearcă să privească comportamentul uman și cultura din punct de vedere al relativismului cultural. Relativismul cultural recunoaște că culturile sunt diferite, dar nu vede diferența ca deficiență. Majoritatea sociologilor și antropologilor privesc culturile umane în termenii unui *relativism cultural* - *conceptul prin care se susține că toate culturile sunt sisteme ordonate în interiorul cărora obiceiurile și instituțiile sunt raționale în sensul lor propriu*. Așadar, convingerea hindusă de interzicere a consumului de carne de vacă și de garantare a unui tratament special aplicat vacilor poate fi privită ca funcțională și rațională nu numai în interiorul convingerilor religioase (vaca este un animal sacru), ci și în sensul unei utilități a vacii ca animal de tracțiune și ca sursă de excremente folosite pentru fertilizare și combustibil solid. Relativismul cultural arată că societățile dezvoltă culturi diferite ca răspuns la condițiile diferite

de mediu cu care ele se confruntă. Manifestările noastre par naturale și sunt cele mai bune pentru noi, dar ele cu siguranță nu pot fi cel mai bun produs social pentru alții. Relativismul cultural de asemenea încearcă să înțeleagă comportamentul oamenilor din alte culturi potrivit cu ceea ce înseamnă el pentru aceștia și nu ce înseamnă el pentru cineva din cultura noastră. Chiar pentru cercetătorii sociali instruiți în realizarea observației neutre acest lucru nu este ușor de realizat.

4.4.4. Subcultura și contracultura

Noi nu putem niciodată dezvolta o imagine comprehensivă a culturii noastre pentru că societatea în care trăim, la fel ca toate societățile moderne, este prea diversă. Valorile tinerilor care au puțină înțelegere față de bătrâni sau regulile de viață ale grupurilor de oameni care trăiesc în suburbiile mizere ale orașelor, creează o lume socială particulară cu propria lor subkultură. *O subkultură este un grup care împărtășește unele credințe, valori și norme ale culturii acceptate de întreaga societate dar, de asemenea, are unele care reprezintă trăsăturile ei distinctive.* Fiecărei minorități etnice îi corespunde o subkultură proprie. În acest sens, România are un număr destul de mare de subculturi, așa cum este cea a maghiarilor, germanilor, rromilor, lipovenilor din Delta Dunării etc.

În realitate, fiecare individ dintr-o societate modernă poate să aparțină unei arii largi a subculturilor bazate pe caracteristici de vârstă, sex, standard social, pregătire profesională, religie sau petrecerea timpului liber. Oricum, a fi membru într-o subkultură nu înseamnă pur și simplu să te încadrezi într-o categorie particulară. Acest lucru se bazează pe acceptarea credințelor, valorilor și normelor subculturii precum și pe identificarea cu ceilalți membri ai acesteia. O persoană poate, spre exemplu, să fie deținut într-o închisoare dar fără să aparțină subculturii pușcăriilor. Tot la fel poți fi pasionat după un anumit sport fără să te identifiți cu subcultura microbiștilor de fotbal, spre exemplu.

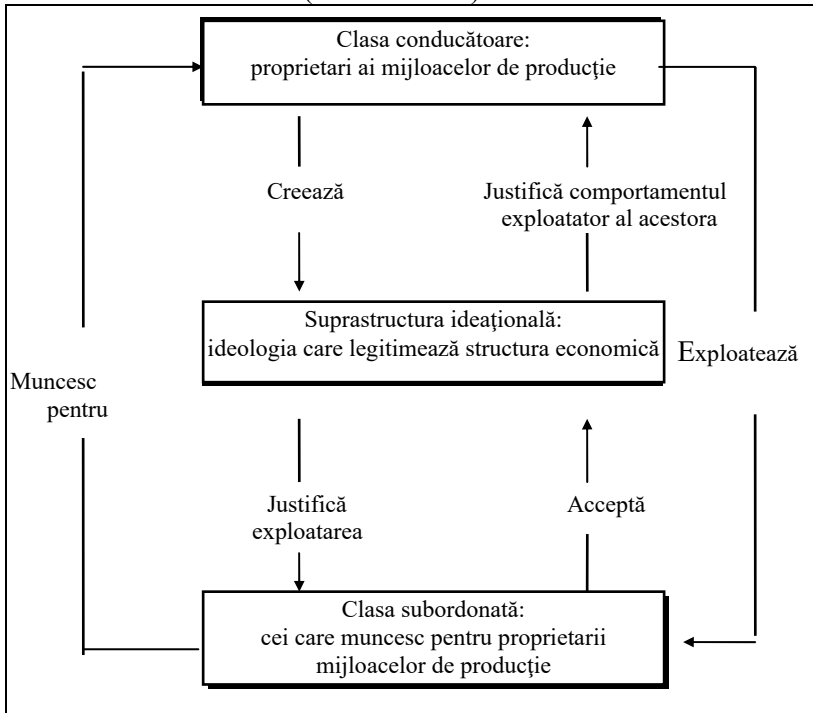
Subcultura tinde să se dezvolte când un segment al societății conștientizează realitatea că împărtășește interese - credințe, practici sau caracteristici - care diferă de cele ale culturii largi. Această tendință devine puternică când oamenilor din acel segment li se blochează participarea la unele aspecte ale culturii largi a societății din care fac parte. Căutând propriul lor mod de a trăi împreună, ei sunt capabili să creeze sistemul lor propriu de suport. Adesea aceasta le permite să se dezvolte suficient de puternic nu numai ca să preserveze propriile lor interese, dar de asemenea ca să le promoveze în ansamblul societății. Putem să ne gândim, în acest sens, la creșterea conștiinței subculturii oamenilor în vârstă care își cer mai apăsător drepturile și a subculturii membrilor grupului religios de rit greco-catolic.

Dar în societate există și *contraculturi care desemnează grupuri ai căror membri împărtășesc valori, norme și un mod de viață care contrazic fundamental credințele și stilul de viață al culturii dominante din ansamblului societății*. Membrii unei contraculturi resping unele sau toate valorile și instituțiile societății și pot sau nu pot să se angajeze în comportament deviant sau criminal. Membrii bandelor din cartierele mărginașe ale marilor orașe sunt un bun exemplu în acest sens.

4.4.5. Perspectiva conflictualistă și cultura

Reamintim din cele discutate la o temă anterioară că, pentru teoria conflictului, structura socială a unei societăți este astfel aranjată că oricare grup care deține puterea în acea societate poate să controleze o parte disproporționată a resurselor limitate. Drept urmare, pentru această teorie, funcția culturii este să justifice asemenea aranjamente sociale, să facă oamenii din societate să accepte ideea că cei care au o parte disproporționată a resurselor insuficiente pot avea partea cea mai mare. Această viziune este exprimată cel mai clar în teoriile lui Karl Marx.

Figura 4.3 RELAȚIA DINTRE STRUCTURA ECONOMICĂ ȘI SUPRASTRUCTURĂ (IDEOLOGIE) ÎN TEORIA MARXISTĂ

Folosind figura 4.3 prezentăm concepția marxistă despre relațiile dintre structura socială (în termeni marxiști, structură economică) și cultură (suprastructură ideatională sau ideologie). Întemeierea teoretică cheie a acestei concepții rezidă în următoarele:

În producția socială a vieții lor, oamenii intră în relații determinate, necesare, independente de voința lor - relații de producție -, care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forțelor lor de producție materiale. Totalitatea acestor relații de producție constituie structura economică a societății, baza reală pe care se înalță o

suprastructură juridică și politică și căreia îi corespund forme determinate ale conștiinței sociale. (Karl Marx, 1962, pp. 8-9)

Marx despre structura socială și cultură. Marx credea cu putere că cultura oricărei societăți este un rezultat al structurii ei sociale. Cu alte cuvinte, aranjamentele sociale și economice fundamentale dintr-o societate determină ceea ce oamenii din acea societate vor ști și vor crede. Toate societățile, argumentează Marx, au o structură economică și o suprastructură ideatională. Prin **structură economică** Marx definea acele elemente ale structurii sociale care sunt legate de producție, bogăție și venit - dar ea de asemenea este definită de sistemul de producție al societății. Prin **suprastructură ideatională** Marx se referea la acele aspecte ale culturii pe care le numim **ideologie**. Marx a folosit termenul de suprastructură deoarece el a văzut ideologia și cultura ca izvorând din structura socială, ele neavând o viață a lor proprie. Structura adevărată a unei societăți este definită de distribuția bogăției acesteia, iar cultura este pur și simplu un produs al acelei structuri economice.

Structura economică (socială) este compusă dintr-o clasă conducătoare și o clasă subordonată. Clasa conducătoare reprezintă grupul care deține mijloacele de producție și clasa subordonată reprezintă oamenii care muncesc pentru clasa conducătoare. Membrii clasei conducătoare vând produsele acestei munci peste costul lor și obțin un profit, o plus valoare, așa cum a numit-o Marx. Datorită acestui lucru, clasa conducătoare se bucură de un standard ridicat de viață spre deosebire de cei din clasa subordonată. Pentru Marx, acest proces se numește exploatarea clasei subordonate de către membrii clasei conducătoare. Deoarece structura socială este în mod fundamental una a inegalității și exploatării, clasa conducătoare se confruntă totdeauna cu riscul unei răzvrățiri din partea clasei subordonate. Funcția ideologiei ori a suprastructurii ideatională este tocmai să prevină acest lucru. Altfel spus, clasa conducătoare creează ideologia, iar aceasta justifică

relația ei de exploatare cu clasa subordonată. Dar trebuie să arătăm că nu numai clasa conducătoare creează și promovează o ideologie, dar și clasa subordonată o acceptă. Ceea ce l-a făcut pe Marx să spună că este o falsă conștiință.

Falsă conștiință desemnează acceptarea de un grup de oameni, în mod obișnuit un grup subordonat, a unor credințe, idei sau valori care lucrează împotriva intereselor aceluia grup. Aceasta a devenit un concept crucial în teoriile conflictualiste despre cultură și structura socială deoarece reprezintă cheia înțelegerii modalității prin care clasa conducătoare previne protestul sau revoluția. Dar se pune întrebarea: De ce grupurile subordonate acceptă așa de des ideologiile care sunt împotriva intereselor proprii? Potrivit lui Marx, răspunsul se găsește în puterea clasei conducătoare asupra instituțiilor cheie și a surselor de informații.

4.5. Incompatibilități între cultură și structura socială

4.5.1. Cultura versus structura socială: perspectiva funcționalistă

Teoria funcționalistă susține că structura socială și cultura unei societăți o ajută pe aceasta să se adapteze la mediul fizic, social și tehnologic. Acest lucru poate să sugereze că o societate poate fi stabilă odată ce a ajuns la un stadiu de echilibru cu mediul. Dar acesta este întotdeauna schimbător. Societatea intră în contact cu alte societăți, fapt ce reprezintă o schimbare a mediului social. Tehnologii noi sunt inventate și ele reprezintă o schimbare în mediul tehnologic. Chiar mediul fizic se poate schimba și forța societatea să se adapteze. În 1986, spre exemplu, dezastrul nuclear de la Cernobîl a contaminat nordul Suediei și Norvegiei, fapt care a forțat mulți oameni să își schimbe stilul de viață. De asemenea, unele schimbări climatice, poluarea mediului, epuizarea resurselor

naturale ori descoperirea altora noi pot reclama adaptări substanțiale pentru societățile umane. Toate acestea pot fi surse importante ale schimbării sociale și culturale.

Tensiunea culturală („Cultural Lag”). Când o societate trebuie să se schimbe ca răspuns la provocările mediului, structura socială și cultura au adesea rate diferite de schimbare. De obicei, structura socială se adaptează mai rapid la o tehnologie nouă. În schimb, cultura este mai înceată la schimbare deoarece oamenii opun rezistență considerând că pierd valori și credințe importante. Aceasta creează o situație pe care sociologii o numesc tensiune, întârziere culturală („cultural lag”). Într-o asemenea situație o valoare, normă sau credință persistă cu toate că ea a devenit disfuncțională. Ea există în continuare numai pe considerentul că a fost odată funcțională și mulți oameni sunt încă atașați de ea. Tensiunea culturală se produce oricând în cultura unei societăți care nu reușește să susțină schimbările din structura socială, ori când o parte a culturii se schimbă și altă parte nu face același lucru. Numeroase exemple de tensiune culturală pot fi găsite în societatea românească contemporană. În ultimii ani s-au produs o serie de schimbări importante în structura socială a țării noastre, dar mulți oameni au rămas ancorați de vechile concepții și valori.

Schimbările culturale răspund noilor nevoi și dorințe ale indivizilor și grupurilor umane care sunt generate de un complex de factori economici, de interferențele culturilor și în special de interrelațiile lumii de azi. Nici o schimbare nu se realizează simultan în întreaga societate. O schimbare într-un domeniu nu este urmată obligatoriu de schimbări în alte domenii ale culturii, fapt ce poate cauza tensiuni culturale și probleme sociale. Este bine cunoscut că oamenii preferă drumul cunoscut celui necunoscut, obiceiul este preferat noutății și, din aceste motive, culturile au rezistență naturală la schimbare. De fapt, obiceiurile prin definiție implică comportament tradițional. Normele sociale și modelele de comportament moștenite se împotrivesc schimbării. De aceea,

pentru ca obiceiurile să se poată schimba, întreaga societate trebuie să acționeze într-un mod nou, să accepte noile valori.

Trebuie remarcat și faptul că astăzi avansul rapid al cunoștințelor științifice este responsabil de o accentuată schimbare culturală în multe țări ale lumii. Acumularea de cunoștințe științifice noi, metode mai bune de producție și crearea de noi produse îmbogățesc viața umană și încurajează schimbarea culturală. Dar nu există o singură cauză răspunzătoare pentru schimbarea culturii. Mulți factori influențează această schimbare și adesea gradele de influență exercitate de un factor sau altul este foarte diferit. Amintim câțiva factori specifici care contribuie la schimbarea socială: inovația, descoperirea și invenția, difuziunea culturii, ideile și ideologiile, creșterea populației, acțiunea conștientă a grupului etc.

O importantă sursă internă a schimbării este **inovația** care desemnează dezvoltarea de idei, comportamente sau produse materiale noi. Multe inovații sunt invenții sau descoperiri. O **invenție** reprezintă o reorganizare a elementelor culturale existente în ceva nou. Motorul cu ardere internă, de exemplu, a fost o invenție bazată pe cunoștințele de fizică și matematică și pe materialele existente ca fierul și gazolina. Această invenție a revoluționat transportul uman și, virtual, a afectat direct toate aspectele vieții noastre, de la modul în care muncim la felul în care ne petrecem timpul liber.

O **descoperire** este detectarea unor aspecte ale realității despre care oamenii nu erau înainte conștienți. Rolul pe care microbii îl joacă în cauzele bolilor, spre exemplu, a fost o descoperire majoră a secolului al 19-lea. Aceasta a mutat tratamentul bolilor din zona religiei și superstiției în domeniul științei, lucru care a condus la apariția și dezvoltarea unei instituții medicale enorme. Mai mult, această descoperire a schimbat ideile noastre despre sănătate, boală și chiar despre cursul așteptat al vieții normale.

Ne vom mai opri puțin asupra rolului ideilor și ideologiilor în

schimbarea socială, având în vedere impactul lor în societatea românească post-totalitară. Ideile se dezvoltă într-un anumit context cultural și, când ele sunt larg acceptate, devin forțe posibile ce pot direcționa societățile și culturile acestora către noi obiective. Trebuie să subliniem că nu ideile ca atare, ci acceptarea valorilor și credințelor pe care le poartă aceste idei conduc la schimbări sociale. Trecerea în țara noastră de la totalitarism la democrație are ca element esențial însușirea de către indivizi și grupurile sociale a valorilor și credințelor ce întemeiază modele de gândire și acțiune de esență democratică. Dar schimbările sociale nu sunt egal acceptate de orice membru al societății. Există întotdeauna o diferență de percepție a acestor schimbări între segmentele sociale rurale și cele urbane, între intelectuali și subeducați, între cei care se identifică cu propriile lor interese și cei care le pot sacrifica în numele interesului general, între cei care speră să câștige material prin schimbare și cei cărora le este teamă că vor pierde prin ea sau, altfel spus, între aceia care văd un beneficiu direct în schimbare și aceia care văd o amenințare nemijlocită datorită acesteia.

Această inegalitate de percepție a schimbării sociale la nivel individual și grupal se adaugă problemelor sociale create de ratele diferite cu care se produce schimbarea în domeniile de bază ale societății: economie, guvernare, educație, știință etc. Această asociere generează tensiunea culturală care însoțește orice schimbare socială semnificativă. De fapt, tensiunea culturală se manifestă vizibil prin problemele sociale variate cu care se confruntă orice societate aflată în schimbare. Soluționarea probleme sociale conflictuale care apar în mod inerent este legată decisiv de schimbarea culturii. Cu alte cuvinte, problemele sociale, economice și politice cu care se confruntă țara noastră în această perioadă de schimbare socială profundă nu pot fi rezolvate decât prin atașarea indivizilor și grupurilor sociale la ideile, valorile și modelele de comportament de natură democratică.

Difuziunea culturii. Alt factor care poate produce

incompatibilitate între cultură și structura socială este difuziunea culturii. Fenomenul difuziunii culturii se produce când aspecte ale culturii dintr-o societate sunt adoptate gradual de alte societăți. Exemple de acest fel abundă. Unul dintre ele este popularitatea mondială a muzicii rock britanică și americană care este adesea cântată în engleză, indiferent de limba locală.

La fel ca tensiunea culturală, difuziunea culturii poate produce situații în care cultura și structura socială devin parțial incompatibile. Cultura unei societăți poate să nu lucreze prea bine în structura socială a alteia. În acest caz procesul are loc în mod opus cu cel produs de tensiunea culturală: cultura se schimbă într-un anumit fel care poate să o facă incompatibilă cu structura socială. Un exemplu magistral în acest sens îl reprezintă revoluția informațională care a devenit atât de incompatibilă cu structura socială de tip totalitar că a condus la implozia acesteia.

Când fie tensiunea culturală, fie difuziunea culturii produce o situație în care apare incompatibilitatea cu structura socială, pot avea loc unele fenomene sociale. Cultura și structura socială se pot schimba astfel ca cele două să devină mai compatibile. În cazul tensiunii culturale, unii oameni vor continua să susțină cultura veche, în timp ce alții adoptă modalități noi de gândire, care sunt în concordanță cu realitățile structurii sociale noi. În cazul difuziunii culturii, unii oameni își însușesc mai repede decât alții idei din alte culturi. Dar, în amândouă din aceste cazuri, societatea devine mult mai diversificată cultural, cu sisteme de concepții și credințe, cu seturi de valori și norme care apar în grupuri variate de oameni din societate. O asemenea situație poate genera conflict dacă grupurile se confruntă unul cu altul, dar ea poate fi de asemenea o sursă importantă de adaptare socială.

4.5.2. Cultura vs. structura socială: perspectiva conflictualistă

Spre deosebire de funcționaliști, teoreticienii conflictului văd

incompatibilitatea dintre cultură și structura socială în mod fundamental diferit decât adaptarea la mediul societății. În general, ei consideră incompatibilitățile sociale ca fiind inerente naturii societății. Așa cum am văzut, teoreticienii conflictului susțin că structura socială este formată potrivit intereselor grupului dominant din societate și se menține datorită falsei conștiințe a altor grupuri sociale. Oamenii din aceste grupuri pot, eventual, să ajungă să dobândească **conștiință de clasă**, fapt ce înseamnă că ei vor fi în măsură să recunoască că interesele lor adevărate nu se găsesc în susținerea structurii sociale așa cum a fost ea creată de grupul dominant. Cu alte cuvinte, ei adoptă noi credințe, valori și norme care sprijină interesele proprii. Aceasta, desigur, plasează cultura lor în conflict cu structura socială și astfel un grup, clasă subordonată, intră în conflict cu grupul dominant. În viziunea teoreticienilor perspectivei conflictualiste acest conflict oferă posibilitatea schimbării sociale.

4.6. O viziune comparativă a societăților

Înțelegerea pe care noi o dăm lumii contemporane este formată puternic de prevalența societăților industriale. Desigur că mai sunt încă câteva grupuri umane primitive astfel ca cele descoperite în Filipine sau în pădurile Amazonului din Brazilia. Există de asemenea unele țări care sunt încă în mare măsură agricole în mod deosebit în Asia, Africa și America de Sud. Dar toate aceste societăți se află pe drumul dezvoltării industriale și a modului de viață corespunzător acestuia. Oricum, unul dintre cele mai bune moduri de a înțelege propria societate este să o vedem în comparație cu alte tipuri de societăți. Examinând varietatea mijloacelor folosite de oameni pentru adaptare la mediile și tehnologiile lor particulare, putem aprecia mai bine influența forțelor sociale în societatea noastră atât acum cât și în trecut. De aceea, vom încheia acest capitol cu o privire succintă asupra aspectelor structurii sociale în tipurile diferite de societăți pe care le

cunoaște istoria umanității.

Sociologii și antropologii folosesc, ca să compare societățile, tipologii sociale care sunt descrieri abstracte ale societăților bazate pe observații actuale. Dar subliniem că nici o societate reală nu va arăta întocmai ca cea căreia îi corespunde tipologia la care se raportează. Tipologiile pot fi construite în jurul oricărui număr de fenomene sociale. Ele se pot baza pe credințele religioase, tipurile de interacțiuni sociale sau chiar limbă. Una dintre cele mai importante tipologii sociale este bazată pe pattern-urile subzistenței care reprezintă modurile în care oamenii rezolvă problema asigurării nevoilor de bază ale vieții: hrana, îmbrăcăminte și adăpostul. Concentrându-ne în principal pe variațiile componentelor structurii sociale, vom examina pe scurt cinci dintre pattern-urile de subzistență primare: vânătoarea și culesul, pastoralismul, horticulturalismul, agriculturalismul și industrializarea (Lenski, G. și Lenski, J., 1982).

4.6.1. Tipuri de structuri sociale

Cea mai veche și mai simplă structură socială este cea găsită în societățile de vânători și culegători care sunt cel mai adesea grupuri nomade care de obicei nu numărau mai mult de 60 de indivizi. În aceste societăți oricare individ capabil fizic trebuia să participe la căutarea hranei. Rareori exista un surplus de hrană așa că nimeni nu era în măsură să acumuleze ceva avere. Datorită acestui lucru, societățile de vânători și culegători sunt în mod esențial egalitare. În mod firesc, singurele statusuri pe care le găsim sunt acelea bazate pe sex și vârstă. Bărbații de obicei vâneau, pescuiau și confecționau sau reparau armele. Femeile adunau fructe și ouă, confecționau haine și pregăteau hrana. Copiii preluau din sarcinile adulților cât de curând capacitățile fizice le permitea. Nu existau roluri de conducători și deciziile cu privire la vânătoarea sau cele despre timpul când grupul trebuie să se mute într-un teritoriu nou erau de obicei luate prin consens. În mod similar, controlul social era

exercitat de întregul grup prin cleveteală, bârfă și ridiculizare ori, în caz de infracțiuni serioase, prin ostracizare. Familia este o instituție cheie în societățile de vânători și culegători și de aceea cele mai multe nevoi societale sunt realizate în cadrul acesteia. Astfel, obligațiile economice, politice și chiar religioase sunt realizate de membrii familiei și nu există instituții separate care să îndeplinească aceste nevoi. Familiile au de obicei legăturile slab organizate și de aceea responsabilitatea pentru creșterea copiilor este frecvent împărțită cu toți membrii adulți.

Structura socială devine mai complexă în societățile pastorale și horticultoare, din care prima a apărut cu circa 12 mii de ani în urmă. Pastoralismul implică creșterea turmelor de animale domestice și horticulturalismul este bazat pe cultivarea plantelor astfel ca grâul, orezul și alte cereale folosind câteva unelte simple. Aceste pattern-uri de subzistență sunt de departe mult mai productive decât vânătoarea și culesul. Ca rezultat, societățile pastorale și horticultoare nu numai că asigură aprovizionarea sigură cu hrană, dar de asemenea pot furniza un surplus. Aceasta înseamnă că ele tind să fie mult mai mari decât societățile de vânători și culegători, numărând sute și, în unele cazuri, mii de oameni. Surplusul de hrană de asemenea eliberează unii oameni de necesitatea producerii acesteia și, datorită acestui lucru, apar multe statusuri specializate. Astfel activitățile care asigură conducerea economică și politică, îndeplinesc ritualurile religioase și vindecă bolile devin statusuri speciale, care sunt distincte față de pozițiile oamenilor în familie. În plus, creșterea dimensiunii și complexității acestor societăți fac statusurile specializate esențiale. De asemenea, unii indivizii sau unele familii reușesc să acumuleze mai multă bogăție și, drept rezultat, mai multă putere decât alții. Această putere adesea devine ereditară, lucru ce conduce la apariția unor clase sociale distincte. Pentru cea mai mare parte a oamenilor, oricum, statusurile și rolurile sunt încă determinate de sex și vârstă. În mod obișnuit, bărbații cultivă pământul, cresc vite, adună combustibil pentru foc

și pregătesc pielea pentru haine. Femeile în principal cultivă grădini mici, pregătesc hrana și confecționează haine și ustensile casnice.

Aproximativ acum 6000 de ani în urmă, invenția plugului de lemn a condus la dezvoltarea societăților agricole. Plugul, care aduce substanțele nutritive la suprafața solului, crește semnificativ productivitatea pământului și permite ca acesta să fie cultivat aproape în mod continuu. Această dezvoltare, în schimb, prilejuiește apariția societăților mari, cu surplus mult mai mare, precum și cu o semnificativă reducere a numărului de oameni de care era nevoie în producerea hranei.

Societățile agricole au structuri sociale complexe, în principal deoarece ele aveau nevoie de mai multă coordonare și conducere. Spre exemplu, ele cereau organizații politice și economice centralizate pentru a coordona producția și distribuția hranei, pentru a stabili relațiile comerciale cu alte societăți și pentru a menține ordinea socială. O consecință a acestei centralizări este apariția orașelor. Alta o reprezintă creșterea uimitoare în număr și varietate a statusurilor, care include comercianți, artiști, medici, personal religios sau birocrați. În societățile agricole, bogăția și puterea tind să se concentreze în mâinile unui număr mic de oameni. Diferențele economice dintre oameni devin mult mai pronunțate și apare o structură de clasă rigidă. În realitate, extinderea inegalității este o trăsătură virtuală inerentă a tuturor societăților agricole. Astfel, deși vârsta și sexul sunt încă statusuri importante, pozițiile sociale ale oamenilor cresc, ele fiind determinate de alte statusuri cum sunt ocupația, etnicitatea, originea familiei și averea.

Cele mai complexe structuri sociale se găsesc în societățile industriale, care, așa cum am menționat la începutul tratării acestei probleme, devin cel mai răspândit tip de societate în lumea de astăzi. Industrializarea este un pattern de subzistență extrem de productiv în care mașinile și uneltele puternice sunt puse în funcție de surse noi de energie, cum ar fi combustibilul fosil, care îndeplinesc o bună parte din muncile ce erau făcute înainte doar cu

mâna. Drept rezultat, un număr relativ mic de oameni pot hrăni restul populației. Există o explozie virtuală în numărul și varietatea activităților economice în societățile industriale. În plus, multe activități sunt desfăcute în sarcini mai mici, segmente specializate, fiecare din ele fiind îndeplinite de o persoană diferită. În consecință, societățile industriale au un sistem elaborat de statusuri și roluri. Deși sexul și vârsta sunt încă importante în unele contexte, ocupația joacă rolul determinant pentru poziția socială a unei persoane. Peste asta, bogăția și puterea extremă devin mai greu de menținut în societățile industriale așa că există o descreștere în cantitatea generală de inegalitate socială. Astfel, statusul dobândit înlocuiește în bună măsură pe cel atribuit și, în consecință, astfel de statusuri ca rasa sau originea familiei încep să scadă în importanță.

Dar toate acestea nu înseamnă că industrializarea este capătul drumului. Astăzi câteva din țările cel mai dezvoltate sunt considerate ca societăți postindustriale. În capitolul 12 vom discuta mai mult despre posibilitățile fascinante ale acestui nou pattern al subzistenței care aduce o structură socială și mai complexă.

4.6.2. Societățile preindustriale versus societățile industriale

Cea mai dramatică schimbare în evoluția societății este între cele patru societăți preindustriale și societatea industrială așa cum putem vedea în tabelul 4. 4.

Societățile industriale au structuri sociale care sunt în contrast deplin cu toate celelalte. Sociologul german Ferdinand Tönnies a descris diferența între tipurile de societăți în termenii de *Gemeinschaft* versus *Gesellschaft*. *Gemeinschaft*, care se traduce aproximativ „comunitate”, se referă la viața socială care este guvernată de persoană, pe considerații informale și în care prevalează tradiția și obiceiul. Oamenii plasează bunăstarea comunității înaintea interesului personal, sunt legați strâns de ceilalți membri ai comunității lor, iar valorile comunității din care

fac parte sunt deosebit de prețuite. În Gemeinschaft oamenii au relații unul cu altul din cauza unirii, simpatiei ori bucuriei, astfel că relațiile interpersonale însele furnizau multe sentimente pozitive și împliniri personale. Gemeinschaft ca relații sociale tinde să predomină în societățile preindustriale.

Tabelul 4.4. TRANZIȚIA DE LA SOCIETĂȚILE PREINDUSTRIALE LA SOCIETATEA INDUSTRIALĂ

	Societățile preindustriale	Societatea industrială
Relațiile sociale	mult mai personale și intime	impersonale
Structura socială	puține statusuri și roluri; statusul atribuit este important	aranjare complexă a statusurilor și rolurilor; statusurile dobândite pun în umbră statusurile atribuite
Instituțiile	pot fi unele instituții specializate, dar familia tinde să fie cea mai importantă	apar instituții specializate în politică, educație și alte domenii; familia este eclipsată de alte instituții
Controlul social	informal în cea mai mare parte	în principal formal, așa cum este poliția; control formal devine mult mai important decât cel informal
Diviziunea muncii	simplă, bazată cea mai adesea pe vârstă și sex	complexă, bazată pe multe caracteristici, dar ocupația este importantă; vârsta și sexul sunt secundare
Cultura	omogenă cu consensul valorilor și puține subculturi	diversă, cu multe subculturi și numeroase valori conflictuale

Gesellschaft, însemnând „societate” ori „asociație”, se referă la relațiile sociale caracterizate de specializare, individualism și raționalitate. Specializarea apare în forma rolurilor sociale separate și a instituțiilor sociale care sunt dezvoltate să îndeplinească sarcini specifice și să realizeze anumite obiective. Individualismul și relația cu interesul personal predominant vin să înlocuiască loialitatea față

de grup și societate. Finalitățile și obiectivele pe care oamenii le caută în relațiile sociale sunt mult mai specifice și limitate astfel ca dobândirea banilor și schimbul produselor. Calculul, impersonalitatea și formalitatea ajung să domine relațiile sociale. În mod crescător, relațiile interumane devin mai mult contractuale decât personale. Gesellschaft ca relații sociale tinde să predomină în societățile industriale.

Capitolul 5

SOCIALIZAREA

Istoria umanității este plină de legende despre copii pierduți sau răătăciți care au fost crescuți de lupi, maimuțe sau alte animale. De exemplu, legenda că Roma a fost fondată de Romulus și Remus, doi copii care au fost crescuți în sălbăticie de o lupoaică. Însă există cazuri binecunoscute de copii care din motive diferite au crescut în izolare, denumiți uneori copii lup care, la fel ca în legenda lui Romulus și Remus, au fost lipsiți de orice contact uman. Dar spre deosebire de legendă, astfel de copii de obicei sunt incapabili să trăiască normal în societatea umană.

Cercetările științifice au demonstrat că un nou născut are capacitatea să devină membru al societății, însă această capacitate poate fi realizată numai prin interacțiune cu alte ființe umane. Un copil în primii ani de viață pentru a supraviețui este dependent complet de alți oameni. Pe lângă satisfacerea nevoilor biologice, noul născut reclamă interacțiune socială constantă cu alte ființe umane. Această nevoie este atât de mare încât, dacă copilul este privat de ea pe o perioadă mai lungă, este posibil că niciodată nu va fi capabil să devină „normal”. Absența totală a interacțiunii cu alți oameni produce indivizi cu o comportare anormală, care nu pot participa la viața socială. Chiar o absență parțială a acesteia poate fi nocivă; copiii care au fost ignorați de părinți pentru o perioadă mai lungă de timp, arată în mod tipic o dezvoltare intelectuală săracă și o rată înaltă a dificultăților de personalitate. Efectele izolării sociale ilustrează cu dramatism nevoia ființei umane de socializare.

Studiile întreprinse arată că ființele umane au o nevoie înăscută

de interacțiune cu alți oameni, lucru care se realizează în procesul socializării. Noii născuți sunt dependenți de alte ființe omenești pentru: (1) satisfacerea nevoilor fizice de bază fără de care ei nu pot supraviețui și, (2) satisfacerea nevoii de interacțiune fără de care capacitatea lor de învățare este pierdută și comportamentul normal este imposibil de realizat. Pe lângă aceste două aspecte cheie ale procesului socializării există și un la treilea, care constă în a învăța pe oameni informația de bază de care au nevoie pentru a supraviețui în societate. Cu alte cuvinte, fiecare individ trebuie să învețe principalele roluri sociale existente în societate și modul de îndeplinire a acestora. De asemenea, fiecare trebuie să învețe normele societății lui sau a ei. Pe scurt, oamenii trebuie să știe cum să participe la viața societății în care s-au născut.

Socializarea este procesul prin care individul își dezvoltă identitatea personală, învață și asimilează, prin interacțiune cu alții, valorile și pattern-urile de comportament potrivit culturii societății și poziției sale sociale. Fiind un proces foarte complex, socializarea începe din primele clipe după naștere și continuă prin întreaga viață a oamenilor. Aceștia învață modurile de existență în societatea lor cât și în grupurile din care fac parte. De asemenea, ei învață rolurile lor și ale altora din societatea în care trăiesc și își formează imaginea despre propria persoană.

Ființele umane sunt unice printre animale, în parte din cauză că spun „Eu”; cu alte cuvinte, noi avem conștiința existenței noastre ca indivizi, adică conștiința de sine. De asemenea, noi înșine putem reflecta asupra noastră ca indivizi în circumstanțe variate. Ne putem imagina, spre exemplu, cum o altă persoană ar putea să ne vadă sau cum ne-ar fi plăcut să fim altcineva. Oricum, noi însă nu ne naștem cu asemenea abilitate.

Utilizând ca mecanisme învățarea modului de relaționare cu societatea și percepția de către individ a comportamentului altor indivizi, procesul de socializare are ca rezultată fundamentală constituirea personalității, modelată și desăvârșită de relațiile de

grup prin intermediul agenților socializării. Astfel se formează *personalitatea care este o constelație de atitudini, trăsături, simțăminte și modalități de comportament*. Personalitățile noastre se dezvoltă în timp, dar odată formate, de obicei rămân constante pe toată durata vieții.

Așa cum am spus, un aspect important al identității noastre este *conștiința de sine care desemnează concepția pe care fiecare o are despre ceea ce reprezintă - caracteristicile și atributele noastre unice - și, în egală măsură, ce gândim despre natura și valoarea noastră ca ființe umane*. Personalitatea și conștiința de sine sunt interrelate strâns dar, aceasta din urmă este mai puțin stabilă decât personalitatea. Ea tinde să se schimbe periodic în timpul vieților oamenilor, în special când oamenii schimbă poziția lor în structura socială.

Ca o consecință directă a procesului de socializare, are loc exercitarea corectă și eficientă de către indivizi a rolurilor ce le revin, cunoașterea și respectarea de către aceștia a prescripțiilor normative, fapt ce asigură gradul de coeziune a unei colectivități, ordinea și stabilitatea sistemului social general. Pe această bază, în final se facilitează armonizarea și coordonarea elementelor de coeziune socială în sistemul organizării sociale, funcționarea eficientă a întregii societăți, sporirea gradului de integrare socială a indivizilor cât și a grupurilor sale componente. *Integrarea socială desemnează o stare de asamblare și ajustare reciprocă într-un sistem organizat, a unei totalități de elemente (indivizi, grupuri, norme, valori, acțiuni, roluri etc.) între care se stabilesc raporturi de interdependență*. Acest proces asigură o stare de „echilibru” social relativ, caracterizat, în principal, prin relații de armonie și acțiune cooperantă între indivizi. În același timp, integrarea socială realizează apartenența și participarea (neimpusă) a individului la un set de norme, valori și atitudini comune ale grupului, care odată interiorizate și apoi exteriorizate de indivizi în comportamente explicite, generează întărirea solidarității de grup.

5.1. Teorii ale socializării și dezvoltării

Oamenii de știință din domeniul socialului au elaborat o serie de teorii despre cum are loc procesul de învățare a normelor și rolurilor. Deși aceste teorii sunt în dezacord cu privire la unele aspecte cheie, multe diferențe pleacă de la realitatea că teorii diferite abordează aspecte diferite ale socializării și proceselor dezvoltării ființelor umane. Printre cele mai importante teorii ale socializării și dezvoltării sunt teoriile interacționiste, teoriile freudiene și teoriile dezvoltării cognitive. Dar înainte de a trata succint fiecare teorie semnificativă în parte, vom limpezi relația dintre natură și educație, care într-o formă sau alta, joacă un rol important în fiecare teorie.

5.1.1. Natură versus educație

În psihologie și, într-o mai mică măsură în sociologie, există dezbateri considerabile despre importanța relativă a naturii versus educație în formarea comportamentului uman. *Termenul natură se referă la influențele naturale sau biologice asupra comportamentului uman.* Cei care consideră că natura este o forță mai semnificativă în formarea comportamentului uman cred că acest lucru este în bună măsură un produs al:

- alcătuirii genetice sau hormonale a individului;
- instinctelor naturale ori impulsurilor care acționează ca factori influenți asupra comportamentului uman;
- proceselor psihologice ale dezvoltării care determină gândirea și comportamentul persoanei în fiecare etapă de viață.

Deși nu toți acești teoreticieni argumentează că comportamentul uman este în mod absolut un produs al naturii, ei consideră că natura are o influență extinsă asupra acestuia.

Termenul educație se referă la influența forțelor sociale în

formarea comportamentului uman. Oamenii de știință care subliniază că educația are o influență majoră asupra comportamentului consideră că acesta este un produs al interacțiunilor cu alți oameni. În cadrul educației - latură fundamentală a socializării -, cultura reprezintă unul dintre cei mai importanți factori. În procesul de socializare, copilul capătă o identitate culturală determinată și, în același timp, reacționează la această identitate. Din acest punct de vedere, socializarea este procesul prin care omul ca ființă biologică se transformă într-un subiect al unei culturi specifice; procesul de socializare este așadar un proces complex care declanșează în individ anumite dispoziții morale, intelectuale și afective și care îi dă o formă și un conținut determinant.

5.1.2. Teoriile socializării

Dintre toate domeniile importante ale sociologiei, teoriile socializării izvorăsc prioritar din perspectiva interacționist-simbolică, aceasta având și cea mai mare influență în demersurile explicative ale acestui proces social complex. Așa cum am văzut într-un capitol anterior, interacționiștii văd comportamentul uman ca rezultat al modului în care oamenii înțeleg situațiile în care se găsesc dar care, în cele din urmă, este rezultatul mesajului pe care îl primesc de la alții și al modului în care ei interpretează aceste mesaje. Deoarece un copil se naște fără capacități formate de înțelegere imediată a situației, devine clar că procesul realizării acestora este deosebit de important pentru socializarea din copilărie. Datorită acestui lucru, teoriile interacționiste ale socializării se concentrează asupra modalităților prin care mesaje de la alții realizează aspectele următoare:

- asigură copilului înțelegerea situației;
- învață copilul rolurile pe care va trebui să le joace;
- învață copilul normele care guvernează comportamentul lui și felul prin care unele din aceste norme diferă de la rol la rol;

- oferă copilului mesaje referitor la cât de bine își îndeplinește rolurile; aceste mesaje, în schimb, conduc la formarea imaginii proprii a copilului.

Unul din primii sociologi care a abordat procesul socializării din perspectivă interacționistă a fost George Herbert Mead. De asemenea, Charles Horton Cooley - unul din fondatorii perspectivei interacționiste și precursor al lui Mead - reprezintă un nume important care s-a preocupat în special de procesul formării imaginii de sine, pe care l-a denumit reflectarea în oglindă, proces despre care am discutat într-un capitol anterior. Aici prezentăm doar cele trei etape de bază în procesul reflectării în oglindă și importanța acestuia pentru formarea imaginii de sine, dar și a conștiinței de sine. În prima etapă, noi imaginăm cum alții ne văd sau cum comportarea noastră apare altora. În a doua, ne imaginăm cum acești oameni ne evaluează pe noi sau comportarea noastră. Decidem, spre exemplu, dacă ei judecă înfățișarea noastră bine sau rău. În cea de a treia și ultima etapă, trăim unele sentimente din cauza acestor judecăți. Putem avea un sentiment de mândrie dacă ne imaginăm o evaluare bună ori una de rușine dacă credem că aceasta este rea. Deducem că toți depindem de reacțiile altora pentru a realiza sensul a cine suntem. Cooley evidențiază că procesul reflectării în oglindă funcționează în întreaga viață. De fiecare dată când intrăm într-o situație socială nouă, dezvoltăm relații sociale noi ori obținem un status nou, reacțiile altora influențează concepția pe care o avem despre sinele nostru.

G. H. Mead a văzut societatea ca o arenă a interacțiunilor. În această arenă, oamenii intră în relații unul cu altul și schimbă informații, atitudini, reacții și înțelesuri. El a accentuat că oamenii nu numai că reacționează față de fiecare altcineva, dar de asemenea interpretează acțiunile altora. Instrumentul pentru această interpretare îl reprezintă folosirea simbolurilor care sunt lucruri care reprezintă alte lucruri. Mead folosește termenul de *simboluri semnificante*, care desemnează acele simboluri pe care mulți

oameni le recunosc și le înțeleg în același fel. Spre exemplu, semnalele de circulație sunt simboluri semnificative în societatea noastră ca și în oricare alta. Toți conducătorii auto atașează același înțeles culorilor roșu (oprește), galben (atenție) și verde (mergi). Încă de la începutul existenței noastre noi dobândim seturi de simboluri semnificative. Unul din cele mai importante asemenea seturi este limba.

Mead a conceput procesul socializării ca o secvență de etape prin care oamenii își dezvoltă capacitățile sociale care îi fac capabili să-și coordoneze comportamentul cu alții. La începutul procesului socializării, copiii mici sunt capabili numai de o imitație simplă. Aceștia mimează alți oameni deoarece făcând așa sunt recompensați cu mâncare sau li se dă atenție. Pe măsură ce copilul crește, imitația este dată la o parte de simulare, lucru ce marchează intrarea în etapa rolului, când copilul începe să interpreteze rolurile altor oameni. De exemplu, aceștia își trag jucăriile ca și cum ar fi șoferi de camioane sau se manifestă ca un polițist sau pompier. Potrivit lui Mead acest comportament de simulare este critic pentru dezvoltarea umană. Când ei iau rolurile altor oameni, chiar dacă numai simulând, copiii se comportă ca și cum ei ar fi acea persoană, de unde învață cum să vadă lumea din perspective diferite. În acest moment al procesului socializării, potrivit lui Mead, copiii iau rolurile **persoanelor semnificative (semnificant others)**, persoane specifice, astfel ca părinții sau frate sau soră, de ale căror opinii copiii țin cont.

În etapa rolului, copiii de obicei joacă numai un rol în același timp. În plus, deoarece există o situație simulată, ei nu au nevoie să ia în calcul reacțiile altor oameni. În etapa următoare, etapa jocului, copiii execută roluri care le cer să-și coordoneze acțiunile cu oameni reali. Aceasta îi obligă să evalueze situațiile din mai multe perspective. Rolurile pe care le interpretează devin mult mai complexe deoarece trebuie să se întrebe cum alții vor reacționa la ce ei fac și cum ei vor reacționa la ce alții fac. Interpretarea rolului și

coordonarea comportamentului corespunzător acestuia reprezintă ceea ce Mead a numit **altul generalizat (The generalized other)**, care se referă la atitudinile, regulile și judecățile organizate ale unui grup întreg. Astfel, individul ajunge la formarea „conștiinței de sine”, care la fel ca „imaginea de sine”, reprezintă „rezultatul meditației asupra propriei persoane” (Iluț Petru, 1997, p. 58). Când acest punct de vedere devine interiorizat atunci

Altul generalizat înseamnă recunoașterea societății ca atare și totodată atingerea stabilității, a consistenței și continuității autoidentificării, a imaginii de sine, a eului (sinelui) în sens larg. Copilul își reprezintă acum o identitate proprie nu numai vizavi de cutare sau cutare persoană, ci o identitate în general, care este resimțită ca aceeași, indiferent de indivizii pe care îi întâlnește. (T. Rotariu, P. Iluț, 1996, p. 99)

Potrivit lui Mead, *sinele social - structura personalității umane ca rezultat al interacțiunilor cu alții prin activitățile de interpretare a rolului și a jocului de rol* - este împărțit în două părți:

1. componenta „eu social”, care este obiectivă, partea predictibilă a sinelui social care corespunde statusurilor și rolurilor individului;
2. componenta „eu”, care este subiectivă, creativă, partea individuală a sinelui social.

Mead a argumentat că sinele nu este niciodată un produs pe deplin terminat, mai mult, acesta este subiect al modificării semnificative prin întreaga viață a omului, deoarece statusurile și relațiile sociale ale individului se schimbă tot timpul.

De unde interacționiștii simbolici, astfel ca Mead și Cooley, consideră comportamentul uman și personalitatea aproape în totalitate produsul interacțiunii sociale, contemporanul lor, Sigmund Freud (1856-1939) a văzut acest lucru ca fiind produsul interacțiunii dintre natură și educație. Spre deosebire de Mead și Cooley, Freud a considerat că ființele umane se nasc cu anumite impulsuri naturale ori nevoi comportamentale. Teoria freudiană

vede procesul socializării ca o luptă între aceste impulsuri naturale (cu accent pe cele sexuale și ale agresivității) și așteptările societății. Potrivit lui Freud, viața oamenilor dominată de această luptă trece prin ceea ce el a numit etapele psihosexuale. Putem deci spune că în lucrările acestui faimos psihiatru și psihanalist, procesul socializării ființei umane este abordat din perspectiva teoriei conflictului. Freud a argumentat existența unui conflict între individ și societate și, că, procesul socializării constă din dezvoltarea progresivă a conștiinței sociale și creșterea supunerii impulsurilor individuale față de cerințele și dorințele societale.

Freud credea că personalitatea umană are trei componente:

1. Componenta „id” este parte inconștientă a personalității umane reprezentând moștenirea impulsurilor sexuale și agresive. Id dirijează plăcerea individuală.
2. Componenta „superego” este acea parte inconștientă a personalității umane reprezentând valorile și normele interiorizate. Superego este conștiința socială care contracarează impulsurile antisociale ale id-ului.
3. Componenta „ego” este acea parte conștientă a personalității umane care negociază și mediază între forțele opuse, id și superego.

În contrast cu etapele psihosexuale ale lui Freud, un alt teoretician, Erick Erikson a arătat că oamenii trec printr-o serie de etape psihosociale, fiecare din ele conținând componente pozitive și negative. Datorită acestui lucru, în fiecare etapă, oamenii au de făcut față unei dileme sau crize care reprezintă efectul confruntării lor cu alegerile dintre cele două componente. Așa cum Mead și Cooley au sugerat, alegerile pe care oamenii le fac sunt în mare măsură un produs al mediului social și mesajelor pe care indivizii le primesc unii de la alții.

Teoriile dezvoltării cognitive reunește teoriile lui Freud și Erikson în două moduri importante. Primul, ele se bazează pe ideea că oamenii trec printr-o serie de etape prin care aceștia trăiesc

experiența procesului socializării. Al doilea, aceste teorii includ un loc și pentru forțele naturii la fel ca și pentru cele ale educației. Dar ele diferă, de asemenea, prin două moduri importante. Primul, teoriile dezvoltării cognitive se concentrează asupra proceselor cognitive: învățarea, gândirea și acțiunile prin care cunoașterea este dobândită și apoi prelucrată. Al doilea, ele leagă dezvoltarea psihologică de rolul naturii, mai ales al dezvoltării corpului și creierului, care condiționează capacitatea copilului de a învăța și raționa la fiecare vârstă dată.

Oricum, deși limitele potențialului uman pot fi definite psihologic, nivelul real al procesului învățării și gândirii pentru orice individ este în mare parte o funcție a influențelor sociale. Pentru cei mai mulți dintre oameni, învățarea și modelele de prelucrare a informațiilor sunt în mult mai mare măsură influențate de mediul social. Modalitatea în care se produce acest lucru îl putem găsi în teoriile cognitive ale psihologului elvețian Jean Piaget. În teoria dezvoltării cognitive a lui Piaget elementul central este conceptul de schemă - o succesiune de conduite implicând recunoașterea unui stimul (semn, sunet, obiect, persoană sau mesaj) din mediu și un răspuns comportamental la acel stimul bazat pe înțelegerea de către individ a sensului (semnificației) aceluia stimul. Astfel, informația nouă devine disponibilă, ea este asimilată în schemele existente și aceste scheme pot fi modificate ca să se acomodeze cu informațiile noi care nu se potrivesc schemelor anterioare. În acest mod, gândirea devine un proces de asimilare și acomodare a noi informații în schemele existente, gândire care astfel câștigă în complexitate pe măsură ce noua informație este disponibilă. Potrivit lui Piaget, procesul cunoașterii se dezvoltă în 4 etape relativ distincte cu conținuturi specifice. Ne rezumăm doar să le enumerăm și să precizăm esența fiecăreia. Etapa senzomotorie (până la 2 ani) - copilul dezvoltă capacitatea de a ține minte o imagine în mod permanent; etapa preoperațională (între 2 și 7 ani) - copilul învață să spună diferența între simboluri și înțelesurile

acestora; etapa operațiunilor concrete (7 la 11 ani) - copilul învață să facă anumite operațiuni mentale pe care și le-a format prin mânuirea obiectelor concrete și, în sfârșit, etapa operațiunilor formale (12 la 15 ani) - adolescenții în această etapă pot rezolva probleme abstracte de matematică, logică sau morale.

Din cele prezentate mai sus este evident că teoreticieni ca Mead, Freud, Erikson sau Piaget au evidențiat aspecte diferite ale procesului socializării și au avut idei diverse despre rolul și importanța naturii și educației în acest proces. Deși aceștia ne oferă viziuni diferite despre procesul socializării, aceste teorii nu pot fi etichetate ca „bune” sau „rele”. Putem spune că ele sunt importante, cel puțin parțial, pentru că pun în lumină aspecte variate ale socializării și dezvoltării, căutând să înțeleagă din alte puncte de vedere procesele care contribuie la cursul general al socializării și dezvoltării individului.

5.2. Agenții socializării

Toți teoreticienii despre care am discutat sunt de acord că o serie de factori semnificativi joacă un rol important în procesul socializării. *Agenții socializării sunt oamenii, grupurile și instituțiile care joacă un rol important în procesul de socializare.* Aceștia influențează formarea și dezvoltarea atitudinilor oamenilor, a credințelor, imaginii proprii și comportării lor. Într-un sens, putem afirma că aceștia sunt răspunzători de procesul socializării prin faptul că interacționează cu individul într-un mod care îi permite lui sau ei să devină membru activ în societatea umană. Agenții socializării pot ori nu avea drept scop primar realizarea procesului socializării, dar acțiunea lor întotdeauna are un asemenea efect. Cei mai importanți agenți ai socializării sunt familia (în mod special părinții), școala, religia, colegii și prietenii, mass-media. Unele din acestea - familia, religia, școala - sunt instituții a căror funcție manifestă este, cel puțin în parte, să fie agenți ai socializării. Acestea există, cel puțin parțial, ca să dea copiilor cunoștințe și

valori. Colegii și prietenii, mass-media de asemenea joacă un rol important, dar nu există cu acest scop prioritar; funcția lor manifestă nu este socializarea așa cum este ea pentru familie, religie și școală. Astfel, putem spune că socializarea este o funcție latentă a grupului de colegi și a mass-mediei.

Familia. În primii ani de viață ai copilului familia este cel mai important agent al socializării. Această afirmație este în mod special adevărată cu privire la părinți dar, de asemenea, ea este adevărată, e drept într-o mai mică măsură, pentru frații și surorile copilului. Mai mult decât oricine altcineva, părinții definesc atitudinile, concepțiile și credințele unui copil. Într-o bună măsură, pentru copiii preșcolari adevărul este ceea ce le spun părinții lor. Părinții rămân importanți ca agenți ai socializării în toată copilăria și adolescența, deși pe măsură ce copiii cresc, aceștia împart din ce în ce mai mult rolul lor cu alți agenți ai socializării. Efectele socializării în familie sunt adesea prezente pe durata întregii vieți a individului. Religia familiei în mod obișnuit devine și a copilului, iar atitudinile politice, concepțiile despre lume cât și stilul de viață proprii viitorului adult sunt influențate substanțial de cele ale familiei.

Trebuie să remarcăm că în aceeași familie nu toți copiii sunt tratați asemănător. Băieții și fetele de obicei trăiesc o experiență a socializării diferită. Un copil care de mic este deosebit de activ este tratat altfel decât unul care este mai puțin activ. Astfel, deși cu siguranță apar pattern-uri comune în fiecare familie, frații și surorile aceleiași familii nu trec exact prin aceeași experiență a socializării.

Școala. Ca instituție, școala are un efect profund nu numai pentru cunoștințele copiilor, dar ea joacă un rol deosebit pentru formarea imaginii proprii a acestora, a modului lor de gândire și înțelegere a realității. Părinții tind să accepte și să evalueze performanțele copiilor lor într-o manieră laxă și afectivă. Dar profesorii care înlocuiesc în școli figurile autoritare ale părinților sunt mult mai riguroși. Aceștia judecă performanțele pe baza unor

criterii impersonale, iar pe cei care au rezultate slabe îi sancționează cu note mici sau îi pot lăsa repetenți.

În experiența copilului școala este prima instituție de socializare care instituționalizează o diferență de statut ce nu are baze biologice. Mai departe, acesta nu este un statut moștenit, ci unul dobândit; este statutul „câștigat” prin performanțele diferite ale setului de sarcini stabilite de profesor, care acționează ca un agent al comunității sistemului școlar (T. Parsons, 1964).

Școala de asemenea joacă un rol important în însușirea de către elevi și studenți a valorilor și credințelor societății în care trăiesc. Tot școala este aceea care aduce copiii într-o oarecare independență față de familie. În realitate, adesea ea reprezintă primul contact major al copilului cu lumea din afara familiei. În sfârșit, rolul școlii în procesul socializării a devenit important în societățile industriale moderne deoarece cunoașterea științifică și specializarea tehnică s-au extins dincolo de ce poate fi posibil să se învețe acasă.

Religia. Influența religiei ca agent al socializării se manifestă în modalități variate. Deși mulți sau cei mai mulți dintre indivizi se identifică cu o religie sau alta, totuși nu prea mare parte dintre aceștia participă la serviciul religios. Însă pentru oamenii care sunt credincioși, religia este un agent puternic al socializării deoarece ea îi învață ce este bine și ce este rău. Mai mult, în familiile religioase valorile și credința părinților se transmite copiilor în procesul socializării.

Prietenii și colegii. Grupul de prieteni sau de colegi este probabil al doilea ca importanță după familie. Acest tip de grup este un *grup de similaritate (de echivalență) care desemnează persoanele care au același statut, sunt egale sau foarte apropiate potrivit unui criteriu social semnificativ*. Grupurile de vârstă apropiată și, în mod deosebit al adolescenților, joacă un rol important în împărtășirea valorilor și stilurilor de viață comune ajungând chiar la constituirea unei adevărate culturi proprii. În acest sens se vorbește de cultura adolescenților. Oricum, grupul de

similaritate începe să fie un factor influent în procesul de socializare a copilului de la o vârstă fragedă. Pe treptele superioare ale școlii influența colegilor devine semnificativă deoarece tinerii caută să-și dobândească independența prin schimbarea influenței celor de acasă cu cei de la școală. Explicația este relativ simplă; familia este un grup ierarhic, cu părinții în poziție de autoritate și dominare, pe când în grupul de colegi sau prieteni copiii găsesc relațiile mult mai egale deoarece nici unul dintre copiii din grup, în mod normal, nu poate fi dominant în toate privințele. Grupurile oferă copiilor oportunitatea de a învăța cum să coopereze cu alții într-un anumit cadru social.

Dar subculturile colegilor (atitudini, credințe și comportamente specifice) sunt adesea în contradicție cu acelea ale părinților și școlii, iar în plus de asta acestea surpă o cantitate impresionantă din conformitatea comportamentală. Grupul de colegi impune norme proprii în îmbrăcăminte, vorbire, atitudini etc., iar neconformarea tinerilor cu ele aduce după sine ridiculizare și chiar ostracizare din grup. Datorită presiunii puternice din partea grupului de colegi, influența acestuia pe durata adolescenței este poate cea mai importantă dintre toți agenții socializării. Acest efect este cel mai mare în modul de a se îmbrăca și a vorbi, al distracțiilor preferate și, în general, al petrecerii timpului liber. Adesea el poate să se extindă la atitudini și comportamente din domeniul sexualității, al consumului de alcool sau mai nou, al drogurilor.

Mass-media. În ultimele decenii mass-media a devenit unul din cei mai influenți agenți ai socializării. Deși socializarea nu este o funcție manifestă a mass-mediei, ea a devenit una din funcțiile ei latente. În mod deosebit televiziunea excelează în acest sens. Un copil petrece în medie 2 până la 3 ore pe zi privind la televizor, ceea ce în multe cazuri înseamnă mai mult timp decât el sau ea îl petrec vorbind cu părinții ori cu frații și surorile. Televiziunea prin satelit, cea prin cablu și videocasetofoanele au sporit influența mass-mediei oferind oamenilor posibilitatea să privească mai mult la televizor.

MASS-MEDIA ȘI COMPORTAMENTUL. Deși există dezbatere mari despre modalitățile prin care televiziunea influențează atitudinile și comportamentul, în schimb, nu există nici un dubiu că televiziunea a devenit un mijloc important prin care tinerii ajung să înțeleagă lumea. În perioada în care copiii cresc și intră în adolescență, desenele animate și muzica rock joacă un anumit rol în procesul socializării. Bineînțeles că există și pe această temă o dezbatere considerabilă, dar se pot face cu ușurință paralele între ideile exprimate în versurile muzicii rock și atitudinile și valorile tinerilor.

Un domeniu particular de interes în domeniul mass-mediei îl reprezintă sexualitatea și violența. Unele cercetări pun în seama creșterii nivelului general al violenței și miile de oameni uciși în serialele și filmele prezentate la televiziune.

MASS-MEDIA - UN SINGUR SENS AL COMUNICĂRII. O semnificativă diferență între mass-media și toți ceilalți agenți ai socializării este aceea că în mod obișnuit mass-media comunică într-un singur sens. Spre deosebire de alți agenți ai socializării în care îi vedem și auzim direct pe oameni, prin televiziune, cinematograf, radio și muzică, oamenii nu mai sunt cunoștințe personale și nu mai pot în mod real schimba idei unii cu alții. Toată comunicarea se face într-o singură direcție, de la mass-media la spectator sau ascultător. Încercările de emisiuni care se doresc să fie interactive sunt un paleativ față de comunicarea autentică.

5.2.1. Procesele prin care acționează agenții socializării

Cum agenții socializării formează gândirea și comportamentul celor pe care îi socializează? Cercetătorii sociali s-au concentrat asupra câtorva procese principale: expunerea selectivă, modelarea, recompensele și pedepsele, identificarea. Le vom trata pe fiecare.

Expunerea selectivă. Una din modalitățile prin care agenții socializării influențează atitudinile și comportamentele este expunerea selectivă. Copiii sunt expuși la acele comportamente și atitudini considerate dezirabile și sunt protejați de cele calificate ca

nedorite. Părinții fac acest lucru prin felul în care ei vorbesc și se comportă față de copiii lor, prin lecturile sau prin emisiunile de televiziune pe care le recomandă acestora. Părinții încearcă să maximizeze expunerea la „influențe bune” și să îi protejeze pe aceștia de „influențe rele”. Dar nu numai părinții fac acest lucru. Colegii, de exemplu, expun copiii la anumite mode ale vestimentației, de vorbire sau comportament. La rândul ei, școala încearcă prin conținutul disciplinelor care se predau, cât și al celorlalte activități culturale, sportive etc. care se desfășoară în cadrul acesteia, să expună copiii la seturi de idei și modele de roluri care vin în sprijinul nucleului valorilor culturale ale societății. Chiar și mass-media, în conținutul emisiunilor ei distractive, întărește într-o oarecare măsură asemenea valori deși pot fi alte aspecte, cum ar fi sexul și violența, care sunt în contradicție cu ce anume copiii trăiesc în familie.

Modelarea. Știm că copiii repetă comportamentul la care sunt expuși în mod repetat și sistematic printr-un proces numit modelare. Modelarea începe cu atenția dată persoanelor semnificative și cu reținerea imaginii în memoria copilului a comportării acestora. Următoarea etapă este imitația ori reproducerea acestei comportări. Însă nu trebuie să înțelegem conținutul acestei etape doar ca o simplă imitație. O anumită comportare este repetată până devine obișnuință și se poate manifesta și în situații schimbate decât în cea care a fost văzută în original. Mai mult, copilul va ajunge să dezvolte atitudini și concepții care reprezintă suportul comportamentului său. În sfârșit, trebuie să spunem că agenții socializării nu întotdeauna fac și ceea ce spun și când există o discrepanță în acest sens, ceea ce ei fac are un impact mai mare decât ceea ce spun.

Recompensarea și pedepsirea. Când copiii învață și repetă comportamentele pe care le văd la persoanele semnificative, aceste persoane răspund prin aprobare. Această aprobare poate fi verbală sau nonverbală, după cum uneori poate lua forma unei recompense

concrete ca o prăjitură sau o excursie. În acest fel recompensele întăresc modelarea comportamentului văzut la persoanele semnificative. Astfel, procesul de recompensare, dar și cel de pedepsire, întărește cele învățate prin expunere selectivă și modelare. Atât comportarea cât și manifestarea atitudinilor pot fi recompensate ori pedepsite de agenții socializării. Grupurile de similaritate, spre exemplu, au moduri variate ca să recompenseze conformarea și să pedepsească nonconformarea. O invitație la o petrecere a grupului poate fi o recompensă care aprobă o acțiune sau punct de vedere ce corespunde modelului grupului. Invers, aceste grupuri pot fi foarte aspre în pedepsirea nonconformării cu regulile sale prin ridiculizare, exprimarea colectivă a nemulțumirii ori, cel mai rău din toate, ostracizarea. În fapt, cu excepția mass-mediei care poate comunica numai într-un singur sens, toți agenții socializării folosesc unele forme de recompensare și pedepsire ca să formeze atitudinile și comportamentele dorite.

Identificarea. Procesele discutate mai înainte, expunerea selectivă și modelarea, cât și recompensarea și pedepsirea sunt mult mai eficiente dacă copilul se identifică cu persoana care acționează ca agent al socializării. Prin identificare înțelegem sentimentele pozitive către acea persoană, ce induce copilului dorința să fie la fel ca ea. Aceste simțăminte sunt construite în mare parte pe comportamentul agentului față de copil. Acești agenți iubesc copilul și au grijă de el, iar în cazul părinților reprezintă principala sursă de sprijin al acestuia. Când agenții socializării îl ajută pe copil, el sau ea are obligația să coopereze cu ei. Toate acestea determină copilul să îi iubească, să-i admire și să vrea să fie pe placul agenților.

5.2.2. Mesaje conflictuale

Agenții socializării nu dau aceleași persoane mesaje asemănătoare. Felul de persoană pe care părinții unui copil vor ca acesta să fie nu este întotdeauna același cu cel pe care profesorii sau colegii vor ca el sau ea să fie. Mass-media de asemenea prezintă

imagini de persoane care îi par copilului ideale sau care corespund cu cele citite de el. Tratarea acestor mesaje și așteptări conflictuale reprezintă o parte importantă a procesului socializării. În aceeași idee se înscrie și modalitatea în care copilul este chemat să răspundă într-o situație în care părinții vor ca el sau ea să meargă în vizită la o familie, antrenorul echipei vrea să vină la meciul programat, profesorul așteaptă să-și facă temele, iar prietenii vor să vină cu ei la o petrecere. Dar cel mai important lucru rămâne felul în care copilul răspunde când agenți diferiți ai socializării vor ca el sau ea să fie o persoană diferită. Aceste exemple arată că mesajele conflictuale de la acești agenți ai socializării creează necesitatea alegerilor, care în cele din urmă pot conduce la schimbări sociale. Adică, o parte a modului prin care societatea se adaptează la noile realități se produce prin alegerile oamenilor tineri între mesajele diferite ale agenților socializării.

5.3. Tipuri de socializare

Vorbim de procesul socializării în primul rând referitor la modalitatea în care acesta se produce în copilărie și adolescență. În copilărie este procesul în care apar cele mai multe roluri și situații noi și de aceea el este trăit cel mai intens. Pentru acest motiv, socializarea din copilărie este denumită socializare primară. *Procesul care transformă noii născuți în ființe umane adevărate prin învățarea de către aceștia a valorilor și abilităților de bază precum și a limbii, se numește socializare primară.* Dincolo de unele controverse privind măsura în care socializarea primară influențează alte experiențe socializatoare care se produc mai târziu în viața indivizilor, există un acord printre oamenii din domeniu că socializarea primară este cel mai important factor în viețile tuturor oamenilor deoarece transformă nou născuții în ființe sociale. Acest proces include: (1) stabilirea poziției inițiale a individului în societate; (2) interiorizarea adecvată a valorilor și credințelor societății și, (3) învățarea pattern-urilor corespunzătoare de

comunicare și interacțiune cu alții.

Dar socializarea nu se termină când copilul devine adult. Deși multe atitudini, credințe și pattern-uri comportamentale devin bine stabilizate în timp, procesul socializării continuă în întreaga viață. *Socializarea secundară reprezintă trăirea învățării sociale în timpul adolescenței și, în special, ca adult.* În societățile moderne această socializare joacă un rol important, deoarece în multe cazuri valorile, credințele și comportamentele învățate de indivizi în timpul copilăriei nu sunt aplicabile situațiilor cu care se confruntă ca adulți.

Aproape în orice moment individul intră într-o situație nouă sau învață să joace un rol nou, deci străbate un proces de socializare. Socializarea profesională este unul dintre cele mai importante și constă din procesul prin care indivizii trec de la starea de necunoaștere a problemelor teoretice și practice ale unei profesii, la starea de conștientizare profundă a acestor probleme. Mai riguros spus, *socializarea profesională este un proces de transmitere-asimilare a atitudinilor, concepțiilor sau modelelor de comportament specifice grupului profesional în vederea adaptării și integrării indivizilor în acest grup.* Aceasta se întemeiază pe un proces de învățare socială ca mecanism fundamental de realizare, finalizându-se în formarea acelor capacități care îi permit individului integrarea, participarea și realizarea unor activități în cadrul organizațional-profesional. Socializarea profesională determină ca indivizii să interiorizeze normele de comportament și acțiune specifice profesiei, astfel ca acestea să devină mai mult autoimpuse decât impuse prin mijloacele de reglementare ale organizației. În acest mod, regulile profesionale trebuie să devină parte a personalității individului. În concluzie, socializarea profesională se referă la individ, la schimbările la nivel micro-structural produse în concepțiile și comportamentul membrilor profesiei. Acest proces mai este denumit **socializare adaptativă** care se distinge de **socializarea anticipatoare**, frecventă la mulți

indivizi care doresc să devină profesioniști într-un anumit domeniu. *Socializarea anticipatoare desemnează „asimilarea acelor norme, valori și modele de comportament care facilitează adaptarea sau integrarea într-un cadru instituțional sau organizațional viitor.”* (Dicționar de sociologie, 1993, p. 556) De exemplu, studenții în medicină, sociologie sau drept, în facultate experimentează socializarea anticipatoare atunci când sunt încurajați să gândească ca un medic, sociolog sau magistrat. În mod similar, o femeie însărcinată poate citi despre modul în care se cresc copiii și poate chiar începe să schițeze un plan cum va îngriji și educa propriul copil, chiar dacă în realitate ea nu a devenit mamă.

Ca interes manifest pentru o profesie, socializarea anticipatoare apare la tineri ca urmare a influențelor mediului social în care trăiesc (părinți, rude, prieteni care au îmbrățișat o anumită profesie), a propagandei pe care instituția respectivă o face pentru recrutarea de noi membri sau datorită impactului pe care simbolurile de statut ale profesiei le au asupra tinerilor. Dar, uneori, socializarea anticipatoare poate conduce în plan personal la situații de conflict valoric și normativ. În acest sens sunt tineri care se confruntă cu acest fenomen și, mai devreme sau mai târziu, părăsesc profesia.

După cum vedem, **ciclul vieții de adult** prezintă mereu situații noi care reclamă învățarea de roluri noi. În fiecare din acestea se produce un proces de socializare. Printre aceste situații se numără intrarea la liceu sau facultate, începutul carierei, căsătoria sau concubinajul, momentul când devine părinte, divorțul, adaptarea la situația când copiii se maturizează și părăsesc casa părintească, pensionarea, pierderea părinților ori a soției (soțului) prin moarte. Nimeni nu trăiește chiar toate aceste lucruri și numai unii trec prin câteva dintre ele cel mult odată. Astfel, aceste schimbări nu pot fi gândite ca un ciclu definit cu claritate prin care trece fiecare individ. Dar, oricum, astăzi ciclul vieții este mult mai puțin uniform decât în trecut. Însă chiar și așa, fiecare adult trece numai prin unele din aceste schimbări și fiecare din ele cere un proces de socializare.

5.3.1. Resocializarea în instituțiile totale

Un tip mai puțin comun al socializării adulților pe care unii îl trăiesc și alții nu, este resocializarea în instituțiile totale, numite și instituții închise. Termenul de *instituție totală se referă la orice grup sau organizație care are aproape controlul total și continuu asupra individului și care încearcă să șteargă efectele socializării anterioare a acestuia și să îi inculce un set nou de valori, obiceiuri și credințe*. În cuvintele lui Goffman (1961, p. 54):

Instituția totalitară este un mixt social, simultan comunitate rezidențială și organizație reglementată. În aceasta constă interesul său sociologic specific. Există, însă, și alte motive pentru a ne interesa de aceste așezăminte care sunt, în tipurile noastre de societate, centre de coerciție destinate a modifica personalitatea: fiecare dintre ele realizează experiența naturală a posibilităților unei acțiuni asupra eului (apud. Elisabeta Stănculescu, 1996, p. 129).

După cum arată Elisabeta Stănculescu (1996, p. 129), instituțiile totalitare pot fi clasificate astfel: (1) organizații care îngrijesc persoanele considerate incapabile să-și satisfacă singure unele nevoi fundamentale și care sunt inofensive: cămine pentru bătrâni, orfani, handicapați de toate felurile; (2) organizații care îngrijesc persoane incapabile să-și poarte singure de grijă și involuntar periculoase pentru comunitate: sanatorii, spitale de psihiatrie, leprozerii; (3) așezăminte care izolează de restul comunității persoanele considerate a prezenta un pericol voluntar: închisori, penitenciare, lagăre de prizonieri, lagăre de concentrare; (4) unități în care izolarea decurge din nevoia organizării și desfășurării eficiente a unei activități: cazărmi, nave, internate, forturi coloniale; (5) așezăminte care grupează persoane pentru care izolarea reprezintă o opțiune personală: abații, mănăstiri ș.a.

Caracteristicile comune tuturor acestor tipuri de instituții sunt următoarele:

- practică izolarea cvasi-totală a unui număr important de

persoane într-un același univers claustal;

- practică ruptura cu oricare dintre „lumile” experimentate anterior de aceștia;
- pretinde să controleze toate aspectele vieții lor, spărgând frontierele care separă, în mod obișnuit, în societățile moderne, activitățile principale (munca, odihna, distracția);
- îi „înrolează”, supunându-i unui regim de viață colectiv și promiscuu, strict reglat de norme instituționale a căror respectare este riguros controlată de un corp de supraveghetori, și care șterge orice deosebire între indivizi, orice șansă de manifestare personalizată;
- generează o structură socială specifică în care, indiferent de alte atribute (vârstă, sex, statut socio-profesional), indivizii sunt clasati în supraveghetori și supravegheați.

Așa cum am văzut, există numeroase exemple de instituții totale. Unul dintre ele este armata, unde oamenii când intră în această instituție, în general, cred că uciderea semenilor este un lucru rău, dar ei sunt transformați treptat în mașini de luptă gata să ucidă și să își riște viețile supunându-se ordinelor. Sanford Dorbusch în studiul devenit clasic despre socializarea într-o instituție militară, arată că procesele tradiționale de socializare a militarilor sunt destinate să dezvolte un nivel înalt al motivației și încrederii în instituție. Aceste procese includ următoarele:

- *Suprimarea statusurilor anterioare.* Prin tunsoare, uniforme și altele de acest fel, recrutul este privat de legăturile vizibile cu statusul său anterior.
- *Învățarea de reguli și norme noi.* La nivel oficial, recrutul este învățat să se supună regulilor armatei; prin socializarea informală (între colegi), el învață o parte din cultura instituției militare.
- *Dezvoltarea solidarității.* Atât socializarea formală cât și disciplina riguroasă construiesc solidaritatea și prietenia dintre recruți; ei învață că depind unul de celălalt.

- *Spiritul birocratic*. Recrutul este instruit să accepte fără întrebări tradiția și obiceiul; ordinele se primesc și se dau tot timpul.

Aceste procese nu sunt întotdeauna eficiente complet. Unul din motive rezidă în faptul că oamenii sunt, de asemenea, subiect al socializării și din partea colegilor care îi îndrumă să se preocupe de modalitățile de acomodare convenabilă în instituția totală.

5.4. Perspectiva funcționalistă și perspectiva conflictualistă asupra socializării

Vom încheia discuția noastră despre procesul socializării printr-o succintă considerație despre înțelesul acesteia din perspectiva unor idei opuse ale teoriilor funcționaliste și conflictualiste.

5.4.1. Perspectiva funcționalistă

Din punctul de vedere al individului am observat că procesul socializării corespunde nevoilor acestuia de interacțiune socială și că acesta îl învață pe individ ce anume are nevoie pentru a fi participant la viața socială. Oricum, perspectiva funcționalistă este mai preocupată de modalitățile prin care socializarea contribuie la perpetuarea și consolidarea societății. În acest mod de abordare, procesul socializării joacă câteva roluri importante. Acesta asigură cunoștințe despre supraviețuire și adaptare la mediu care trebuie să fie transmise din generație în generație pentru ca societatea să supraviețuiască. Strâns legat de păstrarea și transmiterea cunoștințelor este prezervarea culturii. Dacă, așa cum funcționaliștii cred, valorile și credințele sunt adaptate bine la mediul social, fizic și tehnologic al unei țări, atunci trebuie să fie un mod de a le transmite din generație în generație. Socializarea este mijlocul prin care acest lucru se produce. De asemenea, procesul socializării promovează consensul și solidaritatea socială prin însușirea nucleului de valori cu care oamenii dintr-o societate sunt în general

de acord. Deoarece funcționaliștii văd consensul și solidaritatea ca bazele cooperării umane, trebuie să fie un mod care să asigure că consensul unei generații este transmis, de-a lungul timpului, la următoarea. Iarăși, procesul socializării este mijlocul prin care acest lucru se realizează. Totodată funcționaliștii consideră că societatea trebuie să se adapteze la schimbările din mediul lor social, fizic și tehnologic. Aici iarăși, procesul socializării oferă un mod prin care acest lucru se poate realiza.

5.4.2. Perspectiva conflictualistă

Așa cum am spus, funcționaliștii văd procesul socializării ca un mijloc al prezervării și consolidării societății. La rândul lor, teoreticienii conflictului îl văd, în mare măsură, ca o armă în conflictul de interese dintre grupuri. Ei argumentează că procesul socializării adesea servește interesele grupului dominant din societate. Acest lucru se realizează în două feluri: prin sprijinirea practicilor și ideologiilor care servesc interesele grupului dominant și prin dirijare socială.

Sprijinirea intereselor grupului dominant. Supunerea, conformismul și ierarhia sunt, în grade variate, teme importante în practicile socializării din cele mai multe societăți. Părinții, profesorii și preoții învață copiii să accepte valorile și regulile sociale. Teoreticienii conflictului văd acest proces ca preservând valorile, credințele și practicile care servesc interesele grupului dominant. Pentru acești teoreticieni, procesul socializării învață tinerii să nu pună întrebări de genul: „De ce trebuie să facem aceste lucruri?” „Oare lucrurile trebuie să fie așa cum sunt?” „Ar putea o altă societate să fie mai bună?”. Mai mult, tema dominantă pe care mulți părinți, profesori și preoți o inoculează tinerei generații este că societatea în care trăiesc este minunată și că ei trebuie să fie recunoscători că s-au născut într-o țară deosebită. Semnificativ este că un asemenea mesaj nu îl găsim numai în țările dezvoltate și stabile ci aproape în orice societate. Teoreticienii conflictului

argumentează că efectul lui este să facă oamenii să se preocupe doar de ce este bun pentru societatea lor și să ignore ce este rău. Aceasta, desigur, inhibă schimbarea socială și lucrează în avantajul unui grup care este deja privilegiat în societate.

Dirijarea cursului schimbării societății. Potrivit teoreticienilor conflictului, al doilea mod cheie prin care procesul socializării servește interesele grupurilor dominante este prin dirijare socială. Acest concept afirmă că copiii născuți într-un anumit grup social vor fi pregătiți pentru rolurile din viață care se potrivesc poziției grupului respectiv în ansamblul societății. De exemplu, copiii clasei de jos, indiferent de sex, învață valorile care îi pregătesc pentru a primi ordine și pentru a corespunde în ocupații unde au puțină autonomie ori oportunitate de avansare. Sau, fetele sunt pregătite pentru gospodărie ori ocupații care în mod tradițional sunt plătite mai puțin. În contrast, copiii din clasa de mijloc și din cea de sus învață să gândească și să lucreze independent (deși într-o ierarhie), să aspire la funcțiile mai bine plătite și pentru aceasta, să-și asume responsabilitatea că vor urma forme de instruire profesională superioară.

Capitolul 6

GRUPURI ȘI ORGANIZAȚII

Experiențele zilnice ale oricărui individ ilustrează din plin faptul că oamenii sunt ființe sociale; mare parte din ceea ce aceștia fac se desfășoară în cadrul grupurilor în care sunt cuprinși sau în interacțiunile cu oamenii din alte grupuri. De exemplu, dacă este vorba de o studentă, în cadrul unei zile obișnuite, aceasta începe prin interacțiunea cu grupul de colege din cameră. În sala de curs ea interacționează cu colegii și profesorii. Poate lua prânzul la cantină cu un grup de prieteni, iar după masă să meargă la antrenament unde interacționează cu cei din echipa de atletism a cărei membră este după care, este posibil, să își petreacă seara în compania unui alt grup de prieteni.

Abordând sociologic imaginea descrisă, putem afirma că viața reprezintă o rețea vastă de astfel de interacțiuni cu alte ființe umane, o rețea care este punctată de o varietate largă de grupuri sociale.

Nevoia oamenilor de a se găsi în grupuri este în egală măsură de ordin social și practic. Din punct de vedere social, așa cum am văzut când am vorbit despre socializare, pentru o ființă umană crescută în izolare consecințele sunt dezastruoase. Din punct de vedere practic, oamenii depind de eforturile cooperante ale grupurilor pentru orice lucru, de la hrană și adăpost, la educație și petrecerea timpului liber. În cele ce urmează ne propunem să examinăm cum și de ce oamenii formează grupuri și să analizăm tipurile diferite de grupuri în termenii structurii lor și ai modului cum acestea funcționează și influențează comportamentul oamenilor.

6.1. Grupuri

În spațiul social, termenul de grup acoperă o diversitate numeroasă de formații colective care ocupă în ansamblul societății locuri diferite și funcții variate. Noțiunea de grup este genul proximal pentru definirea acestor formații de diferite ordine de mărime. Astfel, această noțiune poate denumi: familia, grupa de studenți sau clasa de elevi, echipa sportivă, colectivul de muncă, grupul profesional, grupul de vârstă sau grupul religios, comunitatea locală, o comunitate etnică etc. Oricare dintre acestea pot fi descrise potrivit funcțiilor și trăsăturilor caracteristice, însă primul fapt care ni se impune în abordarea lor îl reprezintă *fenomenul relațional* care domină orice grup, *faptul interacțiunii și comunicării dintre oameni*. În acest sens, putem spune că pentru ca un grup să funcționeze, trebuie să existe relații sociale și pattern-uri de comunicare. Dacă nu există interacțiuni între indivizi și, implicit, comunicare, atunci un grup nu poate să se formeze.

În contrast, oamenii care s-au adunat la un colț de stradă și așteaptă lumina verde a semaforului nu sunt definiți ca grup chiar dacă pe moment ei interacționează. Nu există regularități în interacțiunile acestor oameni, după cum nu există nici o diviziune a rolurilor și statuturilor. Ei împărtășesc un scop comun, acela de a traversa strada, dar o dată ce fac acest lucru fiecare va merge pe drumul său. Sociologii se referă la acel grup de oameni ca o agregare. În general, *agregările sunt alcătuite din oameni care ocupă același spațiu fizic în același timp particular*. Dar agregări umane pot fi și un număr de oameni care împărtășesc unele caracteristici comune cum ar fi culoarea părului (blonzi, spre exemplu) sau a pielii (negri). Acestea totdeauna au un anumit potențial de a deveni grupuri când oamenii folosesc acele caracteristici să identifice indivizii și să observe cum aceștia se comportă. Astfel culoarea pielii poate deveni un indicator pentru grup (negrii din Statele Unite). Aceasta devine simbolul membrilor

unui grup și indivizii vor fi tratați potrivit acestui lucru.

Mai spunem că un grup este o „colecție” de persoane care are unele interese și scopuri comune, afirmație care însă provoacă necesitatea formulării unei definiții a grupului minimal, a ceea ce se numește *grup mic* considerat a fi un *fapt obiectiv de activități și relații* care poate fi studiat. Ca să ajungem să surprindem notele de conținut ale definiției grupului și, mai departe, să putem vorbi de mărimea și tipologia acestuia, luăm ca noțiuni inițiale pe acelea de status și rol care sunt elemente centrale ale structurii sociale și care pot fi găsite în toate grupurile mari sau mici deoarece toate grupurile au o structură socială. Aceste statusuri și roluri organizează și coordonează comportamentul membrilor grupului în relație unul cu altul și indică ce comportamente sunt potrivite pentru fiecare membru al grupului. În acest fel, ele contribuie la stabilitatea și ordinea interacțiunii sociale în grupuri. Așa cum știm cele două concepte sunt complementare. Aici subliniem doar că rolul formează fondul pe care se desfășoară relațiile interpersonale și psihologice și că execuția acestuia capătă nuanțe și dimensiuni personale. Din perspectiva celor două noțiuni, putem spune că individul participă la viața grupului în două ipostaze: (a) ca *purtător al unei funcții* colective, al unui rol, al unor norme și valori sociale și (b) ca *persoană concretă*, care urmărește scopuri individuale și efectuează alegeri raționale.

M. Sherif (1969, p.131) - reputat autor american în domeniul studiului grupurilor consideră că

un grup este o unitate socială constând dintr-un număr de indivizi, care se găsesc unii cu alții în relații de rol și de status, stabilite după o perioadă de timp, și care posedă un set de valori sau norme ce reglementează comportarea reciprocă, cel puțin în problemele care privesc grupul.

Din definiție decantăm următoarele note de conținut:

- grupul este o formație (colecție) de mai multe persoane;
- care se află în relații „față în față”, relații de interacțiune

manifestate pe fondul unei activități comune, care produc raporturi ce pot fi înglobate în conceptele de status și rol;

- grupul dezvoltă în timp norme și valori care reglează comportamentul membrilor săi.

Pe fondul relațiilor care decurg din activitatea comună, se dezvoltă raporturi de influență și atracție, se manifestă presiuni asupra membrilor prin sistemul de recompense și sancțiuni formale sau informale prin care grupul promovează sau reprimă comportamente individuale. Ca efect apare elementul de consens între membrii grupului. Exemple de grupuri mici sunt: familia, clasa de elevi, echipa de muncă, un colectiv de cercetare, o subunitate militară etc.

6.1.1. Dimensiunea grupului

Una din cele mai importante caracteristici ale unui grup este dimensiunea acestuia. Grupul cel mai mic posibil este o **diadă** care conține doi oameni. Clar că într-o diadă există o singură relație interpersonală, cea dintre cei doi membri ai grupului. Dacă unul din cei doi se retrage din interacțiunea dintr-o diadă, să zicem datorită căderii în reverie, interacțiunea grupului se oprește. Dacă un membru al diadei alege să se retragă, atunci grupul ajunge la sfârșitul existenței sale. Efectele dimensiunii grupului asupra dinamicii acestuia pot fi văzute dacă comparăm diada cu **triada**, un grup alcătuit din trei membri. În triadă există trei relații. Într-un grup alcătuit din Victor, Maria și Sanda, există o relație între Victor și Maria, una între Victor și Sanda și una între Maria și Sanda.

Prezența a trei relații spre deosebire de una realizează o diferență importantă în câteva moduri. Prima, o persoană poate să se retragă fără ca interacțiunea grupului să se oprească. A doua, pot fi formate coaliții când apar neînțelegeri în grup. Victor și Maria pot, de exemplu, forma o coaliție împotriva Sandei. Cei doi vor să vadă un film în timp ce Sanda vrea să vadă un altul. În această situație, ei pot coopera unul cu celălalt ca să facă presiuni asupra Sandei să

meargă la filmul pe care aceștia doresc să îl vadă. În acest caz este probabil ca Sanda să renunțe la opțiunea ei ca să rămână un membru al grupului acceptat.

A treia caracteristică a triadei este că ea poate fi echilibrată sau dezechilibrată. Atâta timp cât Victor, Maria și Sanda rămân prieteni, grupul este echilibrat; toate relațiile sunt pozitive. Dar să presupunem că în una din zile Victor și Maria au o ceartă teribilă și ajung să se urască unul pe altul. Triada acum devine dezechilibrată. Atât Victor cât și Maria vor încerca probabil să atragă pe Sanda în cearta lor. Sanda este pusă într-o poziție imposibilă și rezultatul probabil este că ea se va retrage din relația pe care o are fie cu Victor, fie cu Maria, de unde sfârșitul triadei.

Complexitatea și dimensiunea grupului. În mod evident complexitatea relațiilor dintr-o triadă este de departe mai mare decât cea dintr-o diadă. Această complexitate continuă să crească pe măsură ce grupurile mici devin mai mari; limita se trece când se ajunge la o dimensiune unde putem vorbi de un grup mare care are câteva grupuri mici în el. La acest punct, a cărui limită a dimensiunii este undeva între 7 și 12, se produc câteva schimbări importante. Una constă în aceea că grupul devine un loc comun pentru două sau mai multe coaliții și nu una singură ca într-o triadă. Posibilitățile pentru grup să devină dezechilibrat cresc, deși presiunile asupra indivizilor pot descrește deoarece ei au în cadrul grupului mai multe relații potențiale din care pot alege. Altă diferență importantă este nevoia pentru un sistem formal recunoscut de interlocutori. Un asemenea sistem înlătură situațiile în care se desfășoară mai multe conversații în grup, în timp ce o persoană încearcă să se adreseze tuturor membrilor grupului. Odată reglementată această situație putem spune ca am ajuns deja la o situație formală în care oamenii vorbesc diferit. În acest moment, grupul a devenit mai puțin un grup mic și mai mult o organizație formală.

6.1.2. Tipologia grupurilor

Grupuri primare și grupuri secundare. Există multe tipuri diferite de grupuri sociale și, fiecare, joacă o partitură diferită în viețile noastre. Studiul grupurilor și proceselor ce se desfășoară în grup încep prin distingerea între grupurile care realizează funcții diferite pentru oameni și societate. Una dintre distincțiile centrale între grupuri este între acelea în care noi avem legături personale strânse cu ceilalți oameni și acelea în care nu avem asemenea legături. În acest sens, în sociologie și psihologia socială se face distincția dintre grupul primar și cel secundar. În cadrul **grupului primar** sau de **contact** relațiile interindividuale sunt directe, la fel și relațiile de comunicare, ceea ce înlesnește cunoașterea reciprocă, apariția raporturilor afective, a normelor și proceselor de grup. Relația prioritară este cea „față în față”, lucru ce permite ca membrii grupului să poată stabili o relație personală cu fiecare. Oamenii din astfel de grupuri interacționează deoarece se prețuiesc unul pe altul, relațiile interpersonale fiind scopul primar al existenței grupului. În realitate, una dintre funcțiile majore ale grupurilor primare în societate este să asigure oamenii cu refugiul unei relative securități în care aceștia pot fi ei înșiși fără teamă de a fi ridiculizați ori respinși. În plus, grupurile primare de asemenea funcționează ca mediatori între individ și alte părți ale societății. Familia, spre exemplu, asigură socializarea conform valorilor și normelor din societate. Datorită grupurilor de colegi sau prieteni oamenii de obicei pot fi capabili să suporte aspectele impersonale și alienate din școală sau de la locul de muncă. În sfârșit, grupurile primare joacă un rol central în formarea personalității și a conștiinței de sine. Acest lucru este tipic pentru familie și prieteni unde dobândim un sens a cine suntem și a valorii și prețuirii noastre.

În cadrul grupului **secundar**, predomină relațiile indirecte dintre indivizi; aceștia din urmă se cunosc prea puțin personal, activitățile

lor intersectându-se prin variate medieri. Relația personală este doar parțială, iar comunicările trec prin intermediari. Prezența celorlalți este percepută vag, în mod global. În astfel de grupuri, relațiile interpersonale sunt mult mai puțin strânse și sunt secundare pentru cele mai multe din scopurile acestora. Exemple de colectivități medii sunt întreprinderile, școlile și universitățile, serviciile administrative etc. În aceste grupuri contactele interpersonale se produc în scopul dobândirii unei educații, influenței politice sau conducerii unei afaceri și nicidecum de dragul contactelor în sine. Un grup secundar poate fi mai mare sau mai mic.

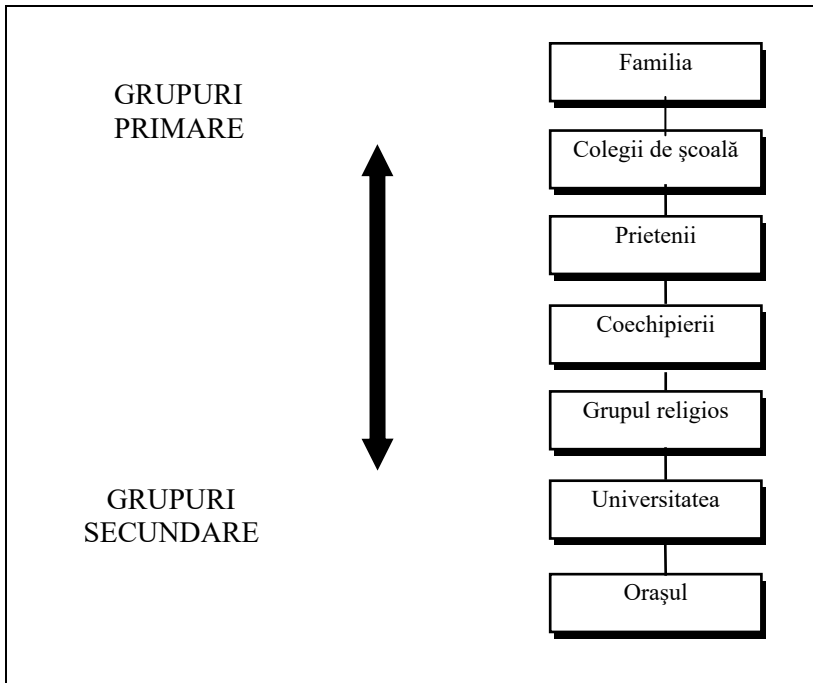
După cum putem observa, spre deosebire de relațiile din grupurile primare care sunt particulare, relațiile din grupurile secundare sunt universale (același set de așteptări și reguli se aplică la oricine și fiecare este tratat la fel). Studenții dintr-o universitate sunt tratați potrivit regulilor care sunt înscrise în programele de învățământ sau în Carta universitară. De asemenea, în acest tip de relații secundare oamenii sunt priviți ca mijloace pentru atingerea unor scopuri. Putem lua în discuție acest aspect printr-un exemplu pornind de la întrebarea: Care este relația unui student cu un profesor? Altfel formulat: De ce interacționează un student cu profesorul? Desigur, nu pentru că îl cunoaște ci pentru că se așteaptă să obțină ceva de la acesta prin interacțiune, cel mai probabil să treacă examenul.

Așa cum am ilustrat în figura 6.1, linia de demarcație dintre grupurile primare și secundare nu este întotdeauna clară. Grupurile primare pot să se constituie uneori într-un grup secundar mai mare. În realitate, în mod tipic un grup secundar mare include mai multe grupuri primare. Cele mai multe organizații formale sunt grupuri secundare în care se dezvoltă întotdeauna și grupuri primare.

Istoric, grupurile secundare au proliferat odată cu modernizarea societății. Înaintea industrializării, oamenii petreceau cel mai mult din timpul lor în grupuri primare mici, informale, centrate în jurul familiei, vecinilor sau bisericii. Astăzi oamenii intră în contact cu

mult mai mulți oameni și de cele mai multe ori acest contact este impersonal, centrat pe educație, afaceri, guvernare ori spre alte grupuri care sunt organizații formale mari.

Figura 6.1 CONTINUUMUL DE LA GRUPURILE PRIMARE LA GRUPURILE SECUNDARE

Grupuri formale și grupuri informale. În tipologia grupurilor s-a impus și distincția dintre grupul **formal** și cel **informal**.

În grup, indiferent de mărimea sa, există aspecte și relații oficiale, formale, reglementate prin legi, ordine, decizii, adică prin documente oficiale. Există apoi aspecte și relații informale sau nonformale, care nu sunt reglementate prin documente oficiale, ci se nasc în mod

spontan grație proceselor de interacțiune. Structura formală reprezintă organizarea ierarhică și interacțională a grupului - reflectată în organigramă - în timp ce structura informală trăiește în umbra celei dintâi. (I. Radu, P. Iluț, L. Matei, 1994, pp. 116-117).

Structura formală definește funcțiile în raport cu obiectivele generale ale grupului, obiective care se află la originea apariției structurii respective. Pe de altă parte, apariția unei structuri informale se datorează afectivității și, de aceea, reprezintă „modul de distribuție a simpatiei și antipatiei în grup.” (Mucchelli, 1970)

Grupuri interioare și grupuri exterioare. Alături de grupurile primare și secundare, sociologii aduc de asemenea în discuție modul în care oamenii văd grupurile proprii și alte grupuri. Termenii de *grup interior* („in-group”) și *grup exterior* („out-group”) disting între grupuri care generează sentimente diferite. *Un grup de oameni care împărtășesc interese, atitudini etc. similare este un grup interior, iar un grup în afara celui propriu cu care cineva nu are nici un sentiment sau sens al identității este un grup exterior.* Noi vedem grupurile exterioare ca „ei”, ca forme diferite și mai puțin dezirabile decât ale noastre. Grupurile exterioare pot fi competitori potențiali ori ele pot pur și simplu să facă lucrurile diferit. Din cauza tendinței larg răspândite către etnocentrism despre care am discutat într-un capitol anterior, grupul exterior care face lucrurile în mod diferit, va fi văzut într-o anumită măsură ca inferior. Gradul în care grupul exterior este în realitate amenințător sau diferit este adesea exagerat în scopul promovării unității grupului interior. Grupurile interioare includ familia, colegii și prietenii, comunitatea religioasă ori echipa de sport unde activăm. Grupurile exterioare pot include echipa de sport adversă, toți aceia care susțin alte credințe religioase, șefii de la locul de muncă, administratorii și corpul profesoral dacă este vorba de un elev sau student. Grupurile interioare și grupurile exterioare depind de perspectiva persoanei: grupul interior al unei persoane este grup exterior al alteia. În plus, grupurile interioare și grupurile

exterioare pot fi primare ori secundare, mari sau mici. Echipa de fotbal în care jucăm poate fi un grup primar, la fel poate fi un grup interior pentru orice coechipier al acesteia, dar este un grup exterior pentru echipele adverse. La fel, universitatea, care este un grup secundar, poate servi ca grup interior pentru membrii acesteia, dar exterior pentru oamenii care urmează alte universități.

Toate grupurile au granițe ca să distingă pe cei care le aparțin de acei care nu fac parte din ele, precum și delimitări care le ajută să distingă grupurile interioare de grupurile exterioare. În unele grupuri, granițele sunt clar demarcate de reguli și ritualuri formale de intrare. Ca să intre cineva în grupul profesional al medicilor, spre exemplu, trebuie să absolve facultatea de medicină și să treacă examenele cerute. În alte grupuri, granițele sunt definite de anumite semne vizibile: inelele de căsătorie pot defini o pereche căsătorită; stilurile hainelor pot semnifica apartenența la un anumit grup particular; culoarea pielii identifică pe cineva ca membru al unui grup rasial particular. Pentru multe grupuri, oricum, nu există nici un ritual sau semne vizibile să demarcheze granițele. Pentru aceste grupuri, identificarea și simțămintele nutrite față de acestea definesc granițele și susțin calitatea de membru al lor. Printre prieteni, de exemplu, apartenența este definită prin loialitate față de grup măsurată de timpul petrecut împreună cu prietenii din grup ori de dorința de a face ceva pentru ei. Deși simțămintele noastre sunt importante în multe grupuri, ele sunt în mod special semnificative în grupurile care posedă puține alte mecanisme pentru definirea granițelor grupului.

Grupuri de referință. *Un grup social a cărui perspectivă este adoptată de un individ dat ca un cadru de referință pentru comportamentele și atitudinile personale este un grup de referință.* Individul folosește grupul ca un standard pentru a înțelege și a evalua el însuși atitudinile și comportamentele sale. O persoană dintr-o universitate, spre exemplu, de obicei adoptă comportamente, atitudini, stilul de a se îmbrăca și modalitățile de petrece a timpului

liber ca ale celorlalți studenți din instituția de învățământ superior pe care o urmează. Dar, uneori, un individ nu poate fi membru al grupului lui sau ei de referință. Spre exemplu, un tânăr sau tânără din anii terminali ai liceului nu trebuie să fie neapărat într-o universitate ca să se raporteze la grupul de studenți ca un grup de referință. Mulți liceeni din anii terminali au manifestări comportamentale specifice studenților. Acest lucru se întâmplă în cazul socializării anticipatoare - învățarea din timp a comportamentelor și atitudinilor corespunzătoare care vor fi cerute pentru unele roluri sociale viitoare.

Grupurile de referință pot fi elemente foarte puternice în viețile personale, servind ca sursă a valorilor, atitudinilor și a standardelor noastre de conduită. Deoarece considerăm important să fii membru sau acceptat de aceste grupuri, adoptăm perspectiva acestora despre multe lucruri, adesea fără să fim conștienți că am făcut așa ceva. În acest mod, grupurile de referință servesc și ca standarde de autoevaluare și validare a credințelor și a valorilor noastre.

6.1.3. Conformitatea grupului

Deși grupurile pot asigura indivizilor suport și securitate, acestea pot de asemenea să-i controleze și să-i constrângă. Grupurile pot fi instrumente puternice pentru a face oamenii să se conformeze normelor sale. De aceea, presiuni pentru realizarea conformității sunt prezente în orice grup. Observațiile făcute asupra grupurilor mici arată că dacă o majoritate clară susține de la început o anumită poziție, grupul se va mișca cu cea mai mare probabilitate către consens. În acest caz presiunile asupra disidenței individuale sunt puternice.

Totuși, în ciuda tendinței generale către consensul și conformitatea grupului, conflicte de valori și interese sau de personalități pot conduce la divizări în orice grup. Pentru a contracara această tendință, uneori se invocă amenințările ce pot veni de la grupurile externe. Totuși unele divizări ale grupului pot fi

prea adânci ca să se facă abstracție de ele chiar în fața unei amenințări exterioare. În astfel de cazuri amenințarea externă poate chiar adânci conflictul. Răspunsul unei familii la o situație de criză, cum ar fi pierderea slujbei de către capul familiei, este un exemplu. Pentru o familie relativ puternică o criză de acest tip de obicei va uni și mai mult familia. Dacă însă criza persistă, devine prea intensă și se înmulțesc consecințele nedorite, aceasta poate slăbi sau adânci diviziunea familiei în care caz se poate ajunge la divorț.

În fapt, grupurile mici despre care am vorbit mai înainte influențează comportamentul uman prin multiple moduri. Dar trebuie să recunoaștem că aceste grupuri cărora noi le aparținem sunt frecvent părți ale unor organizații mai mari care intră în categoria grupurilor secundare. Spre aceste organizații ne îndreptăm atenția în cele ce urmează.

6.2. Organizații

Cuvântul organizație se poate referi la o instituție anume așa cum ar fi o școală, fabrică, bancă etc. În acest sens, noțiunea de organizație este un grup formal. *Organizația formală este definită ca un grup de dimensiune relativ mare care are norme, un număr de scopuri sau obiective oficiale, o structură de statusuri și roluri, precum și un set de reguli destinate să promoveze obiectivele sale.* Ce distinge organizațiile formale de alte grupuri sociale este aspectul oficial, în mod obișnuit scris, al naturii obiectivelor, regulilor și a structurii statusurilor. Structura unei organizații formale este suficient de clară ca ea să poată fi pusă pe hârtie sub forma unei diagrame organizaționale; în schimb, alte feluri de grupuri sunt mult mai puțin formale. Nu ne putem imagina făcând o diagramă organizațională familiei ori grupului de prieteni.

Organizația este abordată din mai multe perspective, care trebuie coroborate pentru a o înțelege bine. Sociologul american E. Goffman (1956, pp. 226-227; apud. E. Stănciulescu, 1996, pp. 114-115) consideră o organizație din punct de vedere:

- „tehnic” - în funcție de eficacitatea și de ineficacitatea sa, ca sistem organizat în mod explicit în vederea atingerii unor obiective definite în prealabil;
- „politic” - în funcție de acțiunile pe care fiecare participant (sau categorie de participanți) le poate cere de la ceilalți, în funcție de diferitele tipuri de sancțiuni sau de gratificații disponibile pentru a face să fie respectate aceste exigențe și în funcție de diferitele mijloace de control social care reglează exercitarea acestei puteri și utilizarea acestor sancțiuni;
- „structural” - în funcție de diferențierea orizontală și de ierarhizarea statutelor, și în funcție de tipurile de raporturi sociale care leagă între ele diferitele categorii astfel constituite;
- „cultural” - în funcție de valorile morale care influențează activitatea sa și care pot fi valori care se referă la mode, la utilizări, la gusturi, la politețe și la buna-cuviință, la scopurile ultime și la alegerea mijloacelor etc.

Să remarcăm - spune Goffman - că toate faptele pe care le putem preciza cu privire la o organizație trimit simultan la toate cele patru perspective, dar adoptarea unei anume perspective antrenează o ierarhizare diferită a lor (faptelor).

Indiferent de perspectiva folosită, orice organizație are cinci elemente componente:

1. **Structura socială** - reprezintă produsul pattern-urilor relațiilor existente între membrii organizației. Aici vorbim de structura reală sau comportamentală (de exemplu, structura puterii) versus structura ideală sau normativă (norme și roluri), succint exprimat: „este” vs. „ar trebui”. Această structură poate fi *formală* - pozițiile și relațiile sunt definite și specificate explicit; ori poate fi *informală* - pozițiile sociale corespund caracteristicilor și afinităților membrilor organizației.

2. **Participanții** sau **actorii sociali** - indivizi membrii ai organizației, care contribuie la existența acesteia în schimbul unor stimulente variate, în primul rând bani. Cu alte cuvinte, organizațiile cer participanți, dar de asemenea în mod fundamental sunt formate de aceștia. Trebuie să subliniem că oamenii participă în multe organizații cu grade variate de implicare.

3. **Obiectivele** - definesc finalitățile dorite. Acestea servesc să direcționeze, să constrângă, să identifice și să motiveze activitatea oamenilor din organizație; de asemenea, ele folosesc ca funcții simbolice. Însă obiectivele individuale pot să nu coincidă cu cele colective.

4. **Tehnologia** - materialul combinat cu procesul intelectual ori al cunoașterii prin care unele materiale aflate în forme diverse sunt transformate în venituri. Aceasta include tehnologia socială (abilități, capacități, cunoștințe și tehnici) și, în egală măsură, mașinile, uneltele și instrumentele diverse.

5. **Mediul** - contextul material, politic, tehnologic, social și instituțional (cultural) la care o organizație trebuie să se adapteze. Organizațiile au relații cu sistemele mari din care acestea fac parte. Ele împrumută de la mediile lor structurile sociale, participanții, obiectivele și tehnologiile.

Așa cum am mai spus, în esență, o organizație este un grup formal care are anumite caracteristici pe care le vom prezenta în continuare.

Organizația este *fundată deliberat* la un anumit timp de un individ sau un grup de oameni; spre exemplu, este posibil să arătăm data când o organizație a fost înființată - „Fundată în 1935”. Organizația dezvoltă *relații structurate formal și raporturi de interdependență* între oameni. Ea are un *set de obiective* pe care oamenii din organizație le pot recunoaște și caută să le realizeze. De exemplu, în cazul companiilor producătoare de bunuri și servicii scopul este să aibă profit, iar pentru o școală obiectivul este să facă copiii capabili să învețe despre ei înșiși și despre lumea

înconjurătoare. Sociologii descriu această caracteristică a organizațiilor formale prin expresia sunt instrumentale.

Organizațiile se *autoperpetuează*. Aceasta înseamnă că ele au o viață deasupra și dincolo de aceea a membrilor individuali. Această caracteristică împreună cu cea a recunoașterii și realizării obiectivelor, disting esențial organizațiile formale de alte tipuri de grupuri.

Orice organizație *divide munca ce trebuie făcută* între indivizi și grupuri. De aici, existența sistemelor și subsistemelor. Spre exemplu, într-o organizație industrială unii vor avea sarcina să instaleze țevile, alții să monteze dispozitivele, unii se vor ocupa de obținerea materialelor de care are nevoie organizația, o parte din angajați se ocupă de prestarea serviciilor, după cum alții au în grijă conturile financiare, impozitele și taxele, angajarea de personal etc.

Organizația *administrează resurse*, atât cele fizice (echipament, materiale, bani) cât și cele umane (munca, idei, capacități, abilități). Folosirea efektivă și eficientă a acestor resurse este o altă caracteristică a tuturor organizațiilor. Spre exemplu, doi oameni înființează o firmă mică care produce și vinde software pentru computere. Se pune problema cât de mult din banii și timpul lor trebuie să destineze reclamei și vânzării în loc să facă programe noi?

Comunicarea eficientă dintre indivizi și grupuri în organizație este esențială dacă resursele, procesele și activitățile variate sunt îndreptate pentru a atinge obiectivele acesteia. Această comunicare își găsește locul atât în interiorul organizației cât și în relațiile cu alte organizații. De exemplu, dacă organizația este o firmă producătoare de bunuri, aceasta va trebui să colaboreze atât cu cei care o aprovizionează cu materii prime cât și cu numeroșii distribuitori ai produselor sale. De asemenea, ea va fi în strânsă legătură cu tot felul de agenții care se ocupă de taxele fiscale, asigurări etc.

În sfârșit, caracteristica organizațiilor care este împărtășită cu

alte tipuri de grupuri este *prezența unui lider sau unor lideri*. Adesea organizațiile încearcă să instituționalizeze prezența liderilor prin crearea unei structuri autoritare, a unui set de poziții în care fiecare ocupă o funcție recunoscută și are o anumită putere de a lua decizii. Menționăm însă că o structură autoritară nu este neapărat necesară pentru conducerea organizației.

În ceea ce privește **tipologia organizațiilor**, remarcăm că în funcție de scopurile vizate, „tehnologiile” folosite, mecanismele de autoritate și coordonare aplicate în cadrul lor, precum și de modurile lor de legitimare, organizațiile sunt bineînțelese foarte diferite, adică au caracteristici și moduri de funcționare divergente, ce pot fi clasificate în funcție de diverse tipologii. Potrivit lui Etzioni (1975), spre exemplu, organizațiile formale pot fi grupate în trei mari tipuri. Primul tip îl reprezintă *organizațiile voluntare* în care oamenii se decid să intre în ele deoarece sunt interesați în scopurile și activitățile acestora. Exemple sunt cluburile sportive, grupările politice și asociațiile profesionale. Alt tip, care se suprapune parțial cu organizațiile voluntare, sunt *organizațiile utilitare* care urmăresc realizarea unor obiective precise. Întreprinderile de stat și private, firmele de comerț, asociațiile de afaceri sunt câteva exemple de acest tip. Acestea sunt, în principiu, organizații de dimensiuni mari. În sfârșit, există *organizațiile coercitive*, așa cum sunt închisorile ori spitalele psihiatrice pentru bolnavi cronici. În asemenea organizații oamenii nu intră de bună voie, sunt obligați să participe la activitatea acestora și, datorită acestui lucru, au un contact restrâns cu ansamblul societății.

6.2.1. Oligarhie versus democrație

Organizațiile care încearcă să existe fără lideri în mod obișnuit sfârșesc prin a avea lideri. Luăm această idee ca un punct de plecare pentru demersul nostru în continuare. Ea arată că chiar în organizațiile care în mod conștient caută să fie democratice, nu numai că vor apărea lideri, dar cel mai adesea acești lideri vor lua

deciziile importante.

Legea de fier a oligarhiei a lui Michels. În prima parte a vieții lui, sociologul Robert Michels a fost membru al unor organizații politice și era extrem de încrezător în democrație și egalitate socială. El a observat că față de ce anume se predica în organizații, realitatea arăta că acestea erau conduse de lideri și nu de membrii obișnuiți. Michels a devenit convins că această tendință de a fi conduse de lideri este o caracteristică a tuturor organizațiilor formale, un principiu pe care l-a numit „legea de fier a oligarhiei.” (Robert Michels, (1967/orig.1911; 1949/orig. 1915)

Potrivit lui Michels, există motive ce explică de ce toate organizațiile manifestă această tendință. Astfel, toate organizațiile au anumite sarcini de îndeplinit pentru care membrii acestora delegă indivizi ca lideri. Această delegare lucrează în direcția concentrării puterii în mâinile liderilor pentru câteva motive. Primul, liderii dobândesc acces la informații pe care ceilalți membri ai organizației nu le au. Așa cum vom vedea într-o abordare viitoare, informația este o sursă de putere. Al doilea, liderii au un set de obligații de care ceilalți membri ai organizației sunt scutiți. În acest fel mulți membri ai organizației se simt obligați să coopereze cu liderii așa cum aceștia le sugerează pentru îndeplinirea sarcinilor. Datorită acestui lucru liderii acumulează putere și aceștia frecvent o folosesc ca să avanseze ori să-și protejeze interesele proprii, uneori dincolo de interesele celorlalți membri ai organizației. În mod frecvent, chiar în organizațiile politice încrezătoare în schimbarea socială, liderii devin în timp conservatori, mult mai orientați pentru menținerea propriei puteri și astfel se transformă în susținători ai statu quo-ului. Drept rezultat, când revoluțiile ori mișcările politice reușesc, ele adesea au ca ultim efect doar înlocuirea unui grup al liderilor cu un altul deoarece ideile democratice inițiale, atâtea câte au fost, sunt pierdute sau uitate.

Dacă cele scrise de Michels sunt absolut corecte, atunci

descoperirea lui poate fi depresivă pentru cineva care dorește democrație, deoarece ea conduce la concluzia inevitabilă că democrația este un ideal imposibil. Din fericire Michels pare să exagereze. Deși liderii în toate organizațiile au putere disproporționată față de ceilalți membri, această putere nu este nelimitată. Multe organizații critică și chiar înlocuiesc liderii lor. Mai mult, știm că anumite elemente și procese pot face organizațiile mai puțin oligarhice și mai democratice.

6.3. Conducerea în grupuri și organizații

Cel mai important și mai temeinic cercetat status în grup este acela al liderului - conducătorul grupului. *Conducerea se referă la exercitarea influenței asupra unui grup astfel încât comportamentul grupului este direcționat către obiective și rezultate specifice.* În unele grupuri, conducerea este o poziție formală. În altele, conducerea este informală, uneori dificil de determinat cu claritate. În grupurile de prieteni sau în echipele de sport, spre exemplu, adesea predicția legată de cine va ghida acțiunile grupului este dificil de făcut, după cum conducerea poate trece, în timp, de la o persoană la alta.

Conducerea instrumentală și conducerea expresivă. Deși toate grupurile și organizațiile au lideri, nu toți au același rol și aceeași funcție. Există două tipuri de lideri care joacă roluri diferite în grup. Un tip este *liderul instrumental* care mai este cunoscut ca *lider executiv*. Acest tip de lider ajută grupul să își definească sarcina și stabilește ce trebuie să facă pentru îndeplinirea acesteia. Al doilea tip de lider este *liderul expresiv*, căruia i se mai spune *liderul socioemoțional*. Acest tip de lider susține coeziunea grupului și caută să realizeze bunăstarea emoțională a membrilor săi. El sau ea pot spune o glumă să potolească tensiunea din grup ori să caute să calmeze sentimentele unui membru care a fost admonestat mai mult sau mai puțin pe drept.

Un grup de succes are nevoie atât de un lider instrumental cât și

de unul expresiv. Grupurile care au numai lideri instrumentali își pot pierde identitatea. Membrii grupului pot simți că liderii lor sunt insensibili la preocupările lor și încetează să coopereze cu grupul, ori în cazuri extreme, nu mai participă la activitatea acestuia. Grupurile care au numai lideri expresivi pot avea o atmosferă emoțională bună, dar în schimb să nu facă nimic. Chiar sarcinile esențiale, de rutină, menite să mențină grupul pot rămâne nefăcute, în cele din urmă amenințând chiar existența grupului.

Deși un grup, ca să fie eficient, are nevoie de ambele tipuri de conducere, rar se pot găsi ambele tipuri în aceeași persoană. Unele societăți au recunoscut implicit această problemă prin instituționalizarea unor roluri separate pentru cele două tipuri de conducere, instrumentală și expresivă. În monarhiile constituționale, astfel ca Marea Britanie, Norvegia și Suedia, regele sau regina joacă un rol expresiv în timp ce prim-ministrul joacă un rol instrumental. Regele sau regina acționează ca simbol al unității și mândriei naționale și realizează o funcție ceremonială, în timp ce parlamentul și prim-ministrul iau deciziile politice ce se impun. Unii sociologi cred că una din caracteristicile oamenilor care câștigă reputația de a fi „mari lideri” constă în abilitatea lor de a exercita atât o conducere instrumentală cât și una expresivă.

Caracteristicile liderilor. Care sunt caracteristicile personale ale oamenilor care devin lideri? Răspunsul nu este ușor de dat, chiar mai mult, el este surprinzător atunci când vrem să facem predicții despre indivizii care vor deveni lideri. În principiu, personalitatea îi diferențiază pe oamenii care vor deveni lideri de ceilalți oameni care au și ei calități remarcabile. Liderii tind să fie mai inteligenți, extroverți, mai echilibrați psihic, mai dominanți, încrezători în posibilitățile lor și mai liberali decât ceilalți membri ai grupului, (ultima trăsătură este adevărată chiar în grupurile conservatoare), dar diferențele sunt mici în privința calităților pe care le-am enumerat și mulți oameni care nu vor deveni lideri au calități similare. (Stogdil, 1974; Yukl, 1981). Liderii de asemenea tind să

fie ceva mai înalți și mai atractivi fizic decât nonliderii. Faptul că cineva a ajuns lider poate să fie în egală măsură un produs al unei situații sau al faptului că posedă unele caracteristici individuale. Într-un anumit fel, putem spune că apariția unui lider este un produs al existenței lui în locul potrivit și la timpul potrivit.

Stiluri de conducere. Există diferențe importante între stilurile de conducere pe care îl practică liderii. Unii lideri sunt democrați; ei încearcă să determine grupul să meargă în direcția ideilor lor, dar fără să forțeze lucrurile. În cele din urmă decizia aparține grupului. Alții sunt autoritari, ei spun grupului ce trebuie să facă. Dar alții practică stilul *laissez-faire*; ei lasă lucrurile în seama grupului fără să asigure o direcție de acțiune a acestuia. În esență, caracterul autoritar sau democratic al unui tip de organizație derivă din stilul de conducere predominant care se exercită în cadrul acesteia.

Din multitudinea tipologiilor stilurilor de conducere care ne pot ajuta să înțelegem cauzal acest proces social, ni se pare deosebit de util cel lansat de școala lui Kurt Lewin și citat de Andrei Roth în lucrarea **Individ și societate** (1986). Excluzând din discuție tipul pasiv-permisiv - călăuzit de principiul „laissez-faire” - autorul lucrării menționate rămâne la două tipuri fundamentale: conducerea autoritară-autocratică și democratică-cooperativă, dar subliniază că în practică se întâlnesc combinații în diferite proporții ale acestor tipuri.

Conducerea autocratică are următoarele trăsături caracteristice:

- centralizează puterea de decizie și fluxul informațional;
- instaurează controlul pe scara ierarhică numai de sus în jos;
- cere subordonaților executarea întocmai a dispozițiilor (ordinelor) primite, limitând sau chiar anulând orice inițiativă a acestora.

Trebuie să subliniem împreună cu Andrei Roth, că datorită specificului unor organizații, ca cea militară, de exemplu, stilul autoritar de conducere este pe deplin justificat și mai eficient în multe cazuri. Dar și în aceste tipuri de organizații, în multe situații

în care se pot găsi acestea, cele două stiluri de conducere se pot îmbina. Chiar procesul dezvoltării sociale contemporane impune necesitatea descentralizării procesului de luare a deciziilor, încurajarea gândirii și soluțiilor creative.

Cele două stiluri de conducere care se realizează în grupuri, organizații și instituții se află în strânsă legătură cu natura sistemului social. Prin acesta

caracterul democratic sau autocratic al unui regim politic stimulează generalizarea stilului corespunzător de conducere în toate instituțiile statale, în celelalte instituții sociale și chiar în întreprinderile economice din țara dată (Andrei Roth, 1986, p. 209).

Este lesne de concluzionat că pentru fostele state comuniste stilul de conducere generalizat era cel autoritar. În acest fel putem explica carențele care se manifestă astăzi în managementul organizațiilor de orice tip din țările aflate în tranziție spre democrație. Odată cu creșterea influenței concepțiilor manageriale moderne, cultura organizațională dobândește treptat o direcție neautoritară, astfel că formele de conducere devin permissive, bazate pe influență mai mult decât pe dominație.

Sub circumstanțe obișnuite, stilul democratic de conducere pare să lucreze cel mai bine, cel puțin în țările industrializate cu guvernări democratice. Membrii grupului sunt mai fericiți, mai orientați spre grup, se simt mai implicați și, în consecință, ei sunt mult mai cooperanți și mai productivi. Dar, așa cum am spus, în unele situații de urgență, crize sau războaie, deciziile trebuie luate cu repeziciune. În asemenea cazuri, luarea deciziei autoritar poate fi preferabilă, lucru care explică în parte structura autoritară a unor organizații ca armata și poliția. În societățile cu tradiție puternică a guvernării autoritare, astfel ca dictaturile și monarhiile tradiționale, stilul autoritar de conducere poate fi mai eficient deoarece oamenii sunt neobișnuiți să ia decizii și preferă să lase pe alții să o facă. În contrast, stilul *laissez-faire* este foarte rar eficient deoarece el lasă grupul fără nici o formă de conducere instrumentală.

6.4. Persuasiunea birocrăției

Ce este birocrăția? Tipul dominant al organizației formale în societatea modernă este birocrăția. Deși termenul în mod obișnuit este folosit cu conotații negative, sociologii îl angajează pur și simplu ca un termen descriptiv. Ei consideră birocrăția ca o formă a administrației care se bazează pe organizații ce urmăresc obiective variate. Ca termen tehnic în sociologie, birocrăția este legată de numele lui Max Weber. El i-a dat o definiție precisă și a sugerat că este cea mai bună formă administrativă pentru urmărirea rațională și eficientă a obiectivelor organizaționale. Pentru Weber

cauza fundamentală a extinderii organizării de tip birocratic rezidă în superioritatea sa tehnologică în raport cu orice altă formă de organizare... Între un mecanism birocratic pe deplin dezvoltat și celelalte forme de organizare există un raport similar cu acela dintre mașinism și moduri de producție manuale. Precizia, rapiditatea, claritatea, cunoașterea problemelor... subordonarea strictă, reducerea costurilor materiale și umane - toate aceste cerințe sunt aduse la un nivel într-o administrație strict birocratică. (apud. *Dicționar de sociologie*, 1993, p.73).

Tipul ideal de birocrăție al lui Weber cuprinde următoarele elemente:

- un grad înalt al specializării și diviziune a muncii definită clar, cu sarcini distribuite ca obligații oficiale;
- structură ierarhică a autorității cu domenii de comandă și responsabilitate circumscrise cu claritate;
- existența unui corp formal de reguli care generează activitatea organizației;
- administrație bazată pe documente scrise;
- relații interpersonale între membrii organizației și între aceștia și clienți;
- recrutarea personalului bazată pe abilități și cunoștințe

tehnice;

- angajarea personalului pe termen lung, promovare pe baza vechimii sau meritului, un salariu fix;
- separarea venitului privat de cel oficial .

În concepția lui Weber, toate aceste elemente sunt legate împreună într-o totalitate coerentă ce produce o construcție rațională.

Analizii de astăzi ai concepției weberiene sugerează că ideea despre **raționalitatea birocrăției** cuprinde două sensuri ușor diferite. În unul din ele raționalitatea birocrăției constă în faptul că ea maximizează eficiența tehnică, adică regulile ce definesc cele mai potrivite mijloace care trebuie să realizeze finalitățile organizaționale sunt bazate pe cunoștințele tehnice moderne și totodată direcționează comportamentul membrilor în mod eficient. În alt sens, birocrăția este un sistem al controlului social sau al autorității care este acceptată de membrii în cauză deoarece ei văd regulile ca raționale, cinstite și imparțiale, pe scurt un sistem valoric „rațional legal”. Datorită acestui lucru, autoritatea conducătorilor nu se bazează pe tradiție sau charismă, ci pe consensul care validează regulile procedurii de atribuire a statusului și care sunt percepute ca raționale.

Pentru Weber, calitatea majoră a birocrăției este pur și simplu predictibilitatea ei. Exact ceea ce interesează și corespunde în cel mai înalt grad diverselor organizații și activităților pe care acestea le desfășoară.

În viziunea teoreticienilor organizațiilor, birocrăția este chintesența formei moderne a organizației care înglobează și promovează dominația instrumentului raționalității în toate domeniile vieții sociale, iar raționalitatea reprezintă procesul prin care orice aspect al relațiilor umane este subiect de calcul și administrație. Bineînțeles orice birocrăție modernă, aflată permanent sub impactul forțelor științifice, tehnologice, economice și sociale urmărește permanent raționalitatea structurii și

funcționării ei. Dar procesul dezvoltării sociale contemporane impune necesitatea unui nou tip de birocrăție a cărei premisă majoră rezidă în descentralizarea procesului de luare a deciziilor, încurajarea gândirii și soluțiilor creative.

Oamenii societății moderne acționează în contextul constrângerilor organizaționale. Organizațiile sunt de tipuri variate, au obiective diverse, dimensiuni și complexitate diferite precum și o mulțime de moduri în care se manifestă. Teoria organizației, ca disciplină sociologică, se preocupă de două aspecte distincte, dar complementare, cu privire la obiectul ei de studiu: (1) factorii care afectează structura organizațională, respectiv modalitățile specifice ale organizării activității membrilor așa încât să se realizeze performanțe cât mai ridicate și, (2) comportamentul social al oamenilor în organizație. Influența teoriei birocrăției a lui Weber a constituit solul pe care a crescut teoria organizației. Ea a venit cu soluții și dezvoltări noi la interogația weberiană fundamentală: Care sunt caracteristicile raționale în măsură să asigure realizarea scopurilor propuse? Soluțiile identificate pornesc într-un fel sau altul de la cele propuse de Weber pe care le-am prezentat mai înainte și care, așa cum am văzut, constituie raționalitatea birocrăției. Această abordare a condus la recunoașterea existenței de forme organizaționale și structuri manageriale dintre cele mai variate.

Birocrația și democrația. Cum birocrația face posibilă democrația? Potrivit lui Weber, fiecare drept politic sau economic cere o birocrăție ca să îl asigure. Dacă oamenii au dreptul la exprimare liberă este nevoie de un sistem legal care să determine când acel drept a fost violat. Dacă declarăm că securitatea financiară la bătrânețe este un drept, avem nevoie de o administrație a asigurărilor sociale să adune impozitele și să distribuie pensiile potrivit unui set de reguli.

Toate acestea ne pot determina să gândim că Max Weber a considerat birocrația ca fiind o invenție minunată care ar putea

conduce la dezvoltarea vieții de zi cu zi. El nu a făcut acest lucru. În realitate, el a văzut birocrăția ca pe un rău necesar. Weber a perceput-o ca esențială pentru realizarea sarcinilor de orice dimensiune și pentru protejarea drepturilor democratice. În același timp, el a văzut-o ca depersonalizare. Adică oamenii pot ajunge să fie tratați ca poziții sau numere mai mult decât ca oameni. În marile organizații, nevoile și interesele individuale pot deveni secundare față de obiectivele acestora. În sfârșit, Weber a considerat că nu există nici un mod pentru societățile moderne să evite birocrăția.

Karl Marx despre birocrăție. Spre deosebire de Weber, Karl Marx a văzut birocrăția ca un rău care nu este necesar. El a analizat birocrăția dintr-o perspectivă conflictualistă, argumentând că ea nu corespunde unei nevoi sociale ci numai nevoii de bogăție și putere. Potrivit lui Marx, birocrăția este mijlocul prin care proprietarii mijloacelor de producție mențin controlul organizațiilor. Prin ierarhie, clasa conducătoare determină ca fiecare individ din organizație să lucreze într-un mod care să maximizeze profiturile proprietarilor. Dacă cineva din organizație eșuează în acest sens, lanțul de comandă de sus în jos asigură ca acea persoană să se corecteze ori va fi eliminată din organizație.

În măsura în care prin maximizarea eficienței se maximizează profiturile, putem argumenta că Marx și Weber spun cam același lucru: organizația birocratică există deoarece aceasta dă rezultate bune. Putem argumenta mai departe că eficiența activității organizațiilor este în interesul atât ansamblului societății cât și al clasei conducătoare. Într-adevăr, la fel de mult ca și Weber, Marx a evidențiat că nevoia clasei conducătoare pentru eficiență și muncă la preț scăzut este cea care realizează producția de masă de mare varietate și care răspunde nevoii societății în ansamblul său.

Așa cum vom vedea într-o abordare viitoare, Marx și colaboratorul său apropiat, Friedrich Engels, au crezut că birocrăția guvernamentală ar putea fi înlăturată odată ce inegalitățile de clasă vor fi eliminate prin proprietatea comună asupra mijloacelor de

producție.

6.4.1. Evaluarea birocrăției

Se pare că punctele de vedere funcționalist și al teoriei conflictului sunt amândouă parțial corecte în demersul lor asupra birocrăției care este așa de pătrunzătoare în lumea modernă. Fiecare din societățile industrializate a experimentat creșterea dramatică a organizațiilor care se potrivesc definiției birocrăției date de Weber. În realitate este foarte greu de imaginat cum ar putea fi realizate sarcinile de dimensiuni mari pe care coordonarea birocrăției le face posibile. În fiecare din asemenea sarcini, de la producție la guvernare sau conducerea războiului, organizațiile care corespund modelului general al lui Weber sunt mult mai eficiente decât organizațiile care nu fac acest lucru. Uzinele care folosesc diviziunea muncii și liniile de asamblare pentru producția de masă (existența acestora fiind imposibilă fără organizația birocratică) sunt de departe mult mai eficiente decât cele unde fiecare muncitor face întregul produs.

Se deduce cu ușurință că cerința marxistă că birocrățiile vor fi „înlăturate” este un vis imposibil. Tehnologia modernă impune nevoia de specializare mult mai mult astăzi decât cu un secol în urmă când a scris Marx. În plus, încercările de scădere a inegalităților socioeconomice și garantarea egalității drepturilor politice și economice aproape totdeauna cer o organizație mai complexă nu mai simplă. Astfel, birocrățiile par să fie o trăsătură crescătoare a societăților moderne indiferent dacă ele sunt capitaliste, socialiste sau ceva între ele.

Odată subliniat acest lucru, trebuie să mai spunem că unele trăsături ale birocrăției par să se dezvolte suficient de bine și dincolo de unde ele pot fi considerate funcționale. Din nou, aceasta este o trăsătură atât a societății capitaliste cât și a celei socialiste. Spre exemplu, economia fostelor țări comuniste era sufocată de centralizarea excesivă, deciziile trebuiau să fie aprobate de la

centru. În țările capitaliste, o problemă oarecum similară se produce când proprietarii de capital păstrează controlul ierarhic chiar dacă acordă muncitorilor mai multă autonomie ca să poată crește productivitatea. De aceea, în unele țări ca Japonia, Suedia, SUA și altele, din ce în ce mai multe companii au început să adopte forme mai puțin centralizate de organizare a muncii.

Dar măsura în care birocrăția este o formă eficientă a organizării depinde de natura sarcinii ce trebuie îndeplinită. În general, birocrăția lucrează mai bine pentru sarcini complexe dar de rutină și repetitive (astfel ca fabricarea și distribuția automobilelor) și, mai puțin bine, pentru sarcinile care nu sunt de rutină și cer imaginație (în restructurarea organizației, spre exemplu). Însă chiar în sarcinile de mare rutină, birocrăția are disfuncționalități potențiale.

6.4.2. Disfuncționalitățile birocrăției

Prin definiție o birocrăție este un grup. De aceea, ea are aceleași probleme și disfuncționalități ca orice grup, așa cum este polarizarea grupului. Birocrațiile sunt de asemenea subiectul unor disfuncționalități în plus apărute datorită dimensiunii, formalizării, complexității și organizării ierarhice a acestora.

Evitarea deciziei. Una din problemele birocrațiilor este că uneori acestea au momente grele în luarea deciziilor. Cele mai multe organizații birocratice sunt destinate să rezolve probleme de rutină potrivit unui set cunoscut de instrucțiuni. Când se confruntă cu o situație neprevăzută în instrucțiuni, ele au probleme serioase. Unul din motive este tendința fiecărei persoane din organizație să transmită altora responsabilitatea unei astfel de decizii deoarece este posibil ca lucrurile să nu meargă bine și să fie tras la răspundere.

Incapacitatea instruirii. Când întâlnesc o situație nefamiliară, birocrații încearcă adesea s-o adapteze la una pentru care au instrucțiuni. Această tendință de a „forța” situațiile pentru a se potrivi instrucțiunilor, de a le înghesui într-un pat al lui Procust, în

parte rezultă din înclinația spre conformare care se manifestă în grupuri și organizații. Astfel, deși organizațiile birocratice pot fi raționale și eficiente în rezolvarea situațiilor familiare, ele adesea nu se adaptează bine la schimbare. Situațiile noi cer moduri noi de rezolvare a problemelor, dar vechile moduri au tendința de a se autoperpetua. Acest eșec de adaptare la condiții noi uneori este denumit incapacitatea instruirii și reprezintă o limită serioasă a organizațiilor birocratice.

Autoperpetuarea și înlocuirea obiectului. Organizațiile moderne au tendința de a se perpetua. În orice organizație cu angajați, un obiectiv primar devine preservarea organizației însăși, care la rândul lui asigură păstrarea locurilor de muncă ale angajaților (Selznick, 1957). Sociologii numesc acest proces *înlocuirea obiectivului*, ceea ce înseamnă că obiectivele de origine ale organizației sunt devansate de obiectivul primar al preservării organizației.

Tendința spre expansiune. Organizațiile tind nu numai să supraviețuiască dar de asemenea să crească în dimensiune. Într-o birocratie, prestigiul unui șef este determinat în mare măsură de numărul de oameni pe care îl controlează. Astfel, managerul unui departament mare are mai mult prestigiu decât managerul unui departament mic. De aceea este în interesul fiecărui manager să angajeze cât mai mulți oameni. Odată ce mai mulți oameni sunt angajați, apare nevoia înmulțirii altor categorii de personal (șefi de secții și birouri, secretare etc.). Așa numita „lege” a lui Parkinson a relevat de ce nu este niciodată greu să se dea de lucru tuturor angajaților. Potrivit acestei „legi” munca care trebuie făcută se extinde de așa manieră ca să se folosească timpul și tot personalul disponibil. Se spune că dacă sunt oameni disponibili, ceva se va găsi de făcut pentru ei. O funcție totdeauna va fi făcută mai în amănunt dacă există mai mult timp la dispoziție.

Putem ilustra „legea” lui Parkinson luând ca exemplu cazul computerizării. Deoarece computerele sunt de departe mai eficiente

decât vechile metode de prelucrare a informațiilor, ne putem aștepta ca ele să reducă numărul personalului de diferite categorii. Dar studiul organizațiilor care folosesc computerele la „automatizarea lucrărilor de birou” a contrazis această idee. Ce s-a întâmplat de fapt este că informația nouă este colectată și procesată. Însă computerizarea a condus în realitate la sporirea personalului, deoarece au fost angajați oameni în plus ca să lucreze cu vechea cantitate de informații.

Ritualismul: personalitatea birocratică. Altă disfuncție a birocrățiilor este dată de tendința unor persoane să se angajeze în ritualism, adică plasarea procedurilor organizației înaintea scopurilor pentru care erau prevăzute procedurile respective (Merton, 1968). Principalul obiectiv al acestor membrii ai organizației devine urmărirea regulilor și procedurilor corecte, mai mult decât executarea corespunzătoare a sarcinilor. Despre personalul care gândește și se comportă în această manieră se spune că au o personalitate birocratică. Șefii încurajează uneori astfel de comportament, deoarece urmând procedurile este „salvat” lucrul făcut necorespunzător.

Alienarea muncitorilor. Muncitorul alienat este o disfuncție recunoscută în diferite feluri atât de Marx cât și de Weber. Marx a fost mai explicit definind *alienarea un rezultat al separării muncitorului de produsul muncii sale*. Astfel, în organizațiile specializate fiecare muncitor face numai o mică parte din produsul finit, acesta nefiind rezultatul complet al eforturilor nici unuia dintre muncitori. În birocrății, muncitorii moderni nu pot vedea că ei au produs un obiect de valoare și, drept rezultat, pot ajunge să se îndoiască de valoarea lor proprie.

Weber de asemenea a vorbit despre existența acestei probleme. El a văzut birocrăția ca o „colivie de fier” necesară, dar în mod inevitabil prinzând muncitorii în cursă într-o situație depersonalizată. Atât Marx cât și Weber au recunoscut că lipsa controlului oamenilor asupra muncii lor este o sursă cheie a

frustrației pe care o trăiesc muncitorii moderni. În general, amândoi au crezut că alienarea poate face viața muncitorilor moderni destul de grea. În plus, Marx a gândit că această situație poate semăna semințele distrugerii birocrăției; muncitorii se vor revolta și vor înlocui birocrăția cu un sistem nou al proprietății muncitorilor. Deși acest lucru nu s-a întâmplat (nici măcar în țările socialiste), știm că muncitorii alienați sunt muncitori neproductivi. Se cunoaște de asemenea că unii muncitori sunt mai alienați decât alții și că femeile, minoritățile și cei cu educație limitată probabil pot sfârși în roluri alienate. Din fericire, oamenii din organizații au dobândit abilități să se adapteze în mod informal la această situație care parțial compensează trăsăturile alienate ale birocrăției. Vom vedea în continuare câteva din modurile în care aceștia reușesc să facă acest lucru.

6.4.3. Perspectiva interacționistă a birocrăției

Structura formală și informală. Am văzut în definiția birocrăției dată de Weber cum arată structura formală a organizațiilor complexe. Dar perspectiva interacționist-simbolică ne reamintește că organizațiile au, de asemenea, o structură informală pe care oamenii se bazează în activitatea lor zilnică, structură care se află în contrast cu ce stabilesc regulile oficiale că muncitorii și restul personalului trebuie să facă.

Distincția între relațiile formale și cele informale a fost introdusă de Elton Mayo și colaboratorii săi în urma unor cercetări efectuate în întreprinderi. Structura informală apare grație unor mecanisme de apărare. Astfel, grupa de muncă adoptă - după cum arată autorii citați - norme informale de producție care oscilează în jurul normei prescrise în mod oficial, echipa de lucru prezentându-se în afară ca un front unit în care cronometrul și șeful nu vor găsi priză. Oricare ar fi regulile oficiale ale organizației, muncitorii au ideile lor proprii și vor dezvolta în colectivul de muncă o serie de norme informale. Productivitatea, spre exemplu, este în mod obișnuit guvernată de

astfel de norme. Muncitorii care fie că depășesc fie că se află sub normele de productivitate ale colegilor de muncă mai mult ca sigur vor fi făcuți să nu se simtă confortabil. Se „acoperă” în felul acesta colegii de muncă mai puțin rapizi, se protejează fiecare în zilele de oboseală, se asigură o marjă de libertate, aceea a unei clipe de repaus sau destindere. Acest mecanism de apărare nu privește numai volumul producției, ci și controlul excesiv, regulamentele tracasante etc.

Deși structura formală a unei birocrații conține un set complex de poziții la care sunt atașate norme care reglementează interacțiunea dintre indivizi, nu trebuie uitat că aceste poziții sunt ocupate de oameni, fiecare cu personalitatea lui, interese și obiective proprii, dar și o anumită înțelegere a organizației și a poziției lui sau ei în ea. Fiecare persoană acționează pe bazele acestor aspecte evidente. Mai mult, fiecare are o reacție particulară față de ceilalți oameni cu care el sau ea muncesc. Oricum doi indivizi vor juca rolul lor în mod particular în organizație și vor genera reacții diferite din partea colegilor de muncă.

Un alt motiv pentru existența structurii informale este și faptul că nu întotdeauna regulile formale lucrează eficient. De exemplu, uneori canalele oficiale de comunicare pot fi încete sau ineficiente. De aceea se formează unele canale paralele sau ocolitoare pentru ca informația să circule mai repede și problemele să poată fi rezolvate oportun.

În sfârșit, mai observăm că în mod frecvent în organizațiile mari se dezvoltă grupuri primare, deși organizațiile sunt grupuri secundare și conform celor spuse la început nu constituie un mediu favorabil pentru astfel de grupuri. Dar relații de prietenie, găști și clici se formează în fiecare organizație și dacă un individ este „înăuntru” sau „în afară” de un anumit grup informal, va influența modul în care el interacționează cu un alt individ. Indivizii adesea schimbă favoruri cu colegii de muncă pe care îi consideră prieteni, după cum îi tratează neprietenos pe ceilalți.

Ordinea negociată. Exemplele de mai sus ilustrează un punct cheie: indiferent de structura formală, în cele din urmă, oamenii constituie organizația. Ei au nevoile, obiectivele, trăirile și experiențele lor și de aceea se străduiesc să obțină ce vor, încearcă ca lucrurile să fie făcute altfel, testează limitele regulilor formale astfel că, în cele din urmă, realizează o **ordine negociată** în organizație. Interacțiunea acestui proces cu structurile formale și informale ale organizației și cu obiectivele și scopurile liderilor organizaționali produce **cultura organizațională**. Această cultură este unică pentru fiecare organizație și nu poate fi înțeleasă numai prin examinarea structurii formale a organizației. Ca în orice cultură, membrii noi trebuie să fie socializați în cultură organizațională și angajații care nu devin socializați corespunzător de obicei trăiesc momente dificile până reușesc să facă acest lucru.

Capitolul 7

DEVIANȚA, CRIMA ȘI CONTROLUL SOCIAL

Să gândim cuvântul devianță. Ce fel de comportament sugerează? Mulți oameni ar răspunde că au în vedere prostituția, consumul de droguri sau homosexualitatea. Alții se gândesc și la modul în care unii indivizi - femei și bărbați - își vopsesc părul în culori strălucitoare sau se îmbracă într-un mod cu totul neobișnuit. Desigur că o bună parte vor menționa crimele violente. Nu există nici un dubiu că sunt oameni care atunci când se referă la devianță au în vedere și distrugerea mediului înconjurător sau contrafacerea unor produse destinate consumului. Pe de altă parte, pentru oamenii din domeniu este un loc comun afirmația că nu există consens asupra a ceea ce este considerat de către oamenii care trăiesc în societăți diferite că reprezintă un comportament deviant. De fapt, de multe ori nu există un acord în acest sens nici măcar între indivizii aceleiași societăți. Din cele spuse izvorăsc cel puțin două întrebări: Ce anume face ca aceste comportamente să fie caracterizate deviante? Cum se explică faptul că ce este deviant într-un timp și loc nu este deviant în altul?

Ca să putem răspunde la prima întrebare - ce comportamente sunt caracterizate deviante, trebuie mai întâi să vedem ce trăsături comune putem identifica în exemplele date mai înainte. Remarcăm cu ușurință că toate *acțiunile considerate deviante sunt dezaprobată de un segment numeros de oameni*. Pentru a face acest lucru aceștia se raportează la regulile și normele, tradițiile și obiceiurile ce guvernează viața socială. De aici deducem că prin noțiunea de devianță ne referim la comportarea care nu este conformă cu

așteptările și normele care există într-o societate.

Ne propunem să examinăm cum și de ce unele comportamente devin dezaprobat social, adică cum și de ce ele sunt definite ca deviante. În acest scop vom analiza de ce și în ce măsură oamenii se angajează în comportamente deviante și cum și de ce încearcă societatea să controleze astfel de manifestări. Desigur vom examina rolul devianței în ansamblul societății. Dar toate acestea numai după ce vom vorbi pe scurt despre noțiunea de „ordine socială”, care este strâns legată de acțiunea umană.

Orice societate se caracterizează printr-un set de norme și valori distincte, care contribuie la stabilirea unor relații relative de echilibru și armonie, care sunt cuprinse în noțiunea generică de „ordine socială”. Subliniem că ordinea socială nu are un caracter definitiv, deoarece pot să apară conflicte de valori sau să fie puse la îndoială legitimitatea anumitor norme și reguli sociale. Acest lucru se petrece cu deosebire în perioadele de mișcări sociale, de trecere de la un sistem social-politic la altul. Ei bine, tocmai necesitatea explicației variațiilor și abaterilor de la comportamentul social în raport cu aranjamentele sociale normative, a condus la apariția sociologiei devianței, care constituie astăzi una dintre cele mai importante și răspândite sociologii de ramură. Pentru că, așa cum spune Sorin M. Rădulescu (1994, p. 24),

Problema „centrală” a sociologiei devianței o constituie, în esență, *relația dintre acțiunea umană și ordinea normativă a unei anumite societăți*, într-o anumită perioadă a existenței sale.

Același autor evidențiază mai departe că

Pentru ca să poată funcționa în mod adecvat, orice societate sau grup social trebuie să impună acțiunilor și conduitelor membrilor săi respectarea anumitor *norme* concretizate sub forma unor datorii, obligații sau reguli. Aceste norme cer, în mod imperativ, indivizilor să adopte numai anumite procedee pentru îndeplinirea unor acțiuni și să realizeze numai acte compatibile cu valorile și interesele sociale generale.

Spre deosebire de o asemenea abordare, care în mod esențial se raportează la normele sociale, mulți oameni consideră unele comportamente ca fiind deviante deoarece acestea violează natura umană sau moralitatea absolută. Însă sociologii tind să respingă această motivație deoarece aceasta ignoră originile sociale ale devianței și, implicit, normele ce guvernează viața socială.

Pentru a putea explica sociologic formele de comportament dezaprobat social, trebuie mai întâi să prezentăm termenul polar de referință al devianței, conformarea. În sociologie, termenul *conformare definește atașamentul la normele sociale și valorile culturale*. Reprezentând, într-o anumită măsură, o „imitație” voluntară a modurilor prevalente de acțiune socială, conformarea nu este numai o proprietate a comportamentului individual, ci și a celui social, facilitând ordinea și stabilitatea societății în ansamblul său sau a unui grup particular. Subliniem că conformarea se deosebește de *conformism, care constă în acceptarea mecanică a unor obiceiuri și comportamente împotriva propriilor convingeri ale individului*.

Nonconformarea sau devianța apare atunci când normele nu sunt respectate. Atunci, putem afirma că *devianța se referă la comportamentele sau trăsăturile care violează norme importante ale grupului social și, ca o consecință, sunt respinse și dezaprobat social*. Astfel definită, devianța arată lipsa de adeziune la normele și valorile grupului și încălcarea standardelor de comportament stabilite (a prescripțiilor normative care indică cum trebuie să se comporte individul într-o anumită situație). Prin urmare, un *comportament deviant este un comportament atipic care încalcă normele sociale recunoscute și violează așteptările instituționale, intrând în conflict cu standardele acceptate în cadrul unui grup sau sistem social atât din punct de vedere social cât și cultural*.

Comportamentul deviant variază în raport cu regulile normative ale sistemului social respectiv. În acest sens, teoria sociologică concepe fenomenul devianței în două sensuri: (1) un sens restrâns

predominant normativ - „devianța negativă” -, care desemnează încălcarea standardelor normative, a regulilor de conduită și a mijloacelor legitime de atingere a scopurilor sociale care generează comportamentul deviant și, (2) un sens larg - „devianța pozitivă” -, care reprezintă transgresiunea normelor și valorilor unui grup, evaziunea sau revolta împotriva lor, tendința de a le schimba, care generează comportamente inovatoare sau revoluționare. În acest al doilea sens, devianța constituie o încercare de a face lucrurile altfel decât în mod tradițional sau a schimba ordinea socială recunoscută. Putem spune, în ideea celor arătate, că funcționarea societății este o mixtură între conformare și devianță, astfel că amândouă pot să ajute la preservarea stabilității sociale și, în egală măsură, la dezvoltarea acesteia.

7.1. Relativitatea devianței

În contextul acestei probleme vom răspunde la cea de a doua întrebare: De ce un comportament este considerat deviant într-un timp și loc, dar nu este deviant în alt timp și în alt loc? Așa cum am spus ceva mai înainte, mulți oameni consideră unele comportamente deviante deoarece cred că acestea violează moralitatea. În acest fel, oamenii tratează devianța la modul absolut, judecă anumite comportamente în raport cu noțiunile morale de bine sau rău, drept sau nedrept. Dar sociologii văd devianța ca fiind definită atât de valorile morale și culturale cât și de violarea normelor și regulilor stabilite. În acest sens, primul dintre argumente este furnizat de analizele culturale, care demonstrează că noțiunea de drept și rău se schimbă de la cultură la cultură. Pe de altă parte, raportarea numai la norma juridică este insuficientă pentru a califica o conduită deviantă, de aceea trebuie să luăm în considerare și ansamblul obiceiurilor, tradițiilor, moravurilor etc.

care formează împreună ceea ce se poate numi contextul normativ și valoric al unei anumite societăți într-o anumită perioadă istorică (Sorin

M. Rădulescu, 1994, p. 19).

Spre exemplu, în unele societăți preindustriale din zona cu climate calde, purtarea hainelor, cu excepția poate a accesoriilor ornamentale, este considerată devianță. Invers, să nu porți haine în țara noastră sau în oricare altă societate modernă este o manifestare deviantă.

Al doilea argument are în vedere analizele istorice, care demonstrează că noțiunile referitoare la devianță se schimbă în timp. Legea însăși reprezintă un factor important de schimbare socială, care poate induce modificări în aranjamentul contextului normativ al unei societăți. De exemplu, în unele societăți, la începutul dezvoltării moderne a acestora, femeile care au încercat să participe la viața politică prin exercitarea dreptului de vot au fost împiedicate sau chiar arestate. Astăzi, faptul că femeile votează este considerat un lucru normal, dacă nu o datorie civică și chiar patriotică. Societățile moderne consideră un astfel de comportament nu numai moral, dar și necesar. Tot la fel s-a întâmplat în țările unde manifestațiile de protest, grevele, atacurile presei la adresa puterii nu puteau fi concepute în epoca dictaturii comuniste, iar astăzi acestea fac parte din peisajul social cotidian al acestor țări. Al treilea argument are în vedere observațiile asupra interacțiunii sociale, care arată că definirea comportamentului deviant tinde să corespundă cu cel care înfăptuiește acțiunea. Cu alte cuvinte, atunci când acțiunile sunt făcute de o persoană sunt condamnate ca deviante, iar când sunt făcute de alta sunt acceptate. Preluând un exemplu dintr-un manual de sociologie american, comportamentele internaționale violente astfel ca bombardamentele, invaziile, asasinatele și spionajul sunt adesea descrise ca acțiuni „eroice” când au fost făcute de „ai noștri”, în timp ce acțiuni similare ale „inamicilor” constituie „terorism”. În sfârșit, comportamentul este evaluat potrivit contextului în care acesta apare. Puțini oameni recunosc că un meci de box este un atac violent ori că uciderea de către personalul militar este o crimă. Astfel, sub anumite

circumstanțe, violența fizică sau uciderea nu sunt considerate comportamente deviante. Prin urmare, dacă un comportament dat este considerat deviant depinde de situație.

Deoarece devianța nu este un fenomen omogen, sociologii tind să o analizeze ca o violare a socialității determinată de reguli mai mult decât de standardele morale absolute. Definițiile devianței variază în aceeași societate de la o clasă socială la alta și în raport cu culturile variate ale omenirii. Comportamentul care îl poate face pe un om să fie arestat și închis, poate să îl califice pe un altul, din alt spațiu geografic, pentru a fi sanctificat, de unde calitatea acțiunii însăși depinde așa de mult de circumstanțele sub care ea a fost înfăptuită și de starea de spirit a audienței care a fost martora acesteia. Exemplele menționate mai sus, demonstrează că

devianța este un concept evaluativ a cărui relativitate se înscrie în perimetrul variabilității istorice sau diversității modelelor cultural-normative ale societăților și grupurilor sociale. Ceea ce pentru o societate sau pentru un grup subcultural poate constitui devianță, pentru altă societate sau subcultură apare ca normalitate. Ceea ce pentru o anumită perioadă istorică apare ca normal, pentru o perioadă istorică ulterioară poate deveni deviant (Sorin M. Rădulescu, 1994, pp. 22-23).

7.2. Explicații ale devianței și crimei

La fel ca tot comportamentul uman, devianța este complexă. În plus de asta, deoarece devianța este adesea văzută ca amenințătoare și respingătoare, ea poate fi pentru oameni una dintre cele mai dificile forme de înțeles ale comportamentului uman, lucru ce îi determină pe aceștia ca uneori să îi dea explicații mai mult sau mai puțin simple. În istoria cunoașterii umane s-au cristalizat câteva abordări nesociologice pe care le prezentăm succint.

Orientarea clasică localizează cauzalitatea devianței și crimei la nivelul libertății de voință a individului de a alege între

„plăcerea” ce decurge din comportamentul deviant sau din încălcarea legii și sancțiunea penală.

Orientarea antropologică (medicul și criminologul italian Cesare Lombroso) conferă factorilor biologici-ereditari o importanță hotărâtoare în geneza crimei și devianței, cauzele acestora rezidă în diversele anomalii și deficiențe anatomo-fiziologice ale organismului individului infractor sau deviant.

Orientarea psihiatrică și psihologică consideră că geneza actului deviant și infracțional rezidă în dezechilibre și debilități psihofiziologice care apar și se transmit de cele mai multe ori pe cale ereditară.

În ceea ce privește teoriile sociologice referitoare la devianță, acestea diferă de explicațiile biologice și psihologice deoarece plasează cauzele acestora în ordinea socială mai mult decât în psihologia și constituția fizică a individului. De aceea, din punct de vedere sociologic devianța este abordată ținând seama de relația dintre indivizii care se angajează în anumite tipuri de comportamente și comunitatea socială care definește aceste comportamente. Însă, în mod esențial, sociologii accentuează pe rolul culturii, structurii sociale și interacțiunii sociale în producerea devianței. Există o duzină sau chiar mai multe de teorii sociologice despre comportamentul deviant. Pentru a realiza o ordine în demersul nostru le vom grupa potrivit celor trei cadre teoretice de lucru deja familiare: funcționalismul, interacționismul-simbolic și teoria conflictului.

7.2.1. Teorii funcționaliste

Teoria anomiei. Termenul anomie (a = fără; nomos = regulă) a fost inventat de Émile Durkheim, care ca orice creator de noțiuni noi a dat acestui termen un înțeles larg și apoi, din aproape în aproape, a ajuns la o definiție restrânsă pentru conceptul său. Ilie Bădescu (1994, p. 294) extrage din opera lui Durkheim opt definiții ale anomiei. Păstrând spiritul acestora, definim *anomia ca fiind*

societatea care manifestă o perturbare a ordinii colective, o încetare temporară a acțiunii acesteia asupra indivizilor, stare care împiedică controlul social al comportamentelor. Se deduce că anomia nu este o proprietate a comportamentului individual, ci o proprietate caracteristică unei structuri sociale definite prin dezorganizare și conflict social. Noțiunea de anomie desemnează la Durkheim atât absența reglementărilor morale sau de alt ordin (economic, spre exemplu), capabile să întărească coeziunea și solidaritatea colectivă, cât și incapacitatea de dirijare adecvată a acțiunilor întreprinse în cadrul societății.

Sociologul clasic francez mai argumentează că anomia este adesea rezultatul schimbărilor sociale rapide și al conflictelor sociale. În viziunea lui, noțiunea de anomie sintetizează acea stare a organizării sociale lipsite de coeziune datorită pierderii caracterului reglativ al vechilor norme și întârzierea apariției unor norme noi. Când schimbările se produc cu rapiditate, vechile norme cad și comportamentele considerate deviante se răspândesc. Această abordare a fost pentru prima dată aplicată la explicația devianței de către Durkheim în studiul său clasic despre sinucidere (orig.1897/1993). El a încercat să explice de ce oamenii din societățile industrializate au un grad mai ridicat de probabilitate să comită sinucideri decât oamenii din alte societăți. Durkheim a sugerat că în societățile tradiționale regulile tind să fie bine cunoscute și larg sprijinite. Dar pe măsură ce o societate se dezvoltă, devine mai eterogenă și trăiește schimbări sociale rapide, astfel că normele sociale devin neclare sau nu mai sunt aplicabile la situația curentă. Durkheim a numit această situație anomie; el a crezut că aceasta este cauza majoră a sinuciderilor în națiunile industrializate. Din această perspectivă este de prevăzut că în timpul schimbărilor sociale rapide, comportamentul neconform cu normele și obișnuințele va crește. Perioada de tranziție spre democrație străbătută de toate țările care au ieșit din sistemul comunist se distinge prin schimbări rapide în toate domeniile vieții

sociale, care intră în contradicție cu structurile, normele și comportamentele ce aparțin vechiului sistem social. Acest lucru a declanșat o adevărată erupție a devianței.

Din nefericire, procesul de tranziție de la o societate la alta nu se derulează lin și uniform, ci contradictoriu și conflictual, întrucât se mențin o serie de structuri, instituții și mentalități birocratice, precum și unele norme și reguli sociale și juridice depășite și perimate, ceea ce concretizează starea de *anomie*, de lipsă de eficiență și funcționalitate a unor prescripții normative și care perturbă desfășurarea normală a relațiilor dintre indivizi, grupuri și instituții (Dan Banciu, Sorin M. Rădulescu, 1994 p. 13).

Sub denumirea de **teoria tensiunii**, sociologul american Robert Merton sugerează că anomia se dezvoltă când o societate inculcă membrilor săi anumite nevoi și dorințe, dar eșuează să asigure oportunități legitime ca să le satisfacă. Teoria tensiunii subliniază că devianța apare când obiectivele acceptate cultural nu pot fi atinse prin mijloace acceptate cultural. Cu alte cuvinte, o societate creează dorințe pe care nu poate să le îndeplinească pentru o parte din membrii acesteia. Datorită acestui lucru unii indivizi utilizează mijloace ilegitime de atingere a scopurilor personale, angajându-se în comportamente deviante sau delincvente care afectează ordinea socială și ofensează spiritul colectiv. Merton argumentează că oamenii din clasele de jos au mai puține oportunități să aibă succes în viață. Aceștia descoperă că normele care reglementează posibilitatea realizării obiectivelor acceptate cultural nu sunt aplicabile la situația lor și atunci unii dintre ei le încalcă.

Teoria lui Merton cu privire la devianță sugerează că aceasta apare ori de câte ori există o discrepanță între obiectivele instituționale și mijloacele disponibile de a le atinge. Indivizii prinși în această dilemă resping atât obiectivele cât și mijloacele. O dată ce ei fac acest lucru devin devianți. Dată fiind blocarea căilor de acces la mijloacele instituționalizate și dezirabile social, care caracterizează starea anomică, indivizii își adaptează conduita și-și

reglează acțiunile la diferite situații sociale așa cum arată tabelul 7.1 preluat după R. K. Merton.

Tabelul 7.1. TIPOLOGIA MODURILOR DE ADAPTARE INDIVIDUALĂ LA SITUAȚII SOCIALE ANOMICE

Moduri de adaptare	Scopuri culturale	Mijloace instituționalizate
I. Conformitate	+	+
II. Inovație	+	–
III. Ritualism	–	+
IV. Evaziune	–	–
V. Răzvrătire	+ –	+ –

+ = Acceptare;

– = Respingere;

+ – = Respingerea valorilor dominante și înlocuirea lor cu noi valori

Conformitatea atâta cu scopurile (+), cât și cu mijloacele (+) reprezintă modul obișnuit de adaptare individuală;

Inovația se caracterizează prin acceptarea scopurilor culturale (+), dar prin incapacitatea de a folosi mijloacele instituționalizate (–), ceea ce antrenează tendințe de folosire a unor mijloace neconvenționale sau ilegale;

Ritualismul caracterizează acele conduite care, dat fiind eșecul scontat al scopurilor culturale, le abandonează (–) pentru a se concentra în mod „burocratic” și ritualist asupra mijloacelor (+);

Evaziunea (retragerea) se referă la acele conduite care resping atâta scopurile culturale (–), cât și mijloacele instituționale de a le realiza (–);

Răzvrătirea se caracterizează prin nonconformitate ori rezistență puternică față de structura socială, manifestându-se prin respingerea scopurilor (–) propuse de aceasta și a mijloacelor instituționale (–) de a le realiza, ca și prin tendințele de a modifica vechea structură ori a inova o altă nouă, definită de noi scopuri (+) și noi mijloace

(+).

Dar teoria lui Merton a devianței a fost criticată destul de serios. Unii sociologi întreabă în ce măsură grupurile diferite din societate aspiră către aceleași obiective culturale. Dată fiind eterogenitatea oricărei societăți moderne, o asemenea întrebare este cât se poate de firească. În plus, teoria lui Merton nu ne spune de ce oamenii adoptă un anumit răspuns și nu altul. De ce oamenii răspund la anomie prin a deveni criminali, pe când alții se refugiază în consumul de alcool sau droguri. În ciuda acestor critici, teoria lui Merton a fost foarte influentă și a ajutat la explicarea multor forme de devianță.

7.2.2. Teorii interacționist-simbolice

Teoriile interacționist-simbolice sugerează că devianța se învață prin interacțiunea cu alții și implică dezvoltarea de către individ a unei concepții proprii de deviant. În contextul acestor teorii, devianța nu este considerată a fi un produs direct al structurilor sociale, ci un comportament învățat care este transmis cultural prin socializare. Cea mai influentă din aceste teorii este teoria asocierii diferențiale care a fost dezvoltată de criminologul american Edwin Sutherland între anii 1920 și 1930.

Teoria asocierii diferențiale. Această teorie pleacă de la explicațiile teoriei subculturii care consideră că oamenii nu au comportament deviant deoarece ei sunt personalități antisociale sau nesocializate; aceștia sunt devianți deoarece învață și se conformează așteptărilor subculturilor deviante sau criminale în loc de cele ale normelor și valorilor dominante în societate. Teoria explică devianța prin subcultură, care la rândul ei, se referă direct la noțiunea de asociere diferențială dezvoltată de Edwin Sutherland. Central în această noțiune este presupunerea că devianța, la fel ca și comportamentul, se învață. Există două elemente ale acestui proces de învățare. Primul are în vedere că oamenii învață tehnicile specifice pentru a se angaja în devianță. Spre exemplu, ca să

consume droguri în mod ilegal, o persoană are nevoie să știe cum se obține și cum se folosește heroina sau cocaina. Al doilea, individul trebuie să învețe să dea valoare comportamentului deviant mai mult decât celui nedeviant. În sensul celor două condiții precizate, oamenii nu învață devianța prin expunerea la mass-media (spre exemplu, violența din emisiunile de televiziune); aceștia învață un asemenea comportament deviant în contextul grupurilor de care sunt intim apropiați. Cel mult televiziunea poate întări aprecierea pe care o dau aceștia manifestărilor violente, care sunt prețuite de membrii grupului din care fac parte.

Dar efectul contactului cu comportamentul deviant este determinat de intensitatea și durata expunerii la acel contact. Oamenii mult mai probabil vor fi influențați de atitudinile deviante ale prietenilor apropiați ori rudelor decât de acele ale străinilor. Expunerile produse în copilărie și adolescență au mai mare influență decât cele produse mai târziu în viață. Asociațiile pe termen lung cu atitudini care trec cu vederea încălcarea legii au mai mare influență decât expunerea scurtă. Dacă contactele cu comportamentele deviante sau nedeviante sunt egale în intensitate și durată, oamenii sunt mai puțin dispuși să participe la un comportament deviant.

Așa cum am spus, teoria asocierii diferențiale are drept premisă existența unei subculturi de natură deviantă. Există mai multe feluri de subculturi care explică fenomenul devianței. În sociologia americană unii autori susțin că oamenii din clasa de jos au o subcultură particulară care încurajează comportamentul deviant prin faptul că, printre altele, promovează credința că ceea ce se întâmplă oamenilor este dincolo de controlul lor. Un alt tip este subcultura violenței, care încearcă să explice rata înaltă a crimei în clasele de jos ale societății. Se argumentează că cultura clasei de jos pune mai multă valoare pe onoarea masculină decât pe viața umană. În consecință, bărbații din clasa de jos răspund violent la remarci triviale și insulte decât cum în mod obișnuit tratează cu indiferență

asemenea lucruri cultura clasei de mijloc (middle-class). Astfel, potrivit ideilor subculturii violenței, oamenii devin violenți deoarece ei interiorizează cultura clasei de jos. Se argumentează și existența unei subculturi care susține și explică crimele de tip „guler alb”.

În majoritatea societăților există un conflict normativ între cultura dominantă și diversele subculturi care susțin comportamentele deviante. Acest conflict, odată interiorizat și resimțit de indivizi, le produce acestora o stare de ambivalență atitudinală, făcându-i să oscileze între reperele normative ale culturilor aflate în conflict. Raportându-se simultan la normele și regulile de conduită ale fiecăreia dintre ele, indivizii se marginalizează. *Marginalizarea este astfel o stare conflictuală resimțită de indivizi datorită participării lor la două grupuri culturale cu norme distincte.* Prin extensie, „omul marginal” este *acel individ care este simultan membru a două sau mai multe grupuri ale căror norme și valori culturale sunt diferite unele față de altele.* În sociologia devianței, marginalizarea este echivalentă cu starea de inadaptare socială și frustrare resimțită de individ ca urmare a oscilației comportamentului său între sistemul normativ al societății globale și sistemul normativ al subculturii de care aparține sau pe care o ia ca bază de referință. Ea generează, în majoritatea cazurilor, delincvență și e sancționată social prin neacceptarea individului cu drepturi depline la viața și activitatea grupului. Dacă pe plan psihologic produce individului o stare de disconfort emoțional, în plan social contribuie la prejudicierea omogenității și ordinii sociale.

Evident există și o serie de critici referitoare la explicațiile devianței și crimei prin teoria subculturii. O problemă fundamentală în teoria subculturii este eșecul acesteia în încercarea de a explica de ce unele grupuri împărtășesc subculturile deviante și altele nu fac acest lucru. O subcultură deviantă poate perpetua comportamentul deviant prin asociere diferențială, dar se pune

întrebarea: Cum s-a dezvoltat mai întâi acea subcultură? În acest sens, putem să luăm în considerare cazul săracilor. Un corp impresionant de cercetări făcute în sociologia occidentală sugerează că subculturile criminale printre nevoiași, dacă ele există cât decăt, sunt un răspuns la condițiile sociale cum ar fi șomajul, sărăcia și inegalitatea. Astfel, ultima cauză a comportamentului deviant se găsește în aceste condiții.

Teoria prețuirii de sine. Această teorie sugerează că oamenii aleg devianța sau conformarea depinzând care din acestea va spori prețuirea și considerația de sine (Kaplan și alții, 1986). Pentru cei mai mulți oameni prețuirea de sine este sporită și susținută prin conformare. Părinții, profesorii, rudele, vecinii și colegii noștri ne recompensează, formal și informal, pentru ce facem și cum ne comportăm în raport cu așteptările lor față de noi. Dar unii oameni nu primesc asemenea recompense. Cei care nu obțin recompense pentru eforturile lor în școală sau în sport (aici poate le lipsește abilitatea necesară) și oamenii care nu primesc recompense acasă (deoarece poate părinții lor îi neglijează sau se comportă abuziv față de ei) nu vor descoperi recompensa conformării. Pentru acești oameni, devianța devine o alternativă atractivă în căutarea unui feedback pozitiv. Dacă apare o oportunitate de manifestare deviantă, aceștia mult mai probabil o aleg decât cineva a cărei prețuire de sine este sporită prin conformare. Această teorie poate explica într-o anumită măsură de ce unii oameni aleg grupuri de prieteni devianți și de ce alții nu fac acest lucru. Teoria prețuirii de sine crește rolul individului în opțiunea sa de a fi sau nu deviant.

Teoria controlului. O teorie independentă care totuși se potrivește cu perspectiva generală a interacționismului simbolic este teoria controlului a lui Travis Hirschi (1969). Această teorie afirmă că tensiunea este universală: oricine vrea mai mult decât poate să obțină. Din această perspectivă, fiecare are motiv să fie deviant. Întrebarea firească care urmează este: De ce așa de mulți oameni se conformează? Răspunsul lui Hirschi este că aceștia se conformează

când au obligații față de alți oameni și când ei sunt legați strâns de societatea convențională - părinți, școală, biserică și prieteni. Aceste obligații sociale recompensează oamenii pentru comportamentul convențional. Potrivit teoriei controlului, devianța se produce când indivizilor le lipsesc legăturile cu societatea convențională care sunt necesare să frâneze tendința lor normală către devianță.

Teoria lui Hirschi are o poziție diferită față de teoria asocierii diferențiale. Aceasta din urmă afirmă că tinerii sunt devianți când sunt sprijiniți și încurajați de membrii grupului lor; teoria controlului spune că tinerii sunt devianți când nu au un grup care să-i constrângă. Delincvenții lui Hirschi sunt singuratici; cei ai lui Sutherland sunt membrii unei bande.

Aceste trei teorii interacționist-simbolice ale devianței au generat o mulțime de cercetări empirice asupra delincvenței, care într-un fel sau altul, au urmărit armonizarea teoriilor. O integrare promisă a celor trei teorii trebuie să pornească de la ceva asemănător cu: atașamentul scăzut față de instituțiile convenționale (familia școala, munca, și biserica) sau recompense scăzute pentru comportament convențional va reduce atașamentul față de normele convenționale. Prin aceasta devianța va crește. De asemenea, devianța este mult mai probabilă să se producă dacă atașamentul scăzut la instituțiile convenționale este acompaniat de asocierea cu indivizi devianți (Massey și Krohn, 1986).

Teoria etichetării (reacției sociale). Tradiția (obișnuința) etichetării reprezintă o schimbare majoră în explicația științifică a comportamentului uman. Ea își trage rădăcinile în cea mai mare parte din perspectiva interacționist-simbolică dar, de asemenea, folosește idei importante de la teoria conflictului. Explicațiile timpurii ale comportamentului deviant au acceptat legea ca o reflectare a ordinii morale naturale ori ca consens social. Indivizii cu comportament deviant au fost văzuți ca oameni care violează normele, iar cei care nu au asemenea comportament ca oameni care se conformează normelor sociale stabilite. Teoria etichetării a

provoacă aceste presupuneri argumentând că *devianța este definită de reacția socială față de anumite grupuri, indivizi și comportamente și nu de cei care au manifestări deviante*. Această teorie sugerează că *dacă alți oameni definesc sau etichetează o persoană ca deviant este un factor determinat critic care indică cine devine deviant*. Mai mult, teoria afirmă că mesajul dat oamenilor cu comportament deviant - incluzând și pedepsirea lor - sporește mai mult decât să scadă acest tip de comportament. Nucleul teoriei etichetării susține că ceea ce este deviant în orice societate reprezintă consecința proceselor sociale și politice. Prin aceasta se neagă ideea că oamenii cu manifestări deviante sunt diferiți de ceilalți oameni. Mai mult, devianța este definită ca o etichetă prin care grupurile puternice se pot impune asupra grupurilor și indivizilor cu putere mai mică. Acesta este punctul unde perspectiva conflictualistă influențează teoria etichetării. Etichetând oamenii ca devianți, adesea se induce acestora o stare în care ei acceptă această etichetă și ajung să se definească ei înșiși așa și astfel să se comporte în consecință.

7.2.3. Teoria conflictului

Așa cum deja am putut remarca, perspectiva funcționalistă și teoria conflictului au explicații diferite asupra naturii și rolului devianței. Punctul de vedere funcționalist este cel mai bine reprezentat de lucrările lui Émile Durkheim, Robert Merton și Talcott Parsons. Punctul de vedere conflictualist este cel mai serios influențat de lucrările lui Karl Marx și Ralph Dahrendorf. Funcționaliștii argumentează că o măsură limitată a devianței realizează rolul pozitiv al asigurării unei societăți cu moduri alternative de gândire, organizare și comportament, facilitând astfel adaptarea la schimbarea condițiilor. Când devianța devine excesivă, oricum, ea amenință coeziunea socială și trebuie să fie reprimată. În contrast, viziunea conflictualistă argumentează că grupurile puternice folosesc înțeleșurile devianței ca să reprime grupurile pe

care ei le percep ca amenințătoare, lucru care le dă posibilitatea să-și susțină poziția lor privilegiată. Într-o anumită măsură, perspectiva conflictului despre devianță am putut să o vedem deja în teoria etichetării. În esență, teoria conflictului sugerează că competiția și conflictul de clasă din societate produce devianța. Conflictul de clasă afectează devianța în două moduri: (1) interesele de clasă determină care acțiuni sunt încriminate și cât de greu trebuie acestea să fie pedepsite și, (2) presiunea economică conduce la agresiuni, în special atacul asupra proprietății săvârșit de unii oameni săraci.

Teoreticienii de sorginte marxistă argumentează că legea este o armă în mâna clasei conducătoare care vrea să mențină *statu quo-ul* social. Această interpretare se potrivește cu ideea marxistă că toate instituțiile sociale, inclusiv legea, au fost create ca să raționalizeze și să sprijine distribuția actuală a resurselor economice. Datorită acestui lucru teoreticienii conflictului consideră că devianța este o condiție naturală a unei societăți inegale. Referindu-se la modul în care interesele de clasă influențează poziția față de devianță, teoreticienii conflictului arată că există o relativă moderație în aplicarea legilor împotriva crimelor săvârșite de „gulerele albe”, spre deosebire de preocuparea națională care se manifestă față de crimele de stradă, fapt ce evidențiază că aplicarea normelor sociale tinde să protejeze interesele clasei conducătoare. De asemenea, datorită controlului pe care îl dețin asupra aparatului care etichetează - stat, școli și judecătorii - clasa conducătoare este capabilă să evite etichetele.

În final, putem afirma că în lumea științifică unele teorii sunt mai legitimate decât altele, dar nici una dintre ele nu oferă o explicație completă acestor fenomene sociale atât de complexe și variate.

Tabelul 7.2. TEORII ALE DEVIANȚEI

	Întreba- rea majoră	Presupune- rea majoră	Cauza devianței	Cea mai utilă explicație a devianței pentru
Teoria funcționa- listă (anomia și teoria tensiunii)	De ce oamenii încalcă regulile?	Devianța este o caracteristică anormală a structurii sociale.	Distanță dintre obiectivele societății și mijloacele de realizare a lor.	Clasa de jos nu poate realiza obiectivele dorite prin mijloacele acceptate social.
Teorii interacționist-simbolice				
Teoria asocierii diferențiale	De ce este devianța mai caracteris- tică unor grupuri decât altor grupuri?	Devianța se învăță la fel ca alt comportament social.	Valorile subculturilor diferă în societățile complexe; unele subcultiuri susțin valorile care favorizează devianța, ce se învăță prin socializare.	Ban- dele de delicvenți și aceia care se integrează în subculturile comunităților deviante.
Teoria prețuirii de sine	De ce unii oameni aleg să fie devianți?	Rolurile deviante sunt adoptate dacă ele sporesc prețuirea de sine.	Eșecul la recompensa comportament ului conform normelor acceptate.	Aceia care nu au succes în rolurile convenționale.
Teoria controlului	Ce reține oamenii de a nu încălca regulile?	Devianța este normală și trebuie să fie explicată.	Absența legăturilor puternice cu alții și cu valorile și activitățile societății.	Indivizii slab integrați în familii și comuni- tăți (tinerii din familiile destrămate).

Teoria etichetării	Cum oamenii acționează și devin etichetați devianți?	Devianța este relativă și depinde de cum alții etichetează acțiunile și actorii.	Oamenii ale căror acțiuni sunt etichetate deviante și care acceptă eticheta devin devianți.	Săracii care sunt etichetați devianți de indivizii cu mai multă putere.
Teoria conflictului	Cum accesul inegal la resursele limitate duce la devianță?	Devianța este un răspuns normal la competiția și conflictul pentru resursele limitate.	Inegalitatea și competiția.	Toate clasele. Clasa de jos se îndreaptă spre devianță pentru a-și asigura nevoile de bază și a scăpa de frustrare; clasa de sus folosește mijloace deviante să își susțină privilegiile.

7.3. Crima ca devianță

Devianța se referă la orice comportament neconform care este dezaprobat de societate sau de un grup social, indiferent dacă încalcă sau nu legea. Crima este termenul folosit să descrie comportamentul care este împotriva legii, ce încalcă prevederile ei. Mai precis, *acțiunile care sunt subiect al sancțiunii legii ori a codului penal sunt crime*. Acestea sunt acțiuni care reprezintă o amenințare serioasă pentru existența normală a individului și societății. Acest lucru delimitează crima de comportamentul considerat deviant ce reprezintă subiectul controlului social informal.

Legile, care sunt definite și impuse de stat, deci formale, sunt extrem de importante pentru funcționarea societății. De aceea,

situația de nonconformare față de lege, de abatere de la aceasta, constituie o crimă sau un delict. Altfel spus, un comportament care violează o lege este definit ca acțiune delincventă, iar în unele cazuri crimă. Spre deosebire de devianță, pedepsele pentru săvârșirea unei crime sau acțiuni delincvente se aplică prin instituțiile statului. Mai există termenul de *delincvență juvenilă care desemnează crime comise de cei cu vârste cuprinse între 10 și 17 ani*, deși termenul de delincvență este adesea folosit să descrie orice comportament antisocial făcut de oamenii tineri chiar dacă acesta nu este de natură criminală. Crima și criminalitatea sunt termeni largi care, în funcție de făptași și de modul de comitere, includ un număr de categorii.

Crime de stradă care se referă la atacul împotriva oamenilor (tâlhăria, răpirea, violul, uciderea) și atacul asupra proprietății (furtul, spargerea etc.). Definitiv pentru crimele stradale sunt două aspecte: acestea sunt săvârșite de un individ sau un grup mic de oameni și au cel puțin o victimă. Datorită trăsăturilor menționate, acest tip de crimă este cel mai vizibil și, de obicei, este cel dintâi exemplu de crimă care vine în mintea oamenilor.

Crime morale sau crime fără victime, prin care făptașii se autovictimizează, precum consumul de droguri, alcoolismul, prostituția, jocurile de noroc. Acestea nu implică violență asupra altei persoane și nici atentatul la proprietate. Crimele fără victime se petrec când oamenii se angajează în acțiuni personale de genul celor menționate, care încalcă prevederile legii. Termenul fără victime nu înseamnă că acestea nu au niciodată victime, ci mai degrabă că ele nu cer o victimă imediată. Dar, spre exemplu, relațiile sexuale cu mai mulți parteneri poate răspândi SIDA.

Crime ale „gulerelor albe” implică activități ilegale făcute de oameni la locurile lor de muncă. Acestea pot fi clasificate în cel puțin trei categorii, parțial suprapuse, astfel: (1) crime individuale împotriva patronilor sau întreprinderilor de stat, așa cum sunt furturile de bunuri materiale și delapidările de la firmă sau

întreprindere; (2) fraudarea consumatorului prin vânzarea de produse cu defecte de fabricație sau la un preț peste valoarea produsului, precum și oferirea de servicii de slabă calitate și, (3) crime săvârșite de membrii „respectabili” ai societății, manageri și specialiști, prin pretinderea necuvenită de bani, bunuri și servicii sau prin comiterea de fraude fiscale etc.

Crimele corporatiste sunt comise de conducerea marilor organizații, prin impunerea prețurilor, încălcarea standardelor de calitate a produselor alimentare sau farmaceutice, insuficienta protecție a muncii, evaziunea fiscală, poluarea mediului etc.

Crimă organizată care desemnează un sistem al crimei în care un grup de indivizi creează și susține o organizație corporatistă, fiecare din membrii ei având responsabilități și obligații. Organizațiile criminale de acest fel încearcă să câștige controlul asupra anumitor tipuri de acțiuni criminale - comercializarea ilegală a drogurilor, spre exemplu - din care pot obține mari profituri. Aceste organizații folosesc adesea fondurile câștigate să acapareze afaceri legale și pentru aceasta ele în mod obișnuit angajează forța și violența ca să realizeze controlul intern și extern al acestora.

Crima politică, comisă de guverne, organizații de stat și partide, precum mituirea, traficul de influență, reținerea sau uciderea adversarilor și disidenților pentru a câștiga sau menține pozițiile și influența politică.

În general, oamenii cu venituri mai scăzute au probabilitate mai mare să săvârșească crimele de stradă, pe când oamenii cu status socioeconomic mai înalt tind să comită crimele care intră în categoria celor de tip guler alb, acestea din urmă fiind definite ca încălcări ale legii de către unele persoane în timpul activității lor profesionale. Societățile dezvoltate se concentrează pe problemele legate de crimele de stradă, dar costurile crimei de tip guler alb în aceste țări sunt enorme. Cum putem observa cu ușurință, acest fenomen este valabil acum și pentru țările care se află în perioada de tranziție spre democrație unde, cel puțin în țara noastră, costurile

crimelor gulerelor albe se ridică la sume astronomice.

7.4. Controlul social

Realizarea socializării și integrării sociale având ca finalitate formarea și menținerea comportării membrilor societății sau grupurilor sociale în cadrul modelelor de norme, prescripții și conduite acceptate nu poate fi concepută în absența controlului social, a mijloacelor variate de realizare a acestuia. De aceea, în orice societate există un sistem de mijloace de influențare și integrare a membrilor săi, de promovare și apărare a normelor și valorilor sociale care îi sunt proprii, de orientare a indivizilor spre îndeplinirea așteptărilor și necesităților societății din care fac parte și de respingere și reprimare a conduitelor deviante. În acest sens, remarcabilul sociolog polonez Jan Szczepanski (1972) spune:

Fiecare grup, fiecare colectivitate socială dezvoltă o serie de măsuri, sugestii, modalități de constrângere, interdicții și constrângeri, sisteme de persuasiune și presiune, sancțiuni până la constrângerea fizică inclusiv, sisteme și modalități de exprimare a recunoștinței, acordări de distincții și premii, datorită cărora comportarea indivizilor și a subgrupurilor sunt conduse spre concordanță cu modelele acceptate de acționare, de respectare a criteriilor de valori, într-un cuvânt, cu ajutorul cărora se formează conformismul membrilor. Acest sistem îl vom denumi sistemul controlului social (p. 176).

Noțiunea de control social, alături de noțiunile de anomie și devianță, reprezintă unul din cele mai semnificative concepte cu care sociologia a contribuit la dezvoltarea gândirii sociale moderne. *Controlul social desemnează ansamblul de mijloace, mecanisme sau instituții, de natură psihologică, socială, culturală, juridică ori politică prin intermediul cărora orice societate impune membrilor săi exigențele respectării ordinii sociale și morale. În esență, controlul social se referă la toate procesele sociale folosite să minimizeze devianța de la normele sociale. Aceste procese pot fi*

împărțite în controlul indirect și controlul direct. *Controlul indirect (interiorizat)* este realizat prin manipulare ideologică și culturală pentru socializarea indivizilor capabili să prezerve imperativele ordinii sociale și să se identifice cu acestea. *Controlul direct (exterior)* este reglementat prin impunerea standardelor normative și a legilor în asigurarea ordinii sociale. Tehnicile indirecte sunt mult mai subtile și eficiente și de aceea controlul indirect este realizat prin socializare, actorii sociali, în general, nu îl văd ca fiind represiv. Instituțiile familiei, religiei, educației și guvernării, care concură la socializarea indivizilor, se prezintă acestora ca având o consistență morală bine definită. Sub impactul acțiunii acestor instituții, oamenii ajung să se evalueze ei înșiși în termenii conformării cu așteptările culturale. Ei dobândesc plăcerea psihologică de a realiza lucrurile „drept” și experimentează vinovăția când ei violează normele sociale. În acest fel, controlul social devine autocontrol și datorită acestui lucru în multe circumstanțe oamenii se conformează așteptărilor sociale deoarece ei le percep ca constrângeri legitime asupra comportării lor și nu deoarece sunt constrânși fizic. Oamenii socializați eficient au dificultăți de a percepe, înțelege sau accepta moduri alternative de comportare față de cum au fost învățați. Însă socializarea nu poate niciodată elimina cu totul devianța. De aceea, controlul direct sau sancțiunile sunt de asemenea necesare să asigure conformarea față de reguli. În acest sens se folosesc recompensele pentru comportamentul corect și pedepsirea comportamentului neconform regulilor acceptate. Acestea intră în patru categorii: pozitiv-informale, negativ-informale, pozitiv-formale și negativ-formale.

Sancțiunile informale iau forma gesturilor, încruntării sprâncenelor, zâmbetelor ironice, evitării persoanei și, ocazional, violența. Ele sunt frecvent reacții spontane față de comportarea cuiva și sunt aplicate pentru violarea tradițiilor și uneori a obiceiurilor. Sancțiunile formale sunt reacțiile instituționale formalizate ale poliției, tribunalelor și altor instituții de stat față de

anumite comportări deviante, delincvente sau criminale ale oamenilor. Între aceste sancțiuni amintim în primul rând pe cele juridice, după cum ne referim și la sancțiunile înscrise în Carta universitară a unei instituții de învățământ superior sau la cele pe care le prevede în regulamentul de funcționare oricare altă instituție sau organizație. Recompensele, fie ele informale, fie formale, au o gamă variată, care se întind de la aprecierea și lauda unei anumite acțiuni pe care a făcut-o un individ, la acordarea de avantaje materiale cum ar fi o sumă de bani sau conferirea unei decorații.

Caracteristica principală a controlului social este reprezentată de constrângere, manifestată atât prin presiuni externe impuse de norme sociale explicite, cât și prin presiuni interiorizate de individ în cursul procesului de socializare. Pentru Émile Durkheim, constrângerea reprezintă trăsătura fundamentală a vieții sociale în măsura în care facilitează crearea unei conștiințe colective caracterizată de solidaritate morală. El a văzut faptele sociale ca reguli sau procedee de acțiune exterioare individului, care sunt înzestrate cu o asemenea putere de constrângere încât nu li se poate împotrivi nimeni fără a provoca reacția comunității. Deși funcționează la fel pentru toți membrii societății, constrângerea este percepută diferit în funcție de multiple variabile personale și sociale, dependente atât de poziția socială cât și de personalitate.

Având în vedere că variabilele personale și sociale generează la indivizi manifestări din cele mai diverse în viața socială, în mod firesc și controlul social este extrem de diversificat. Așa cum precizează Sorin M. Rădulescu (1994, pp. 272-273), controlul social este clasificat în funcție de diferitele criterii utilizate astfel:

- a. după *instanțele (centrele)* de unde emană: exercitat de *instituții* cu caracter statal (tribunale, închisori, spitale psihiatrice etc.), de către diferite *grupuri* sociale (familie, școală, grup de vecinătate, asociații, organizații etc.) sau chiar de către anumiți *indivizi* investiți cu diverse autorități (capul familiei, preotul, regele, liderul charismatic, șeful

- ierarhic, patronul ș.a.);
- b. după *maniera (modalitatea)* în care este exercitat: control social *organizat* sau *formal* (realizat de mecanisme sau instituții specializate) și control social spontan sau *informal* (realizat prin obiceiuri sau tradiții, prin interacțiunile reciproce între indivizi, prin participarea acestora la viața colectivă, prin opinia publică;
 - c. după *direcția* acțiunii exercitate: control social *direct* sau *explicit* (aprobări, amenințări, sancțiuni, acte de autoritate) și control social *indirect* sau *implicit* (zvonuri, sugestii, manipulare prin intermediul propagandei sau publicității etc.);
 - d. după *mijloacele* utilizate: control social *stimulativ* sau *pozitiv* (indicații, sugestii, aprobări, recompense, stimulente materiale ori morale) și control social *coercitiv* sau *negativ* (tabuu-ri, interdicții, sancțiuni punitive ș.a.);
 - e. după *mecanismele* de reglare normativă folosite: cu caracter *psihosocial* (sugestia, convingerea, constrângerea, persuasiunea, manipularea și alte influențe sociale exercitate de opinia publică sau în cadrul grupurilor), cu caracter *social* propriu-zis (instituții sau organisme cu caracter statal, juridice, politice, administrative etc.) și *cultural* (obiceiuri, moravuri, convenții, cutume, tradiții etc.)
 - f. după *metodele* folosite în raport cu conduitele deviate (tipurile de sancțiuni): control social *penal* (pedepsele), *compensator* (plata unor daune), *conciliator* (negocieri și înțelegeri mutuale) și *terapeutic* (resocializare, tratament, terapie ș.a.).

Perioada de tranziție pe care o străbate România a multiplicat problemele sociale (șomajul, sărăcia, creșterea infracționalității, prostituția, consumul de droguri ș.a.) generate de transformările social-economice și acest lucru impune concentrarea cercetărilor și eforturilor practice în direcția întăririi ordinii sociale.

Partea a III-a

STRATIFICAREA: INEGALITATEA SOCIALĂ STRUCTURATĂ

• Stratificarea și mobilitatea socială

*S*tratifizarea este universală și omniprezentă deoarece toate societățile sunt diferențiate datorită atât factorilor naturali, care generează indivizi umani atât de diverși din punct de vedere al inteligenței, forței, înfățișării etc. cât și unor factori sociali, care diferențiază oamenii după activitatea pe care o desfășoară, după comportament sau stil de viață. Societățile sunt alcătuite din diviziuni verticale, întemeiate fie pe sex, vârstă sau relații de rudenie, fie pe bogăție, putere și prestigiu. Orice instituție sau organizație reprezintă o combinație de straturi ierarhizate. Toate activitățile umane sunt stratificate după: diferențele de salariu, sursele de venit, distribuția puterii politice între grupuri și indivizi, mod de viață etc. Totodată, este clar că există diferențiere, ierarhizare, inegalitate sau conflict în țesătura relațiilor interumane din orice grup social, începând chiar cu cel primar al familiei.

Abordăm problematica stratificării sociale având în vedere în primul rând resursele limitate ale societății: averea și venitul, prestigiul social și puterea care, după Weber, formează dimensiunile fundamentale ale oricărui tip de stratificare.

Capitolul 8

STRATIFICAREA ȘI MOBILITATEA SOCIALĂ

8.1. Ce este stratificarea socială?

La fel ca cei mai mulți oameni, fiecare dintre noi probabil a comparat poziția socială proprie cu a altora din jurul nostru - studenți, profesori, muncitori, avocați, patroni sau șomeri. Ce criteriu folosim ca să ne plasăm noi înșine în raport cu acești oameni? Pentru a găsi răspunsul corect la această întrebare vom examina natura, cauzele și consecințele stratificării sociale.

În capitolul 4 am argumentat că inegalitatea socială este o trăsătură definitorie a structurii societății. Sociologii folosesc termenul de stratificare referitor la inegalitatea socială structurată. *Stratificarea (așezarea oamenilor într-o ierarhie) reprezintă un pattern social sistematic prin care resursele limitate sunt distribuite inegal între membrii unei societăți.* În toate societățile cel puțin câteva din resursele limitate sunt distribuite inegal și, datorită acestui lucru, putem spune că în toate societățile există forme ale stratificării sociale. Într-un anumit sens, pattern-urile stratificării pot fi gândite ca sisteme de ranguri în societate. Oamenii pot fi clasificați pe baza a cât de mult din resursele limitate posedă sau le controlează. Acei care au o parte mare din aceste resurse au și un rang ridicat, iar cei cu o parte mai mică, evident, dobândesc un rang scăzut.

8.1.1. Dimensiunile stratificării

Criteriile de clasificare bazate pe distribuția resurselor limitate au fost numite de sociologi dimensiunile stratificării. Conform lui Max Weber există trei dimensiuni majore ale sistemelor de stratificare: bogăția, prestigiul și puterea.

Bogăția se referă la bunurile economice ale oamenilor. Aceasta există în multe forme, depinzând de caracteristicile particulare ale societății. Pentru unele triburi din Africa de Sud, spre exemplu, bogăția unei persoane este determinată de numărul de vaci pe care le posedă. În Europa medievală, bogăția depindea de posesia ereditară a pământului fără de care era dificil să câștigi o poziție respectată în societate. În contemporaneitate, bogăția - dimensiunea economică a stratificării - se referă în principal la bani și lucrurile care se pot cumpăra cu ei. Dar există multe alte surse ale bogăției, care includ proprietatea, chiriile obținute prin închirierea unei case, acțiunile, dobânzile încasate în urma investițiilor bancare, dividendele și alte resurse care pot fi convertite în bani. Bogăția implică două variabile cheie, venitul și averea, care sunt în legătură, dar nu reprezintă același lucru. *Venitul se referă la suma de bani pe care o persoană ori familie o primește într-o perioadă definită, de obicei un an calendaristic în țările dezvoltate. Avera se referă la valoarea totală a lucrurilor pe care o persoană ori familie le posedă, minus orice debit.* Avera este similară în înțeles cu „valoarea netă”. Astfel, aceasta se referă nu la ce primești într-o anumită perioadă de timp, ci la ce ai la un moment dat.

Potrivit lui Weber diferențele datorate bogăției sau pozițiilor economice creează straturi sociale pe care el le-a denumit **clase sociale**. Oamenii dintr-o clasă dată au în comun șanse și oportunități similare de viață ca să acumuleze bogăție și posesiuni materiale.

Într-un capitol anterior am definit statusul social ca o poziție într-un grup sau societate și am spus că orice om ocupă diferite

statusuri. Unele dintre acestea sunt ierarhizate, astfel că oamenii care ocupă anumite poziții sociale sunt considerați mult mai merituoși și onorabili decât alții. Max Weber a denumit acest fapt „onoarea statusului”. Acesta este acum mai comun cu termenul de *prestigiu care înseamnă prețuirea socială sau onoarea care este acordată unor anumiți oameni de către alții*. Weber o consideră a doua dimensiune cheie a stratificării. La fel ca bogăția, sursa prestigiului variază de la o societate la alta.

Dimensiunea prestigiului arată ce gândesc oamenii despre tine. Dacă aceștia gândesc în termeni favorabili și ești binecunoscut, atunci ai un nivel înalt al prestigiului ori al statusului. Reciproca este evidentă. Prin definiție prestigiul este o resursă limitată. Există numeroase feluri prin care oamenii pot câștiga prestigiu sau status înalt. Ei pot obține acest lucru pe baza numelui de familie, atunci când este vorba de mari politicieni, artiști deosebiți sau oameni de afaceri binecunoscuți. De asemenea, oamenii pot să dobândească prestigiu pe baza educației ori ocupației lor. Dar, așa cum vom vedea ceva mai departe, ocupația este una din cele mai consistente determinații ale statusului. Realizările, titlurile obținute și aparițiile publice pot fi surse ale statusului sau prestigiului. De asemenea, prestigiul poate deriva din zona rezidențială în care trăiești, de mașina pe care o conduci sau clubul din care faci parte. Dar în ultimă instanță prestigiul este o problemă ce ține de ce anume gândesc oamenii despre persoana respectivă. Cercetările prestigiului ocupațional sau despre cea mai admirată persoană, cel mai cunoscut nume și altele de acest fel sunt moduri importante de măsurare a prestigiului social. Potrivit lui Weber, *oamenii care ocupă niveluri similare de prestigiu și împărtășesc un stil de viață comun formează grupuri de status*.

Puterea - așa cum spune Weber - reprezintă cea de a treia dimensiune a sistemului stratificării sociale. *Aceasta se referă la o relație socială în care oamenii sunt capabili să realizeze voința lor chiar împotriva rezistenței altora*. Puterea, desigur, poate să

izvorască din bogăție sau status, dar are de asemenea alte surse. În unele cazuri, puterea se poate manifesta prin exercitarea forței fizice pure. În alte situații, *puterea devine legitimă* și ne referim la ea ca **autoritate**. Profesorul, de exemplu, are o formă de putere în raport cu elevii sau studenții, deoarece el posedă autoritatea să stabilească notele și calificativele pe care le acordă acestora. În ansamblul vieții sociale, puterea este exercitată, cel puțin într-o anumită măsură, prin sistemul politic. Astfel, actul votării, funcția deținută, lobby-ul, contribuțiile bănești la campaniile electorale, boicotul, greva și demonstrația de protest, toate sunt mijloace prin care oamenii pot exercita puterea politică. O problemă de mare interes în societatea democratică o reprezintă relația dintre bogăție și puterea politică.

Inegalitatea economică și politică: Cât de strâns sunt legate?

Când discutăm despre puterea politică în legătură cu stratificarea socială, de fapt noi vorbim despre inegalitatea în distribuția puterii, problemă care se poate rezuma în următoarea interogație: Cât de mult banii influențează elaborarea politicii publice? Cercetătorii din domeniul socialului dezbat această problemă de cel puțin un secol. Un punct de vedere izvorât din teoriile lui Karl Marx îl reprezintă ideea că banii și puterea sunt virtual sinonime; dacă vrem să cunoaștem cine are putere trebuie să căutăm cine are banii și vom descoperi că în mod esențial sunt aceeași. Bogații folosesc puterea pe care o au pentru a fi siguri că guvernul operează în interesul lor. Un alt punct de vedere, bazat pe lucrările lui Max Weber este că bogăția și puterea, - deși nu în totalitate lipsite de legătură - pot exista în mod independent una de alta. Deși Max Weber nu a negat că bogăția adesea contribuie la putere, el a argumentat că bogăția, puterea și prestigiul social sunt toate dimensiuni distincte ale stratificării.

8.2. Statusul socioeconomic

Weber recunoaște că cele trei dimensiuni ale stratificării sunt frecvent interrelate, dar acestea pot de asemenea să fie independente

una de alta. Uneori, spre exemplu, oamenii posedă prestigiu considerabil, dar au foarte puțină putere sau influență. Unui artist foarte bine cunoscut poate să i se acorde prețuirea oamenilor pe baza muncii și talentului său, în schimb are foarte puține șanse să influențeze acțiunile altora. În alte cazuri, oamenilor cu putere mare, astfel ca liderii crimei organizate, li se acordă foarte puțin prestigiu. Este posibil să posezi bogăție dar să ai puțin prestigiu sau putere. Îmbogățiții peste noapte ai perioadei noastre de tranziție nu se bucură de prestigiu în ochii cetățenilor obișnuiți.

Sociologii folosesc termenul de *status socioeconomic* ca să descrie poziția socială a unei persoane bazată pe toate cele trei dimensiuni ale sistemului stratificării. Statusul socioeconomic este unul dintre factorii cei mai importanți care formează viețile noastre. Să luăm în considerare de ce cineva urmează o facultate, se socializează în cadrul unui grup de prieteni mai mult decât cu un altul, citește anumite ziare și publicații sau se bucură în timpul liber de anumite activități sportive și distractive. Ei bine, deși mulți alți factori influențează astfel de comportamente, statusul socioeconomic este unul dintre cei mai importanți. Sintetizând rezultatele unui deceniu de cercetări asupra stratificării, doi sociologi americani au ajuns la concluzia că statusul socioeconomic este cel mai bun predictor al stilului de viață.

8.3. Tipuri de sisteme de stratificare

Sistemele de stratificare diferă în gradul în care mișcarea oamenilor este permisă și încurajată de la un nivel la altul. La un nivel extrem și cel mai puțin mobil, sunt *sistemele de stratificare închise* care au rangurile bine definite și granițele destul de rigide, care pentru oameni sunt dificil sau imposibil de trecut. Statusurile atribuite, astfel ca cele bazate pe rasă sau origine, joacă roluri importante în determinarea poziției sociale a oamenilor în sistemele de stratificare închise și de aceea oamenii, în mod obișnuit, rămân în aceeași poziție socială întreaga lor viață. La cealaltă extremă sunt

sistemele de stratificare deschise având rangurile cu granițe mai puțin bine definite și care pot fi trecute fără multă greutate. Există puține bariere în calea avansării și poziția socială este determinată în mare măsură de meritul și realizările individuale, de nivelul educațional și standardul cultural. Trebuie să spunem că sistemele de stratificare nu sunt pe deplin închise sau deschise și, de aceea, există o considerabilă varietate a celor două sisteme.

Sistemul de caste. *Un sistem de caste este un sistem de stratificare în care rangurile sociale sunt ereditare, oamenii cu diferite ranguri sunt segregati rigid unul de altul, de unde și căsătoriile dintre aceștia sunt strict interzise.* Un sistem de caste are legal sau formal grupurile sociale stabilite ca atribuite prin naștere și care nu sunt subiect de alegere. Cu alte cuvinte, o persoană născută într-un grup particular numit castă, trebuie să rămână în această castă toată viața. În termeni sociologici, poziția unei persoane în întreaga sa viață este în mod absolut determinată de statusul atribuit castei respective în care el sau ea s-a născut; statusurile dobândite nu au influență asupra situației unei persoane într-un sistem de caste. Unul dintre cele mai bine cunoscute sisteme de caste este cel din India.

Sistemul feudal oferă ceva mai multă mobilitate decât sistemul de caste. Într-un astfel de sistem, *statusul este determinat de relațiile de proprietate asupra pământului, adesea însoțit de unele tipuri de titlu formal.* În general, grupurile cu status ridicat sunt cele care posedă pământ, iar restul populației, în principiu, muncesc pentru aceste grupuri. Câteva sisteme feudale de stratificare le găsim în diferite momente ale istoriei omenirii care includ, printre altele, sistemele feudale ale Europei și Chinei medievale, ale Rusiei secolului al 19-lea și începutul secolului al 20-lea și sistemele de hacienda din America Latină, unele din acestea persistente până în zilele noastre.

Cel mai înalt grad de mobilitate este găsit în **sistemele cu clase sociale.** În *sistemele de clasă, granițele dintre clasele sociale sunt*

mult mai permeabile, poziția socioeconomică a unei persoane depinde mai mult de realizările sale și există oportunități frecvente pentru schimbarea pozițiilor sociale pe care le ocupă indivizii. Într-un asemenea sistem atât statusurile atribuite cât și statusurile dobândite au efecte semnificative asupra venitului, averii și poziției sociale a oamenilor. Cu alte cuvinte, oamenii născuți în familii influente, în general, se bucură de un status mai înalt ca adulți decât cei care sunt născuți în familii sărace, dar ceea ce oamenii realizează, cum ar fi nivelul școlarizării, succesul personal în diferite domenii sau deciziile economice eficiente, de asemenea influențează statusul acestora ca adulți. Sistemele de clase le găsim în mod tipic în societățile industriale moderne, iar în forme variate, acestea sunt prezente atât în societățile capitaliste cât și în cele socialiste.

Mulți oameni cred greșit că într-un sistem cu clase sociale numai statusurile dobândite sunt importante. Acest lucru nu este adevărat; diferența între sistemele de clasă și celelalte două sisteme (caste și feudal) nu constă în faptul că statusurile atribuite nu contează, ci că ponderea mai mare o au statusurile dobândite. Afirmatia este validată de studiile asupra mobilității sociale în societățile cu clase.

8.4. Mobilitatea socială

Mobilitatea socială se referă la mișcarea oamenilor de la o poziție socială la alta în cadrul ierarhiei stratificate. Există două tipuri de mobilitate socială: orizontală și verticală. Mobilitatea orizontală se referă la o schimbare a poziției care nu implică o schimbare corespunzătoare în status. Fiul unui doctor care devine el însuși doctor ori funcționarul dintr-un magazin care devine bucătar într-un restaurant sunt exemple ale mobilității orizontale care sunt răspândite în societatea modernă. Mobilitatea verticală se referă la o schimbare a poziției care implică o urcare sau coborâre semnificativă în statusul social. Funcționarul care absolvă o facultate economică în forma de învățământ deschis la distanță,

fiica unui muncitor care devine medic sau un membru al consiliului de administrație al unei firme care devine alcoolic și își pierde postul, toate sunt exemple de mobilitate verticală.

Există două tipuri primare de mobilitate verticală. *Mobilitatea intergenerațională* care mai este denumită *mobilitate generațională*, implică o schimbare între poziția părinților în ierarhia ocupațională și aceea a copiilor lor. În studiile făcute, de fapt se compară statusul unei persoane cu acela al părinților lui sau ei. Majoritatea acestor studii au comparat statusul fiilor cu cel al taților deoarece în generațiile precedente mamele de obicei nu munciau în afara casei și statusul lor economic și social izvora din cel al soților. Recent astfel de studii au început să includă atât bărbații cât și femeile. Toate aceste studii arată că mobilitatea este limitată chiar în sistemele de clase. Cu alte cuvinte, cei mai mulți bărbați au statusuri destul de apropiate de acela al taților lor. În multe cazuri însă statusul fiului este ceva mai înalt decât acela al tatălui său, aspect pe care sociologii îl numesc *mobilitate structurală*. Mai există o *mobilitate intragenerațională* care mai este denumită *mobilitatea carierei*. Aceasta nu este altceva decât schimbările care au loc pe parcursul carierei unui individ de la primul loc de muncă sau prima ocupație la alt loc de muncă sau altă ocupație. De obicei, aceasta înseamnă un salariu mai bun, status mai ridicat, creșterea ocupațiilor cu guler alb și declinul ca număr al celor cu guler albastru. Mobilitatea intergenerațională este mai interesantă pentru sociologi deoarece oferă posibilitatea de a estima măsura în care inegalitatea se construiește în societate. În momentul actual, în toate economiile cu clase sociale mulți oameni muncesc acum în ocupații „mai bune” pur și simplu pentru că acestea sunt mai multe. Cu toate acestea, realitatea arată influența continuă a statusurilor atribuite, cum ar fi cele privind sexul, minoritatea etnică sau rasa.

Acum după ce cunoaștem dimensiunile stratificării și tipurile de sisteme de stratificare este momentul să punem întrebarea: De ce

există stratificare? Așa cum vom vedea, această întrebare a fost și continuă să fie o problemă de dezbatere considerabilă printre sociologi.

8.5. Teoriile stratificării

Controversele referitoare la originile și persistența stratificării se desfășoară fără întrerupere și, de cele mai multe ori, având o coloratură emoțională. Acest lucru este de înțeles, deoarece problema lui „a avea” versus „a nu avea” totdeauna produce debateri pasionate. Dezbaterea centrală în sociologie este dacă stratificarea există deoarece este necesară societății sau deoarece ea este în beneficiul grupurilor puternice. Ca și la celelalte întrebări majore, cele două perspective macrosociologice, funcționalistă și conflictualistă, oferă răspunsuri diferite.

8.5.1. Viziunea funcționalistă

Doi sociologi americani, Kinsley Davis și Wibert Moore, într-un articol extrem de dezbătut publicat în 1945 și intitulat **Unele principii ale stratificării**, au prezentat o teorie funcționalistă a inegalității socioeconomice. Ei au argumentat că stratificarea economică există deoarece ea corespunde nevoilor societății pentru creșterea productivității prin motivarea oamenilor. Davis și Moore au pornit de la ideea că unele profesii sunt mai importante decât altele pentru satisfacerea nevoilor societății și că aceste profesii cer o instruire mai lungă și mai dificilă decât altele. De asemenea, aceste profesii au un grad mai mare de responsabilitate, în mod frecvent sunt mai stresante și cer oamenilor mai multe ore de muncă decât alte profesii. Din aceste motive, profesiile trebuie să fie motivate de perspectiva unui salariu mai mare. În acest sens, Davis și Moore (1945) consideră că

inegalitatea socială este un mijloc elaborat în mod conștient, prin care societatea garantează că pozițiile cele mai importante sunt realizate

conștiincios de cei mai calificați indivizi.

Așa cum subliniază în analiza sa Mohamed Cherkaoui (1997, pp. 116-117), teoria funcționalistă are dublul merit de a distinge procesele elementare considerate a fi la baza stratificării, precum și de a fi suficient de abstractă și de suplă pentru a putea fi aplicată diferitelor tipuri de societăți. Sociologul elvețian condensează teoria funcționalistă asupra stratificării în trei ipoteze de diferențiere și un principiu de stratificare, pe care îl exprimă cu ajutorul a trei propoziții. Le redăm mai jos așa cum sunt ele prezentate de autor:

I1: Orice societate este un ansamblu de poziții structurate, cărora le sunt asociate îndatoriri și funcții.

I2: Membrii societății trebuie repartizați în aceste poziții.

I3: Îndatoririle aferente fiecărei poziții trebuie îndeplinite de către membrii societății.

P1: Pozițiile nu sunt de importanță egală pentru supraviețuirea societății.

P2: Ele nu cer din partea membrilor societății aceeași experiență și talent egal.

P3: Ele nu se realizează cu aceeași plăcere.

Principiul de stratificare presupune trei structuri de ordine referitoare la aceste poziții (de la cea vitală la cea neglijabilă pentru societate), la calificările cerute (de la expert până la necalificat) și la gradul de dificultate sau de plăcere presupus de executarea sarcinilor.

Ca ipotezele de diferențiere să fie realizate, iar principiul de stratificare bazat pe poziții sociale să fie respectat, trebuie să existe:

- un ansamblu de recompense ierarhizate;
- un mod de repartizare a acestor recompense în funcție de valorile respective ale pozițiilor.

Datorită existenței acestora, *recompensele și distribuția lor devin o parte a ordinii sociale și creează stratificarea*. Cele trei tipuri de recompense de care dispune orice societate pentru a-i stimula pe oamenii competenți, profesioniști de înaltă calificare,

sunt de ordin economic - bunuri materiale, estetic - divertisment și plăcere și simbolic - prestigiu.

Analiza teoriei funcționaliste referitor la stratificarea socială prezintă avantajul faptului că distinge cu claritate cele patru procese care se află la baza stratificării și anume: diferențierea, ierarhizarea, evaluarea și recompensa.

8.5.2. Viziunea conflictualistă

Deși teoreticienii conflictului în general cunosc că inegalitatea se produce în aproape toate societățile, ei nu consideră că aceasta există deoarece corespunde nevoii sociale de productivitate. Aceștia remarcă, spre exemplu, că multe societăți dezvoltate economic și productive au în general mai puține inegalități decât altele. În general, teoreticienii conflictului văd inegalitatea socioeconomică existând din cauză că bogăția și puterea sunt deținute în orice societate, în mod obișnuit, de un grup mic de oameni și, beneficiind de ele, pot face ca sistemul social să lucreze pentru protejarea intereselor lor.

Datorită acestei inegalități, teoreticienii conflictului, în tradiția lui Marx, arată că există în multe societăți o tendință către conflictul de clasă. Aceștia spun că este în interesul bogaților să mențină lucrurile așa cum sunt acestea, după cum cei fără avere au interes în realizarea schimbării sociale. Marx a prezis că acest conflict de interes ar putea eventual conduce la înlăturarea multor sisteme sociale capitaliste pe măsură ce clasa subordonată a conștientizat interesul propriu și a confiscat bogăția de la clasa conducătoare. În realitate nu s-a întâmplat așa ceva din mai multe motive. Unul din cele mai importante este că expansiunea economiilor sub capitalism a ridicat substanțial standardul de viață al clasei muncitoare, în ciuda inegalității continue. Un altul constă în faptul că reformele democratice au redus simțitor din excesele deținătorilor de bogăție și au oferit o anumită protecție celor care au avere mică și putere scăzută. În acest sens, Mohamed Cherkaoui (1997, p. 133) scrie:

Istoria modernă și contemporană a societăților democratice se caracterizează printr-o suită de reforme sociale și politice, care se fac în detrimentul claselor superioare, fie că este vorba despre reformele impozitării venitului, a averii sau moștenirii, despre legile privitoare la libertățile de asociere sau de constituire a unor grupuri de apărare a intereselor, cum sunt sindicatele.

Marxiștii însă ar putea adăuga că un al treilea motiv îl reprezintă faptul că mulți oameni nu realizează măsura în care totuși în economiile moderne bogăția rămâne concentrată în mâinile unui grup mic de oameni și că aceștia folosesc influența lor asupra guvernării și mass-mediei, cât și asupra altor instituții cheie, ca să promoveze credințele și ideologiile lor care inhibă conștiința de clasă a celor subordonați.

8.5.3. Sinteza celor două perspective

În discuția referitoare la dezbaterăa dintre sociologii funcționaliști și cei ai teoriei conflictului despre cauzele stratificării economice este folositor să examinăm relația dintre inegalitatea socială și productivitate în societățile industrializate. Cercetările arată că există o relație slabă între măsura inegalității și măsura productivității. În 1982, spre exemplu, în lumea capitalistă țările cu cea mai scăzută inegalitate (rata venitului pentru primii 10 la sută și ultimi 20 la sută din populație) erau Japonia, Olanda și Suedia. În termenii productivității (P.I.B. pe locuitor), japonezii erau puțin mai jos de medie (dar cu o dezvoltare mai rapidă), olandezii erau aproape de medie și suedezii erau aproape de vârf. Cea mai mare inegalitate se găsea în SUA, Canada, Australia și Franța. Toate aceste țări, cu excepția Statelor Unite, erau aproape de medie în termenii productivității, SUA fiind în vârful clasamentului. Astfel, concluzia este inevitabilă că, printre țările industrializate, gradul inegalității economice are puțin de-a face cu nivelul productivității.

Dar trebuie să luăm în considerație disfuncțiile posibile ale inegalității sociale pe lângă funcțiile ei posibile. Astfel,

funcționaliștii exprimă cerința pentru ordine și cooperare în societate dar, după cum susțin teoreticienii conflictului, inegalitatea economică este una din cele mai importante cauze ale conflictului și dezordinii în orice societate. Dincolo de asta, acei care se găsesc în ultimul strat social adesea devin alienați, lipsiți de speranță și pierd orice rol în productivitatea economică. Dacă inegalitatea poate avea unele beneficii este însă clar că ea are costurile ei atât pentru ansamblul societății cât și pentru cei care se află în partea de jos a sistemului stratificat.

În concluzie, funcționaliștii și teoreticienii conflictului sunt în dezacord cu privire la cauzele stratificării. În concepția funcționaliștilor stratificarea există deoarece ea este folositoare pentru societate; aceasta motivează oamenii să dobândească instruire ridicată și să muncească numeroasele ore cerute de anumite profesii dificile dar importante pentru societate. Teoreticienii conflictului argumentează că stratificarea există în principal deoarece cei cu avere și putere beneficiază după urma ei. În sfârșit, se pare că existența unei inegalități mai mari în unele societăți poate fi explicată în modul cel mai simplu prin nevoia de motivație. Acesta pare să fie adevărul pentru gradul ridicat al inegalității din SUA.

Controversa dintre viziunea funcționalistă despre stratificare și cea a teoriei conflictului este la modă de decenii. Pentru a ajuta la depășirea acestei stări de lucruri, sociologul american Gerhard Lenski (1966) a propus o sinteză a celor două perspective. Lenski începe prin a recunoaște că oamenii sunt în mod fundamental egoiști și interesați major în propria lor supraviețuire și a celor care le sunt apropiați. Socializarea poate tempera aceste tendințe la unii oameni, dar egocentrismul rămâne parte a vieții umane. Cum, atunci, bunurile și resursele sunt distribuite? Oamenii pur și simplu îngrămădesc tot ce ei pot dobândi. Astfel de acțiuni pot fi contraproductive ca unic mecanism al distribuției deoarece oamenii adesea au nevoie de ajutorul altora. Lenski sugerează că oamenii

împart resursele lor cu alți oameni pentru ca în schimb să primească bunurile de care au nevoie. În societățile cu surplus material mic, astfel ca în cele de vânători și culegători sau în unele societăți de horticultori și societăți pastorale, acest tip de împărțire este esențial pentru oameni ca să supraviețuiască. Când oamenii împart ce produc, există puțină inegalitate. *Nevoia, mai mult decât puterea, determină distribuția resurselor în astfel de societăți.*

Pe măsură ce societățile devin mai avansate, surplusul de hrană și resurse materiale începe să se acumuleze și atunci mijloacele de distribuție a acestora se schimbă în mod radical. În societățile avansate, surplusul de hrană și resurse materiale acumulate sunt distribuite într-un mod radical schimbat. Potrivit lui Lenski „puterea va determina distribuția a aproape întregului surplus de bunuri”. În lupta puternică pentru surplusul de resurse, unii oameni vor fi mai competitivi, mai puternici, mai iuți și chiar mai vicleni. Rezultatul, altfel sugerat de abordarea conflictualistă, este distribuția inechitabilă a resurselor, inegalitățile fiind substanțiale în societățile agricole și în cele industriale la începutul dezvoltării acestora. Lenski recunoaște că unele inegalități pot fi funcționale pentru societate, dar de asemenea acesta argumentează că cele mai multe societăți sunt de departe mult mai stratificate decât ar fi nevoie pentru a supraviețui. Când puterea intră în jocul distribuirii bunurilor, acei care au deja putere acumulată vor obține cea mai mare parte a surplusului. Mai mult, odată inechitățile stabilite, acestea tind să persiste mult în timp după ce au servit unor scopuri folositoare. Deși funcționalismul ar putea argumenta necesitatea unor inegalități, nu este suficient pentru a explica întreaga inechitate prin sistemele stratificate.

Abordarea lui Lenski este uneori considerată ca evoluționistă deoarece presupune că societățile se mișcă prin etape, secvențe de dezvoltare care influențează sistemele lor de stratificare. Astfel tipul de schimbare a producției economice face ca în societatea dată să găsim o anume cantitate de inegalitate. Dar spre deosebire de Marx,

Lenski nu este un economist determinist. El recunoaște că mulți factori, astfel ca resursele naturale disponibile, caracteristicile conducătorilor și amenințările militare externe, joacă un anumit rol în generarea inegalităților. El de asemenea a contestat ideea lui Marx că inegalitatea ar putea fi mai mare în societățile industriale. În fapt, Lenski argumentează că nivelul inegalității va scădea în societățile industriale avansate ca Statele Unite și țările din Europa Occidentală deoarece noile locuri de muncă creează posibilitatea ca oamenii să-și îmbunătățească nivelul de viață, iar bogăția mai mare a industrialismului asigură mai multe resurse disponibile pentru oameni. În plus, intervin politicile de redistribuire a veniturilor: sume de bani pentru neangajați și taxe fiscale progresive.

Abordările teoretice majore arată suficient de clar că stratificarea este un fenomen complex care poate fi înțeleasă numai prin analiza acesteia din mai multe perspective. Din conținutul lor putem obține un număr de răspunsuri posibile la întrebări precum de ce există în societăți ierarhii, ranguri sociale, superiori și subordonați. Totodată, aceste perspective pot fi instrumente utile pentru a analiza, înțelege și a discuta din mai multe puncte de vedere stratificarea actuală a societății românești.

Bizuindu-ne pe modelul weberian tridimensional al sistemelor stratificate, putem să analizăm structura de clasă a oricărei societăți în termenii bogăției, prestigiului și puterii. Dar pentru aceasta, mai întâi, avem nevoie să arătăm cum sociologii măsoară stratificarea, deoarece oamenii adesea înțeleg lucruri diferite când folosesc termeni ca „status socioeconomic” sau „clasă”.

8.6. Măsurarea statusului socioeconomic

Cu puține decade în urmă, o metodă comună pentru măsurarea statusului socioeconomic era prin *abordarea reputației*, modalitate prin care structura de clasă era determinată de evaluările „judecăților” făcute de membrii comunității. Cu alte cuvinte, reputația unei persoane dintr-o comunitate era stabilită de membrii

acesteia. Oricum, evaluarea reputației în acest mod a căzut în desuetudine deoarece nu putea fi folosită în comunitățile mari sau la nivel național, unde „judecățile” nu erau de așteptat să facă cu acuratețe evaluările poziției de clasă a indivizilor. O altă modalitate de măsurare a statusului socioeconomic, folosită uneori și astăzi, este *abordarea subiectivă*, denumită și metoda auto-plasării. Cu această tehnică, oamenii sunt întrebați unde cred că își găsesc locul potrivit în ierarhia claselor. Unul din dezavantajele majore ale abordării subiective este că aceasta presupune că oamenii pot să se plaseze ei înșiși în ierarhia stratificată cu suficientă acuratețe. Dar de multe ori oamenii, spre exemplu, pot să se plaseze ei înșiși unde doresc să fie mai de grabă decât unde își au locul în realitate.

Din cauza limitelor acestor două abordări, sociologii contemporani ca să măsoare statusul socioeconomic, se bazează pe *abordarea obiectivă*. În acest fel, oamenii sunt plasați în ierarhia claselor prin folosirea criteriilor „obiective” pe care cercetătorul le determină că sunt relevante pentru plasarea într-o clasă sau alta și care nu depind de judecățile membrilor comunității pe care o studiază. Următoarele criterii obiective sunt folosite individual sau în combinații variate în studiul claselor sociale: ocupația, venitul, educația dobândită, rasa sau etnicitatea, stilul de viață. Cel mai frecvent criteriu obiectiv folosit este ocupația deoarece acesta combină într-o anumită manieră cele trei dimensiuni ale stratificării stabilite de Weber. Ocupația reflectă prestigiul social, ea este legată de venitul ori bogăția individului și este asociată cu cantitatea de putere sau autoritate pe care o posedă. Ocupația a fost folosită în două moduri majore. În unul dintre acestea sociologii realizează clasificarea ocupațiilor într-un număr specific de clase. A doua modalitate este pentru stabilirea scorului de prestigiu pentru fiecare ocupație, bazat pe judecățile unui eșantion de oameni ai comunității. Trebuie să subliniem că aceasta diferă semnificativ de abordarea reputației deoarece ocupațiile sunt prioritar judecate și mai puțin indivizii care le îndeplinesc. O slăbiciune majoră a

abordării obiective este aceea că ea simplifică o realitate socială complexă prin reducerea multiplelor dimensiuni ale stratificării la doar câteva dintre ele. Spre exemplu, ocupațiile care sunt diferite în termenii cerințelor venitului și educației dobândite, pot fi plasate în aceeași clasă socială bazat în mare măsură pe prestigiu. Cu toate acestea, abordarea obiectivă este subiectul a mai puține erori și asigură cercetătorului mai multe informații.

8.7. Prestigiul ocupațional

Productivitatea economică este așa de importantă în societățile moderne că oamenii din aceste societăți sunt frecvent recompensați cu acordarea prestigiului în raport cu succesul pe care îl au în acest domeniu. Drept consecință, o cale importantă de dobândire a prestigiului în societatea modernă o reprezintă munca individului. Cercetările prestigiului ocupațional în astfel de societăți arată că ocupațiile nu sunt apreciate în mod egal: unele dintre acestea sunt considerate mult mai dorite și prestigioase decât altele.

În general, răspunsul la întrebarea ce determină prestigiul unei ocupații este acoperit de următoarele aspecte:

- Ocupațiile mai bine plătite au un prestigiu mai înalt.
- Prestigiul depinde de cerințele educaționale ale ocupației și de cantitatea de muncă fizică pe care o reclamă.
- Ocupațiile cu rangul cel mai înalt sunt ocupații profesionalizate asociate atât cu venituri ridicate cât și cu niveluri înalte de educație. Similar, ocupațiile cu rangul cel mai scăzut presupun muncă fizică grea, educație minimă sau chiar deloc și salarii mici.

Studiul tabelului 8.1 cu privire la rezultatul unei cercetări a prestigiului ocupațional este edificator pentru aspectele precizate mai înainte.

**Tabelul 8.1. MEDIA RATELOR PRESTIGIULUI
OCUPAȚIONAL DIN 60 DE ȚĂRI***

Ocupația	Media ratei	Ocupația	Media ratei
Rector sau decan	86	Actor sau actriță	48
Fizician	78	Sportiv profesionist	47
Profesor universitar	78	Fermier	44
Medic	76	Mecanic auto	40
Membru în consiliul de administrație	75	Polițist	39
Avocat	73	Șofer de cursă lungă	39
Arhitect	72	Centralist	38
Stomatolog	70	Muzician de jazz	38
Chimist	69	Buldozerist	37
Sociolog	67	Profesor de dans	36
Pilot de linie	66	Pompier	35
Profesor de liceu	64	Vânzător	34
Preot	60	Șofer de camion	33
Director de personal	58	Muncitor la banda de montaj	30
Artist plastic	57	Muncitor constructor	28
Interpret de muzică clasică	56	Vânzător de benzină	25
Asistent social	55	Chelner	23
Ziarist	54	Portar	21
Asistent medical	53	Muncitor agricol	20
Secretar	52	Gunoier	13
		Lustragiu	12

8.8. Consecințele stratificării sociale

Sistemele de stratificare au multiple consecințe pentru oameni. Max Weber argumentează că diferențele economice dintre oameni se transmit în diferențe de șanse de viață ori în ce anume oamenii pot realiza în timpul vieții lor. În plus, diferențele de status conduc la adoptarea de către indivizi a unor stiluri de viață variate. Cu alte

* Donald Treiman, *Occupational Prestige in Comparativ Perspective*, Academic Press, 1977

cuvinte, statusul socioeconomic al unei persoane se corelează cu credințele, alegerile și comportamentele acesteia. De unde, nivelul educațional, gradul de sănătate, realizările materiale și spirituale precum și măsura prețuirii de care se bucură un individ depind, în ultimă instanță, de statusul său socioeconomic, status care, la rândul său, derivă din sistemul de stratificare care există în societatea respectivă.

Devine clar că sistemele de stratificare care permit ca indivizii să dobândească mai ușor sau mai greu un anumit status socioeconomic au multiple consecințe asupra vieții oamenilor. Spre exemplu, referindu-se la influența statusului socioeconomic al părinților în procesul de socializare a copiilor lor, Mohamed Cherkaoui (1997, p. 157) arată:

În primul rând, statutul socioeconomic al părinților îi expune la anumite condiții de viață și le definește identitatea socială, ce va fi exprimată prin două categorii corelate: reglarea socială (roluri, norme, valori) și reglarea cognitivă (moduri de gândire, de expresie). Manipularea simbolurilor, complexitatea muncii, libertatea relativă în raport cu controlul superiorilor ierarhici, responsabilitatea și inițiativa individuală sunt tot atâtea aspecte caracteristice muncii claselor mijlocii și superioare. În schimb, manipularea obiectelor fizice, standardizarea sarcinilor, controlul strict al muncii de către șefi, supunerea în fața autorității externe reprezintă trăsături ale vieții profesionale a claselor populare.

Nivelul educațional dobândit. Credința în egalitate a oamenilor din societățile moderne se sprijină serios pe presupunerea că toți cetățenii au acces egal la educație, fapt care le asigură posibilitatea realizării aspirațiilor lor. Deși ușile școlilor sunt deschise tuturor oamenilor indiferent de origine socială, religie sau sex, șansele de a avansa în lumea educației sunt puternic afectate de statusul socioeconomic. Cercetările au demonstrat că cu cât este mai înalt standardul educațional dobândit, cu atât mai mari sunt diferențele între oameni aflați la paliere diferite în sistemul stratificării sociale.

Mai mult decât atât, inegalitățile în educație afectează oamenii de-a lungul întregii lor vieți, deoarece tendința este că cei cu o educație mai bună au o parte mai mare din posturile ocupaționale atractive și, evident, câștigurile acestora sunt mai ridicate. În țările capitaliste dezvoltate, deși această legătură între statusul socioeconomic și realizarea ocupațională se menține, investigațiile recente au arătat o scădere a ponderii acestuia deoarece au crescut posibilitățile de acces la educația superioară pentru oamenii aflați la toate nivelurile scalei statusului socioeconomic. S-a concluzionat că creșterea prevalenței absolvenților de liceu și mai ales a celor cu studii superioare, contribuie la declinul nivelului general al inegalității șanselor.

Sănătatea. Deși îmbolnăvirile fizice și mentale pot fi găsite la toate nivelurile claselor sociale, poziția socioeconomică influențează puternic statusul individual de sănătate. Spre exemplu, copiii născuți în familiile din clasele de jos au o probabilitate mai mare să moară în timpul primului an de viață decât acei născuți în familii avute. De asemenea, oamenii cu status socioeconomic mai scăzut au o probabilitate mai ridicată să contracteze o varietate de boli așa cum sunt arterita, afecțiunile cardiace, diabetul sau cancerul. În plus, oamenii din clasele de jos mult mai probabil vor fi tratați pentru tulburări mentale severe decât oamenii înstăriți.

Există un număr de motive pentru aceste diferențe. Primul are în vedere faptul că săracii nu-și pot permite standardul de îngrijire a sănătății pe care îl practică cei bogați. În al doilea rând, săracii adesea trăiesc în condiții de locuire care pot afecta sănătatea și beneficiază de un aport nutrițional scăzut, lucru ce favorizează posibilitatea îmbolnăvirii acestora. În al treilea rând, săracii sunt mai puțin în măsură să recunoască că sunt bolnavi și sunt mai înclinați să neglijeze controalele medicale curente. Acest lucru duce la creșterea șanselor ca o boală să devină mai severă și chiar să producă incapacitate de muncă. Pe de altă parte, cei mai înstăriți mult mai probabil vor apela cu rapiditate la medic pentru

investigație și tratament corespunzător. În sfârșit, oamenii din clasele de jos sunt mai puțin disponibili să se angajeze în activități medicale de prevenire a îmbolnăvirilor. Aceștia frecventează mai rar medicii și stomatologii, mai ales dacă aparent nu există simptome rele evidente.

Inconsistența (noncongruența) statusului. Stratificarea poate avea drept rezultat o situație pe care sociologii o numesc inconsistența (noncongruența) statusului, aceasta în mod deosebit când oamenii trăiesc experiența mobilității sociale legată de o dimensiune a stratificării așa cum este bogăția, dar nu și de alte aspecte, așa cum sunt educația și prestigiul. *Inconsistența statusului se produce atunci când o persoană se găsește pe una din dimensiunile înalte ale stratificării, dar pe celelalte se află pe nivelurile joase.* Milionarii care și-au câștigat averea pe căi ilicite, spre exemplu, au o bogăție substanțială și un standard de viață îmbelșugat, dar nu pot dobândi prestigiul social care vine de la nivelurile de educație înaltă.

Inconsistența statusului poate crea oamenilor dificultăți deoarece adesea este neclar care status este relevant pentru ei în anumite situații particulare. În mod normal aceștia se așteaptă din partea celorlalți să se raporteze la ei pe bazele statusului cel mai înalt pe care îl au, dar nu totdeauna se întâmplă așa. Această situație poate conduce oamenii să devină deziluzionați de statusul lor deoarece acesta nu le asigură recompensele pe care ei simt că le merită. Ca rezultat, inconsistența statusului poate conduce la tensiune, insatisfacție și dorință de schimbare.

Prețuirea de sine. Sistemele de clasificare sunt ierarhii ale privilegiului și onoarei. Acelor oameni care ocupă poziții înalte în sistem li se acordă onoruri și privilegii substanțiale, spre deosebire de oamenii aflați în poziții sociale joase, care primesc mai puțin, în unele cazuri chiar foarte puțin. Această distribuție diferențiată a onoarei și privilegiului poate părea că implică o judecată legată de reputația oamenilor. Noi am evidențiat în capitolele 4 și 5 că

oamenii sunt formați de pozițiile sociale pe care aceștia le ocupă în structura socială. Într-o anumită măsură noi devenim ceea ce societatea noastră ne spune că putem fi; poziția noastră în sistemul de stratificare pesemne reflectă ceva despre noi ca indivizi. Credințele societății spun că omul de succes, inteligent, harnic, de valoare este plasat în partea de sus a ierarhiei pe care oamenii o realizează. Ce se spune despre aceia care sunt în partea de jos a acestei ierarhii? Plasarea în zona celor mai puțin avuți în stratificarea socială pare să implice, cel puțin în societățile dezvoltate, judecata colectivă că persoana este mai puțin valoroasă. Mai mult, oamenii care trăiesc în zone rezidențiale deosebite și ocupă locuri de muncă pe care ceilalți le consideră importante sunt, în general, tratați cu respect. Cu alte cuvinte, plasarea în sistemul de stratificare are implicații asupra conștiinței de sine a oamenilor. *Prețuirea de sine (self-esteem) se referă la judecata pe care oamenii o fac referitor la valoarea proprie care este fixată în circumstanțele și relațiile sociale ale indivizilor.* Copiii născuți în familii cu status socioeconomic scăzut este posibil să aibă o prețuire de sine mai scăzută decât copiii născuți în familiile avute. Mai departe, prețuirea de sine scăzută poate avea o influență dăunătoare în multe domenii ale vieții oamenilor. Aceasta poate descuraja copiii să urmeze anumite școli și să împiedice adulții să caute locuri de muncă mai bine plătite și mai prestigioase.

Legătura dintre stratificare și prețuirea de sine, deși măsurabilă, nu este așa de puternică. Un motiv este că multe alte condiții și relații sociale influențează sinele nostru. Un al doilea motiv care slăbește această legătură are în vedere *grupurile de referință* despre care am discutat în altă parte. Reamintim doar că grupurile de referință sunt acele grupuri pe care noi le folosim ca standarde în propria evaluare. Dar alegerea grupurilor de referință depinde, în parte, de poziția de clasă pe care o avem. Dacă oamenii săraci se compară cu bogații, aceștia mai mult ca sigur nu se vor simți confortabil în această comparație. Dar oamenii pot alege alte

standarde și criterii decât bogăția în evaluarea propriei valori. Ei se pot raporta la decență, moralitate ori religiozitate, care sunt mult mai importante pentru aceștia decât bogăția, educația sau faima. Prin urmare, alegerea grupurilor de referință cu care cineva se compară favorabil, estompează amenințarea cu sentimentul de degradare care acompaniază poziția socială joasă pe care o ocupă individul.

Partea a IV-a

INSTITUȚIILE SOCIALE

- **Căsătoria și familia**
- **Educația ca instituție socială**

Într-un capitol anterior am spus că instituția socială reprezintă un mănunchi stabil și persistent al valorilor, statusurilor, rolurilor, grupurilor și organizațiilor care funcționează împreună pentru a îndeplini nevoile de bază ale societății într-un domeniu particular al vieții sociale. Totodată am subliniat că fiecare societate trebuie să asigure îndeplinirea anumitor feluri de nevoi ca să supraviețuiască. Oamenii trebuie să fie hrăniți și îmbrăcați, copiii au nevoie să învețe limba și valorile culturii lor. Trebuie să existe surse de autoritate care să coordoneze activitățile și să exercite controlul social. De asemenea, trebuie să fie mecanisme pentru a menține sănătatea oamenilor sau să îi ajute să o recâștige dacă se îmbolnăvesc. Această listă de nevoi sociale, desigur, poate fi mai lungă, însă problema este că fiecare societate are o varietate de instituții sociale ca să le îndeplinească.

Abordăm două dintre din cele mai importante instituții sociale: familia și educația. Mai sunt și alte, cum sunt instituțiile politice și economice, biserica și sistemul medical etc., dar ele nu fac obiectul abordării noastre.

Capitolul 9

CĂSĂTORIA ȘI FAMILIA

Spre deosebire de multe alte probleme pe care studenții le studiază sau despre care mulți oameni discută, familia este un subiect despre care majoritatea celor care o abordează cred adesea că cunosc deja totul. În realitate, cei mai mulți indivizi, indiferent de vârstă, au numai cunoștințe limitate despre familie, deoarece concepțiile lor despre aceasta sunt formate în cea mai mare parte doar din propria experiență. Aceasta îi pregătește puțin ca să înțeleagă marea diversitate a familiilor și dinamica acestora în lumea contemporană.

Să încercăm, spre exemplu, să răspundem la următoarele întrebări: Sunt majoritatea familiilor românești cupluri căsătorite cu copii? Întotdeauna dragostea este principalul motiv pentru căsătorie? În trecut, cea mai mare parte a adulților din țara noastră trăiau cu soțul (soția) și copiii lor alături de părinți și alte rude? Timpul căsătoriei vine când apare atracția față de sexul opus? Deși credința comună poate conduce pe cineva să răspundă „da” aproape la fiecare din aceste întrebări, răspunsul corect la oricare din ele este „nu”. Astfel, o bună parte din ceea ce mulți oameni cred că știu despre familie nu este adevărat. De fapt, numeroși oameni încă rămân atașați imaginii nostalgice a familiei românești ca fiind compusă din tatăl care câștigă pâinea pentru familie, mama care stă acasă și doi sau trei copii. Aceasta nu este o descriere realistă a majorității familiilor românești de astăzi și, bineînțeles, din oricare societate modernă.

Trebuie să subliniem mai întâi că o familie stabilă este necesară

deoarece, spre deosebire de multe alte specii, copiii cer o perioadă extinsă a atenției și socializării pentru a supraviețui și pentru a deveni membri activi ai societății lor. De asemenea, o familie stabilă este impusă de realitatea că relațiile sexuale umane nu se rezumă strict la perioada de împerechere așa cum este cazul cu alte specii. Din aceste motive, *familia este cea mai veche și cea mai importantă din toate instituțiile sociale*. În fapt, familia a fost mult timp centrul activităților politice, economice, educaționale până când acestea s-au instituționalizat. Oricum, în timp, poziția familiei în societate s-a schimbat considerabil. Unii oameni chiar prezic dispariția familiei așa cum noi o cunoaștem și, pentru aceasta, aduc ca evidențe divorțul, copiii născuți în afara căsătoriei și activitatea sexuală premaritală. Există cu siguranță multe probleme controversate în jurul familiei în societatea modernă, dar înainte de a le aborda este nevoie să știm ce este familia și cum funcționează în societate. Vom explora apoi diversitatea formelor de familie, care se datorează faptului că structura familiei diferă de la o societate la alta. Așa cum vom vedea, motivele trebuiesc căutate în legătură cu aspectele culturale particulare și cu nevoia de a îndeplini trebuințele de bază în contextul social dat.

9.1. Definiția familiei și a căsătoriei. Tipuri de familie

Deși înțelesul exact al familiei și căsătoriei poate varia de la o societate la alta, aceste instituții cu siguranță împărtășesc anumite trăsături comune în toate societățile. De aceea, putem defini *familia ca un grup de oameni legați prin strămoși, căsătorie ori adopție, care trăiesc împreună, formează o unitate economică și cooperează pentru creșterea copiilor*. Desigur, această definiție nu spune nimic despre legăturile psihologice dintre membrii familiei, care pentru unii oameni reprezintă aproape tot ceea ce înseamnă familie. În sfera familiei se desfășoară relațiile de rudenie, care se referă la

relațiile dintre oamenii legați prin strămoși, căsătorie ori adopție. Bineînțeles că oricare din acești oameni, mai ales dacă este vorba de o societate modernă, poate trăi independent de rudele sale. În legătură cu acest tip de relații specifice familiei, societățile arată o mare diversitate în determinarea celor care sunt sau nu rude.

Căsătoria este un aranjament aprobat social între un bărbat și o femeie care implică o relație economică și sexuală. Copiii născuți într-un cuplu căsătorit se spune că sunt „legitimi”, de unde acei născuți de o femeie necăsătorită sunt adesea considerați „ilegitimi”. Societatea în general dezaprobă nașterile în afara căsătoriilor, în parte deoarece copiii au în acest caz mult mai probabil nevoie de sprijin din partea societății în ansamblul său.

9.1.1. Familia extinsă și familia nucleară

Toate sistemele de familie pot fi împărțite în una din cele două tipuri de bază: extinsă și nucleară. *Familia extinsă* se bazează pe legături de sânge. Ea este alcătuită din mai mult decât două generații, care în general trăiesc împreună, contribuie la bunăstarea economică a membrilor și împart responsabilitățile susținerii gospodăriei și creșterii copiilor. Familiile extinse pot include un număr mare de oameni astfel ca bunici, unchi și mătuși, verișori. *Familia nucleară* se bazează pe legături maritale. Ea este alcătuită din două sau mai puține generații care trăiesc împreună și, în general, include un soț, o soție și copiii care depind de aceștia. Deși în multe alte culturi familiile extinse au fost și continuă să fie obișnuite, cea mai comună formă a familiei este, și probabil totdeauna va fi, familia nucleară. Aceasta în societățile moderne a devenit chiar mult mai adevărat decât în trecut. Puține familii în astfel de societăți conțin mai mult decât două generații care trăiesc împreună în aceeași rezidență.

Creșterea numărului familiilor nucleare. Deși familiile nucleare au fost totdeauna forma primară de familie, familia extinsă a fost mai comună în trecut decât este astăzi. Odată cu răspândirea

industrializării, familiile extinse au devenit mai rare. Câteva motive au cauzat această tranziție. Primul, deși „multe mâini” sunt resurse economice în societățile preindustriale în care agricultura și micile ateliere formau economia, ele au devenit „mai multe guri de hrănit” în societățile industriale. În plus, economiile înalt industrializate cer instruirea și mobilitatea forței de muncă. Deoarece familia nucleară are oameni mai puțini ca să îi pregătească să intre în societate, acest lucru înlesnește ca membrii acesteia să meargă ușor acolo unde sunt posibilități de angajare. De asemenea, mobilitatea socială era mai puțin frecventă în trecut astfel că aparent membrii familiei extinse puteau să aibă mai multe lucruri în comun. Astăzi, mobilitatea socială a făcut ca cerința contactului cu membrii familiei extinse, cu care cineva de multe ori poate să aibă puține lucruri în comun, să fie mai puțin folositoare. În sfârșit, în zilele noastre familiile nucleare sunt capabile să obțină servicii de la alte instituții sociale, astfel ca asistență socială și școlarizare, fapt care le fac pe acestea mai puțin dependente de membrii familiei extinse.

Membrii familiei. Cei mai mulți oameni vor aparține de cel puțin trei familii diferite în cursul vieții lor. Când venim pe lume, devenim un membru al *familiei de orientare*, care constă din tată, mamă și probabil câțiva frați și surori. Aceasta este familia pe care nu trebuie să o alegem. A doua familie pe care cei mai mulți oameni o au este *familia de procreare*. Această familie se formează când ne căsătorim și include soțul (soția) și copiii. Când o persoană divorțată se recăsătorește, el sau ea formează o a doua familie de procreare. Dată fiind rata înaltă a divorțului, mulți oameni vor avea mai mult decât o familie de procreare.

Totodată când ne căsătorim devenim un membru al celei de-a treia familii, cea a soțului sau soției. Așa cum am discutat mai devreme, chiar dacă mulți oameni în cultura noastră trăiesc în familia nucleară, ei au adesea contact frecvent cu membrii familiilor extinse. În cultura românească avem termeni care se referă la aceste relații cu familia soțului (soției) cum ar fi soacră,

socrul, cumnată și cumnat. Deși tehnic vorbind noi nu alegem familia soției (soțului), mulți oameni simt că ei au puține șanse de alegere în această problemă. Aceștia aleg un soț (soție), și familia lui (ei) vine odată cu această alegere. Poate astfel se explică existența glumelor despre soacre. Deși căsătoria creează legătură, divorțul nu o suprimă în mod necesar, în special când sentimente puternice de atașament există între persoana divorțată și familia ex-soției (ex-soțului) ori când există copii care au creat o puternică relație între bunici și nepoți.

9.2. Pattern-urile căsătoriei

Singura formă recunoscută legal în România este *monogamia*, căsătoria unui soț cu o soție. În practică, tipul nostru particular al monogamiei a fost numit *monogamie serială* deoarece mulți oameni vor avea mai mult decât un singur soț (soție) în viața lor, deși numai unul (una) la un timp dat.

În unele societăți, practica căsătoriei permite ori chiar reclamă ca oamenii să aibă mai mult decât un soț (soție) la un anumit moment. Acest sistem este denumit *poligamie* - ceva obișnuit în societățile preindustriale. Acesta are două forme: *poliginia* - un bărbat este căsătorit concomitent cu mai multe femei, și *poliandria* - pattern-ul în care femeile au mai mult decât un soț. Deși multe societăți au practicat poligamia, puține au permis poliandria.

Deși unele societăți permit poligamia sub unele circumstanțe, realitatea este că cele mai multe căsătorii sunt monogame. Există câteva motive pentru acest lucru. Primul constă în acela că în cele mai multe societăți numărul bărbaților și femeilor este sensibil egal. Oricare dintre bărbați care ia mai mult decât o soție, efectiv îl privează pe alt bărbat de a avea o soție. Dincolo de aceasta este însă problema costului. Costurile financiare pot fi mari pentru a susține mai multe soții și un număr mare de copii care ar putea fi născuți. Tradițional, numai cei mai bogați, cei mai puternici bărbați pot avea mai mult decât o soție.

9.2.1. Alegerea partenerului

Restricții de vârstă. În România de astăzi avem un sistem deschis de alegere a partenerului. Cu două excepții, una referitoare la vârstă și alta la rudenie, o persoană poate să se căsătorească legal cu orice persoană necăsătorită de sex opus. Referitor la vârstă nu există restricții privind limita superioară (astfel un bătrân de 90 de ani poate să se căsătorească); cerința pentru vârstă minimă este de 16 ani pentru femei, dar cu aprobare specială, în anumite situații, se pot căsători la 15 ani; pentru bărbați legea stabilește vârstă minimă de 18 ani.

Tabuul incestului. Cealaltă restricție primară în sistemul nostru deschis de căsătorie este legată de rudenie. Tabuul incestului, aproape o trăsătură universală a tuturor sistemelor de familie, interzice relațiile sexuale ori căsătoria între oameni care sunt rude. Statul nostru nu permite căsătoria între părinte și copil, frate și soră, unchi sau mătușă și nepot ori nepoată. De asemenea, căsătoriile între verii primari este ilegală. Tabuul incestului reduce potențiala gelozie între membrii familiei, alimentează realizarea alianțelor cu alte familii și susține sănătatea genetică. În istorie numai puține societăți au făcut excepție de la tabuul incestului. Căsătoriile între frații și surorile familiilor regale, astfel ca în Egiptul antic și ceva mai târziu în Hawaii, au fost cele mai cunoscute excepții la această regulă.

Exogamie versus endogamie. *Exogamia* este căsătoria între oameni din grupuri diferite, astfel ca rasă, religie ori grup etnic. *Endogamia* este pattern-ul în care partenerii din căsătorie se așteaptă sau li se cere să fie din același tip de grup social. Spre exemplu, o credință religioasă particulară poate interzice membrilor ei căsătoria cu membrii altui grup religios. Multe societăți încearcă să interzică căsătoria între parteneri din grupuri sociale diferite. În România nu este legală o asemenea interdicție în realizarea căsătoriilor. În practică, oricum, căsătoriile tind să fie între oameni

de aceeași rasă, origine etnică, religie și clasă socială și sunt de aceea endogame.

Soții: Cât de asemănători? Cât de diferiți? Cercetările au descoperit că similaritatea între partenerii dintr-o căsătorie merge dincolo de rasă, religie și origine etnică. Mulți soți și soții tind să fie similari în termenii originii clasei sociale, nivelului educațional, inteligenței, caracteristicilor fizice, (atractivitatea și vârsta, deși soții tind să fie ușor mai în etate decât soțiile), ca și în privința trăsăturilor de personalitate și a valorilor pe care le împărtășesc. Acest pattern este definit ca *homogamie*. El se produce într-o oarecare măsură deoarece oamenii adesea se căsătoresc pe bazele asemănării lor sau faptului că trăiesc în spații geografice apropiate. Oamenii care trăiesc aproape unul de altul sunt adesea similari ca origine socială. Acești oameni servesc ca un grup potențial de parteneri de căsătorie; ei de obicei se căsătoresc unul cu altul dacă locuiesc în apropiere, lucrează împreună, merg la aceeași școală ori sunt în aceeași asociații culturale sau sportive. În același timp, homogamia reflectă ușurința mai mare cu care oamenii cu valori și interese similare interacționează. Căsătoriile care se încheie pornind de la asemănări și apropiere geografică, mult mai probabil vor fi mai potrivite, creând relații echilibrate care tind să fie stabile. Relațiile dezechilibrate dintre parteneri tind să facă căsătoriile mai puțin stabile și produc rate mai ridicate de divorț.

Iubirea romantică și alegerea partenerului. Noi folosim cuvântul iubire referitor la multe tipuri de sentimente și emoții diferite. Mulți oameni folosesc cuvântul cu mare libertate, clamând că „iubesc” lucruri ca înghețata, înotul sau un anumit film. Alții rezervă cuvântul să descrie simțămintele ce le au pentru oamenii importanți din viața lor, astfel ca soția, fratele sau mama.

Iubirea romantică este un tip unic al iubirii. Ea implică atracție fizică și emoțională, la fel și idealizarea, care înseamnă să vezi persoana absolut într-o lumină pozitivă și să eșuezi să recunoști orice trăsături negative. În cultura noastră, filmele, seriile de

televiziune și romanele furnizează suport iubirii romantice ca bază pentru căsătorie. Rar se dă atenție faptului că acest tip de dragoste nu durează mai mult decât câțiva ani. În căsătoriile pe termen lung, iubirea romantică se dezvoltă într-un tip diferit de dragoste bazată pe alți factori, cum ar fi camaraderia și împărtășirea acelorași scopuri.

Iubirea nu întotdeauna a jucat un rol important în alegerea soțului sau în căsătorie. În trecut, căsătoriile erau adesea aranjate de părinți sau de alți oameni și iubirea fie că apărea mai târziu fie că nu reprezenta o parte esențială a căsătoriei. Chiar astăzi în multe alte culturi, în special în cele neoccidentale, alegerea partenerului de căsătorie este considerată prea importantă ca să fie bazată pe iubire. Oamenii care iubesc sunt considerați prea emotivi ca să ia o astfel de decizie critică. Iubirea este văzută cu suspiciune și se încearcă să se prevină producerea acesteia. De exemplu, tinerii și tinerele sunt izolați unul de altul și supravegheați ca să se asigure că nu au relații nepotrivite. În unele culturi, fetițele și băieții pot fi logodiți de la naștere sau chiar mai de înainte. În astfel de societăți, iubirea nu preexistă căsătoriei. Comunitatea bătrânilor sau părinții decid cine cu cine se căsătorește, întemeind decizia lor pe probleme care cimentează legăturile dintre două familii, menținerea puterii sau creșterea averii.

În cultura noastră, deoarece multe din serviciile necesare sunt îndeplinite de instituții, altele decât familia, iubirea poate fi o cerință care menține familia unită.

Întâlnirea. Să luăm în considerație cum mulți oameni ajung să se cunoască și cum, în cele din urmă, își aleg partenerul. Putem spune că astăzi în țara noastră alegerea partenerului se produce în primul rând prin întâlnire ori, cum se mai spune, „să ieșim împreună”. Întâlnirea permite oamenilor să se cunoască și să realizeze dacă ei vor să petreacă mai mult timp împreună. Întâlnirea poate servi un număr de funcții. Pentru tinerii adolescenți și aceia care nu sunt imediat interesați în căsătorie, întâlnirea poate fi o

activitate plăcută și relaxantă care implică compania altei persoane. Întâlnirea de asemenea permite tinerilor să învețe mai multe despre sexul opus și despre ei înșiși. Ea poate uneori să asigure chiar o oportunitate pentru o experiență sexuală. În sfârșit, întâlnirea poate ajuta unii oameni să le crească statusul și prestigiul prin faptul că pot fi văzuți cu cineva care este popular, atractiv ori bogat.

9.3. Pattern-urile familiei

Deși alegerea partenerului și căsătoria pot fi văzute ca sfârșitul unui lung proces, ele sunt de asemenea primii pași într-un alt lung proces. Fiecare cuplu căsătorit trebuie să-și propună scopuri și să rezolve anumite probleme pentru a realiza o relație viabilă pe termen lung. Printre aceste probleme sunt luarea deciziilor, locuința și moștenirea. Deși fiecare cuplu în mod individual exercită un anumit control asupra acestor chestiuni, alegerile lor adesea sunt determinate de ansamblul pattern-urilor culturale din societatea în care trăiesc. .

Puterea și autoritatea în căsătorie. Cine anume domină luarea deciziilor într-o căsătorie variază de la o cultură la alta. Cel mai comun pattern în istorie a fost patriarhatul. În societățile patriarhale soții au drept de control asupra soției și copiilor. În matriarhat, femeilor li se dă puterea și dreptul de a lua decizii. Nu se cunosc culturi care pot fi descrise ca fiind de preferință matriarhale. În țara noastră unele sisteme de familii au fost clasificate ca matriarhale, dar astfel de pattern-uri se produc tipic când soțul nu este prezent din cauza decesului, divorțului ori părăsirii familiei. Astfel de familii au fost descrise uneori ca disfuncționale sau instabile. Spre exemplu, s-au făcut eforturi pentru a lega delincvența juvenilă de lipsa modelului de rol al tatălui în familie.

În țările moderne există un proces al trecerii de la un pattern patriarhal primar la unul egalitar în care nici bărbații nici femeile nu domină sau se controlează în mod necesar unul pe altul. Această transformare este rezultatul schimbării rolurilor sexelor în

funcționarea familiei. Ceva mai târziu vom discuta schimbările care s-au produs în relațiile dintre bărbați și femei în ultimele decade.

Tabelul 9.1. FAMILIA ÎN SOCIETĂȚILE TRADIȚIONALE ȘI ÎN CELE MODERNE

	Societăți tradiționale	Societăți moderne
1. Numărul de parteneri conjugali concomitenți	Unul (monogamie) Mai mulți (poligamie)	Unul (monogamie)
2. Alegerea partenerului (lor)	Alegerea făcută de părinți sau rude pentru a întări puterea familiei	Alegere relativ liberă făcută de parteneri
3. Rezidența	Patrilocală, matrilocală, ambilocală, anvuncolocală	Neolocală
4. Relațiile de putere	Diferite grade de dominație a bărbatului (patriarhale)	O mai mare apropiere de putere bărbat-femeie
5. Relația părinți - copii	Autoritate și dominanță părintească	Mai mare toleranță și egalitate părinți-copii
6. Funcțiile familiei	Concentrare pe protecția grupului de rudenie ca întreg (neam)	Specializate pentru a oferi un mediu de siguranță creșterii copiilor și suport emoțional membrilor familiei conjugale
7. Structura	Extinsă	Nucleară

Sursa: Petru Iluț (1995, p.120)

Pattern-urile rezidenței. Cele mai multe cupluri proaspăt căsătorite din România ar prefera să își stabilească propria lor reședință departe de controlul și supravegherea părinților. Sociologii folosesc termenul de *neolocal* referitor la un pattern al rezidenței în care cuplurile căsătorite formează o gospodărie separată și trăiesc în casa proprie. Pentru cei mai mulți tineri, căsătoria și mutarea în locuința proprie reprezintă independența de controlul parental. Un cuplu căsătorit, dar care continuă să trăiască sub același acoperiș cu unii dintre părinți, continuă să fie dependent

într-o anumită măsură și deciziile lor trebuie de multe ori să ia în calcul și părerea părinților. În alte culturi, cuplurile proaspăt căsătorite de multe ori trebuie să locuiască împreună cu părinții unuia dintre soți, ceea ce se numește rezidență *ambilocală* și care are două variante: rezidența *patrilocală* înseamnă stabilirea grupului familial la părinții mirelui (soțului) și rezidența *matrilocală* la părinții soției. Funcționează și alte modele rezidențiale, dintre care cel *avuncolocal* este mai important, regula fiind aici de a locui la unul dintre unchi, de obicei la unul din frații mamei. Acest tip de aranjament îl găsim în societățile matriarhale.

În perioada pe care o străbate țara noastră, multe cupluri care nu au resurse financiare se văd forțate să împartă locuința împreună cu părinții, lucru care poate naște fricțiuni, tensiuni și, în general, o stare de disconfort și insatisfacție.

Pattern-urile descendenței și moștenirii. Societățile diferă în practica care determină cum proprietatea este moștenită și cum descendența este stabilită. În sistemul patrilinear averea și descendența este transmisă bărbaților, nu femeilor. Într-un sistem matrilinear reversul este adevărat, numai că acest sistem este mult mai puțin comun decât sistemul patrilinear.

La fel ca alte societăți moderne România are, cu o excepție, un sistem bilinial. Românii se consideră ei înșiși a fi rude atât cu familia tatălui cât și cu cea a mamei, de unde averea este transmisă copiilor indiferent de sexul acestora. Excepția la acest sistem bilinial este de a da copiilor numele de familie al tatălui, de fapt o practică aproape universală.

9.4. Familia în ansamblul structurii sociale

9.4.1. Analiza funcționalistă a familiei

Funcționaliștii argumentează că unele forme de familie există în toate societățile deoarece familiile îndeplinesc anumite funcții de bază care sunt esențiale pentru supraviețuirea umanității și

menținerea societății. Chiar dacă unii autori consideră că funcțiile familiei au descrescut deoarece unele din ele au fost preluate de alte instituții, realitatea este că aceste funcții nu au scăzut ci s-au schimbat în timp. Ne propunem să le examinăm.

Reglementarea comportamentului sexual și reproducerea.

Toate societățile au reguli care stabilesc cine poate să se angajeze în activități sexuale, cu cine și sub ce condiții pot fi concepuți și născuți copiii. În multe societăți, atât comportamentul sexual cât și creșterea copiilor sunt limitate la căsătorie și mediul familiei, care asigură locul stabil pentru nașterea și creșterea copiilor. În acest mod, familia contribuie la procesul înlocuirii oamenilor de la o generație la alta.

Socializarea și suportul emoțional. După unii teoreticieni, așa cum este Talcott Parsons, una din funcțiile de bază ale familiei este socializarea primară a copiilor. Familia oferă copiilor socializarea necesară care le permite să devină membri activi ai societății. Așa cum am discutat în altă parte, socializarea desemnează faptul că membrii familiei asigură copiilor instruirea care îi face pe aceștia capabili să existe ca membri ai unei societăți particulare. Familiile învață copiii comportamentul, credințele și tradițiile necesare ca aceștia să poată trăi în cultura societății lor. Deși mulți oameni au strânse relații de prietenie care le oferă suport emoțional, membrii familiei în general joacă un rol mai mare în acest domeniu. Cei mai mulți oameni simt o legătură particulară cu membrii familiei, care se deosebește de ce percep în orice altă legătură socială. Familia dă adulților suportul emoțional necesar de care au nevoie ca să trăiască într-o lume depersonalizată.

Activitatea economică. Așa cum am văzut, familiile în trecut erau economic mult mai independente decât sunt astăzi. O proporție mare din populație trăia în gospodăriile proprii și produceau hrana de care aveau nevoie precum și încă multe alte lucruri trebuincioase. Industrializarea a transformat funcția economică a familiei de la producție la consum. Multe familii devin dependente

de un angajament în afara familiei pentru a obține venitul necesar care le permite să cumpere mai mult decât să producă lucrurile de care ei au nevoie. Magazinele de alimente și de alte produse au înlocuit cultivarea propriilor grădini sau croitoria făcută în casă. Funcția economică a familiei nu a încetat să existe, ci doar s-a schimbat.

Transferul de status. Funcția de transfer al statusului se referă la modul în care o persoană dobândește statusul social sau clasa socială. Familia de obicei este sursa primară a poziției sociale a persoanei. Oamenii moștenesc statusul social așa cum moștenesc bunurile materiale. Astăzi, oricum, statusul social este parțial moștenit și parțial un produs al forțelor care se manifestă pe piață. Deși multe caracteristici personale sunt încă determinate de originea familiei și predicțiile despre trăsăturile persoanei care se bazează pe factorii familiei sunt confirmate ca adevărate, societățile moderne frecvent pun la fel de mult accent pe statusurile dobândite ale oamenilor ca și pe statusurile lor atribuite. În societățile tradiționale astfel ca India, întreaga viață a unei persoane este dictată de statusul social al familiei.

Educația, religiozitatea, protecția și mediul recreativ. Înainte ca școlile să cunoască o mare răspândire, familia adesea învăța copiii să citească și să scrie. Tații de asemenea își învățau fii meșteșugurile de care aveau nevoie când deveneau capi de familie. Educația acum este responsabilitatea sistemului școlar, a liceelor și universităților și relativ puțini oameni îi urmează în ocupație pe părinții lor. Însă, familia rămâne un suport important pentru educația copiilor. Spre exemplu, mulți părinți fac sacrificii materiale ca să poată susține studiile superioare ale copiilor.

Deși familia în mod obișnuit este sursa primară de educație religioasă, o mare parte din această responsabilitate a fost preluată de biserică. Dar oricum, oamenii, în general, adoptă aceeași religie ca și familia lor și încă destul de multe familii dau copiilor instruire religioasă.

Protecția din familie se referă la asigurarea hranei, adăpostului și asistenței medicale. Aceasta obișnuit este responsabilitatea decisivă a familiei nucleare sau extinse. În ziua de azi, asigurarea protecției membrilor familiei este în bună măsură rezolvată cu sprijinul spitalelor, poliției, departamentelor specializate ale administrației publice etc.

În trecut, familiile adesea petreceau împreună timpul lor liber, timp destul de limitat de altfel. În zilele noastre, membrii familiei pentru a se recrea iau direcții diferite, cum ar fi cinematograful sau teatrul, discoteca, cofetăria, barul, stadionul etc.

Afecțiunea și compasiunea. Una din funcțiile familiei care a devenit mai semnificativă decât în trecut este funcția afectivă. Familia este aceea care preia șocul societății, ea oferă suport pentru individul care vine în contact cu o lume dificilă. Astfel familia devine mai puțin importantă ca unitate economică, în schimb iubirea romantică dintre soți și atașamentul emoțional între membrii familiei are astăzi importanță mai mare și astfel, în general, funcția afectivă a familiei primește un accent în plus.

9.4.2. Analiza conflictualistă a familiei

Inegalitatea rolurilor în familie. De unde funcționaliștii văd familia ca un aranjament de cooperare între membrii acesteia și societate, teoreticienii conflictului văd familia ca un microcosmos care reflectă ansamblul societății în care grupurile care posedă bogăție și putere exploatează pe cei care nu le au. De aceea, în familie, bărbații domină femeile și le exploatează atât economic cât și sexual.

PATRIARHATUL ȘI INEGALITATEA. Predominanța pattern-urilor autorității patriarhale evidențiază realitatea că femeile în mod tradițional au fost considerate proprietatea taților și soților lor. În unele culturi, un mire plătea „prețul miresei” tatălui viitoarei sale soții. Chiar în societatea noastră era obișnuit pentru o mireasă să fie dată mai departe de tatăl său unui bărbat căruia ea îi promite să se

„supună.” Puține femei sunt de acord cu această situație astăzi; în schimb, ele fac aceeași promisiune soților: „să-i iubească, onoreze și îngrijească.” Încă majoritatea femeilor iau la căsătorie numele de familie al soților, deși crește numărul celor care mențin numele de fată (care de obicei este numele tatălui lor).

Când un cuplu se căsătorește, actul lor este mai mult decât aranjamentul dintre două părți. Cuplul este legat prin drepturi și responsabilități dictate de statul în care trăiesc și care diferă de la țară la țară. Spre exemplu, în unele țări soția nu are dreptul să semneze un contract fără asentimentul soțului. În altele nu există nici o prevedere care să urmărească soțul care violează soția. Prezumția este că soțul are dreptul legal al accesului sexual la soția lui. Cercetările au descoperit că familia este una din cele mai violente instituții, depășită numai de poliție și armată, aceasta din urmă numai în caz de război.

Violența în familie. Deși violența în familie nu a fost recunoscută ca o problemă socială în literatura academică până în anii '70, totuși violența între membrii familiei a fost totdeauna o trăsătură a vieții de familie. Apropierea și dependența creată în familie poate duce la apariția ostilității, mâniei și abuzului fizic. Violența din familie se întinde de la pedepsirea fizică a copilului până la atacul fizic împotriva unui membru al acesteia și care uneori poate cauza răni serioase. Faptul că violența are loc în contextul familiei face ca aceasta să fie în mod special dificil de prevenit, detectat și controlat.

Violența fizică împotriva copiilor a fost tradițional văzută ca o parte necesară în creșterea copiilor, de unde și expresia „unde dă mama crește”. Violența fizică extremă asupra copiilor este una din formele abuzului asupra copiilor. Deși acest lucru a existat întotdeauna, el a fost recunoscut serios numai în ultimele decenii, iar la noi în țară putem spune că numai în ultimi ani. Astăzi aproape au devenit comune relațiile despre moartea unui copil ca urmare a abuzului, adesea făcut chiar de părinții acestuia sau arestarea unor

adulți care abuzează sexual un copil.

Părinții supuși stresului sunt probabil mult mai dispuși la abuz asupra copiilor lor; la fel și cei cu cunoștințe limitate în ceea ce privește creșterea copiilor. Deși cazurile cele mai frecvente care vin în atenția opiniei publice sunt din familiile clasei de jos, copii abuzați se găsesc în toate clasele sociale. Familiile din clasa de mijloc pot avea mai mult succes în a ține ascunsă violența. Sunt unele evidențe că oamenii din clasa de jos nu sunt la fel de conștienți de dezvoltarea copilului ori nu găsesc căile potrivite de a se adapta la stres și pot de aceea să apeleze la violență mult mai rapid decât oamenii din clasa de mijloc. Totodată, din cauza stresului crește riscul abuzului, iar sărăcia este ea însăși un factor stresant major, de unde poate exista o relație între clasa socială și creșterea riscului abuzului. „Ciclul violenței” se referă la realitatea că copiii abuzați adesea au fost crescuți de părinți abuzați, modelând experiența copilăriei după aceea a propriilor părinți. Acest fapt evidențiază nevoia de a rupe acest ciclu prin educație, consiliere și instruire.

VIOLENȚA ÎN TIMPUL ÎNTÂLNIRILOR. Violența de asemenea se produce în multe cupluri care se întâlnesc. Multe cazuri implică loviri, pămuiuri dar uneori și atac sexual. Studiile recente din diferite țări au evidențiat acest lucru. Într-unul din ele făcut în SUA în 1987, trei din patru fete de liceu au spus că au fost victime ale agresiunii sexuale, iar 15% din ele au fost violate. Interesant este că și femeile declanșează violență asupra bărbaților, dar evident într-o proporție mult mai mică. Semnificativ este faptul că violența care începe pe timpul întâlnirilor, în general, continuă și în căsătorie.

AGRESAREA PARTENERULUI. Deși unii soți sunt agresati de soțiile lor, violența pricinuită de soți împotriva soțiilor tinde să fie mult mai frecventă și mai intensă. Semnalăm și aici un ciclu al violenței - bărbații care au fost agresati copii fiind sau ai căror tați le-au bătut mamele, mult mai probabil vor deveni mai agresivi decât alți bărbați. Deși unii teoreticieni sociali au prevăzut că

Sursa: Bhrem, S. S., Kassir, S. M.: *Social Psychology*, Boston, 1990

Perspectiva conflictualistă este de asemenea relevantă față de rolul și poziția familiei în ansamblul societății. În mod specific, când nevoile altor instituții intră în conflict cu acelea ale familiei ori membrilor ei, familia în general trebuie să se conformeze sau să se adapteze. De pildă, în competiția pentru locuri de muncă, familia trebuie să se pregătească să meargă acolo unde poate găsi de lucru. Această situație de cele mai multe ori poate fi o experiență neplăcută, legăturile sociale avute fiind dificil de rupt. Dacă unul dintre soți își găsește un angajament în altă localitate, celălalt trebuie să părăsească locul de muncă pe care îl are pentru a se muta în noua localitate fără a avea, cel puțin pentru un timp, perspective de a obține un post. Semnificativ este că de cele mai multe ori femeile sunt cele care trebuie să renunțe la serviciul lor când soții găsesc oferte mai bune în alt oraș și nu invers.

9.5. Schimbarea pattern-urilor căsătoriei și familiei

În timpul anilor '60, mișcările sociale care au avut loc în occident și al căror reflex a ajuns și la noi mai ales după 1990, astfel ca mișcarea de emancipare a femeilor, revoluția sexuală și drepturile homosexualilor, au transformat multe din conceptele noastre tradiționale referitoare la căsătorie și familie. De altfel, chiar înainte de 1990 noile tendințe și-au făcut apariția și în țara noastră.

Schimbarea rolurilor în căsătorie. Fără nici un dubiu, cea mai fundamentală schimbare în căsătorie și în viața de familie din lumea modernă o reprezintă schimbarea rolurilor bărbaților și femeilor. Într-o anumită măsură și sub forme specifice, această modificare este prezentă și în România. Femeile au intrat în câmpul muncii într-un număr record, tendință care este de așteptat să continue. O creștere semnificativă în acest sens o reprezintă femeile cu copii. Atât femeile cât și familiile au beneficiat de această intrare a soților

și mamelor în forța de muncă. Veniturile suplimentare obținute ajută familiile să facă față unor cheltuieli mai mari, asigură educația copiilor și evită sărăcia la bătrânețe. Înlăturând dependența absolută de suportul financiar al soților, soțiile care muncesc exercită o putere mai mare în căsătorie, fapt care le ajută să creeze o relație relativ egală.

Contribuțiile bărbaților în gospodărie și la creșterea copiilor. Deși în multe feluri intrarea femeilor în forța de muncă a fost un fapt pozitiv, unele studii au arătat că cu toate că acestora le revin noi responsabilități, în schimb nu s-au ușurat de aproape nici una din datoriile lor tradiționale. Cercetările au arătat că în ciuda semnificativei schimbări în rolurile femeii în afara casei, nu există o modificare majoră în ultimii 20 de ani în alocarea sarcinilor din casă între bărbați și femei. Multe femei care lucrează cu norma întreagă, au doar un mic ajutor în gospodărie și creșterea copiilor. Deși există bărbați care au preluat o parte mai mare din sarcinile gospodăriei, totuși ei nu consumă tot așa de mult timp cu aceste obligații ca și femeile, chiar dacă soțul și soția sunt amândoi angajați. Multe din sarcinile pe care ei le fac, tind să fie de mai puțină rutină și mai atractive. În plus, soții invocă lipsa de pricepere în acest domeniu. Un studiu făcut de americani în 1985 a găsit că bărbații căsătoriți ai căror soții nu sunt angajate, cheltuiesc cu sarcinile gospodărești aproximativ 45 de minute pe zi, iar cei ai căror soții muncesc în afara casei mai adaugă numai 5 la 14 minute. Rezultate similare au fost obținute și de cercetările comparative din alte țări. Însă au apărut indicii că bărbații tineri sunt mai receptivi la schimbarea rolurilor. Totodată, studiile au evidențiat că bărbații au început să ia în calcul potențialul de câștig când își aleg o soție.

Deoarece femeile continuă să-și asume cea mai mare parte a responsabilității creșterii copiilor și a sarcinilor gospodărești chiar când amândoi soții lucrează, bărbații au mai mult timp să îl destineze carierei lor decât fac mamele muncitoare. Drept rezultat, femeile care au succes financiar de cele mai multe ori sunt

necăsătorite sau fără copii, lucru care nu este adevărat pentru bărbați. Spre deosebire de bărbați, femeile în mod frecvent trebuie să aleagă între casă și carieră.

Căsătoria amânată și celibatul permanent. În țările occidentale există astăzi o proporție însemnată de gospodării alcătuite dintr-o persoană care trăiește singură. Spre exemplu, în Statele Unite una din patru gospodării se găsește în această situație, în comparație cu ce era cu numai 30 de ani în urmă, când doar una din zece gospodării era în acest fel alcătuită. Cifrele din țara noastră ne lipsesc, dar credem că fenomenul este prezent și în societatea românească. Exisă mai multe feluri în care cresc numărul gospodăriilor alcătuite dintr-o singură persoană. Primul, unii oameni sunt necăsătoriți și, dintre aceștia, unii pot să nu se căsătorească niciodată, un pattern social acceptat și aflat în creștere. În mod curent, între 5 și 10 procente din populație niciodată nu se căsătoresc și acest procentaj se află în ușoară creștere.

Există de asemenea o tendință de amânare a căsătoriei. Media vârstei primei căsătorii este acum mai ridicată. De exemplu, la americani ea este de 25,5 de ani pentru bărbați și 23,3 ani pentru femei, ceea ce reprezintă cea mai ridicată medie de la începutul secolului. Femeile amână căsătoria până la încheierea studiilor universitare și consolidarea carierei. În plus, deoarece relațiile sexuale premaritale au devenit acceptate, oamenii nu mai au nevoie să se căsătorească ca să întrețină o relație sexuală.

Gospodării dintr-o singură persoană sunt create de asemenea când persoana devine văduv (văduvă) sau divorțează. Deși oamenii mai tineri din această categorie în cele mai multe cazuri se recăsătoresc, oamenii văduvi sau divorțați mai târziu în viață, nu mai fac acest lucru frecvent. Deoarece femeile depășesc semnificativ numărul bărbaților de peste 60 de ani, văduvele foarte probabil nu mai găsesc alt partener. În sfârșit, sunt multe gospodării cu o singură persoană deoarece este mult mai obișnuit astăzi decât în trecut ca tinerii necăsătoriți adulți să trăiască independent de

părinții lor.

Concubinajul. Incidența concubinajului, un cuplu bărbat-femeie care trăiesc împreună, în ultimul timp a crescut. De exemplu, patru procente din populația Statelor Unite intră în această categorie. În unele cazuri concubinajul este o treaptă care conduce la căsătorie. Cuplurile vor să testeze relația lor în condiții cât mai aproape de realitate. În fapt, concubinajul este similar în unele aspecte cu căsătoria, viața cuplurilor care trăiesc împreună nu diferă prea mult de cea a cuplurilor căsătorite. Și în această situație, spre exemplu, femeile realizează o parte disproporționat de mare din sarcinile gospodărești, iar bărbații au mai mare putere de decizie. Dar traiul în comun nu întotdeauna conduce la căsătorie. Despărțirea se poate produce când partenerii au așteptări diferite în acest aranjament.

Cercetări efectuate în SUA la începutul anilor '80, au urmărit dacă cuplurile care au trăit împreună înainte de căsătorie au un mariaj mai bun sau mai rău ori o rată mai ridicată sau mai scăzută a divorțului, comparată cu cuplurile care nu au trăit o asemenea experiență înainte de căsătorie. La început astfel de studii nu au găsit decât diferențe mici sau deloc. Cercetările mai recente, care s-au extins în Canada și Suedia, au găsit că cuplurile care trăiesc împreună înainte de căsătorie par să aibă o rată mai ridicată a divorțurilor și un nivel mai scăzut al fericirii în viața de familie. Un posibil motiv pentru astfel de diferențe este că cei care au trăit în concubinaj înainte de căsătorie sunt mai puțin încrezători în instituția căsătoriei și mult mai ezitanți să facă o obligație pe termen lung. Aceasta nu sugerează că concubinajul prin el însuși conduce mai târziu la divorț, ci mai mult că oamenii care sunt înclinați spre concubinaj sunt de asemenea mai înclinați spre divorț.

Copii puțini sau fără copii. Familiile mari nu mai sunt considerate un ideal în ziua de astăzi așa cum erau în trecut. Astăzi cea mai mare parte a oamenilor consideră că doi sau mai puțini copii reprezintă numărul ideal. Pe lângă schimbările economice care reprezintă un motiv în plus pentru existența de familii mai

mici, a apărut și respingerea credinței că numai un copil va fi răsfățat. Până nu de mult, cuplurile fără copii erau compătimate că nu pot avea copii. Credința era că toate cuplurile căsătorite vor copii, astfel că cei care nu îi aveau trebuiau să fie dezamăgiți. Decizia de a nu avea copii era considerată egoism deoarece comunitățile și țările vor să vadă populația lor în creștere. Astăzi există mai mult interes față de problema suprapopulației și, din această cauză, multe cupluri se hotărăsc să nu aibă copii. Cuplurile care în mod voluntar rămân fără copii sunt adesea cu educație înaltă și orientați spre carieră. În țările în care populația se confruntă cu probleme economice serioase, așa cum este și în țara noastră, multe cupluri deliberat renunță să aibă copii din această cauză. În această situație, costul ridicat al creșterii unui copil joacă un rol important în decizia de a nu avea copii. Cercetările au arătat că cuplurile fără copii sunt mai fericite decât cuplurile cu copii, deși, paradoxal, ele de asemenea au un mai ridicat risc al divorțului, poate din cauză că cuplurile cu copii adesea rămân împreună pentru interesul copiilor.

Așa cum cu 50 de ani în urmă sociologii se temeau de dezintegrarea familiei deoarece aceasta a pierdut funcțiile ei tradiționale, astăzi unii observatori sociali arată că permisivitatea sexuală, familiile mai mici, ratele ridicate ale divorțului, gospodăriile cu un singur părinte, violența în familie, adolescențele însărcinate, creșterea numărului de oameni care amână căsătoria sau nu se căsătoresc deloc, toate sunt o evidență că familia este o instituție în decădere. Alții văd altfel toate aceste dezvoltări și afirmă că familia este o instituție elastică care rămâne viabilă. Rămâne edificator faptul că majoritatea decisivă a oamenilor consideră căsătoria și familia drept cel mai bun mod de a trăi.

Capitolul 10

EDUCAȚIA CA INSTITUȚIE SOCIALĂ

Educația reprezintă *procesul sistematic și formal prin care oamenii specializați transmit cunoștințe și valori elevilor și studenților și le formează capacitățile necesare pentru viața socială*. În societățile industriale moderne educația a devenit instituționalizată, spre deosebire de multe societăți preindustriale când era dificil de realizat distincția dintre educație și procesul de socializare. Cauza constă în faptul că instituțiile educației specializate încă nu apăruseră. Într-adevăr, în aceste societăți educația avea loc prin interacțiunile informale cu membrii familiei sau cu alți oameni. În realitate, oricine putea servi ca „profesor”: copiii învățau de la aceștia cum să are, să confecționeze arme sau să coacă pâinea. În societățile moderne, cea mai mare parte a procesului educațional a fost preluat din mâinile membrilor de familie și a prietenilor și dat specialiștilor în domeniu. De asemenea, în ziua de astăzi, adesea când se discută și se caută soluții la unele probleme sociale, putem auzi afirmația că „educația reprezintă răspunsul”. Devine lesne de înțeles că în societatea modernă educația școlară este o prioritate. Dezvoltarea economică, politică și culturală a oricărei țări cere oameni competenți, creatori și cu standard cultural ridicat. În acest sens, educația școlară este o adevărată miză esențială pentru destinul omului și pentru viitorul societății în care trăiește. Prin educație ne însușim cunoștințe și ne formăm abilități și comportamente adecvate, iar prin toate acestea dobândim capacitatea de a realiza produse noi și de a căuta soluții inovatoare la problemele noastre. Însă, la fel ca în multe alte

probleme, punctele de vedere ale sociologilor sunt diferite în legătură cu rolul școlii și al educației în societate, așa cum putem remarca din sinteza abordărilor istorice realizat de Ion I. Ionescu (1997, pp. 7-8) pe care o prezentăm în cele ce urmează.

Începem cu Durkheim, care afirmă că școala inculcă valorile morale care constituie cimentul societății în ansamblul ei. În fiecare om, spune acesta, distingem „ființa individuală” și „ființa socială”, iar scopul educației este de a forma „ființa socială” a omului. Școala pune copilul în contact cu o societate determinată și induce acestuia un anumit ansamblu de idei, sentimente, practici comune tuturor membrilor pentru a realiza o omogenitate socială suficientă. Școala dezvoltă în copil un număr de stări fizice, intelectuale și morale pe care le reclamă de la el societatea în ansamblu și mediul social particular căruia îi este destinat.

Omul pe care trebuie să îl realizeze educația în noi nu este omul așa cum l-a creat natura, ci omul pe care îl vrea societatea, iar ea îl vrea așa cum îi cere structura sa interioară. ... În rezumat, *educația*, departe de a avea ca unic sau principal obiect pe individ și interesele sale, *este, înainte de toate, mijlocul prin care societatea își reînnoiește neîncetat condițiile proprii sale existențe* (Émile Durkheim, 1980, pp. 67-68).

În societățile modeme, școala rămâne *agentul de socializare care inculcă loialismul*, arată Parsons, simțul interesului colectiv, prioritar față de interesele individuale. La rândul lor, P. Berger și Th. Luckmann afirmă că școala poate bulversa certitudinea copilăriei dobândită în „socializarea primară” și *poate arăta copilului, tânărului că lumea pe care a interiorizat-o este una din cele posibile și că el poate reconstrui identitatea socială plecând și de la alte „sisteme de pertinență.”*

Dar după cum știm, ordinea socială nu se bazează numai pe consensul asupra valorilor de la baza ei, ci pe puterea de control a grupurilor dominante, care folosesc școala pentru a le reproduce poziția. Din această perspectivă, școala este „aparatul ideologic de

stat” care propagă ideologia burgheză (Althusser), sau ideologia „meritocratico-tehocratică” (S. Bowles și H. Gintis), divizează membrii fiecărei generații (prin cele două rețele: primar-profesional și secundar-superior), astfel încât unii ajung proletari iar alții burghezi (Ch. Baudelot și R. Establet). Școala reproduce raporturile sociale, dar o face disimulat și pe căi mai eficiente (P. Bourdieu și J.C. Passeron). *Mecanismele de ordin cultural explică inegalitățile, ca și cele de ordin economic.*

După cum vedem, există o dezbatere semnificativă despre rolul școlii și al educației în societățile moderne, în cadrul căreia, așa cum deja am putut remarca, perspectiva funcționalistă și cea conflictualistă oferă viziuni aproape diferite.

10.1. Perspectiva funcționalistă asupra educației

Potrivit perspectivei funcționaliste, educația realizează un număr important de funcții care contribuie la menținerea ordinii și stabilității societății.

10.1.1. Funcțiile manifeste ale educației

Funcționaliștii văd educația ca un răspuns la nevoile de bază ale societății și care, în acest fel, contribuie semnificativ la susținerea acesteia. Unele din aceste nevoi sunt evidente, acestea se constituie în funcțiile manifeste ale educației. În societatea occidentală de astăzi acestea includ: transmiterea culturii, instruirea tehnologică, formarea abilităților de acțiune și a modelelor de comportament; selecția și calificarea oamenilor pentru diferite profesii în concordanță cu abilitățile acestora și educația cetățenilor pentru a trăi într-o societate democratică. Vom examina fiecare din aceste funcții.

Transmiterea culturii, instruirea tehnologică, formarea abilităților de acțiune și a modelelor de comportament. În societățile moderne, școlile completează familia în procesul de învățare a celor mai tineri a elementelor importante ale culturii, în

special valorile, normele și capacitățile de acțiune și comportament de care vor avea nevoie ca să trăiască în societate. Aceasta presupune ca aceștia să învețe să citească și să scrie, dar și să însușească istoria și valorile specifice societății lor. În plus, dacă cineva vrea să fie mecanic, doctor, sociolog, asistent social sau avocat, cea mai mare parte a instruirii necesare ca să îndeplinească bine cerințele acestor profesii vor fi învățate în școală și în mediul academic. Prin transmiterea culturii, școlile asigură stabilitatea existenței aranjamentelor sociale. În acest sens, este exemplar ce spune sociologul francez P. Bourdieu:

Funcția cognitivă pe care o îndeplinește instituția școlară, care știe să cunoască și să recunoască drept dotați din punct de vedere școlar pe cei care sunt mai bine dotați din punct de vedere social, se desfășurează prin nenumărate acte cognitive care, cu toate că sunt operate cu iluzia singularității și cu convingerea neutralității, sunt obiectiv orchestrate și obiectiv subordonate imperativelor reproducției structurilor sociale, deoarece pun practic în funcțiune categorii ale percepției și ale aprecierii care sunt produsul transformat al încorporării acestor structuri (P. Bourdieu, 1980, p. 80; apud. E. Stănciulescu, 1996, p. 189).

În mod clar o societate modernă, avansată tehnologic, reclamă o educație mai bună decât o societate preindustrială. Pe lângă cerința alfabetizării oamenilor fără de care nici cele mai simple profesii nu pot fi îndeplinite în ziua de astăzi, multe ocupații cer indivizilor capacități ridicate de ordin științific și tehnologic. Standardul de viață relativ înalt al societăților industriale avansate este rezultatul direct al dezvoltării unor astfel de cunoștințe. Orice țară care dorește să realizeze un asemenea nivel de viață trebuie să instruiască oameni în acest mod, pentru că numai astfel aceștia pot deveni un autentic *capital uman*, să constituie, ceea ce în management se numește *resurse umane*.

Selecția și clasificarea oamenilor. Desigur nimeni nu posedă capacități egale de a învăța orice profesie sau domeniu de

cunoștințe. Astfel, altă funcție importantă a educației este să **selechteze** pe aceia care au capacitatea să învețe, să îi instruiască în acord cu această abilitate și să îi distribuie în poziții sociale care se potrivesc calităților acestora. Înțelepciunea tradițională susține că oamenii au capacități diferite să învețe - în acest sens unii sunt mai buni decât alții. Astfel, cei mai buni la învățătură sunt încurajați să dobândească o educație mai înaltă, de unde reciproca se impune cu evidență, cei mai puțin buni vor obține o educație mai scăzută. Astăzi, oricum, cercetarea educațională arată că oameni diferiți au capacități să exceleze în ocupații și domenii de cunoștințe diferite. Dacă în trecut se vorbea prioritar de capacitatea intelectuală centrată pe inteligența verbală sau matematică, astăzi au fost evidențiate și alte dimensiuni ale inteligenței. Unii oameni, spre exemplu, au o capacitate mare pentru înțelegerea interrelațiilor dintre oameni, alții au mai mare abilitate să perceapă și să răspundă corect la simțămintele altora, după cum alții pot să exceleze în domeniul artei. Rezultă că deși educația încă selectează și distribuie oamenii potrivit abilităților acestora, perspectiva modernă a acesteia nu este potrivită să selecteze pe unii și să excludă pe alții. Mai mult, educația de succes identifică capacitățile și forțele fiecărui elev sau student, îl ajută să le dezvolte și îl sprijină să ocupe acea poziție care îi permite să fructifice cât mai bine abilitățile sale.

Școlile reprezintă unul din mecanismele majore ale societății pentru **distribuția oamenilor în roluri sociale și ocupaționale variate**. Parte din procesul distribuției oamenilor în ocupații și roluri care se potrivesc abilității lor, implică identificarea a cine și cum este capabil să execute o profesiune dată. Aceasta distribuție se face pe baza calificărilor dobândite - școlile și nivelurile educaționale absolvite care documentează și sprijină pretenția de profesionist (expert) într-un anumit domeniu. În mod ideal, aceste procese de selecție, distribuție și demonstrare a calificării lucrează ca o *meritocrație*, termen care provine din cuvântul „meritocracy” al limbii engleze și care înseamnă „regula meritului”. *Meritocrația*

desemnează un sistem în care persoanele capabile și talentate sunt recompensate și avansate în ierarhia socială. Cu alte cuvinte, oamenii sunt distribuiți în poziții sociale potrivit abilităților și corespunzător cu ce ei au învățat. Când educația operează ca o meritocrație adevărată, ea totodată acționează ca o sursă a mobilității sociale. Pentru tinerii de astăzi, este virtual imposibil să dobândească un status înalt fără o educație considerabilă și niveluri de calificare profesionale care sunt reclamate de o anumită ocupație.

Educația pentru democrație. Ultima funcție manifestă a educației este să pregătească oamenii să participe la viața care se desfășoară într-o societate democratică. Aceasta înseamnă că oamenii trebuie să înțeleagă cum funcționează sistemul politic democratic. Un cetățean educat în acest mod poate fi mult mai folositor în contribuția sa la binele politicii publice decât unul fără educație. Dintre agenții socializării, școala reprezintă unul din factorii determinanți ai socializării politice a tinerilor în spiritul culturii politice democratice.

Socializarea politică desemnează procesul prin care concepțiile, valorile și atitudinile politice sunt dobândite de individ, grupul social și societate în ansamblul ei. Prin acest proces, indivizii învață trăsăturile sistemului politic și conținutul culturii politice în care aceștia sunt integrați. Ei dobândesc valori și convingeri, își formează atitudini caracteristice față de politică. Cultura politică democratică influențează profund opiniile individului în cadrul comunității sale, arată semnificația îndatoririlor acestuia în calitate de cetățean și totodată îi dă posibilitatea să înțeleagă trecutul, prezentul și viitorul națiunii sale. Socializarea politică parcurge mai multe etape, în fiecare din ele agenții socializării sunt diferiți sau au ponderi diferite. În școli și universități, elevii și studenții trebuie să-și interiorizeze principalele concepții și valori democratice și să își formeze comportamente politice adecvate. Formarea atitudinilor și comportamentelor specifice culturii politice democratice a viitorilor

cetățeni contribuie la dezvoltarea unor instituții sociale stabile, bine integrate în sistemul politic democratic. Cultura politică a unui cetățean contribuie la edificarea și consolidarea democrației din societatea sa printr-un nivel înalt al informației privind viața social-politică, printr-o participare cetățenească activă la treburile civice și printr-un simț ridicat al responsabilității față de locul și rolul său în societate.

10.1.2. Funcțiile latente ale educației

Socializarea copiilor și tinerilor. Școala, care este un agent important al socializării, contribuie la construirea consensului și solidarității sociale ori, după spusele lui Durkheim, „a sensului interesului comun”. Potrivit funcționaliștilor, consensul și solidaritatea formează bazele cooperării, care este esențială pentru ca sistemul social să prospere. De asemenea, cultura poate fi menținută și dezvoltată numai dacă fiecare generație o transmite la următoarea. Pentru a perpetua valorile și idealurile societății, școlile se angajează în activități și ritualuri, care urmăresc să dezvolte sentimentele patriotismului, consensului și a respectului pentru sistemul social în care trăiesc. În general, școlile învață copiii să fie mândrii de societatea lor și să o vadă pozitiv mai mult decât critic. Realitatea este că fiecare societate modernă folosește educația să socializeze copiii pentru a crede în cultura acesteia.

Valorile și tradițiile învățate în școli, care se convertesc în atitudini și comportamente, alcătuiesc un *curriculum ascuns* al sistemului educațional. Sociologii de toate orientările teoretice sunt de acord că în afară de formarea de deprinderi și transmiterea de informații, școlile învață pe copii și tineri un set de valori. În tabelul 10.1 putem observa conținutul curriculum-ului ascuns și implicațiile acestuia în procesul de învățare.

Tabelul 10.1. CURRICULUM ASCUNS
Trăsături ale curriculum-ului ascuns Ce se învață

Responsabilitățile și privilegiile date elevilor mai mari.	→	Respectul față de vârstnici.
Regulile școlii, recompensele care se acordă și pedepsele care se aplică.	→	Conformarea cu regulile și legile societății, chiar dacă ești de acord sau nu cu ele
Băieții și fetele adesea practică sporturi diferite fiind echipați în mod diferit; ei sunt consiliați pe probleme specifice, uneori au și cursuri distincte; mulți profesori au așteptări diferite de la băieți și fete.	→	Bărbații și femeile sunt de așteptat să se conformeze stereotipurilor de gen, bărbații ca principalul întreținător al familiei, iar femeile să lucreze în casă sau în „ocupații feminine” care sunt adesea o extensie a rolului lor domestic.
Respectarea autorității profesorilor indiferent de ce aceștia spun sau fac; elevii și studenții totdeauna trebuie să justifice unde merg și de ce și să facă ce li se spune.	→	Respectul pentru acei care sunt investiți cu autoritate, de exemplu șefii de la locul de muncă sau polițiștii.
Competițiile sportive și competiția cu ceilalți elevi sau studenți în clasă au o pondere mai mare decât cooperarea; studenții și elevii sunt evaluați individual, fiind încurajați să se bazeze pe ei însuși mai mult decât pe alții.	→	Lucrătorii de toate profesiile trebuie să intre în competiție pentru locurile de muncă și salarii și, de aceea, indivizii trebuie să știe să stea pe picioarele lor.
Punctualitatea se bazează pe timp, dar timpul aparține școlii nu elevului sau studentului.	→	Folosirea eficientă a timpului la locul de muncă; timpul angajatului este plătit, așa că el aparține firmei, nu angajatului.

Trăsături ale curriculum-ului ascuns Ce se învață

Preocuparea primară sunt obligațiile școlare, indiferent dacă ele sunt plicticoase sau nu ori vrem să le facem sau nu.	→	Angajații trebuie să accepte munca repetitivă, uneori plicticoasă.
Valoarea constă în munca asiduă și continuă.	→	Oricine poate ajunge în frunte dacă el sau ea muncesc din greu.
Promovarea claselor și obținerea diplomelor prin succes la examene.	→	Diferențierea salariilor și statuturilor între clasele sociale sunt naturale și justificate; aceasta se întemeiază pe gradul de inteligență și calificare.
Elevilor și studenților le lipsește controlul asupra disciplinelor pe care le învață precum și cum anume școala sau universitatea este condusă și organizată.	→	În general, angajaților le lipsește puterea și controlul la locul de muncă.
Ierarhia autoritară a școlii impune elevilor și studenților să se integreze în organizații complexe.	→	Cunoașterea locului lor în ierarhiile de putere și de control din societate; spre exemplu, în ierarhia autorității de la locul de muncă.

Reducerea controlului părinților. Un aspect important din perioada de creștere a copiilor este dobândirea independenței acestora față de părinți. Până la o anumită vârstă părinții au cel mai important rol față de orice alt agent al socializării. Intrarea în școală înseamnă confruntarea cu agenți noi ai procesului de socializare ale căror așteptări uneori diferă de acelea ale părinților. Această experiență oferă copiilor noi alegeri și, lucru foarte important, reprezintă primul pas în procesul dobândirii independenței acestora.

Experiență câștigată în grupurile secundare. În plus de

ajutorarea copiilor să ajungă independenți, educația îi pregătește pentru situațiile cu care se vor confrunta ca adulți. Școala este primul grup secundar important pe care cei mai mulți copii îl experimentează. Pentru prima dată aceștia se confruntă cu o situație de viață majoră unde ei sunt „unul din mulțime” mai mult decât „cineva special”. În contrast cu ce se întâmplă acasă unde copiii sunt recompensați și apreciați pentru cine sunt ei, sistemul de recompense al școlii este bazat pe ce anume copiii fac. Realizarea acestei tranziții cu succes este o parte importantă a învățării modului în care trebuie să activezi în mediul de muncă al societății moderne.

La cele arătate, trebuie să adăugăm și faptul că școala de orice nivel este o organizație birocratică și, în ea, copiii și tinerii învață ceva pe care în mod sigur nu l-au aflat în familii: birocrăția care operează independent de nevoile și dorințele indivizilor. În acest sens, Talcott Parsons argumentează că de natura birocratică a școlii beneficiază societățile moderne deoarece socializează copiii într-un mod impersonal pentru lumea competitivă a adulților tocmai datorită relațiilor din grupurile secundare în care aceștia sunt cuprinși. În școli, copiii învață ceva care în mod normal nu învață în familiile lor: planificările birocrățiilor care operează independent de nevoile și dorințele oamenilor. În acest fel, copiii învață la ce trebuie să se aștepte în afaceri, firme și în birocrățiile guvernamentale unde probabil vor lucra ca adulți. De aceea, așa cum am văzut, însușirea modalității de acțiune în cadrul grupului secundar este o altă parte importantă a curriculum-ului ascuns al educației.

Școala ca îngrijitor de copii. Una din funcțiile latente ale educației este îngrijirea copiilor, în special dacă părinții lucrează. Școala nu numai că servește ca îngrijitor al copiilor, dar ea de asemenea asigură acestora ceva de făcut în timpul zilei, care îi menține interesați și astfel îi protejează de situații neplăcute. De acest „serviciu” pe care îl fac școlile beneficiază copii de la vârsta

de patru sau cinci ani și până la cel puțin șaisprezece ani. Deși această funcție este realizată de școală de mult timp, importanța ei a crescut deoarece din ce în ce mai puțini copii au acasă unul din părinți în timpul zilei.

Construcția relațiilor colegiale. Pe măsură ce cresc copiii trebuie să dobândească încetul cu încetul independența față de familia lor de orientare. Una dintre cele mai importante funcții latente ale educației este să creeze pentru copii oportunități pentru a-și afirma independența prin construirea relațiilor cu colegii lor. Deși profesorii și părinții se plâng adesea de influența mare pe care colegii o exercită asupra adolescenților, în realitate copiii din această grupă de vârstă dezvoltă deprinderi (abilități) sociale importante prin interacțiunea cu aceștia, abilități pe care le vor utiliza mai târziu în relațiile cu partenerii de muncă. De asemenea, prin relațiile colegiale, băieții și fetele învață comportamentele specifice întâlnirilor dintre ei și astfel trăiesc primele relații romantice. Adesea selecția partenerilor se produce în mediul liceelor sau în cel al universităților. Mulți sociologi sunt de acord că funcțiile latente ale educației includ nu numai dezvoltarea abilităților sociale, dar de asemenea creează un grup din care pot fi aleși partenerii de căsătorie.

CULTURA COLEGILOR ȘI CLICILE. Grupurile de colegi adolescenți tind să fie dominate de clici - grupuri relativ închise și exclusive formate din trei până la nouă tineri. Acceptarea în clică este câștigată în parte prin conformarea față de valorile și normele acesteia și, în parte, prin realizările tânărului. În acest caz, realizările se referă la abilitățile în relațiile interpersonale și gradul de atractivitate sexuală, nu la rezultatele școlare. Există un status ierarhic printre clicile de adolescenți, în mare parte legat de calitățile individului dovedite în relațiile cu sexul opus. Pentru a rămâne membru al unei clici, o persoană trebuie să se conformeze culturii acesteia, să mențină relațiile interpersonale și atractivitatea sexuală potrivită statusului acesteia. Nu toți adolescenți au

suficiente abilități pentru a fi acceptați de o clică. Pentru acei care nu câștigă o asemenea acceptare, viața poate fi foarte dificilă - nu numai în adolescență, dar în unele cazuri, în întreaga viață.

10.1.3. Școala și oportunitățile egale

Așa cum am văzut la început, funcționaliștii cred că unul din scopurile educației este să opereze ca o meritocrație. Pentru a face acest lucru școlile trebuie să creeze oportunități egale. Întrebări serioase au fost ridicate chiar de către funcționaliști, dacă școlile lucrează în acest fel. Desigur, școlile nu produc rezultate egale: copiii din clasa de mijloc, în medie, urmează mai mulți ani de școală și beneficiază de o calitate a educației mai înaltă decât copiii săraci. Cauzele rezultatelor inegale - și dacă ele reflectă oportunități inegale - reprezintă nucleul dezbaterilor despre educație dintre teoreticienii funcționaliști și cei care împărtășesc punctele de vedere ale teoriei conflictului. Potrivit funcționaliștilor, copiii - până când ajung la școală - trebuie să învețe anumite abilități și comportamente de bază, și să dobândească unele atribute culturale. Funcționaliști cred că copiii din familiile cu venituri mici, în general, nu au în timpul copilăriei oportunități pentru a dezvolta aceste cerințe și, drept rezultat, aceștia nu pot fi competitivi când intră în școală. Funcționaliștii se referă la această situație a copiilor săraci ca **privațiune culturală**, care este unul din cele mai importante și mai controversate concepte în sociologia educației.

Mare parte din argumentele care se găsesc în spatele conceptului de privațiune culturală, au izvorât dintr-un impresionant studiu despre educația americană comandat de guvernul federal în anii '60, numit Raportul Coleman după autorul lui principal, James S. Coleman. Raportul Coleman, care a inclus peste 570.000 de studenți și 10.000 de profesori din numeroase țări ale lumii, a fost cel mai comprehensiv studiu care a fost făcut vreodată referitor la factorii care influențează rezultatele elevului. Poate că descoperirea cheie a acestei cercetări a fost că indiferent de cantitatea de educație

pe care o dobândește, atitudinile personale și originea socială a elevului - calități care nu aparțin școlii - sunt mult mai strâns legate de rezultatele celor care învață. Caracteristicile școlii sunt răspunzătoare de 5 procente din variația generală a rezultatelor la învățătură ale acestora, iar variabilele personale și originea socială răspund de o treime din variația generală a acestora. În principiu, elevii și studenții cu concepții și atitudini pozitive spre învățare și succes, învață mai mult; elevii și studenții cu caracteristici opuse, învață mai puțin. Similar, elevii și studenții din familiile cu părinți mai bine educați și care au resurse educaționale în casă erau mai buni; elevii și studenții cu origine socială opusă erau mai puțin buni. În general, mult mai probabil tinerii din clasa de mijloc au originea socială și caracteristicile personale asociate cu succesul în școală decât elevii și studenții săraci.

Coleman și alți sociologi ai educației au concluzionat că nu școala, ci elevul sau studentul determină succesul educațional. Pentru perspectiva funcționalistă acest lucru a însemnat un argument dintre cele mai convingătoare.

10.2. Perspectiva teoriei conflictului despre educație

Dacă viziunea funcționalistă subliniază contribuția instituțiilor educaționale la susținerea sistemului ca întreg, teoria conflictului accentuează pe faptul că educația poate fi un mecanism prin care grupurile puternice o folosesc ca să limiteze oportunitățile celor cu mai puțină putere în societate. Potrivit cu teoreticienii conflictului de sorginte marxistă, în practica tuturor societăților școlile tind să promoveze structurile politice și economice existente, care servesc intereselor grupurilor cu mai multă putere. În țările capitaliste moderne, aceasta înseamnă că școlile promovează valorile proprietății private asupra mijloacelor de producție și a bunurilor, inițiativa privată, dobândirea profitului și sistemul politic

multipartidist. La un nivel mai subtil, școlile sprijină aranjamentele economice prin instruirea elevilor și studenților să fie supuși și cooperanți în organizațiile birocratice. Toate acestea susțin un sistem care menține și extinde bogăția și autoritatea unor oameni, deși mulți alții trăiesc alienarea și frustrarea în muncă.

10.2.1. Reproducerea, transmiterea și justificarea inegalității sociale

Așa cum am spus în capitolul 9, educația dobândită de oameni reprezintă unul dintre factorii sociali cei mai importanți în procesul mobilității sociale din cele mai multe țări, în special în ce privește mobilitatea intergenerațională pe verticală. Deși educația face posibilă mobilitatea socială, potrivit teoreticienilor conflictului, educația de asemenea face mult mai probabil că copiii oamenilor auți vor avea mai mult succes decât cei ai oamenilor săraci. Acesta este adevărul deoarece tinerii cu părinți bogați și influenți de obicei urmează școli mai bune, în care profesorii și resursele sunt de calitate ridicată și unde mediul este mult mai favorabil realizărilor școlare sau academice. În plus, aceste familii au posibilitatea să plătească profesori meditari buni sau să-și trimită copiii la școli private. Fără astfel de avantaje, copiii ai căror părinți sunt mai puțin înstăriți și cu mai puțină influență, mult mai probabil pot trăi experiența eșecului școlar.

În acest sens, Raportul Coleman a concluzionat că originea socială și economică a elevilor și studenților este corelată strâns cu cât de mult învață aceștia și cu cantitatea de educație pe care în ultimă instanță ei o dobândesc. Pentru teoreticienii conflictului aceste rezultate indică absența oportunităților egale în școlii. Acești teoreticienii argumentează că funcția principală a educației este să transmită inegalitatea economică, rasială, etnică și sexuală de la o generație la alta. Ei au identificat un număr de căi prin care sistemul educațional încurajează învățarea și progresul pentru copiii cu anumite origini sociale și descurajează pe copiii cu alte origini: (1)

fondurile inegale de care beneficiază școlile; (2) procesele interacțiunii simbolice din școli care încurajează realizările unor copii și le descurajează pe ale altor copii și, (3) efectele curriculum-ului ascuns.

Teoreticienii conflictului cred că sistemul educațional realizează și unele funcții pentru a asigura avantaje economice mai mari anumitor segmente ale societății. O astfel de funcție, argumentează aceștia, este să justifice inegalitățile educaționale dintre clasele sociale, rase, etnii și sexe. Educatorii conving elevii și studenții săraci sau fetele, că progresul lor limitat în sistemul educațional este un rezultat al propriilor greșeli și acestea nu se găsesc în bazele acestui sistem.

O altă funcție strâns legată de aceasta este să-i învețe pe copii atitudinile și credințele care sprijină sistemul economic și politic al societății. Funcționaliștii văd acest proces ca necesar pentru realizarea cooperării de care beneficiază toți membrii unei societăți. Teoreticienii conflictului cred că bogații au cel mai mare rol în susținerea sistemului așa cum este el. Astfel, ei sunt cei care beneficiază când copiii sunt învățați să vadă sistemul ca fiind fundamental corect.

În general, cercetările au arătat că nivelul educațional al părinților este un bun predictor al realizărilor educaționale ale unei persoane. Dacă combinăm educația părinților cu alte aspecte ale statusului socioeconomic al acestora, efectul asupra realizărilor educaționale este și mai mare. Astfel, cantitatea de educație pe care o persoană o dobândește este strâns asociată cu statusul socioeconomic și educația particulară a părinților acelei persoane - o descoperire în acord cu viziunea că educația transmite inegalitatea de la o generație la alta.

Dar reproducerea de către școală în societățile capitaliste a raporturilor de dominare și transmitere a inegalității este specifică, cu nuanțările de rigoare, și pentru alte țări aflate în stadii diverse de dezvoltare. România este un bun exemplu.

La noi continuă să se manifeste o tendință de nivelare a sărăciei a marii majorități a populației, iar „iluzia egalitară” *întreține perpetua frustrare a tuturor*. Până acum reforma învățământului face excluseri în special în rândul absolvenților clasei a VIII-a și a XII-a, în rândul absolvenților și elevilor de la sate și din mediile defavorizate în condițiile creșterii șomajului. *Lupta contra sărăciei va face pereche cu deschiderea societății către școală și a școlii către comunitate*. Până atunci școala este lăsată ea să opereze selecția și „stratificarea” (Ion I. Ionescu, 1997, p. 174).

Fondurile inegale pentru școli. Deși există inegalități în alocarea fondurilor pentru școli, impactul acestui lucru asupra rezultatelor celui care învață este neclar. Reamintim că celebrul Raport Coleman a descoperit că caracteristicile școlii, inclusiv nivelul fondurilor alocate, explică numai 5 procente din variația rezultatelor elevilor și studenților. Să spui că fondurile alocate produc o diferență relativ mică nu este același lucru ca atunci când spui că ele nu realizează nici un fel de diferență. Dacă nivelul fondurilor scad mai jos de asigurarea elementelor de bază cum ar fi cărțile, lumina adecvată, căldura și minimul de profesori calificați, învățământul desfășurat de elevi și studenți inevitabil va avea de suferit. Cercetările contemporane întreprinse au reafirmat, la fel ca și raportul amintit, că o mai mare influență asupra rezultatelor elevilor și studenților o are interacțiunea dintre studenți și profesori.

Curriculum ascuns - o analiză conflictualistă. Teoreticienii conflictului de asemenea văd curriculum-ul ascuns ca un factor cauzal al perpetuării inegalităților deoarece acesta variază potrivit originii sociale a elevului sau studentului. Pentru studenții cu status socioeconomic mai scăzut, mesajul primar este să se conformeze autorității, pe când pentru cei cu status mai înalt este să lucreze în mod independent, deși în cadrul unei ierarhii a autorității. Acest proces accentuează diferențele în socializare care deja s-au produs în familie și, drept urmare, pregătesc elevii și studenții în mod distinct pentru profesii diferite. Așa cum mulți sociologi au

arătat, familiile din clasa de mijloc mult mai probabil vor inculca copiilor valori ca independența în gândire și realizarea obligațiilor școlare, spre deosebire de familiile muncitorești și cele sărace care accentuează pe obediență și conformare. Aceste diferențe se bazează pe situația diferită a pozițiilor sociale ale celor două grupuri. În general, părinții socializează copiii lor în modalități care reflectă propria lor experiență de autonomie sau conformare în profesie. Ca rezultat, elevii și studenții care aparțin clasei de mijloc și celei de sus li se inculcă valorile necesare pentru ocupații manageriale sau înalt profesionalizate, în timp ce elevii și studenții proveniți din clasa muncitoare sau din familii sărace sunt pregătiți pentru poziții sociale de nivel mai scăzut sau care presupun instruire redusă.

10.2.2. Interacțiunea-simbolică și inegalitatea educațională

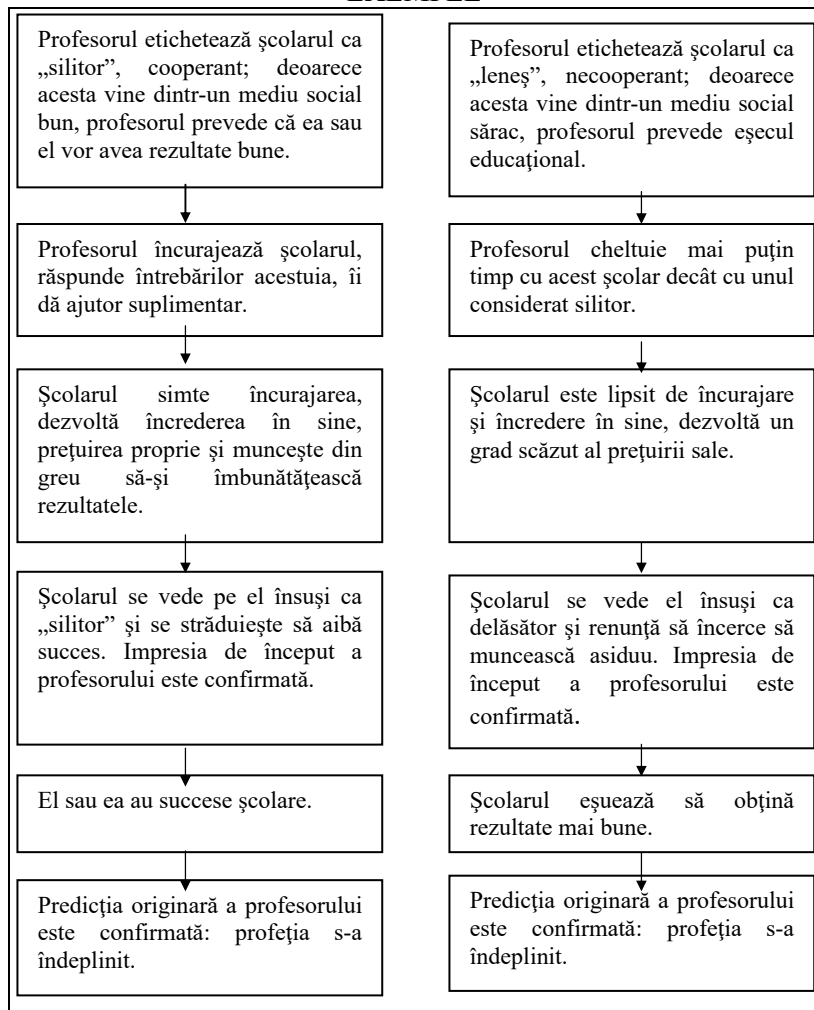
Există un număr de moduri în care interacțiunile dintre studenți și profesori diferă în raport cu clasa socială și sexul. În unele cazuri, unii profesori tratează elevii și studenții în moduri diferite; în altele, tratamentul diferențiat este instituționalizat și se produce în ansamblul școlii. În alte cazuri, elevii și studenții cu origini sociale diferite se pot confrunta cu situații similare, dar interpretează diferit înțelesul acestora deoarece ei aduc experiențe și viziuni diferite în sala de clasă. Una dintre cele mai importante probleme legate de interacțiunea în școli o reprezintă așteptările profesorului față de prestația elevilor și studenților.

Așteptările profesorului. În general, elevii și studenții de la care profesorii lor așteaptă să învețe mai bine decât alții, de obicei învață și mai mult. În cercetările făcute asupra acestei chestiuni se estimează că așteptările profesorului produc 5 la 10 procente din realizările la învățătură a unui elev sau student, deși aceste procente variază destul de mult în raport cu situația dată. Cu toate că asemenea efecte sunt mai ridicate la nivelurile claselor mai mici,

totuși ele pot influența întreaga perioadă de școlarizare a unei persoane. Cercetările au indicat caracteristicile sociale legate de statusul socioeconomic al elevilor și studenților ca având influență asupra așteptărilor profesorilor legate de realizările la învățătură a acestora. Problema așteptărilor profesorului și realizărilor elevului sau studentului nu se rezumă doar la cazuri individuale. Profesorii uneori își formează așteptări negative despre potențialul realizărilor unei clase întregi sau chiar al unei școli în ansamblul ei. Așteptările scăzute în special se pot dezvolta în școlile în care copiii provin în cea mai mare parte a lor din familii cu venituri scăzute. Profesorii fac afirmații de genul „la elevi ca ai noștri nici nu te poți aștepta să învețe prea mult”. Datorită unei asemenea aprecieri, profesorii cer mai puțin elevilor lor; în schimb, elevii învață mai puțin.

Mulți cercetători au sugerat că predicția dacă un școlar este considerat un succes sau eșec educațional prin testele de evaluare, examene sau judecățile profesorilor și, ca urmare, este etichetat ca „silitor” sau „leneș”, poate face în realitate din acel copil un elev de succes sau unul care va înregistra eșecuri. Astfel de predicții și etichetări pot afecta viziunea individului asupra lui însuși, prețuirea de sine a acestuia și, astfel, acesta poate să se manifeste în concordanță cu predicția făcută de profesor și de eticheta atașată de acesta. Acest proces al predicției că ceva se va întâmpla ca urmare a acțiunii școlarilor în concordanță cu modul în care profesorii se așteaptă ca aceștia să se manifeste, adică în acord cu eticheta pe care aceștia le-au pus-o, este cunoscută ca **profeția realizării sinelui** (tabelul 10.2).

Tabelul 10.2. PROFEȚIA REALIZĂRII SINELUI: DOUĂ
EXEMPLE

10.3. Educația în învățământul superior

Una dintre cele mai mari schimbări în educația superioară o reprezintă creșterea proporției tinerilor care urmează și absolvă o instituție academică. Studiile efectuate asupra acestor tineri au arătat creșterea semnificativă a capacităților intelectuale și a abilităților practice a acestora. De asemenea, au pus în evidență sporirea interesului pentru învățatură, stimularea unei imagini pozitive proprii, dezvoltarea abilităților în relațiile interumane, creșterea spiritului de toleranță și amplificarea respectului pentru libertățile civice.

Alături de educație și învățare, o funcție cheie a învățământului superior este **producția de cunoștințe prin cercetare**. Instituțiile educaționale nu numai că transmit cunoștințe studenților, dar creează noi cunoștințe sau le modifică pe cele existente. Multe descoperiri în științele naturii, noi explicații și soluții în științele sociale precum și importante creații literare și artistice au fost produse de profesorii din universități și colegii. Această funcție joacă un rol important pentru universitățile de elită din orice țară. În mare măsură prestigiul universităților și colegiilor este determinat de numărul de publicații și cercetări pe care acestea le-au produs. Fiind implicat în cercetare, un profesor este mai bine informat despre domeniul lui, astfel că este în măsură să transmită studenților cunoștințe din cele mai noi și mai complete.

Dincolo de producția de cunoștințe noi, instituțiile de învățământ superior încurajează inovația și schimbarea, acestea fiind un forum deschis pentru schimbul de idei și puncte de vedere. Universitățile și colegiile încurajează în mod deosebit studenții să pună întrebări și să se îndoiască cât de bine înțeleg sau cred că funcționează aranjamentele sociale. De aceea, unul din rolurile bine argumentate ale învățământului superior este să asigure căile inovatoare de rezolvare a problemelor cu care se confruntă ansamblul societății și, în acest sens, să promoveze critica socială. Pentru aceasta din urmă,

universitățile și colegiile au tradiționala protecție a *libertății academice* - *dreptul profesorilor și studenților să examineze și să promoveze idei și teorii care pot fi nepopulare pentru marea masă a oamenilor deoarece ele reprezintă o provocare față de modalitățile convenționale de soluționare a problemelor*. Sintagma „libertate academică” face universitatea o piață a ideilor în care cunoaștem noi modalități de gândire și de înțelegere, care se găsesc în competiție una cu alta. În acest mod, frontierele cunoașterii și înțelegerilor noastre sunt împinse înainte. Fiecare cadru didactic universitar se așteaptă să poată fi capabil să prezinte ideile lui sau ei într-un astfel de context. Dar de asemenea ei știu că trebuie să sprijine și să apere aceste idei cu fapte, cu argumente logice etc. În aceeași manieră se pune problema și pentru studenții care se găsesc în sala de curs sau de seminar. Orice student este acolo ca să învețe, dar și să-și verifice ideile proprii. În lucrările pe care le scriu, studenții trebuie să pună argumente care susțin punctele lor de vedere. Profesorul va prezenta contra-argumentele sale și, în cele din urmă, fiecare trebuie să cântărească evidențele și să tragă concluzii despre validitatea argumentelor și a pozițiilor luate.

În prelungirea spiritului libertății academice, uneori universitățile și colegiile au contribuit la generarea unor mișcări sociale care au produs schimbări sociale semnificative. Tineretul universitar din fostele țări comuniste a jucat un rol important în căderea regimurilor totalitare, după cum și în continuare reprezintă un factor social important și activ al perioadei de tranziție spre societatea democratică. Putem aminti aici prezența masivă a tineretului universitar din București la manifestațiile din Piața Universității în primăvara anului 1990 sau de aceea a studenților belgrădeni la demonstrațiile prelungite care au avut loc în capitala Serbiei la sfârșitul anului 1996 și începutul anului 1997, precum și rolul pe care aceștia l-au jucat la căderea regimului Miloșevici în octombrie 2000.

Partea a V-a

SCHIMBAREA SOCIALĂ

- **Populația**
- **Schimbarea socială și problemele sociale**

Se spune că sociologia este fiica revoluției industriale și, în acest sens, se poate afirma că această disciplină s-a constituit direct în legătură cu schimbarea socială. În demersul analitic și explicativ pe care îl face asupra acesteia, sociologia caută cauzele, factorii și condițiile care determină, influențează sau favorizează schimbarea socială.

Examinăm mai întâi populația, care reprezintă un adevărat vehicul al schimbării sociale. Astfel, de câteva sute de ani modificări dramatice au loc în mărimea, compoziția și structura pe vârste a populațiilor umane. Așa cum încercăm să demonstrăm, acestea sunt atât cauze cât și consecințe ale altor schimbări sociale importante astfel ca urbanizarea, modernizarea și industrializarea.

Ne referim apoi la modul în care forțele sociale pe care le-am discutat de-a lungul întregului nostru demers, se combină și produc schimbarea societății. Deoarece problemele sociale constituie consecințele esențiale, definitorii ale oricărei schimbări sociale, din perspectiva paradigmei sociologice, abordăm problemele sociale - produs și rezultat inevitabil al procesului schimbării.

Capitolul 11

POPULAȚIA

Din totdeauna, gânditorii și politicienii, dar și oamenii obișnuiți au reflectat asupra condițiilor de viață în societate legându-le, într-o formă sau alta, de problema populației, de numărul și creșterea acesteia.

Să luăm în considerație situațiile următoare:

- Vrei o carieră care să-ți dea posibilitatea să ajuți oamenii dar, în același timp, să fii sigur că vei găsi o slujbă. Unde ar fi mai bine să mergi, în învățământ, în domeniul asistenței sociale sau în sănătate?
- Te întrebi dacă copiii tăi vor avea o situație economică mai bună decât a ta sau una mai rea.
- Ai divorțat la vârsta de 45 de ani și vrei să te recăsătorești. Cât de ușor îți va fi să găsești un partener nou?
- Ai auzit pe unii oameni care vorbesc că viitorul omenirii este amenințat de „explozia populației” - adică populația crește așa de rapid că resursele lumii se vor epuiza și foametea în masă va declanșa conflicte internaționale care pot amenința supraviețuirea umanității. Cât de mare este acest risc?

Deși aceste situații se referă la o varietate de probleme aparent fără legătură, ele au în comun un element important: toate ridică o problemă care se referă la studiul populațiilor umane, cunoscută sub numele de **demografie**. Problemele demografice sunt de natură socială, determinate și explicate, în mare măsură, de factori de origine sociologică. Spre exemplu, răspunsul la prima situație

depinde în parte de probabilitatea schimbărilor în structura de vârstă a populației în anii care vin. Dacă se așteaptă o creștere mare a numărului de copii, cu siguranță vor apărea oportunitățile în învățământ. Dacă, în schimb, segmentul cu cea mai rapidă creștere din populație îl reprezintă vârstnicii, domeniul sănătății sau al asistenței sociale ar putea fi o alegere bună deoarece oamenii în etate sunt cei care au nevoie mai mult de asistență medicală și ajutor din cel mai divers. Răspunsurile la toate celelalte probleme de asemenea depind, cel puțin parțial, de demografie. Viitorul economic al copiilor tăi va depinde în parte de faptul că dacă atunci când aceștia termină școala ar putea găsi o piață a muncii aglomerată sau nu, după cum acesta va fi condiționat și de numărul de absolvenți care vor exista atunci. Dacă ești la 45 de ani și cauți un partener de căsătorie, șansele tale vor depinde într-o anumită măsură de existența în grupa ta de vârstă a mai mulți sau puțini oameni necăsătoriți de sex opus. Observăm că deși numai ultima problemă (referitoare la „explozia populației”) este explicită la adresa populației, oricum populația reprezintă o parte a răspunsului la fiecare din probleme enunțate. Datorită aplicațiilor ei practice, demografia este astăzi unul din domeniile sociologiei cele mai solicitate. Oamenii de afaceri, guvernele, instituțiile de învățământ, sindicatele dar și un public curios, toți se adresează demografiei pentru informații și sfaturi. Analizând din punct de vedere al numărului specia umană, adică

Analizând natalitatea, sporul natural, mortalitatea, demografia folosește metode proprii. Aplicând analiza matematică la studiul cantitativ al indivizilor și al comportamentelor lor, demografia pune la punct instrumente de măsură a căror complexitate sporește odată cu importanța factorilor avuți în vedere. Plecând de la date mai vechi și de la cele prezente, în limitele unor ipoteze riguroase, demografia stabilește perspectivele asupra evoluției populației și schimbările de structură la care trebuie să ne așteptăm. Demografia studiază cadrul social în ansamblu său și pe părți, morfologia și viitorul acestuia (Larousse, Dicționar de sociologie, 1996, p. 80).

Într-o formulare mai strânsă, putem spune că *demografia este studiul mărimii, compoziției și distribuției populațiilor umane și a modului cum acești factori se schimbă în timp*. Termenul de *populație* se referă la numărul total de oameni care locuiesc într-o zonă geografică particulară într-un timp dat. Fiecare om participă la cel puțin două „acte demografice” care afectează populațiile lumii – ne naștem și, în cele din urmă, murim. Dar destul de mulți oameni se angajează în alte acte demografice, cum ar fi de a avea copii în afara celor care se nasc în familia proprie. Toate asemenea decizii individuale și activități se combină într-un val enorm al acțiunilor care fac populația lumii ceea ce este astăzi.

11.1. Trei variabile demografice fundamentale

Mărimea, creșterea și caracteristicile tuturor populațiilor umane sunt determinate de trei forțe sociale care sunt considerate de sociologi ca trei variabile demografice fundamentale. Aceste variabile sunt: fertilitatea sau rata nașterilor, mortalitatea sau rata deceselor și migrația.

Fertilitatea. Prima dintre variabilele demografice fundamentale se referă la *fertilitate* care este definită ca *numărul real al copiilor născuți*. Aceasta este distinctă de *fecunditate* care se referă la *numărul maxim, din punct de vedere biologic, al copiilor care ar putea fi născuți*. Fertilitatea este mult mai complicat de măsurat decât mortalitatea deoarece: (1) numai unii oameni - femeile la vârsta gravidității - sunt capabili să aibă copii și, (2) unele femei pot avea mai mult decât un copil. Cea mai simplă măsură a fertilității este *rata brută a nașterilor, numărul de născuți vii într-o populație dată în timpul unui an la mia de oameni din acea populație*. Această metodă de calcul a fertilității este brută deoarece ea ignoră structura pe vârste și pe sexe a populației. Este clar că această măsură este influențată de structura de vârstă a populației: ea va fi mai ridicată într-o populație unde multe femei sunt la vârsta gravidității, care este de aproximativ 15 la 44 de ani. După cum ea

este influențată de compoziția pe sexe: existența unui procent mai ridicat al femeilor în populație conduce probabil la o rată brută a nașterilor mai ridicată. Pentru acest motiv, demografii adesea folosesc o măsură mai rafinată care este *rata fertilității generale – numărul de nașcuți vii pe an la mia de femei care au vârsta când pot avea copii*. Această rată generală a fertilității asigură o mai mare acuratețe privind cât de „fertilă” este o societate, deoarece calculul folosește numai femeile care sunt la vârsta cuprinsă între 15 și 44 de ani.

De asemenea, demografii folosesc o altă măsură a fertilității numită *rata fertilității totale, care reprezintă numărul copiilor pe care o femeie, în medie, poate să se aștepte să îi aibă de-a lungul întregii vieți, număr rezultat din pattern-urile curențe ale fertilității*. Rata fertilității totale este o cifră mai indicată să fie folosită dacă comparăm populații sau grupuri diferite care au structuri de vârstă diferite. În întreaga lume, rata fertilității totale în 1988 era de 3,6. Cu alte cuvinte, femeia medie în lume se putea aștepta să aibă 3,6 copii în timpul vieții sale dacă rata fertilității rămânea constantă. În anul 1994 printre țările cu cea mai înaltă rată totală a fertilității se numără Ruanda cu 8,19 și Nigeria cu 7,35. Cea mai scăzută rată totală a fertilității din lume este în Hong Kong cu 1,37, apoi Italia cu 1,39 urmată de alte câteva țări europene, Spania, Grecia, Germania, Austria și Portugalia cu 1,4. Rata fertilității totale în România pentru anul 1994 a fost de 1,82.

Pentru alte scopuri, demografii utilizează *rata nașterilor specifică vârstei, care calculează numărul nașterilor printre femeile dintr-o anumită categorie de vârstă*. Așa s-a putut constata că în anumite perioade se înregistrează creșteri sau scăderi ale ratei nașterilor pentru femeile care se găsesc în limitele unei grupe distincte de vârstă.

Mortalitatea. Într-un anumit sens, mortalitatea nu ar trebui gândită ca o variabilă; în cele din urmă fiecare moare odată și numai odată. Însă, într-o populație se produc variații mari în

numărul deceselor și aceste variații sunt ceea ce demografia înțelege prin **mortalitate**. Un mod prin care mortalitatea variază este numărul deceselor care se produc în fiecare an și care afectează dimensiunea populației. Acest aspect al mortalității este măsurat de *rata brută a deceselor - numărul acestora într-un an la o mie de locuitori*. Această măsură, oricum, este influențată de structura de vârstă a populației: o populație cu o proporție mai mare de oameni în vârstă va avea o rată brută a deceselor mai ridicată.

Un alt aspect al mortalității este dat de *speranța (așteptarea) de viață, durata medie de timp pe care o persoană poate să se aștepte să o trăiască*. Speranța de viață este calculată pe bazele riscului curent al morții indivizilor dintr-o generație ipotetică, în fiecare an de viață a acestora, de la naștere până la vârsta bătrâneții. Astfel, ea este bazată pe realitatea morții, dar nu este influențată de amestecul oamenilor bătrâni și tineri dintr-o populație. Prin urmare, dacă vrem să comparăm mortalitatea în populații cu diferite structuri de vârstă, speranța de viață este folosită statistic. Evident că speranța de viață este un indicator invers față de mortalitate, sau, dacă se dorește, un indicator al stării de sănătate a populației; cu cât este mai mare valoarea sa, cu atât mortalitatea este mai redusă, adică momentul decesului pentru individul mediu este amânat mai mult. Indicatorul se calculează, de regulă, pe sexe, dar și pe ansamblul populației; el este considerat a fi unul dintre cei mai buni indicatori sintetici ai „calității vieții”. Media speranței de viață în lume în 1988 era de 63 de ani. Aceasta variază destul de mult de la țară la țară. Media speranței de viață în 1994 varia de la una scăzută de 37 de ani în Uganda sau de 40 de ani în Burundi, la una înaltă de 80 de ani în Hong Kong sau 79 de ani în Japonia. Așteptarea de viață în România în același an era de 72 de ani.

Un concept diferit de speranța de viață este *durata de viață, care se referă la numărul maxim de ani pe care o formă de viață este capabilă să o trăiască*. Speranța de viață nu este niciodată tot așa de mare ca durata de viață deoarece accidente, malnutriția, asistența

medicală inadecvată etc. toate conduc la decese care sunt, teoretic, evitabile. Durata de viață a ființei umane nu poate fi măsurată cu precizie deoarece nu avem nici o modalitate de determinare pentru limita superioară a vieții. Deși nu putem cunoaște cu precizie durata vieții ființei umane, noi știm că dincolo de o anumită vârstă corpul uman suferă o degenerare fizică, dar cu toate acestea, unii pot să ajungă la limita de sus a duratei de viață a omului. În societățile moderne speranța de viață se apropie din ce în ce mai mult de durata de viață.

O altă măsură importantă a mortalității este *rata mortalității infantile* - numărul de decese într-un an al copiilor mai mici de vârsta de un an la o 1000 de născuți vii. Rata mortalității infantile este importantă în mod deosebit pentru două motive. Primul, ea este o măsură sensibilă a nivelului alimentației și a posibilității accesului la asistență medicală a noilor născuți. Avem în vedere că aceștia sunt printre cei mai vulnerabili membri ai societății și au nevoie de o alimentație corespunzătoare și o asistență medicală de bună calitate. Al doilea, rata mortalității infantile are un efect disproporționat asupra speranței de viață deoarece moartea unui copil mic înseamnă pierderea multor ani ai vieții potențiale. În 1988 media în lume a ratei mortalității infantile a fost de 77. Variația în mortalitatea infantilă este deosebit de mare, întinzându-se în 1994 de la o rată înaltă de 156 (cu alte cuvinte, aproape un copil care moare din șase) în Afganistan, la una scăzută de numai 4 în Japonia. Rata mortalității infantile în România în 1994 era de 19,9.

Factorii sociali care influențează nivelul mortalității unei populații sunt foarte numeroși și numai din rațiuni didactice simplificăm lucrurile prezentând o clasificare a acestora în trei categorii:

Factori economici, cu influență directă asupra gradului de satisfacere a nevoilor primare: hrană, locuință, îmbrăcăminte.

Factori medicali, respectiv nivelul de dezvoltare a medicinei, în sensul posibilităților de prevenire și tratare a maladiilor cu impact

semnificativ asupra mortalității.

Factori culturali, cuprinzând o serie foarte largă de aspecte legate de modul de trai al indivizilor și colectivităților, adică felul în care resursele materiale și științifice sunt folosite pentru protejarea vieții.

Între acești factori există relații și interdependențe foarte complexe. Evident că fără un minim de dezvoltare economică acțiunea celorlalți factori este frânată, dacă nu chiar blocată; la fel, factorii economici nu pot acționa în mod direct, ci doar prin intermediul celor culturali.

Migrația. A treia variabilă demografică fundamentală și, totodată, factor al dinamicii populației, este **migrația**. Spus într-un mod simplu, *migrația reprezintă deplasarea unui număr de oameni între societăți și în interiorul acestora*. Aceasta poate fi desfăcută în două componente: *imigrația se referă la numărul oamenilor care intră în țară într-o perioadă fixă de timp, și emigrația, care se referă la numărul oamenilor care se mută în afara granițelor unei țări într-un timp dat*. Aceste componente pot fi combinate să producă *migrația netă, care este câștigul ori pierderea de populație dintr-o țară datorită migrației*. Migrația netă este egală cu imigrația minus emigrația. În anul 1994 printre țările care au avut câștig de populație prin migrație se numără Kuweitul cu o rată a migrației nete de 25,35 și Emiratele Arabe Unite cu 23,31. Într-o situație opusă se găsesc țări ca Ghana, Jamaica și Uganda care pierd din populație cu o rată a migrației nete de -0,9. Acest indice pentru țara noastră era de -0,07. Imigrația, emigrația și migrația netă pot fi statistic exprimate prin numere (cât de mulți oameni se mută) ori ca rate (numărul de mutări la o 1000 de locuitori). În plus, există *migrația internă sau mișcarea de la o zonă la alta în interiorul aceleiași țări*, de exemplu din Oltenia în Transilvania.

EFECTELE ȘI CAUZELE MIGRAȚIEI. Migrația poate fi o forță importantă în creșterea sau declinul populațiilor și cu efecte semnificative asupra economiei țărilor. De asemenea, aceasta are un

serios impact social. Raportându-ne la aceste aspecte se naște întrebarea: Care sunt forțele care dau tendințele migrației? Probabil că cea mai importantă cauză a migrației o reprezintă starea economică. Studiile făcute au pus în evidență relațiile dintre venit, condițiile economice și rata migrației. S-a descoperit că în țările dezvoltate migrația a crescut în perioadele de prosperitate și a scăzut în perioadele de declin economic. De asemenea, oamenii tind să se mute din regiunile cu niveluri ale venitului scăzute în cele cu niveluri mai ridicate.

Ce fel de persoană are probabilitatea mai mare să migreze? Cel mai important factor pare să fie vârsta. Oamenii între 20 și 30 de ani sunt mult mai disponibili să se mute decât oamenii mai în vârstă. În schimb, oamenii cu legături strânse în comunitate nu sunt de așteptat să migreze față de aceia care nu au asemenea legături. Există un profil specific de individ cu probabilitatea mai mare de migrare. Astfel, bărbații au o probabilitate mai mare să migreze decât femeile, în special când deplasarea se face la mare distanță unde condițiile sunt dificile sau nesigure. Spre exemplu, muncitorii constructori români care au migrat în diverse țări din Orientul Mijlociu. Oameni cu statut profesional ridicat sunt printre cei cu cea mai mare probabilitate să migreze, spre deosebire de cei cu calificări scăzute și, în general, sub media pregătirii celor din țara unde vor să meargă. În SUA și Canada cel mai mare număr de imigranți români sunt cei cu înaltă specializare, cu deosebire informaticeni și ingineri din domeniile de vârf. Oamenii fără locuri de muncă se mută mai des decât cei care au serviciu. Deși este greu de generalizat tendințele care produc migrația, totuși se pare că nevoia economică, cunoașterea oportunităților și legăturile strânse cu comunitatea de acasă sunt factorii majori în decizia pe care cineva o ia în acest sens.

11.1.1. Compoziția populației

Fertilitatea, mortalitatea și migrația nu afectează numai mărimea

populației, dar de asemenea și compoziția acesteia. Fiecare populație are o varietate mare de caracteristici demografice, astfel ca sexul și vârsta. Demografii utilizează termenul de *proporția (rata) sexelor* să descrie *numărul bărbaților la 100 de femei într-o populație dată*. Dacă există un număr egal de bărbați și femei, proporția este de 100. Însă cifrele variază datorită vârstei. După 65 de ani proporția scade semnificativ, ea reflectă rata mortalității mai ridicată pentru bărbați. De asemenea, rata sexelor variază de la o perioadă de timp la alta; în unele perioade apare un surplus de bărbați, iar în altele unul de femei.

Schimbările în compoziția populației pot avea importante ramificații sociale. O rată a sexelor dezechilibrată, spre exemplu, poate afecta oportunitățile oamenilor pentru a găsi un partener de viață de sex opus, să se căsătorească și să aibă copii. Așa cum vom discuta pe larg în finalul acestui capitol, schimbările produse în compoziția de vârstă a populației au consecințe importante pentru individ și societate.

11.1.2. Ecuația demografică fundamentală și proiecțiile populațiilor

Demersul de mai înainte sugerează că creșterea ori declinul populației este determinată de mortalitate, fertilitate și migrație. Acest lucru este rezumat de ecuația demografică fundamentală:

Schimbarea populației = nașteri - decese + imigrația - emigrația

Un alt mod de a spune același lucru este:

Schimbarea populației = nașteri - decese + migrația netă

Deși această ecuație pare simplă, ea este în realitate un instrument puternic și servește ca fundament al tuturor proiecțiilor populației. *Proiecțiile populației sunt estimări ale dimensiunii viitoare ale unei populații bazată pe presupunerile despre mortalitate, fertilitate și migrație.*

Trebuie să subliniem că proiecțiile populației prin ele însele nu

sunt predicții, ci doar afirmații despre ce se va produce într-o populație sub nivelurile date ale mortalității, fertilității și migrației nete. De aceea, cheia realizării cu acuratețe a proiecțiilor populației rezidă în corectitudinea presupunerilor noastre despre ceea ce se va întâmpla cu aceste variabile. Dificultățile implicate în realizarea corectă a presupunerilor se găsesc chiar printre cele trei variabile. Mortalitatea este cel mai ușor de determinat. Tehnicile demografice moderne ne oferă posibilitatea să prevedem numărul deceselor într-o populație dacă cunoaștem structura ei pe vârste și pattern-urile curente ale mortalității. Exceptând cazurile catastrofelor, mortalitatea se schimbă numai gradual. Fertilitatea este mai greu de prevăzut, deoarece nu cunoaștem dacă femeile aleg în viitor să aibă mai mulți sau mai puțini copii. Migrația este cel mai greu de prevăzut dintre cele trei variabile deoarece ea depinde de dinamica forțelor economice și politice care este greu de anticipat.

Tabelul 11.1. PROIECȚIILE POPULAȚIEI LUMII

	Populația actuală		Populația proiectată pentru					
	1988		2000		2025		2100	
	Nr. mil.	%	Nr. mil.	%	Nr. mil.	%	Nr. mil.	%
Total în lume	5128	100	6122	100	8206	100	10185	100
Regiuni în curs de dezvoltare	3921	76,7	4837	79	6799	82,9	8748	85,9
- Africa	623	12,1	872	14,2	1.617	19,7	2.591	25,4
- Asia (fără Japonia)	2872	56	3416	55,8	4403	53,7	4919	48,3
America Latină	429	8,4	546	8,9	779	9,5	1.238	12,2

	Populația actuală		Populația proiectată pentru					
	1988		2000		2025		2100	
Regiuni dezvoltate	1198	23,4	1248	21	1407	17,1	1437	14,1
America de Nord	272	5,3	297	4,9	345	4,2	382	3,8

Sursa: Th. W. Merrick: *World Population in Transition*, Population Bulletin 41, 1986

11.2. Creșterea populației lumii

În cursul celei mai mari părți din istoria umanității, populația lumii a crescut lent. Apoi, deodată, cu aproximativ 250 de ani în urmă, ea a început să crească rapid, astfel că în anii din urmă, populația a ajuns la niveluri care puteau părea înimaginabile doar cu câteva secole mai înainte. Vom examina cum și de ce a avut loc o astfel de schimbare dramatică.

De la începuturile umanității până aproximativ cu 10.000 de ani în urmă - o perioadă mai mare de 1 milion de ani - populația lumii a crescut numai la circa 8 milioane. De la aproximativ 10.000 de ani în urmă până în jurul anilor 1750 d. Ch., populația lumii a crescut de la 8 milioane la aproximativ 800 de milioane. Aceasta a fost o rată de creștere mult mai rapidă, dar ea rămâne insignifiantă față de ratele creșterii din ultimii 250 de ani. Populația lumii a ajuns prima oară la 1 miliard în jurul anilor 1820. În 1930 ea a ajuns la 2 miliarde. Trei miliarde a realizat în 1960, 4 miliarde în 1976, 5 miliarde în 1987 și 5,6 miliarde în 1994. Acum, aceștia îi trebuie numai aproximativ 10 ani pentru a adăuga 1 miliard de oameni, în contrast cu cei 1 la 3 milioane de ani cât i-a luat să adauge primul miliard. Să ne amintim că cu 10.000 de ani în urmă populația lumii a ajuns doar la 8 milioane; astăzi sunt suficiente aproximativ 5 săptămâni pentru ca populația lumii să crească cu acest număr. Această creștere rapidă a populației lumii a fost definită ca **explozia**

demografică.

Tabelul 11.2 având ca sursă Națiunile Unite (1978), ne oferă cifre riguroase cu privire la amploarea creșterii populației lumii. De ce a crescut populația lumii așa dramatic în ultimele sute de ani? Răspunsul la această întrebare se învârtă în jurul a doi factori - creșterea exponențială și tranziția demografică. Îi vom examina mai în detaliu.

Tabelul 11.2. EVOLUȚIA POPULAȚIEI MONDIALE

Anul	Populația mondială (în milioane)	Ritm mediu anual(%)	Perioada de dublare (ani)
1	200 - 400	-	-
1650	470 - 545	0,0	cca. 1700
1750	629 - 961	0,4	173
1800	813 - 1125	0,4	173
1850	1128 - 1402	0,5	139
1900	1550 - 1762	0,5	139
1950	2484	0,8	86
1960	2982	1,8	38
1965	3289	2,0	35
1980	4453	2,0	35
1987	5000	1,7	41

11.2.1. Creșterea exponențială

Creșterea exponențială a populației este definită ca mărire cu o rată procentuală fixă a acesteia, care are drept rezultat o creștere mai mare a numărului de oameni în fiecare an. Acest concept poate fi ilustrat prin compararea populației lumii în 1950 și 1985. Între acești doi ani, populația a crescut cu o rată de 1,7 procente pe an. În 1950 populația lumii era de aproximativ 2,5 miliarde. Astfel o rată a creșterii de 1,7 procente însemna că 43 de milioane de oameni erau adăugați în fiecare an. În 1985 populația lumii era de 4,9 miliarde; o rată de creștere de 1,7 procente acum însemna o creștere anuală de 83 milioane de oameni.

Când populațiile cresc exponențial, ele se dublează la anumite

intervale. Acest timp de dublare este estimat prin divizarea lui 70 cu rata procentuală a creșterii. Așa cum se poate observa din tabelul de mai sus, la rata curentă a creșterii populației de 1,7 procente, aceasta ia populației lumii aproximativ 41 de ani să se dubleze. O rată a creșterii de 2 procente implică timpul de dublare la 35 de ani; o rată de creștere de 3 procente necesită numai 23 de ani; o rată de creștere de 4 procente aproximativ 17 ani și așa mai departe. Dacă populația lumii ar urma să crească indefinit cu rata ei prezentă, ea ar putea ajunge la 10 miliarde în 2028, la 20 de miliarde în 2069, la 40 de miliarde în 2110 și așa mai departe. Evident nu poate continua să crească cu această rată pentru mult timp deoarece o limită superioară poate fi atinsă cu rapiditate. De altfel, chiar din datele prezentate este sesizabil momentul de amorsare a unei reduceri a ritmului de creștere, moment ce poate fi plasat în cursul anilor 70. Prognozele pentru anul 2000 indică o populație de 6,1 miliarde, care dacă se va realiza, va fi rezultatul unei creșterii medii anuale de 1,5-1,6% după 1987, ritm ce se presupune că se va reduce substanțial în primele decenii ale mileniului trei.

11.2.2. Tranziția demografică

Natura exponențială a creșterii populațiilor umane arată de ce ele pot crește așa de rapid, dar ea nu ne spune mult despre bazele forțelor care dinamizează această creștere. Pentru asta, trebuie să ne întoarcem la ecuația demografică fundamentală de mai înainte: creșterea populației este egală cu nașterile minus decesele plus migrația netă. Deoarece vorbim aici despre populația lumii, putem să nu luăm în considerare migrația netă. Fundamental, atâta timp cât nașterile și decesele din fiecare an sunt aproape în echilibru, populația lumii va rămâne constantă. Când nașterile depășesc decesele, ea va crește.

Recenta experiență a creșterii rapide a populației lumii este explicată de un proces denumit **tranziția demografică** care are trei etape distincte. În prima etapă, *rata nașterilor și rata deceselor sunt*

amândouă ridicate. Deoarece ele sunt în echilibru, se înregistrează o creștere mică sau chiar deloc. În etapa a doua, *rata deceselor scade, dar rata nașterilor rămâne înaltă*. Aceasta produce creșterea rapidă a populației. În etapa a treia, *rata nașterilor scade și revine la un nou echilibru cu rata deceselor*. În această etapă, ratele nașterilor și deceselor sunt amândouă scăzute și deoarece ele sunt iarăși în echilibru, populația crește încet ori deloc.

Cum tranziția demografică explică explozia populației lumii? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să luăm în considerare în mod separat societățile industrializate, dezvoltate și cele preindustriale, în curs de dezvoltare. Multe societăți care sunt astăzi industrializate au trecut prin întregul proces al tranziției demografice. Ele au început acest lucru cu 250 la 300 de ani în urmă, fapt care explică de ce populația lumii a început să crească așa de rapid în acea perioadă. Deși ele au depășit tranziția demografică și acum au în general o creștere scăzută, situația este cu totul diferită în celelalte țări așa cum se poate observa din tabelul 11.3.

Tabelul 11.3 RITMUL MEDIU ANUAL DE CREȘTERE A POPULAȚIEI

Perioade	1950-55	1955-60	1960-65	1965-70	1970-75	1975-80
Total mondial	1,84	1,86	1,96	2,06	2,03	1,77
Țări Dezvoltate	1,28	1,27	1,19	0,87	0,89	0,74
Țări în curs de dezvoltare	2,11	2,14	2,30	2,55	2,46	2,14

Sursă: Tapinos, G.: *Éléments de démographie*, Paris, P.F.F., 1985

Țările slab industrializate care au trei pătrimi din populația lumii

sunt astăzi în etapa de mijloc a tranziției demografice; rata deceselor a scăzut, dar rata nașterilor rămâne ridicată. Astfel, populația acestor țări crește cu rapiditate și deoarece ele reprezintă majoritatea populației lumii, la rândul ei populația globului va crește rapid. Vor urma aceste țări experiența celor din Europa și America de Nord, ori ele vor avea o evoluție diferită? Pentru a da răspuns acestei întrebări trebuie să luăm în considerație forțele care au acționat în perioada tranziției demografice din țările industrializate și să le comparăm cu forțele sociale curente care lucrează în lumea a treia. Dar o asemenea analiză depășește interesul nemijlocit al demersului nostru.

11.3. Consecințe ale creșterii populației

Până la acest punct ne-am concentrat asupra cauzelor schimbării mărimii și compoziției populațiilor umane. Dar se impune să dăm răspuns la următoarea întrebare: Care sunt efectele schimbării populației?

Pentru mulți oameni studiul populației aduce în minte numele lui Thomas Robert Malthus, un preot englez care a trăit între 1766 și 1834. În 1789 Malthus a publicat faimoasă lucrare intitulată **Eseu asupra principiilor populației**. În ea el a argumentat că populația crește mai rapid decât resursele de hrană. Dacă această tendință continuă necontrolat, atunci populațiile, în cele din urmă, vor fi mai mari decât cantitatea de hrană de care vor avea nevoie ca să supraviețuiască. Malthus a crezut că ființele umane pot interveni în acest proces prin amânarea căsătoriei ori rămânerea în celibat, dar a rămas pesimist dacă intervenția umană va salva situația. El a gândit că populațiile vor continua să crească și că acestea vor plăti prin moarte datorită foametei, bolilor și războaielor.

Formula lui Malthus a fost criticată pentru că nu a luat în calcul dezvoltarea tehnologică care poate crește rezerva de hrană. Din păcate, pesimistă și descurajantă, analiza lui Malthus pare relevantă astăzi. Trebuie doar să privim la echilibrul delicat între creșterea

populației și cele mai multe resurse ale lumii, în special rezerva de hrană și va trebui să recunoaștem că situația este serioasă. Astăzi umanitatea poate fi în pericolul dispariției ca specie. În multe părți ale lumii foamea este o moarte reală. Acest lucru este în mod special adevărat în țările lumii a treia unde populația crește dramatic și tehnologia nu ține pasul. Deficitul în proteine și calorii conduce la rate ale mortalității ridicate, cu deosebire printre copii. Ca o ironie, chiar unele națiuni care au tehnologie avansată adesea nu au suficientă hrană. Părți mari ale populației din aceste țări au părăsit pământurile și au ocupat locuri de muncă în alte domenii economice. Acești oameni pot suferi de foame dacă nu au bani suficienți să cumpere hrană, deoarece nu o mai produc ei înșiși. De asemenea, mare parte a recoltei este exportată și ce rămâne ajunge numai pentru aceia care o pot cumpăra.

Eforturile făcute pentru rezolvarea problemei hranei. La sfârșitul anilor '60 cea mai mare speranță pentru eradicarea foametei a fost „revoluția verde”. Aceasta a fost o acțiune pentru ajutorarea națiunilor sărace să-și hrănească populațiile și să folosească soiuri de grâu și orez de înaltă productivitate care pot fi cultivate cu eficiență folosind îngrășăminte. În unele țări a crescut producția de cereale, dar au apărut probleme noi. Micii fermieri au obținut deodată recolte ridicate, dar care cereau cantități mari de fertilizatori și apă. Mulți dintre ei nu și-au putut permite noua tehnologie și au dat faliment mărind astfel numărul celor neangajați.

O altă abordare a problemei rezervei de hrană ar putea fi creșterea suprafeței de pământ destinată agriculturii, în special în partea de sud a Saharei Africane și în America de Sud. Dar acesta presupune costuri mari și cere un mare efort pentru cercetarea științifică și tehnologie. Atunci ar putea continua în aceste zone revoluția verde ca să crească producția la hectar, dar lipsa apei este o problemă. O alternativă pentru depășirea impasului poate fi creșterea cantității de hrană care se adună din mările și oceanele lumii. Dar cercetătorii

spun că deja pescuitul a depășit cotele normale și că, de fapt, rezerva de hrană marină nu este infinită.

Au intrat în discuție și eforturile de control ale populației însuși, care ar putea scădea cerința de resurse. Programele de planificare familială (family planning) încurajează cuplurile să aibă copii când vor și dacă aceștia sunt doriți. Experiența cu astfel de programe a arătat că atunci când femeile realizează că ele pot să aleagă, cel mai adesea aleg să aibă copii mai puțini decât ar putea avea altminteri. Însă, dacă oamenii doresc copii, aceștia îi vor avea și totodată îi vor crește și îi vor socializa într-un set particular al valorilor culturale. În unele țări unde serviciile de planificare familială sunt eficiente și condițiile sociale și economice propice, așa cum sunt China, Coreea de Sud și Costa Rica, a scăzut rata natalității. În alte multe țări, cum sunt Kenya, India, Republica Dominicană, programele de planificare familială au avut un efect puțin observabil. În asemenea țări valorile reprezintă un element critic în reducerea fertilității. Femeile au un număr mare de copii deoarece ele sunt învățate să îi vrea și valorile culturale se sprijină pe familiile mari. În plus, în unele societăți, familiile mari sunt suportul central când oamenii sunt bolnavi, fără loc de muncă sau când trebuie să facă față unor necazuri personale. În asemenea țări, acțiunile întreprinse de guverne să controleze fertilitatea au fost lipsite de succesul așteptat.

De fapt, oamenii trebuie făcuți să înțeleagă că lumea nu poate suporta un număr infinit de locuitori. Dar acest lucru nu poate fi realizat prin elaborarea de legi. Așa cum am văzut, încercările mai recente de a educa oamenii în problema planificării familiei au avut unele efecte, dar încă există rezistență în multe locuri.

11.4. Îmbătrânirea populației

Construcția socială a grupelor de vârstă. Deși ființele umane suferă un proces fizic al îmbătrânirii, esența acestui proces este determinat social. În fiecare societate există grupuri de vârstă - categorii sociale de oameni bazate pe vârstă. Aceste grupuri nu sunt

pur și simplu rezultatul procesului biologic al îmbătrânirii; grupurile precise de vârstă care se găsesc în fiecare societate au puține baze biologice. Mai mult, grupele de vârstă sunt construite social. Grupele de vârstă care ne sunt familiare nouă - nou născut, copil, adolescent, adultul tânăr, vârsta mijlocie și vârsta a treia - sunt creații ale societății industriale. La începuturile acesteia, regula pentru oameni era să muncească, să se căsătorească și să aibă copii la vârste mult mai tinere decât astăzi. Căsătoria și creșterea copiilor adesea începea în jurul vârstei de 13 ani, în special în societățile din afara Europei. În Europa și Statele Unite, uneori munca începea la vârsta de 6-7 ani, iar deja din perioada adolescenței, ca regulă generală, se muncea programul de lucru complet pentru o zi. Într-o astfel de societate conceptul de adolescent nu prea avea sens și, de fapt, un astfel de concept nici nu a existat înaintea industrializării.

Conceptul de bătrân este de asemenea în mare măsură o invenție a erei industriale. Cu mortalitatea ridicată care a existat înaintea industrializării, muncitorii mai în vârstă (adică, oamenii de 30, 40 sau 50 de ani) au făcut loc destul de repede pentru noii muncitorii, care după cum știm, aveau nevoie de o instruire redusă sau chiar de loc. Dar speranța de viață a început să crească și societatea a fost forțată să facă loc pentru muncitori tineri, în timp ce oamenii mai în vârstă încă trăiau și munceau. Această nevoie a condus la crearea categoriilor sociale a adolescenților și a bătrânilor. O vârstă a pensionării - cea la care o persoană se poate aștepta să părăsească forța de muncă - a fost stabilită pentru a face loc muncitorilor noi. Vârstă pensionării normale stabilită pentru cele mai multe dintre societățile occidentale este de 65 de ani, dar aceasta poate fi oricare altă; nu este nimic special cu această vârstă care poate să fie foarte bine, să spunem, de 60 sau 70 de ani. Oricum, odată vârsta stabilită, conceptul de vârstă a pensionării a creat un nou grup social cu un rol distinct de acela al adulților.

În același fel, categoria adolescenților a apărut ca să se amâne intrarea în cadrul populației active. Aceasta a fost produsul

cerințelor educaționale ridicate de tipul de muncă în perioada industrializării. Educația a amânat intrarea în forța de muncă și a creat o nouă categorie de oameni ce împărtășesc experiențe comune - adolescenții.

Explicația de mai sus este ușor de recunoscut ca fiind de esență funcționalistă: stabilirea de grupuri de vârstă variate este funcțională în diferite tipuri de societăți. În societățile unde nu există nici un surplus de forță de muncă și sunt cerute cunoștințe tehnologice reduse, grupele de vârstă a adolescenților și a vârstnicilor au un sens redus. Datorită unui surplus de forță de muncă și existenței tehnologiei avansate, aceste două categorii de vârstă - adolescenți și bătrâni - devin funcționale pentru societate.

Stratificarea pe vârste și grupul social al vârstei a treia. Așa cum există în toate societățile diferențierea categoriilor sociale după sex și rasă, tot așa există și **stratificarea pe vârste** sau inegalitatea socială între diferite grupe de vârste. În cele mai multe societăți, spre exemplu, copiii sunt relativ lipsiți de putere. În cea mai mare parte a istoriei omenirii copiii au fost tratați cu duritate. Aproape în toate societățile pe care le cunoaștem înainte de secolul al 20-lea copiii au fost bătuți. Acum, în țările moderne industrializate, copilăria este privită în mod diferit, ea este un timp special de protecție a vieții. Părinții încearcă să ofere copiilor lor toate oportunitățile posibile și să îi ferească de partea urâtă a vieții. Însă copiii rămân fără putere și se mai manifestă destule vestigii ale gândirii și comportamentului trecut.

Spre deosebire de grupul social al copiilor, puterea și statutul persoanelor mai în vârstă a variat dramatic de la o perioadă la alta și de la un loc la altul. În multe societăți preindustriale oamenii în vârstă s-au bucurat de onoruri și de un status plin de putere. Acolo unde cunoștințele au fost transmise prin tradiție verbală mai mult decât prin literatura științifică scrisă, oamenii mai în vârstă au fost profesorii principali. Există o tendință la unii oameni din societățile industriale moderne să privească la această perioadă cu nostalgie,

dar la fel ca oricare alt aranjament social, ea a avut dezavantajele la fel ca și avantajele ei. Puterea mare deținută de bătrâni în multe societăți preindustriale înseamnă că alții, adulții mai tineri au avut putere mai mică. Oare ne putem imagina astăzi o femeie fiind servitoarea soacrei ei cât trăiește aceasta așa cum era în China antică? Poate cineva să-și imagineze că un bărbat trebuie să aștepte să aibă propria proprietate, soție și copii până tatăl lui moare așa cum era în Irlanda medievală?

GRUPURILE DE VÂRSTĂ: PERSPECTIVA CONFLICTUALISTĂ. Din perspectiva conflictualistă, poziția unui grup de vârstă este determinat de puterea și resursele acestuia. Când un grup câștigă putere, de obicei altul pierde ceva din aceasta. Astfel, puterea mai mare a bătrânilor în China antică și Irlanda medievală însemna că oamenii mai tineri aveau mai puțină putere decât au ei astăzi. În zilele noastre, puterea bătrânilor și chiar a adulților de vârstă mijlocie este în declin din cauza tinerilor care sunt produsul recent al educației mai înalte și posedă mare parte din cunoștințele științifice recente. Aceste resurse întăresc poziția tinerilor: o instruire profesională recentă are avantaj mare pe piața muncii asupra oamenilor de 50 de ani care pierd locurile de muncă și sunt în căutarea altora noi. Chiar dacă o astfel de persoană a fost concediată pe motive care nu au nici o legătură cu performanța, poate fi dificil, chiar imposibil, să găsească un loc de muncă în profesia practică. Motivele: ei sunt văzuți ca având mai puțini ani de dat în folosul firmei sau întreprinderii și, de asemenea, că nu au cunoștințele de dată recentă în profesie pe care le dețin cei instruiți recent.

Deoarece societățile industriale moderne pun mare valoare pe muncă, acei care sunt în afara populației ocupate tind să fie dezavuați de societate. Aceasta conduce la dezavuarea grupului de vârstă în întregime, astfel că bătrânii sunt văzuți ca o populație dependentă aproape la fel ca și copiii. Se consideră că bătrânii regresează spre etapele de început ale dezvoltării copiilor. Prețuirea

scăzută acordată bătrânilor poate fi observată în rezultatele multor cercetări sociologice.

11.4.1. Îmbătrânirea, schimbarea rolului și socializarea

Toți am auzit expresia „acționează potrivit vârstei”. Acest mesaj ilustrează ceea ce sociologii au numit **rolurile vârstei**: credința că oamenii din diferite grupe de vârstă trebuie să se comporte în moduri corespunzătoare acestor grupe. Rolurile vârstei lucrează în două feluri. Mai întâi sunt așteptările largi despre cum oamenii unei vârste date ar trebui să se comporte: „băieții mari nu plâng”; „tu ești prea tânăr ca să bei”; „oamenii de vârsta ta nu se îmbracă așa.” Al doilea sunt așteptările legate de vârstă despre alte roluri pe care oamenii trebuie să le joace reflectate în expresii ca preșcolar, vârstă de școală, vârsta studenției, vârsta pensionării.

Este important să accentuăm că rolurile de vârstă, la fel ca și grupurile de vârstă, sunt construcții sociale. Societați diferite au idei diferite despre ce reprezintă cel mai potrivit comportament pentru un anumit grup de vârstă. Să apelăm la un exemplu: activitatea sexuală printre adolescenți este în general dezaprobată în România, dar ea este larg acceptată în Suedia.

La fel ca orice alt rol social, rolurile vârstei sunt învățate prin socializare. Noi învățăm de la alții ce comportament este de așteptat din partea oamenilor dintr-un grup de vârstă dat, cum comportamentul care se conformează așteptărilor rolului este recompensat într-un fel sau altul, în timp ce un alt comportament este ridiculizat ori sancționat.

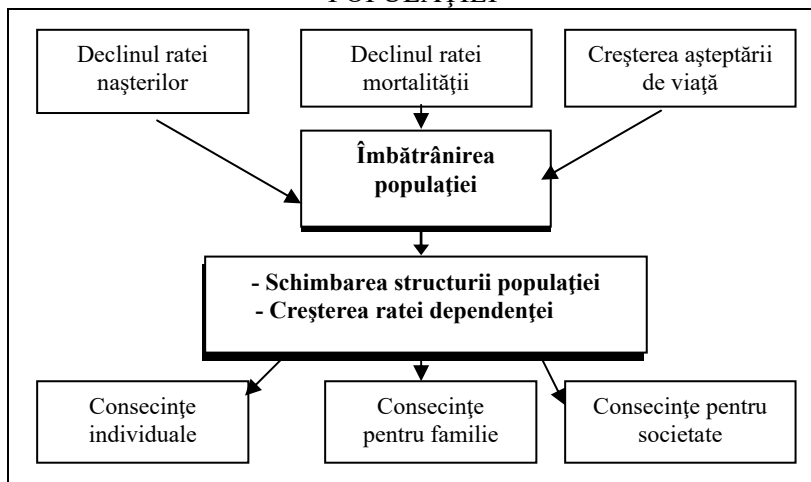
11.4.2. Cauzele și consecințele îmbătrânirii populației

În cele mai multe din țările industrializate ale lumii, astăzi are loc un proces masiv de îmbătrânire a populației. Aceasta înseamnă că media de vârstă a populației este mai ridicată, cu o mai mare proporție de oameni peste vârsta de pensionare și cu o proporție de oameni tineri mai mică. Ratele ridicate a natalității și mortalității

din secolul al 19-lea au însemnat că majoritatea populației era tânără - oamenii nu trăiau suficient ca să ajungă să îmbătrânească. Declinul ratei natalității și creșterea așteptării de viață înseamnă că mai mulți oameni trăiesc mai mult și mai mulți dintre aceștia ajung la vârsta bătrâneții. Oricum, declinul ratei nașterilor înseamnă că mai puțin copii se nasc și, în egală măsură, aceasta conduce la schimbarea structurii pe vârstă a populației.

Creșterea proporției bătrânilor în populație creează creșterea poverii dependenței acestora, ceea ce se numește creșterea ratei dependenței. Acest lucru înseamnă creșterea numărului de oameni bătrâni care trebuie să fie suportați de populația activă. De obicei, aceasta înseamnă taxe mai ridicate care le suportă cei care muncesc ca să plătească costurile întreținerii bătrânilor. Am rezumat acest proces în figura 11. 1 pe marginea căreia discutăm în continuare.

Figura 11. 1. CAUZELE ȘI CONSECINȚELE ÎMBĂTRÂNIRII POPULAȚIEI

CONSECINȚE INDIVIDUALE

- Bucuria pensionării, care aduce mai mult răgaz pentru preocupările și activitățile plăcute din timpul liber, precum și mai mult timp, care poate fi petrecut în compania nepoților.
- Scăderea venitului, posibilitatea intrării în sărăcie dacă cuantumul pensiei este mic.
- Pierderea statusului obținut prin muncă.
- Mai puține contacte cu colegii de muncă și prietenii; creșterea izolării și singurătății datorită prietenilor și partenerilor care mor.
- Deteriorarea sănătății și creșterea dependenței de alții.
- Teama de agresiune sau chiar crimă, în special datorită televiziunii și presei, care adesea sunt principalele surse de informare a bătrânilor; mass-media oferă o perspectivă exagerată referitor la astfel de fenomene.

CONSECINȚE PENTRU FAMILIE

- Bătrâni pot ajuta rudele pentru îngrijirea medicală a acestora sau pentru supravegherea copiilor. Cei mai înstăriți îi pot ajuta și cu bani.
- Tensiunea emoțională și încordarea bătrânilor, posibilitatea infirmității, determină rudele să îi aducă în familia lor. Aceasta poate cauza conflicte în cupluri ori între copii și bunici.
- Apar probleme în planificarea concediilor, în schimbarea locului de muncă sau pentru promovare, cauzate de necesitatea îngrijirii unui bătrân dependent.
- Scăderea venitului ca rezultat al faptului că unul dintre soți trebuie să părăsească locul de muncă pentru a se îngrijii de un bătrân dependent; se împovărează și nota de plată pentru hrană și pentru cheltuielile de întreținere a locuinței.
- Dificultăți de genul stresului pentru rudele apropiate care trebuie să dedice o mare cantitate de timp pentru îngrijirea rudelor în vârstă infirme sau bolnave.

CONSECINȚE PENTRU SOCIETATE

- Povara crescută a dependenței. Aceasta poate însemna taxe mai mari pentru populația activă ca să asigure nivelul mai ridicat al cheltuielilor guvernamentale pentru pensii și ajutoare sociale, sănătate și servicii sociale.
- Mai puțini bani disponibili pentru alte domenii, cum ar fi învățământul.
- Sărăcie mai mare, deoarece adesea bătrânii ajung sub pragul sărăciei.
- Deoarece bătrânii ocupă casele lor pentru mult timp este amplificată criza de locuințe.
- Tineri neangajați mai mulți și oportunități mai puține de promovare la locul de muncă, deoarece oamenii trăiesc și muncesc până la vârsta pensionării.
- Mai multe instituții spitalicești și de altă natură pentru îngrijirea bătrânilor.

Capitolul 12

SCHIMBAREA SOCIALĂ ȘI PROBLEMELE SOCIALE

12.1. Ce este schimbarea socială?

Schimbarea socială nu are limitele clare, bine delimitate și, în mod frecvent, ea afectează toate aspectele unei societăți. Acest lucru face studiul acesteia fascinant și dificil.

Schimbarea socială poate fi identificată după patru manifestări distincte: (1) implică noi organizări și structuri, modifică organizarea socială în ansamblul sau principalele sale elemente social-politice, economice și culturale, vizând un nou sistem instituțional, un nou mod de alocare a resurselor limitate (bogație, putere, prestigiu) etc.; (2) se manifestă într-un timp mai îndelungat prin raportarea la o situație inițială, dar și pe termen scurt sau mediu; (3) este durabilă, are caracter de permanență, adică transformările sunt consistente nu efemere sau trecătoare și, (4) este colectivă, se produce la nivelul unei colectivități sau al unui sector semnificativ al acesteia, modificând condițiile de viață și mentalitatea indivizilor. În general, schimbarea poate include modificări ale valorilor culturale, normelor, statusurilor și rolurilor, precum și ale instituțiilor sociale, așa cum sunt familia, educația sau religia.

Pe parcursul întregii lucrări am discutat deja multe aspecte ale schimbării sociale. Urmărind conexiunile diferitelor manifestări ale acesteia, sociologii reansamblează aspectele variate ale societății,

care au fost analizate separat. Dar ca să dobândim o mai mare înțelegere a procesului schimbării, trebuie mai întâi să îl definim. *Schimbarea socială desemnează modificările permanente, relativ pe termen lung, ale componentelor culturii, structurii sociale și ale pattern-urilor comportamentelor sociale.*

Deoarece în mod virtual întreaga istorie a existenței umane implică grade variate ale schimbării sociale, este necesar să descriem diferite perspective teoretice explicative ale acesteia, să identificăm sursele care generează schimbarea, precum și problemele sociale care sunt asociate în mod inevitabil dinamicii acesteia. Începem prin prezentarea teoriilor schimbării sociale.

12.2. Teoriile schimbării sociale

Sociologii, antropologii și istoricii au dezvoltat o serie de teorii ale schimbării sociale. Demersurile acestora au urmărit să identifice existența unui pattern ori scop în aparentul caleidoscop al schimbării pe care putem să-l observăm de-a lungul istoriei omenirii. Deși există unele suprapuneri între aceste abordări variate, totuși putem să le clasificăm în patru grupe distincte de teorii: evoluționiste, funcționaliste, conflictualiste și ciclice. Fiecare teorie are o anumită contribuție, care ne oferă posibilitatea să înțelegem mai bine schimbarea socială.

Teorii evoluționiste. Cercetarea schimbării sociale impune o întrebare fundamentală: Cum ființele umane au trecut de la numeroase societăți mici care se ocupau cu vânatul și culesul la ceea ce astăzi este numit „satul global”? Un răspuns semnificativ îl oferă teoriile evoluționiste. Acestea au avut mulți susținători atât în Europa cât și în America de-a lungul ultimelor două secole (Spencer, Morgan, Durkheim, Parsons). Teoriile evoluționiste se bazează pe presupunerea că schimbarea este naturală și că societățile umane trec printr-un set de etape predictibile, cumulative (Nisbet, 1969). Multe din argumentele ce vin în sprijinul teoriilor evoluționiste ale schimbării sociale derivă din

studiile istorice și antropologice care arată cum unele societăți simple și mici au devenit mari și complexe. Acestea au convins mulți cercetători că o astfel de tranziție era „naturală.” Modul de abordare al teoreticienilor evoluționiști timpurii a fost numit evoluție uniliniară deoarece toate societățile se presupune că s-au dezvoltat de-a lungul unei singure secvențe de etape care implică „progresul.” Lewis Henry Morgan, spre exemplu, a considerat că societățile „primitive” devin mai „avansate”, evoluând de la etapa sălbătăciei la cea a barbariei și, în cele din urmă, la civilizație. Tranziția de la o etapă la alta se produce datorită câtorva descoperiri majore, cum ar fi focul, plugul și arcul cu săgeți.

Datorită multor evidențe antropologice și istorice acumulate în timpul secolului al 20-lea, cercetătorii au început să recunoască câteva din defectele de bază ale teoriilor uniliniare ale evoluției. Prima dintre toate era chiar foarte simplă. Nu toate societățile au trecut prin toate stadiile, ci unele au sărit etapele, de exemplu, prin trecerea de la punctul inițial, cel mai simplu, direct la societatea industrială. În plus, primele teorii uniliniare erau etnocentrice, așa cum arată termenii de „sălbăticie” și „barbarie” folosiți de Morgan. Acestea teorii vedeau propriile societăți ca fiind preferabile altora. Se presupunea nu numai că toate societățile pot deveni la fel ca societățile industriale occidentale, dar ele trebuie să realizeze acest lucru. În acest fel, teoriile de început au tendința de a accentua un aspect al schimbării - dezvoltarea tehnologică și economică - drept criteriu cheie al evoluției.

Mai recent, câțiva sociologi și antropologi au pledat pentru teoria multiliniară a schimbării evolutive. Potrivit acestei abordări, deși evoluția nu poate fi universală, există o tendință a societăților să evolueze către complexitate și adaptabilitate. Mai mult, deoarece fiecare societate pornește de la stadii diferite și se confruntă cu experiențe diferite, rezultatul procesului evolutiv este puțin probabil să fie uniform. În plus, aceasta se produce în moduri diferite și schimbarea nu este egală cu „progresul” așa cum era cazul cu multe

teorii uniliniare; pe termen scurt, periodic, poate exista și o tendință de regres. Cu toate acestea, evoluționiștii multiliniari afirmă că pe termen lung, există o direcție generală care implică schimbarea socială: de la societăți simple, mici la unele mari, complexe.

EVOLUȚIA SOCIOCULTURALĂ. Astăzi tipul de teorie evoluționistă care este avută în vedere mult mai serios de sociologi și antropologi este evoluția socioculturală, adică studiul modului în care societățile de culegători și vânători s-au schimbat în alte tipuri de societăți. Într-un fel aceasta se aseamănă destul de mult cu teoria multiliniară. Aici este folositor să ne amintim de discuția din capitolul 1 despre diferența dintre pattern-urile generale și evenimentele singulare. Émile Durkhiem a putut să facă predicția ratei generale ale suicidului cu acuratețe, dar nu a putut să facă predicția care anume indivizi vor încerca să se sinucidă. Evoluția socioculturală urmărește același principiu: ea furnizează un număr de pattern-uri generale în care există multe variații individuale.

Privind în urmă în istoria umanității cu 10.000 până la 15.000 de ani, putem discerne un pattern general despre care am vorbit într-un capitol anterior: trecerea de la societatea de vânători și culegători la societatea de agricultori și, de aici, la societatea industrializată. Este util să revedem această secvență pe scurt. De la aproximativ 50.000 de ani în urmă la 10.000 de ani, toți oamenii au trăit în societăți de vânători și culegători. Cu aproximativ 9.000 de ani în urmă unii oameni din Mesopotamia au început să cultive pământul într-o formă rudimentară și totodată au început să trăiască în așezări permanente. Astfel capacitatea de a produce un surplus a crescut, agricultura a devenit o preocupare comună. Perioada care a început cu circa 5.000 de ani în urmă este uneori denumită „zorii civilizației”. Odată cu așezările agricole permanente au apărut elementele culturii „moderne”, așa cum sunt arhitectura monumentală, scrisul și statul (ca formă de guvernământ). Apoi, cu aproximativ 200 de ani în urmă, oamenii au început să folosească mașini ca să producă bunuri, lucru care a marcat începutul erei

industriale.

Prezentarea sumară a evoluției socioculturale sugerează valoarea perspectivei pe termen lung. Aceasta ne învață că rata schimbării înregistrează ea însăși modificări în timpul ultimilor 15.000 de ani și că cea mai mare parte a istoriei - perioada de la care noi avem înregistrări scrise - a fost o perioadă a schimbărilor sociale relativ lente. Ea a fost o eră a expansiunii și decăderii imperiilor, cuceririi și pierderii acestora. Așa cum vom vedea, acest aspect reprezintă o sursă a teoriilor ciclice elaborate de Spengler, Toynbee și Sorokin, care au argumentat că mare parte din istoria umanității a fost caracterizată de apariția și căderea civilizațiilor.

Dar lucrul cel mai important este că perspectiva pe termen lung ne spune că propria noastră eră este distinctă în istoria umanității pentru câteva motive. Primul, aceasta este o eră a schimbării sociale extrem de rapide. Al doilea, rata schimbării sociale nu indică o scădere. Evident, unele lucruri, cum ar fi creșterea populației, nu pot continua să se schimbe la infinit cu rata curentă. Însă sociologii nu pot să prevadă cu oarecare acuratețe când și cum rata schimbării va scădea. Această rată a schimbării sociale fără precedent este ea însăși o dificultate în plus pentru studiul schimbării sociale. Ea înseamnă că atunci când privim la oricare perioadă dinaintea epocii noastre trebuie să fim extrem de precauți în a descifra procesele curente de atunci. În perspectiva schimbării sociale pe termen lung era industrială este nouă, dar noi trebuie să admitem că nu am experimentat niciodată direct alt tip de societate. Aceasta arată de ce este greu să nu fii etnocentric și de ce perspectiva pe termen lung este un antidot folositor față de etnocentrism.

Teorii funcționaliste. Cunoaștem acum că teoriile funcționaliste despre societate pun un accent considerabil pe factorii care contribuie la ordinea socială și stabilitate. Cu toate acestea, abordările funcționaliste sunt utile pentru studiul schimbării sociale deoarece cu ajutorul lor putem examina procesele sociale care susțin schimbarea. De fapt, mulți funcționaliști recunosc importanța

schimbării sociale. Nisbet (1969), spre exemplu, arată că

presupunerea fundamentală a funcționalismului este ... că ... există surse ale schimbării în sistemele sociale, mai multe sau mai puține surse naturale ale acestora și, că, din ele decurg pattern-urile schimbării care sunt în concordanță cu sistemul social așa cum este creșterea în organismul viu.

Echilibrul - asupra căruia se concentrează teoreticienii funcționaliști - este o stare a balansului într-un sistem de două sau mai multe părți. Orice sistem care funcționează ca să susțină un echilibru constant este numit homeostatic (de la rădăcinile grecești ale cuvântului care înseamnă aceeași stare). Exemple familiare sunt modul în care corpul uman menține o temperatură constantă sau felul în care lucrează orice termostat la un motor sau cazan. La nivel societal nu este nici o temperatură constantă de menținut, ci este vorba de o condiție în care societatea funcționează în mod liniștit. Astfel, în sociologie, echilibrul se referă la o condiție prin care componentele societății - instituții, clase, partide politice, familii etc. - funcționează împreună.

Multe din teoriile funcționaliste ale schimbării examinează modul în care o societate restabilește echilibrul după o tulburare a acestuia. Potrivit acestor teorii, un astfel de echilibru este necesar din cauza interdependenței dintre părțile variate ale societății. Când o societate este în echilibru, fiecare parte realizează funcția ei și lucrează în armonie cu celelalte părți. Oricum, schimbările din mediul extern pot altera echilibrul vechi și societatea trebuie să se schimbe suficient ca să stabilească unul nou. De exemplu, o societate trebuie să se adapteze la o creștere neașteptată a prețului petrolului prin căutarea unor surse alternative de energie, producerea de automobile cu consum redus ș. a. Acest lucru ilustrează un punct important al teoriilor funcționaliste; ele văd schimbarea ca ceva care în mod obișnuit vine din afară. Astfel, ca în exemplul nostru, o schimbare în lume a prețului petrolului forțează societatea să se adapteze la el. Dacă alterarea echilibrului

sau schimbarea este severă, societate ar putea fi distrusă dacă nu este capabilă să se adapteze la șoc și să producă un echilibru nou.

Dar funcționaliștii afirmă că sistemele sociale nu sunt niciodată pe deplin integrate. Există totdeauna tensiuni și contradicții. Spre exemplu, instituțiile educației sunt destinate să instruiască tinerii ca să ocupe poziții sociale în sistemul economic, însă mulți absolvenți de facultăți nu pot găsi locuri de muncă unde să folosească instruirea pe care au dobândit-o. Absolvirea facultății generează așteptări din partea indivizilor referitoare la locurile de muncă pe care probabil le vor ocupa. Pentru destul de mulți, aceste așteptări nu se îndeplinesc și aceasta reprezintă una dintre tensiunile ori contradicțiile societății românești contemporane și, în egală măsură, o problemă socială. Devine clar că schimbările sociale se produc când sistemul încearcă să se adapteze la tensiuni și contradicții și, implicit, să rezolve problemele sociale corespunzătoare.

Alt aspect al teoriei schimbării sociale este diferențierea structurală ori creșterea specializării rolurilor. Diferențierea poate apărea din cauza creșterii populației, dezvoltărilor tehnologice ori altor factori. Spre exemplu, așa cum am văzut în capitolul 10, multe funcții care odată erau îndeplinite de familie sunt acum diferențiate și realizate de alte instituții, astfel ca școlile, bisericile ori firmele economice. Când diferențierea structurală se produce, aceasta determină alte părți ale societății să se schimbe pentru a se integra în noile structuri care au apărut. În acest fel, funcționaliștii văd societatea ca o adaptare și evoluție constantă la situațiile noi care apar.

În ciuda acordului parțial al teoreticienilor funcționaliști cu schimbarea socială, abordarea lor este criticată pentru că reduce importanța schimbării, în mod special a schimbării rapide și substanțiale. Prin sugerarea faptului că schimbarea socială în mod normal implică ajustări, corectări mici și lente, funcționaliștii par să susțină că existența aranjamentelor sociale este dezirabilă și că schimbarea socială care dezmembrează sistemul este anormală,

neobișnuită.

Teorii ale conflictului. Studiul rolului conflictului între indivizi, clase, grupuri, instituții ori între toate acestea, în producerea schimbării sociale, reprezintă nucleul tare al teoriilor conflictualiste. Karl Marx este teoreticianul conflictului clasic care a subliniat că competiția dintre clase este sursa majoră a schimbării. Multe teorii conflictualiste folosesc unele părți din teoria lui Marx în corpusul lor teoretic. Acestea văd schimbarea socială ca o manifestare normală, deoarece orice tip de conflict ori competiție poate declanșa schimbarea. Stabilitatea este mult mai frecvent explicată ca un echilibru temporar între grupurile competitoare ori un produs al falsei conștiințe a grupurilor subordonate clasei cu putere economică și politică.

Teoreticienii conflictului sunt în dezacord cu privire la numărul, felul și combinația factorilor care cred că contribuie la competiția și conflictul social. Spre exemplu, sociologul Ralf Dahrendorf l-a criticat pe Marx pentru că a supralicitat rolul proceselor economice în schimbarea socială. În schimb, Dahrendorf accentuează faptul că oamenii caută mai multă autoritate - puterea legitimă - ca să impună norme grupului. Spre exemplu, părinții au autoritate asupra copiilor lor, profesorii asupra elevilor și studenților, iar ofițerii asupra soldaților. În mod tipic există o distribuție inegală a autorității și acei care au autoritate o folosesc în propriul lor interes, ca să mențină și să protejeze statu quo-ul, în timp ce acei fără autoritate descoperă că unele forme ale schimbării pot fi în beneficiul lor. Astfel pentru Dahrendorf, la fel ca și pentru Marx, există o tendință inerentă către schimbare în societate și aceasta se va produce dacă apar condiții adecvate.

Atât Marx cât și Dahrendorf au tendința să accentueze importanța forțelor sociale și impersonale în schimbarea socială și să diminueze rolul oamenilor și al ideilor acestora. Unii teoreticieni ai conflictului s-au distanțat de această argumentare, afirmând că ideile și conștiința umană pot juca un rol important în schimbare.

Astfel, teoreticieni ca Herbert Marcuse și Jurgen Habermas, spre exemplu, arată că educația și dezvoltarea conștiinței poate servi ca un catalizator al schimbării chiar dacă condițiile economice și sociale nu sunt cele mai favorabile. Pentru acești gânditori, societatea este caracterizată prin conflict și luptă, dar schimbarea socială nu este numai un rezultat al forțelor impersonale structurate; mai mult, aceasta este stimulată de credințele umane, de gândurile și acțiunile oamenilor. În realitate, Marx a recunoscut în câteva scrieri rolul ideilor umaniste, dar totdeauna în subsidiar față de forțele economice.

Deoarece conflictul și competiția sunt surse majore ale schimbării, teoriile conflictualiste sunt mai cunoscute decât teoriile funcționaliste. Însă amândouă perspectivele sunt folosite pentru studiul schimbării sociale, dar în moduri diferite. Teoriile conflictului tind să sublinieze originile sociale ale schimbării, spre deosebire de teoriile funcționaliste care insistă pe originile sociale ale stabilității. În realitate, așa cum vom încerca să exemplificăm, schimbarea socială nu corespunde pur și simplu exclusiv perspectivelor funcționaliste sau conflictualiste. Să ne referim, spre exemplu, la popularitatea schimbătoare a grupurilor rock. Din punctul de vedere al industriei muzicii, care anume formație sau cântec este în vogă nu este la fel de important ca faptul că există unele formații la modă, ale căror cântece compania producătoare le vinde. Abordând problema din perspectivă funcționalistă, grupurile rock asigură distracția multor oameni, în special tineri, furnizează un număr de locuri de muncă și reprezintă o cale a mobilității sociale. Din perspectiva conflictului, formațiile rock sunt în competiție unele cu altele pentru ascultători, dar și cu managerii și promotorii, cu studiourile de înregistrare pentru împărțirea câștigurilor, ca să nu mai menționăm aici conflictul dintre părinți și adolescenți asupra a ce constituie muzică. Desigur că conflictul dintre generații este funcțional pentru industria muzicii. Astfel fiecare nouă generație caută să se delimiteze ea însăși de generația

părinților și, pentru asta, creează o piață pentru orice este „nou” și mai exagerat în muzică. Tocmai acest lucru menține industria muzicii în avânt.

Teorii ciclice. Câțiva teoreticieni au observat că în istorie civilizațiile apar și dispar ori se schimbă în cicluri. Unii văd asta ca oscilații fără sfârșit, alții ca un ciclu asemănător sensului vieții de la naștere până la moarte. Oswald Spengler a făcut o analogie între culturi și ciclul vieții umane: tinerețea este urmată de maturitate, bătrânețe și moarte. În 1918 el a scris lucrarea **Declinul Occidentului** în care prezicea acest fenomen. Dar predicția lui a căzut la examenul timpului.

Un alt gânditor proeminent al teoriei ciclice este istoricul Arnold Toynbee. Acesta a argumentat că toate civilizațiile apar și dispar, dar a văzut acest ciclu în termenii provocării mediului și răspunsului pe care civilizația îl dă acestei provocări. Pe scurt, el a argumentat că dacă provocarea nu este prea severă și dacă răspunsul este suficient de creativ, atunci civilizația poate continua. În realitate, în măsura în care fiecare civilizație se edifică pe realizările civilizațiilor premergătoare, ea poate să obțină în fiecare ciclu un stadiu mai ridicat al dezvoltării. Dacă răspunsul civilizației la provocările care i se adresează nu a fost suficient de creativ, ea poate muri.

ISTORIA UMANITĂȚII ÎNTR-O ORĂ. Ipotetic facem un film despre scurgerea timpului istoriei umane în ultimii 4 milioane de ani, astfel ca filmul să dureze 24 de ore. Presupunem că filmul începe chiar la miezul nopții și el se derulează până la miezul nopții următoare. În film evenimentele discutate și alte date istorice importante ar putea avea loc în următoarele momente de timp.

În mod evident, cele mai importante evenimente din film se produc foarte târziu. Dacă clipim ușor la sfârșitul filmului putem pierde întreaga eră industrială! Desfășurarea evenimentelor istoriei umane arată că toate teoriile ciclice în realitate au eșuat. Nici una nu poate justifica apariția societății industriale și nici nu pot argumenta

preeminență continuă a occidentului. Pentru aceste motive, sociologii au concluzionat că pentru înțelegerea istoriei umanității, teoriile ciclice ale schimbării pot fi utile doar în cazuri particulare.

Tabelul 12.1 ISTORIA UMANITĂȚII ÎNTR-O ORĂ

Timpul din film	Evenimentul
00:00	Începe filmul
23:42-48	Apariția lui homo sapiens (50-35.000 de ani în urmă)
23:56 : 36	Revoluția neolitică: începuturile cultivării pământului (9.000 de ani în urmă)
23:58 : 12	Societățile agricole: primele civilizații (5.000 de ani în urmă)
23:58 : 45	Timpul lui Moise (circa 1500 î. Ch.)
23:59 : 17	Timpul lui Isus Christos
23:59 : 29,3-30,7	Timpul lui Mahomed
23:59 : 49,2	Columb sosește în America
23:59 : 53,7-55,9	Începe revoluția industrială (1700-1800)
23:59 : 58,7	Marea depresiune economică din 1929
23:59 : 59,3	Lansarea Sputnikului
23:59 : 59,6	Se nasc cei mai mulți dintre tinerii de astăzi

Sursa: J. E. Farley: *Sociology*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1990

12.2.1. Ratele schimbării sociale

Schimbarea se produce în rate (proporții) diferite. Schimbările modei, schimbările pattern-urilor căsătoriei și divorțului, schimbările în organizarea economică și politică sunt toate exemple ale schimbării sociale. Oricum, schimbarea modei sau a unor capricii de comportament sunt săptămânale, uneori chiar zilnice; pattern-urile familiei se schimbă peste generații; schimbarea în organizarea economică și politică poate lua sute ori mii de ani.

Schimbările mai rapide, numite micro-schimbări, implică tipic modificări mici sau individuale și sunt ușor observabile. Oricine a remarcat ascensiunea și căderea rapidă în popularitate a unor formații rock. Schimbările mai lente nu sunt așa de simplu de văzut, de exemplu, mulți tineri nu au observat personal schimbări în

structura familiei. Schimbările cele mai lente și la cele mai mari dimensiuni sunt numite macro-schimbări și ele sunt cel mai dificil de observat. În realitate ele sunt observabile numai în momente rare când schimbarea este spectaculoasă, așa cum se întâmplă într-o revoluție. Dar chiar și atunci, acestea adesea nu sunt evidente până nu sunt terminate. Micro și macro-schimbările se produc în același timp, fiecare dintre aceste schimbări formând-o pe cealaltă. De multe ori micro-schimbările, cum ar fi popularitatea schimbătoare a unui grup rock, au consecințe mici pentru schimbările lente. Alteori micro-schimbările construiesc macro-schimbarea, așa cum este cazul cu creșterea graduală a numărului femeilor căsătorite care lucrează în afara casei. Prin aceasta multe familii individuale au contribuit la schimbări majore în pattern-urile căsătoriei și mai ales la modificarea rolurilor partenerilor în familie. În general, macro-schimbările sunt așa de lente încât devin un context mai mult sau mai puțin stabil pentru micro-schimbări.

Dar ce era cu 150 de ani în urmă? Desigur că nu erau formații rock și superstaruri care cântau în fața a zeci de mii de tineri. Nici nu puteau fi pentru că nu era posibilă realizarea unei audiențe de masă. Formațiile rock nu puteau exista fără instrumente electronice și piețe de vânzare în masă. O întrebare firească se impune: De unde au provenit aceste schimbări?

12.2.2. Sursele schimbării sociale

Schimbarea socială poate proveni din mai multe surse. Unele din acestea se găsesc în afara societății; altele sunt produse ale proceselor sociale din interiorul acesteia. Sursele care se găsesc în afara societății sunt numite **exogene**; acelea care își au originea în societate sunt numite **endogene**. Teoriile funcționaliste se concentrează asupra surselor exogene precum și asupra modalități în care societățile se adaptează la rezultatele schimbării. Teoriile conflictualiste pun accent pe sursele endogene ale schimbării, concentrându-se asupra felului în care societatea însăși creează

schimbarea. Există multe surse ale schimbării sociale. Printre acestea se numără mediul fizic și contactul cu alte societăți care sunt în mod obișnuit schimbări exogene. Altele sunt invențiile și descoperirile tehnologice care pot fi endogene sau exogene. În sfârșit, unele sunt în mod obișnuit endogene incluzând conflictul intern și schimbarea planificată. Le vom examina mai în detaliu.

Mediul fizic. O sursă majoră a schimbării sociale poate fi mediul fizic (natural). Când climatul se schimbă, fenomen care are loc din timp în timp, ori grupul se mută într-un alt climat ori viața socială se adaptează corespunzător acestei schimbări. Uneori activitățile umane pot schimba climatul, așa cum s-a întâmplat în diverse țări ale lumii cu despăduririle care au condus la expansiunea deșertului. În general, mediul natural limitează tipurile de sisteme de producție care se pot dezvolta. Nu este posibilă, de exemplu, practicarea agriculturii în regiunile arctice. În plus, dezastrele naturale, astfel ca inundațiile, uraganele, erupțiile vulcanice și cutremurele pot în mod radical modifica structurile sociale. La acestea se adaugă, în timpurile apropiate nouă, poluarea aerului, care probabil a determinat ca oamenii din unele țări să se mute din mediul urban în cel rural, în mod deosebit cei susceptibili de a contracta boli ale aparatului respirator.

Factorul demografic. Faptul că factorul demografic stă la originea schimbării este o idee care se găsește încă de la Durkheim. Populațiile tind să crească când condițiile de hrană și sănătate sunt bune. Dar pe măsură ce concentrarea populației într-o zonă devine mai densă, aceasta trebuie să găsească noi modalități pentru a se putea hrăni. În deceniile recente creșterea enormă a populației lumii a devenit o amenințare pentru supraviețuirea unei părți a acesteia. Situația se datorează parțial și îmbunătățirii îngrijirii sănătății, a condițiilor de locuit și hrănire, toate contribuind la diminuarea mortalității și creșterea longevității. Aceasta spre deosebire de trecut când resursele insuficiente de hrană produceau foamete și boli. Pe de altă parte, în timpurile moderne, instabilitatea politică și

conflictul au devenit amenințări constante pentru oameni; pierderea de vieți omenеști fie din cauza foametei fie din cauza războiului, continuă să se manifeste în multe din națiunile sărace ale lumii care încearcă să evite foametea în masă.

Cultura. Schimbarea cunoștințelor, credințelor, valorilor și modurilor de expresie ale unei culturi pot modifica societatea. De asemenea, descoperirile științifice pot produce și, de cele mai multe ori produc, tehnologii noi. De exemplu, progresul obținut în fizică la începutul secolului al 19-lea a făcut posibil invenția telegrafului și telefonului. Noi credințe și noi valori pot de asemenea aduce schimbarea. De pildă, Max Weber a argumentat rolul potențialul al ideilor în schimbarea socială. Accentul pus de protestantism pe munca stăruitoare și amânarea gratificației au creat mediul favorabil pentru apariția capitalismului în Europa occidentală.

La rândul lor, **ideologiile** oferă unor colectivități umane șansa (posibilitatea) de a se angaja în acțiuni transformatoare. Comportamentele și acțiunile oamenilor sunt determinate de sfera ideologică a valorilor, opiniilor și atitudinilor.

Actorul social exprimă, prin conduita sa, sfera cunoștințelor achiziționate, credințele, reprezentările sociale, proiectele sale. El ia atitudine față de evenimente în termeni oarecum globali, în funcție de programul ideologic cu care, a fost impregnat. Ideologiile produc acte simbolice care mobilizează, ele instaurează „lupta”, produc strategii de combatere a adversarului și de schimbare a concepției sale. Explicând și justificând valorile pentru care au optat, năzuind să obțină adeziunea, ideologiile se prezintă ca un important factor psihosocial al schimbării (Adrian Neculau, 1996, p. 228).

Există în conținutul oricărei culturi elemente care își au originea în afara acesteia. Contactele între societăți fie că sunt prietene fie că sunt ostile, intense sau slabe, pot aduce schimbări sociale. Idei noi, obiecte noi, arme noi pot fi schimbate între societăți. *Răspândirea ideilor și obiectelor de la o cultură la alta este cunoscută ca difuziune culturală.* Datorită continuei îmbunătățiri a comunicațiilor

și a mijloacelor de transport, inter-schimbarea elementelor culturale a crescut foarte mult. Însă difuziunea constituie numai o explicație intermediară a schimbării sociale. Ea nu dă răspuns la unele întrebări de bază cum ar fi: De ce un obiect sau o anumită idee se răspândește? Cum au fost acestea receptate? De ce au fost acceptate?

Tehnologia. O sursă a schimbării sociale poate fi tehnologia. O invenție poate crea schimbări sociale profunde. Aceasta se referă la aplicarea cunoștințelor științifice la o problemă practică. Tehnologiile noi creează ocupații noi sau fac accesibile resurse care mai înainte erau imposibil de utilizat. Dezvoltarea sistemelor de irigații au extins posibilitățile omului de a practica agricultura. Să ne gândim ce s-a întâmplat când automobilul a înlocuit transportul cu cai. Rezultatul a fost că au dispărut anumite ocupații legate de această activitate și au apărut numeroase industrii sau diverse activități economice legate de folosirea mașinilor - uzinele de automobile, stațiile de benzină, motelurile etc. Alt rezultat a constat în creșterea activității guvernamentale în domeniile construcția de șosele și autostrăzi, acordarea permiselor de conducere, transportul combustibilului, formele variate de înregistrare a vehiculelor etc. Dar acest proces social a condus la afectarea mediului și implicit la apariția unor probleme de sănătate. Trebuie să remarcăm că alături de fenomenul difuziunii, tehnologiile noi își găsesc originea în invenții și descoperiri. Însă o societate poate beneficia de ele în măsura în care este pregătită să folosească acea tehnologie.

Schimbările în tehnologie adesea se produc mai rapid decât schimbările în credințe și obiceiuri, lucru care a condus la formularea conceptului de întârziere culturală („culture lag”). Un eminent sociolog american a observat că schimbările tehnologice reclamă ajustări în aspectele nonmateriale ale culturii, adică în credințe, valori și standarde de comportament și că, în general, există o întârziere până ce aceste modificări se produc.

MASS-MEDIA. S-a scris extrem de mult despre mass-media:

televiziune, film, radio, ziare și reviste. Ele sunt atât laudate cât și criticate ca agenți ai schimbării sociale. Unele din pozițiile exprimate merg prea departe, exagerând ideea că mass-media mai mult răspunde la schimbări decât le cauzează. Ideea nu se validează deoarece există o trăsătură a mass-mediei care contribuie semnificativ la schimbarea socială: viteza cu care se răspândesc informațiile. Informațiile circulă așa de repede astăzi că lumea a devenit un „sat global” în care oricine poate cunoaște instantaneu ce s-a întâmplat în orice loc de pe glob. Creșterea vitezei comunicațiilor a micșorat lumea. O consecință a vitezei curgerii informației este că mass-media a devenit un instrument folosit de mișcările sociale. Să ne amintim de rolul jucat de televiziune în evenimentele care au avut loc în țara noastră în decembrie 1989.

Conflictul intern. Conflictele interne, lipsurile de tot felul și eșecurile în politicile sociale sunt surse majore ale schimbării sociale. Perspectiva funcționalistă tinde să arate că lipsurile și procesele disfuncționale sunt surse ale schimbării, în timp ce perspectiva conflictualistă insistă asupra conflictelor. Conflictele servesc frecvent ca punct de focalizare pentru mișcările sociale. Grevele, demonstrațiile, protestele etc. precum și conflictele în care acestea își au originea sunt surse majore ale schimbării. Unele mișcări sociale au condus la revoluții, cea mai dramatică, dar și cea mai rară formă de schimbare socială.

Revoluțiile. Ca fenomen social excepțional, revoluțiile sunt încercări de schimbare a naturii unui regim și de restructurare a întregii societăți: sistemul economic, ideologia și distribuția bogăției (sistemul de stratificare). În contrast, rebeliunile sunt încercări de schimbare a deținătorilor puterii ori a anumitor politici. Deși uneori ele sunt expresia unei largi insatisfacții, rebeliunile nu caută să schimbe structura regimului. Revoluțiile din Rusia (1917), China (1949), Cuba (1959) și Iran (1979) sunt toate exemple de revoluții sociale. În aceste cazuri, conducătorii revoluționari au căutat să transforme întreaga societate, în primele trei cazuri la o

formă de socialism, în ultimul într-o republică islamică. Aceste exemple ilustrează o trăsătură comună printre cele mai multe revoluții din secolul 20: regimul rezultat este în mod frecvent mai centralizat și adesea mult mai autoritar decât cel care a fost înlocuit.

Războiul. Din cauza prezenței armelor și violenței, războiul este adesea asociat cu revoluția, dar cele două sunt diferite. Revoluțiile sunt conflicte interne, spre deosebire de război care este un conflict organizat între două sau mai multe societăți care durează un anumit timp semnificativ. O excepție majoră este războiul civil, un conflict armat între facțiuni diferite din aceeași țară. La fel ca revoluția, războiul civil este un conflict intern major care poate conduce la o schimbare socială importantă. Războiul civil din Statele Unite a condus la abolirea sclaviei și expansiunea unei economii industriale, iar foarte aproape de zilele noastre, războiul civil din fosta Iugoslavie a dus la apariția unor state noi în Europa.

Schimbările care rezultă din război sunt dramatice. Războaiele redefinesc granițele; ele aduc multe descoperiri tehnologice și invenții; determină apariția unor noi forme de guvernare; contribuie la redistribuirea bogăției și forțează milioane de oameni să își schimbe locurile unde trăiesc. Printre consecințele celui de-al doilea război mondial, de exemplu, a fost moartea a zeci de milioane de oameni, divizarea politică a Germaniei, dominația sovietică asupra centrului și estului Europei, cursa armelor nucleare, reconstrucția economică a Japoniei și Germaniei, războiul rece între cele două tabere, capitalistă și comunistă, și apariția revoluțiilor și naționalismului în lumea a treia.

Schimbarea planificată. Schimbarea planificată este întotdeauna dificilă. Uneori schimbările intenționate aduc schimbări neprevăzute și neașteptate. Spre exemplu, guvernul chinez a căutat să controleze creșterea rapidă a populației prin obligarea fiecărui cuplu să aibă doar un singur copil. Cât de bine lucrează această politică nu este cu totul clar. Ea a avut deja unele consecințe neprevăzute și neașteptate. În cele mai multe cazuri un singur copil

în familie este crescut cu mai multă atenție dar și alintat, lucru ce nu se întâmplă într-o familie numeroasă. În consecință, activitatea la școală poate avea de suferit; de fapt, profesorii s-au plâns că copiii sunt prea răsfățați. O altă consecință este posibilitatea reapariției infanticidului feminin. Deoarece societatea chineză este puternic patriarhală, băieții sunt mult mai doriți decât fetele. Dacă primul copil este fată există o presiune considerabilă asupra cuplului fie să aibă un al doilea copil, fie să ucidă fata și să încerce să aibă un băiat. Fenomenul este în desfășurare și numai în timp se va vedea în ce măsură pot apărea probleme serioase.

DIFICULTĂȚI ÎN STUDIUL SCHIMBĂRII SOCIALE. Identificarea surselor schimbării este numai una din provocările specifice studiului schimbării sociale. Printre alte provocări sunt problemele legate de *lipsa datelor valabile*. Uneori datele sunt pierdute, altele sunt neclare. Altă sursă generatoare de dificultăți este *etnocentrismul*, tendința de a judeca alte culturi prin propriile standarde, fapt ce generează un pericol mare de interpretare greșită a acestora. În sfârșit, *definirea perioadei de timp* pentru a fi studiată este o problemă. Dacă există pattern-uri regulate ori cicluri ale schimbării care se produc de-a lungul perioadelor lungi de timp, este posibil să descoperim două direcții diferite ale schimbării dependente de ce părți ale ciclului studiem.

12.3. Revoluția industrială, modernizarea și societatea postindustrială

Procesul dezvoltării de la agricultură la societățile industriale este frecvent denumit modernizare. *Modernizarea desemnează schimbările economice, sociale și culturale care se produc când societățile preindustriale fac tranziția la o societate industrială avansată*. În ziua de astăzi multe națiuni s-au modernizat și multe altele lucrează din greu pentru a face acest lucru. Mai mult, asistăm la trecerea unor țări spre ceea ce se numește societate

postindustrială. *Societatea postindustrială este o societate dominată de producția bazată pe tehnologia înaltă și care alocă resurse mai mari pentru asigurarea serviciilor decât pentru producția industrială.*

Există o considerabilă controversă asupra acestor procese și cercetătorii din științele sociale sunt în dezacord chiar cu denumirile respective. Dar înainte de a explora aceste controverse, să rezumăm schimbările care s-au produs în ultimi 200 la 300 de ani. Potrivit istoriei economiei, revoluția industrială include câteva trăsături esențiale:

- răspândirea aplicării științei moderne la procesele de producție caracteristice economiei de piață;
- specializarea activității economice direct către producția pentru piață;
- migrația populației de la comunitățile rurale către cele urbane;
- transferul producției de la familie către întreprinderea publică sau privată;
- trecerea forței de muncă de la extracția materiilor prime (producția primară) la manufacturare (secundară) și eventual la servicii (terțiară);
- folosirea resurselor de capital ca substitut pentru munca umană;
- apariția de clase noi determinată de proprietatea sau relația față de mijloacele de producție, în special a capitalului ca opus pământului.

Alte schimbări asociate cu cele arătate mai înainte includ: o creștere cu 600 de procente a populației globului; un declin al ratei nașterilor și chiar un mai rapid declin în rata deceselor; creșterea extraordinară a numărului orașelor; schimbarea rolurilor economice pentru femei, copii și familii; o ridicare majoră a ratelor alfabetizării; o creștere vastă a producției și consumului de bunuri pe locuitor; descreșterea rapidă a costului și timpului pentru

transportul mărfurilor; apariția noilor ideologii economice și politice, inclusiv capitalismul, socialismul și democrația reprezentativă; apariția capacității tehnice de a distruge întreaga rasă umană.

Toate aceste schimbări sunt de-a dreptul uluitoare când realizăm că ele s-au produs în ultimii 200-300 de ani. Societățile moderne care au trecut prin experiența acestor schimbări sunt adesea în contrast cu societățile tradiționale cărora le lipsesc toate sau cele mai multe din aceste schimbări. Această trecere de la tradiție la modernitate a fost cea mai dramatică schimbare socială în istoria umanității.

La rândul ei, schimbarea de la societatea industrială la cea postindustrială presupune ca proces definitoriu creșterea numărului muncitorilor cu gulere albe, care se ocupă cu procesarea informațiilor și asigurarea serviciilor. Accesul la informație și posesia cunoștințelor specializate vor juca un rol mai mare în determinarea poziției sociale a oamenilor; tehnologia de tip high-tech (computere, roboți industriali etc.) va deschide noi oportunități în munca oamenilor și în stilul lor de viață.

Deși discuțiile despre modernizare în mod obișnuit sunt concentrate la nivel instituțional (cum ar fi transformarea culturală și politică a societăți și a organizațiilor economice), elementul fundamental al schimbării în orice grup sau sistem este individul. Sociologul american contemporan Alex Inkels și colaboratorii săi au identificat un set al calităților personale prin care ei cred că definesc cu acuratețe „omul modern.” Aceștia au desfășurat cercetări ca să determine dacă procesul modernizării a avut efect asupra valorilor și comportamentului oamenilor din țările în curs de dezvoltare. Inkels și echipa sa au concluzionat că educația formală a fost variabila cea mai puternică în determinarea modului în care individul se plasează pe scala modernizării. Potrivit rezultatelor investigațiilor făcute de aceștia, școala a fost cea mai puternică organizație în schimbarea personalității sau caracterului persoanei,

iar întreprinderea a ocupat locul secund ca importanță.

Alex Inkels identifică următoarele caracteristici ale „omului modern”:

- deschis la experiențe noi atât cu oamenii cât și cu felurile de a face lucrurile;
- independență accentuată față de figurile autorității tradiționale: părinții și preoții;
- credință în puterea și eficiența științei și medicinei, corespunzător cu neluarea în considerare a viziunii fataliste despre viață;
- ambiție pentru el și copiii săi de a urca ierarhia socială și de a avea succes;
- interes puternic față de problemele comunități atât pe plan local cât și național, dar și față de problemele internaționale.

12.4. Revoluția industrială și dezvoltarea inegală

Mulți oameni se pot întreba: De ce unele țări s-au modernizat înaintea altora? De ce țările lumi a treia nu au urmat pattern-urile țărilor industrializate? Perspectiva pe termen lung ne oferă răspunsuri la asemenea interogații. Bazându-ne doar pe „revoluția neolitică” - schimbarea de la vânătoare și cules la agricultură - nu găsim nici un motiv să credem că după aceea lumea întreagă putea să se industrializeze în același timp. Realitatea este că unele societăți au evoluat și s-au industrializat, în timp ce altele nu au făcut-o, iar acest lucru este o sursă majoră a conflictului în lumea de astăzi.

Categorii și termeni ai dezvoltării. Sociologii în mod frecvent plasează țări diferite în categorii care reflectă grade diferite de dezvoltare economică. Țările dezvoltate sunt acelea care au instituții politice moderne, economii industrializate, standarde de viață înalte, rate ridicate de alfabetizare și asistență medicală bună. Exemple sunt Statele Unite, Japonia, Franța, Germania, țările

Scandinave etc. Țărilor mai puțin dezvoltate ori, așa cum sunt numite frecvent, țări în curs de dezvoltare, le lipsesc unele sau toate aceste lucruri și au un standard de viață scăzut. Multe țări din Africa, Asia și America de Sud intră în această categorie.

Alți sociologi clasifică țările bazându-se pe o combinație de caracteristici economice, politice și istorice. Țările dezvoltate cu instituții democratice constituie în viziunea acestor autori lumea întâi. Lumea a doua este alcătuită din țările comuniste sau foste comuniste, din care unele sunt industrializate și unele sunt numai la începutul industrializării. Țările rămase, în primul rând țările în curs de dezvoltare - multe din ele foste colonii ale țărilor lumii întâi - constituie lumea a treia. Nici acest sistem de clasificare nu asigură o descriere adecvată și deplină a lumii moderne: multe țări se găsesc undeva între acestea. Totuși aceasta rămâne o diviziune rezonabilă a țărilor lumii în care trăim.

Noțiunea de dezvoltare este folosită adesea în două sensuri în literatura de specialitate. Sensul restrâns se referă la dezvoltarea economică, adică schimbările economice asociate cu revoluția industrială. În sens larg, dezvoltarea se referă la toate schimbările care s-au produs în ultimi 200-300 de ani. În acest sens, termenul este folosit interșanjabil cu modernizarea. În cele ce urmează vom folosi termenul dezvoltare în legătură cu înțelesul larg și, cel de dezvoltare economică, pentru înțelesul său restrâns.

12.4.1. Perspectiva funcționalistă versus perspectiva conflictualistă despre dezvoltare

Teoriile care abordează dezvoltarea inegală a țărilor lumii intră în două categorii care, în general, sunt corespondente celor două perspective macrosociologice: funcționalistă și conflictualistă. Teoriile funcționaliste tind să vadă dezvoltarea ca inevitabilă și pozitivă; teoriile conflictualiste o văd ca o cauză a inegalității și suferinței.

Teoreticienii funcționaliști arată că societățile dezvoltate sprijină

mai mult oamenii pentru a avea un standard de viață mai ridicat și se preocupă ca să fie mai puține inegalități decât în societățile tradiționale. Aceste societăți de asemenea au rata nașterilor și rata deceselor mai scăzută, rata alfabetizării mai înaltă și un mult mai ridicat grad de urbanizare care dă posibilitate mai multor oameni să se bucure de roadele tehnologiei moderne.

Teoriile conflictualiste subliniază conflictul dintre țările dezvoltate și toate celelalte țări. Ele recunosc superioritatea adaptativă a societăților dezvoltate, dar văd aceasta ca o consecință a lipsei de dezvoltare a altora. Aceste teorii explică diferențele ratelor dezvoltării în termenii competiției dintre țările dezvoltate și țările mai puțin dezvoltate asupra resurselor de materii prime, comerțului internațional și schimbării modului de folosire a forței de muncă și a capitalului.

În general, cauzele modernizării și dezvoltării rămân teme de cercetare importante. Abordarea teoriilor moderne elaborate de autori remarcabili, dar și a aspectelor critice la adresa acestora nu intră în economia lucrării noastre. În schimb, deoarece problemele sociale constituie consecințele esențiale, definitorii ale oricărei schimbări sociale, vom face o abordare sociologică a acestora. Aceasta cu atât mai mult cu cât perioada de tranziție pe care o străbate țara noastră se caracterizează și prin căutarea soluțiilor la problemele sociale produse de schimbarea care a avut loc în decembrie '89.

12.5. Paradigma sociologică de abordare a problemelor sociale

Schimbarea socială prin care trece România afectează structura și funcționarea organizării sociale și, totodată, presupune modificarea unor atitudini, comportamente și opinii ale unor grupuri mari de oameni iar, în unele aspecte, ale tuturor membrilor societății românești. Această constatare ne permite să realizăm cu

ușurință că un asemenea proces social, care modifică cursul istoriei noastre, aduce cu sine o mulțime de probleme sociale.

În realitate, toate națiunile se confruntă cu probleme sociale. Acestea nici nu trebuie să treacă prin schimbării de asemenea amploare ca să aibă probleme sociale mai mult sau mai puțin acute de soluționat. Cu alte cuvinte, România nu este nici pe departe unică. Dar românii sunt parcă afectați de mai multe probleme sociale decât alte popoare. Scăderea veniturilor reale ale familiilor, faptul că peste 60% din populația țării trăiește sub pragul sărăciei, rata ridicată a infracționalității, poluarea peste limite a unor mari zone din țară etc. - toate reprezintă argumente care vin în sprijinul afirmației făcute. Așa cum prezintă sondajele de opinie, românii au simțământul larg răspândit că națiunea este în declin. Fie că ne place sau nu, problemele sociale ne afectează pe toți, așa că este firesc să le studiem, să le cunoaștem și să căutăm soluții. Pentru aceasta trebuie să pornim de la câteva întrebări simple: Ce sunt problemele sociale? De ce există? Cine este responsabil pentru apariția lor? Cât de mult ne costă? Ce poate fi făcut în legătură cu ele? Putem observa cu ușurință că aceste întrebări iau doar câteva rânduri, dar răspunsul necesită o cercetare asiduă și laborioasă care, în cele din urmă, poate umple o bibliotecă cu cărți.

Problemele de rezolvat sunt foarte variate - tehnice, economice, social-umane -, de aceea activitățile sistemelor sociale de soluționare a acestora au o serie de caracteristici comune. Din această cauză este posibilă constituirea unui corp teoretic care să analizeze mecanismele, ca și activitățile ansamblului social și ale diferitelor sisteme ale acestuia, de formulare și soluționare a problemelor, să identifice punctele critice, să sugereze strategii mai eficiente. În acest sens, vorbim de o sociologie a problemelor sociale care face parte din acest corp teoretic.

Mai precizăm în această scurtă parte introductivă că o societate sau un subsistem al acesteia poate realiza apariția unei noi probleme încă din prima ei fază, să-i definească cu acuratețe natura, să

găsească soluții eficiente. O altă societate și evident, un alt subsistem social, devine mai greu conștient de problemele sale, nu le înțelege în mod corect natura, nu reușește să găsească soluții satisfăcătoare. Astfel putem spune că modul în care o societate face față problemelor sale nu depinde numai de cunoașterea particulară acumulată în privința respectivelor probleme, ci și de mecanismele acesteia, de modurile sale de organizare. Cu alte cuvinte, tipul de sistem social-politic și gradul de dezvoltare al acestuia își pun pecetea asupra modalităților de identificare și soluționare a problemelor sociale cu care se confruntă societatea respectivă.

12.5.1. Definiția problemei sociale

La interogația: Ce este o problemă socială? Cătălin Zamfir (1977, p. 44) răspunde că

În termeni foarte generali, o problemă socială poate fi definită în următorul fel: un proces social, o caracteristică, o situație despre care societatea sau un subsistem al ei consideră că trebuie schimbat.

Cu alte cuvinte, când avem de-a face cu o serie de împrejurări care amenință și îngrijorează oamenii, care sunt recunoscute și dezbătute social, atunci în mod sigur este vorba de o problemă socială. Într-o definiție mai strânsă, spunem că

o problemă socială este o condiție care afectează un număr semnificativ de oameni în moduri considerate nedorite, despre care există simțământul că poate fi făcut ceva prin acțiunea socială colectivă. (Horton, Paul B., Leslie, Gerald R., Larson, Richard F., Horton, Robert L., 1997, p. 2)

Analizând conținutul definiției date putem să observăm că are patru idei distincte: (1) o condiție care afectează un număr semnificativ de oameni; (2) în moduri considerate nedorite; (3) despre care există simțământul că poate fi făcut ceva și (4) prin acțiunea socială colectivă. Le vom examina pe rând mai în detaliu.

„... O condiție care afectează un număr semnificativ de

oameni”. Circumstanțele personale nu sunt probleme sociale, dar ele devin atunci când afectează și îngrijorează o mare parte din oameni. De aici se naște o întrebare firească: Cât de mulți oameni trebuie să se găsească într-o asemenea situație? Trebuie să precizăm că nu există un număr exact de oameni care ar putea fi afectați înainte ca o împrejurare să fie calificată ca o problemă socială. Dar când o condiție afectează mulți oameni, astfel că unii dintre acești o observă, vorbesc și scriu despre ea, înseamnă că există o problemă socială. Adaptând un exemplu după C. Wright Mills (1975), putem spune că dacă într-o societate de aproape 23 de milioane de locuitori numai un număr restrâns dintre acești sunt neangajați, unii chiar pentru că refuză să muncească, aceasta rămâne o problemă personală a fiecăruia în parte. Dar dacă în acea societate sunt peste 1,2 milioane de șomeri, avem de-a face cu o problemă socială.

Un mod de a măsura interesul public despre o împrejurare care afectează viața oamenilor este să numărăm articolele dedicate acesteia în mai mulți ani și să le listăm. Spre exemplu, vom observa că în România, despre șomaj, se vorbea puțin în prima jumătate a anului 1990 și numai ca posibilitate, ca apoi, în anii următori, numărul articolele legate de această problemă să crească mereu. Să luăm în considerare problema educației. Dacă numărul liceenilor din țară care nu trec examenul de bacalaureat însumează doar câteva procente, atunci explicația trebuie căutată în cea mai mare parte în modul în care respectivii au învățat. Dar dacă avem de-a face cu circa o treime din numărul total al liceenilor care au căzut la acest examen important, iar mass-media are drept cap de afiș mult timp această situație, atunci mai mult ca sigur că este vorba de o problemă socială care afectează sistemul de învățământ, părinții, tinerii și, bineînțeles, societatea în ansamblul ei. Când numărul articolelor despre o problemă socială începe să scadă, așa cum s-a întâmplat după o perioadă de timp de la desfășurarea bacalaureatului din anul 1998, atunci: (1) interesul asupra problemei poate fi în declin; ori (2) s-a ajuns la un aranjament

politic care ar putea rezolva problema sau, (3) interesul public și îngrijorarea oamenilor ar putea fi captate de alte probleme.

„... În moduri considerate nedorite”. Orice problemă socială implică o judecată de valoare, conform căreia condiția, împrejurarea, este „rea”. Cu alte cuvinte, valorile pot defini sau nu o împrejurare ca o problemă socială. Suicidul, consumul de droguri, abuzul asupra copiilor sau femeilor, analfabetismul etc. - toate acestea pot fi definite ca probleme sociale prin valorile societății sau, raportându-ne tot la aceleași valori, ele pot fi considerate acceptabile. Dar nici o împrejurare sau condiție, cât de dramatică sau șocantă ar fi, nu este o problemă socială până când valorile unui număr considerabil de oameni din societate nu o definesc ca o problemă. Cred că putem considera că munca la negru în țara noastră, care produce evaziune fiscală, încă nu este înțeleasă de un număr semnificativ de oameni ca fiind o problemă socială deoarece puțini cunosc că, într-o formă sau alta, acest fenomen economic păgubos afectează pe fiecare individ. De aceea, Mills (1975, p. 40 - 41) subliniază că

Pentru a defini conflictele publice și necazurile personale trebuie să descoperim mai întâi care sunt valorile apreciate și amenințate și care sunt valorile apreciate și confirmate, ceea ce putem face printr-o analiză a tendințelor caracteristice ale epocii noastre.

„... Despre care există simțământul că poate fi făcut ceva”. Într-o mare parte a lumii, până nu demult, foametea nu a fost o problemă socială deoarece a fost considerată ca parte a naturii neschimbătoare a ordinii lucrurilor. Sau, de-a lungul secolelor, bolile mintale nu au avut tratamentul adecvat și, din acest motiv, bolnavii mintali erau ascunși de ochii mulțimii. În legătură cu acest al doilea exemplu, nu putem afirma că înaintașii noștri erau insensibili, dar le lipsea posibilitatea aprecierii corecte a naturii bolilor mintale, cât și mijloacele de tratament efectiv al acestora. O dată ce știința medicinei a dezvoltat capacitatea de tratament eficient al acestor maladii, atunci lipsa îngrijirii medicale a acestor oameni a

devenit o problemă socială. Dintr-o asemenea perspectivă, nu trebuie să fim vexați de uimirea stărnită lumii occidentale, imediat după 1990, de situația jalnică a oamenilor cu afecțiuni mintale din țara noastră.

Ajunși aici, putem preciza că o împrejurare socială devine o problemă când există credința că ceva poate fi făcut în legătură cu ea. Existența încrederii în posibilitatea de tratament, ameliorare sau soluționare a acesteia, îi determină pe oameni să o considere o problemă socială. Dar dacă această credință este corectă, ea poate fi determinată numai prin încercare. Între timp, existența speranței tratamentului sau rezolvării este suficientă pentru ca oameni să considere o anumită împrejurare socială drept o problemă și să caute modalități de a face ceva în legătură cu aceasta.

... Prin acțiunea socială colectivă Dacă numai câțiva oameni sunt indignați de prezentarea excesivă a violenței la televiziune, nu există nici o șansă ca acesta să devină o problemă. Dar dacă zeci de mii de telespectatori împărtășesc indignarea față de această stare de lucruri și gândesc că ar trebui făcut ceva în legătură cu ea, apare o problemă socială. Putem spune că problemele sociale sunt acele situații care tulbură mulți oameni și declanșează interesul acestora, formează opinii și dezvoltă presiunea socială necesară pentru căutarea unei soluții.

Bazați pe cele spuse până aici, putem concluziona că problemele sociale sunt *sociale prin origine* („O condiție care afectează un număr semnificativ de oameni ...”); *sociale prin definiție* („În moduri considerate nedorite ...”); și *sociale în tratarea lor* („Despre care există simțământul că poate fi făcut ceva prin acțiunea socială colectivă”).

Trebuie să remarcăm că o anume înclinație, de cele mai multe ori aproape inconștientă, interpretează faptele sociale într-un mod care exprimă preferința cuiva pentru un set de valori sau are în vedere anumite interese personale. De aceea, înțelegerea unei probleme sociale specifice într-un fel care exclude total o asemenea

înclinație este imposibilă, deoarece o problemă poartă implicit presupunerea referitoare la cauzele acesteia și felurile de politici care conduc la rezultate considerate dezirabile. Spre exemplu, problema sărăciei poate fi formulată „Ce nu este în regulă cu oamenii care sunt săraci?” sau „Ce nu este în regulă cu o societate care are așa de mulți oameni săraci?” În același fel putem aborda problema homosexualității care a încins spiritele oamenilor politici, dar și a cetățenilor obișnuiți din țara noastră cât și din multe alte țări. Aceasta a fost definită fie ca o problemă de devianță sexuală, fie ca o chestiune ce ține de libertatea personală, fie ca un comportament care încalcă morala creștină.

Cele mai multe declarații și explicații în legătură cu problemele sociale, cercetarea acestora și politicile recomandate pentru rezolvarea lor se întemeiază pe anumite orientări politice. Pe scurt, termenii de conservator, liberal, reacționar, radical, moderat și revoluționar descriu câteva poziții alternative despre cauzele și tratamentul problemelor sociale. Fiecare termen sugerează cu destulă consistență punctul de vedere pe care susținătorul acesteia este foarte probabil să o aplice și la viziunea sa generală asupra lumii. Indiferent de lipsa lor de precizie, de imperfecțiunea lor, acești termeni devin adevărate concepte operaționale pentru înțelegerea pozițiilor variate ale oamenilor, mai ales ale celor politici, față de o problemă socială sau alta.

În sfârșit, mai trebuie să facem precizarea că nu toate problemele care apar frecvent în sondajele de opinie sau pe paginile ziarelor ca probleme sociale majore sunt abordate de sociologi. Aceasta pentru simplu motiv că acestora le lipsește pregătirea necesară analizei lor. Economistii, spre exemplu, sunt mai bine echipați decât sociologii ca să analizeze problemele inflației și fiscalității, după cum politologii tratează mai pertinent problemele politicii externe, păcii și războiului.

12.5.2. Înțelegeri greșite ale problemelor sociale

Mulți oameni cunosc câte ceva despre problemele sociale, însă cunoștințele lor sunt, în general, neorganizate, frecvent contradictorii și adesea incorecte. De asemenea, sunt destui ziariști, lideri de opinie, care în articolele și editorialele lor încearcă să analizeze probleme sociale majore cu care se confruntă societatea românească însă, deoarece mulți nu au studii de specialitate, fac acest lucru fără fundamentul teoretic corespunzător. Datorită acestui lucru, aceștia folosesc destul de aproximativ sistemul conceptual și instrumentele metodologice ale sociologiei, economiei sau științei politice. Totodată, putem observa cu ușurință cum parlamentarii de orientări politice diverse au de obicei înțelegeri mult prea diferite despre natura și cauzele problemelor sociale. În fața acestei situații, se impune să prezentăm succint câteva dintre cele mai răspândite înțelegeri greșite ale problemelor sociale, care evidențiază superficialitatea cunoștințelor, lipsa lor de viabilitate și erorile în care oamenii se pot cantona.

Deși mulți oamenii sunt de acord că o anumită condiție, împrejurare sau fenomen social reprezintă o problemă, realitatea este că acordul nu este niciodată complet. Spre exemplu, în principiu se consideră că problema accesului la dosarele securității ar avea un impact semnificativ asupra multor aspecte ale vieții social-politice din țara noastră, dar atitudinea manifestată față de aceasta ilustrează suficient de semnificativ lipsa de consens atât la nivelul politicianilor cât și al cetățenilor obișnuiți.

Problemele sociale sunt adesea văzute ca fiind rezultatul unor disfuncționalități ce se produc în ordinea socială. Când regulile stabilite sunt ignorate sau violate, apare o problemă socială. Este adevărat că această accepțiune se potrivește unor probleme, dar ea estompează faptul important că, multe altele, sunt rezultatul comportamentului normal care nu afectează în nici un fel normele sociale general acceptate. De exemplu, problema poluării nu este

cauzată de oamenii și ramurile industriale care dintr-o dată au manifestat mai puțină grijă față de mediu datorită unui alt fel de a proceda decât până acum. Avem în țară poluare de mult timp deoarece am defrișat pădurile, am lansat în atmosferă emisiuni toxice și radioactive, am aruncat deșeuri în ape, resturile menajere le-am depozitat în locuri improprii etc. De aici putem spune că uneori *comportamentul normal, tradițional acceptat al oamenilor contribuie tot atât de mult la apariția problemelor sociale ca și comportamentul anormal, deviant, antisocial*. Altfel spus, *problemele sociale sunt produse logice, normale și inevitabile ale valorilor și practicilor sociale prezente*.

Că problemele sociale sunt cauzate de oameni răi, imorali este probabil înțelegerea greșită cea mai răspândită dintre toate. Izvorul acesteia îl găsim în faptul că în multe feluri noi suntem condiționați să analizăm problemele în termenii simplei dihotomii bun-rău. Dar *fiecare problemă socială este un produs al existenței unor aranjamente și practici sociale* și nu în primul rând un rezultat al unui comportament rău și imoral făcut în mod deliberat. Operând cu această idee, cred că nu greșim dacă afirmăm că, în ultimă instanță, escrocheriile de anvergură de genul fenomenului Caritas sau a celor din serialul Țigareta, proporția incredibil de mare a economiei subterane, falimentele prin fraudare a unor bănci și fonduri de investiții și, nu în ultimul rând, mineriadele care l-au avut în frunte pe Miron Cozma, nu își găsesc explicația esențială în concepțiile și comportamentele actorilor principali ai acestor evenimente sociale, ci în aranjamentele și practicile din societatea românească care au oferit „oportunitatea” apariției acestora și transformarea lor în probleme sociale.

Mai întâlnim credința că problemele sociale sunt create tocmai pentru că se vorbește despre ele. În acest sens, nu de puține ori presa din țara noastră a fost acuzată de unii oameni politici până la afirmații care invocau lipsa de patriotism a ziariștilor care abordau probleme sociale spinoase. Dar trebuie să subliniem că numai un

sistem social opresiv nu poate tolera libertatea opiniilor și a sentimentelor diferite. *Nu se cunoaște nici o situație în care un sistem social democratic a fost distrus de critică.* Dimpotrivă, absența dezbaterii publice poate perpetua problema și amâna orice acțiune în legătură cu ea, exact ceea ce doresc unii oameni.

Pentru fiecare problemă socială există oameni care nu vor ca acea problemă să fie rezolvată. Spre exemplu, privatizarea și restructurarea sunt două dintre problemele sociale care se cer soluționate în economia românească, dar putem găsi un număr de oameni, grupuri și organizații care nu vor acest lucru. Fie că valorile grupului nu le definesc pe acestea ca probleme sociale (cei care sunt încă legați de economia centralizată), fie că soluțiile care trebuie să fi adoptate pot afecta membrii grupului din punct de vedere al statusului, puterii, banilor, sentimentelor sau orice altceva. Trebuie să recunoaștem că aceasta este realitatea când analizăm atitudinile și comportamentul oamenilor față de asemenea probleme sociale. Afirmția că se dorește „restructurare, dar până la poarta întreprinderii” ilustrează cu ironie o asemenea stare de lucruri.

Dacă analizăm - prin comparație cu alte țări din fostul lagăr comunist - ritmul și felul în care problemele sociale specifice perioadei de tranziție au fost soluționate în țara noastră, vom putea observa că, mai mult ca la alții, există pregnant credința că prin pași mici, cu răbdare, timpul va rezolva toate problemele cu care ne confruntăm. Această credință pur și simplu a raționalizat inactivitatea; ne-a făcut incapabili să luăm măsuri oportune și am ajuns într-o situație de adevărată criză. Să amintim că în Polonia, Ungaria și Cehia au fost aplicate, pe perioade mai lungi sau mai scurte, adevărate terapii de șoc, care au dat în cele din urmă roade atât în domeniul economic cât și în cel social sau politic.

În general, oamenilor le-ar place să rezolve problemele sociale fără să se schimbe nimic. Cercetătorii în domeniul științelor sociale sunt invitați să producă rapid panaceuri nedureroase care vor rezolva problemele fără ca cineva să sacrifice bani, putere, status

sau sentimente. Acest lucru este imposibil. Un exemplu edificator îl constituie **Schița privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România** elaborată de un colectiv sub conducerea profesorului Tudorel Postolache (Postolache, T, 1990). Strategia preconizată avea ca obiectiv general tranziția la o economie de piață cu asigurarea unei protecții sociale deosebite:

... esența strategiei propuse constă în aceea ca **tranziția la o economie de piață să se facă în termene cât mai scurte** (dar evitând costuri sociale greu suportabile), ... în condițiile unui program de protecție socială eficace grupurilor defavorizate, unui nivel acceptabil de asigurare socială a întregii colectivități și promovării unei politici coerente, care să asigure **creșterea treptată, dar efectivă a standardului de viață, a calității vieții** (T. Postolache, 1990, p. 12 - sbl. ns.).

Se prevedea o relansare imediată a economiei cu un ritm mediu de creștere a PIB estimat la 3,7-3,8%. În aceste condiții, în funcție de mărimea împrumutului extern contractat, se prevedea ca între 1995 și 2002 consumul populației României să ajungă, la indicatorii de bază, la nivelul consumului mediu european. Nu greșim dacă afirmăm că situația actuală a țării noastre are puține lucruri comune cu cea preconizată în culori atât de atrăgătoare în documentul menționat. Soluționarea într-o anumită măsură a problemei sărăciei, spre exemplu, reclamă schimbări structurale în instituțiile noastre economice, educaționale și guvernamentale, după cum, ca să rezolvi problema locuințelor, este nevoie de o reducere drastică a costurilor și acordarea de subsidii guvernamentale consistente. Devine clar că fiecare soluție poate implica schimbări instituționale majore și costuri care pot afecta multe grupuri sociale. Problemele sunt dureroase, dar la fel sunt și soluțiile, după cum soluțiile adesea creează probleme noi. Ei bine, tocmai acest lucru nu îl găsim în strategia propusă și, din păcate, este prezentă doar în mică măsură în deciziile politice majore luate până acum.

Așa cum am spus, deoarece prin natura lor problemele sociale

aproape întotdeauna implică schimbări instituționale care cer sacrificii neplăcute, nu ne putem aștepta că problemele vor fi rezolvate ușor și repede. După cum bine am putut constata, la noi în țară, cele mai multe schimbări instituționale au venit și încă vin încet și, de aceea, soluțiile importante ale problemelor sociale vin și mai încet, dacă nu chiar deloc. Dar trebuie să menționăm că, în același timp, unele îmbunătățiri pot fi posibile fără o schimbare instituțională majoră. Spre exemplu, iluminatul mai bun al străzilor reduce crima de stradă, după cum programele educaționale reduc inegalitățile în acest domeniu. Ameliorări de acest gen au fost făcute, dar acestea nu rezolvă problemele sociale esențiale cu care se confruntă societatea românească.

12.5.3. Atitudinile oamenilor față de problemele sociale

Valorile și atitudinile noastre determină înțelesurile pe care le atașăm faptelor pe care le observăm. Studiul unora dintre cele mai răspândite atitudini față de problemele sociale ne ajută să arătăm de ce oamenii reacționează la fapte în moduri atât de diferite.

Cea mai răspândită atitudine pare a fi aceea a **indiferenței**. Puțini dintre noi se îngrijorează prea mult despre lucruri care nu ne amenință. Presiunile care vin din partea școlii, familiei, prietenilor, locului de muncă sau altor obligații ne mențin atât de ocupați că în timpul liber căutăm să ne distrăm și să ne relaxăm și nici de cum să studiem problemele sociale. Interesul general într-o problemă este probabil să apară numai când oameni simt o amenințare serioasă a bunului lor trai ori încearcă un adevărat șoc când valorile le sunt puse sub semnul întrebării sau chiar anulate.

O altă atitudine comună este **acceptarea pasivă a necazurilor**. Milioane de oameni îndură mari suferințe, chiar foamea, cu calm și stoicism. Oameni care cred că cel mai bun mod de a face față unei probleme grele este să o îndure în liniște, nici nu vor încerca să rezolve acea problemă. În parte opusă găsim **cinismul** manifestat unii oameni față de problemele sociale. Acesta îl putem constata în

afirmația acestora că discuția și acțiunea în legătură cu o problemă sau alta reprezintă doar pierdere de timp. Ei consideră că oameni sunt motivați doar de propriul interes și că alte motive „nobile” nu reprezintă decât iluzii. Pentru acești oameni preocuparea oricărui politician pentru soluționarea unei probleme sociale nu este altceva decât ipocrizie.

Nu sunt rare atitudinile care văd problemele sociale ca **pedeapsă Divină** pentru păcatele noastre. Dacă există războaie, inundații și cutremure, prețuri mari sau mici sau oricare alte calamități, unii le proclamă pedeapsa lui Dumnezeu pentru păcatele ființei umane. Dar toate întrebările despre intervenția lui Dumnezeu în problemele umane și rosturile penitențelor și rugăciunilor aparțin domeniilor religiei și filozofiei și nu sociologiei. Desigur că există întrebări pentru care nu avem nici o tehnică științifică pentru a le găsi răspuns, cel puțin pentru moment, dar în studiul problemelor sociale, sociologii ca oameni de știință trebuie să le analizeze în termeni sociali și nu supranaturali.

Atitudinea științelor sociale se distinge de alte luări de poziții în principal prin preocuparea cercetătorilor de a nu emite judecăți până când evidențele clare nu sunt disponibile și studiate. Cercetătorul social întreabă: Care sunt definițiile variate ale problemei? Care sunt faptele relevante? Care sunt diversele judecăți de valoare posibile? Care sunt alternativele opțiunilor politice și efectele probabile care pot apărea? Dar, după cum știm, atitudinea științifică este una dintre cele mai dificile de susținut deoarece încă sunt dezbateri aprinse în rândul oamenilor din domeniu referitor la răspunsul la întrebarea: Poate cercetătorul să reflecte o poziție neutră și obiectivă în studiul societății în general și a problemelor sociale în special?

Din cele arătate putem spune că abordarea sociologică a problemelor sociale urmărește: (1) conștientizarea problemelor prezente cu care se confruntă societatea; (2) dobândirea de cunoștințe factuale cât mai riguroase în legătură cu principalele

probleme sociale; (3) înțelegerea originilor sociale ale acestora și modul în care pot evolua; (4) abordarea inteligentă a relației dintre teorie și practică astfel că toate teoriile trebuiesc testate și, la rândul lor, toate politicile sociale care se aplică să se întemeieze pe teorii verificate și, (5) un sens al perspectivei, astfel că o problemă trebuie văzută în relația acesteia cu trecutul și prezentul societății, fără distorsiuni și exagerări.

12.5.4. Modalități de abordarea a problemelor sociale

Deoarece atât rădăcinile cât și consecințele fiecărei probleme sociale sunt extinse, studiul acestora reclamă un punct de vedere comprehensiv. Acest lucru îl asigură pe deplin cadrul de referință sociologic, care presupune cel puțin trei modalități de abordare distincte: (1) dezorganizarea socială care însoțește orice schimbare socială; (2) devianța personală și, (3) conflictul de valori. Fiecare din aceste abordări sunt angajate în analiza problemelor sociale specifice.

Analiza problemelor sociale și dezorganizarea socială. Toată viața socială se produce într-un set definit de reguli. Comportamentul indivizilor și grupurilor este controlat printr-o vastă rețea de reguli și norme sociale, care stabilesc comportamentele permise, dorite sau obligatorii. La nivelul cel mai formal, care este cel al legii, normele sunt codificate - adică ele sunt scrise și prevăzute cu sancțiuni pentru fiecare violare a acestora. Însă, multe din normele existente în orice societate sunt mai puțin formale decât legile. Ele iau forma anumitor așteptări despre cum vor acționa oamenii. Noi ne așteptăm ca părinții să-și iubească copiii, polițiștii să asigure impunerea legii și muncitorii să aibă de lucru. Astfel de așteptări le găsim în aproape fiecare aspect al vieții și operează neobservat atâta timp cât ele o fac eficient. Această rețea a așteptărilor sociale față de comportamentul social, uneori însoțită de sancțiuni, formează ceea ce mulți dintre sociologi numesc organizare socială. Așteptările sunt interiorizate de membrii

societății și asigură funcționarea lină, normală a societății. De obicei, oamenii acționează așa cum alții se așteaptă să acționeze, iar conceptele morale de „drept”, „natural” și „bun” devin asociate cu aceste moduri obișnuite de comportare.

Nu totdeauna regulile funcționează eficient. Ele pot deveni învechite sau irelevante din cauza schimbărilor sociale rapide. Oamenii încearcă să se adapteze la noile condiții urmând modurile „onorabile”, verificate în timp, dar în loc de satisfacții ei experimentează sentimentul frustrării și al nefericirii. Ordinea și predictibilitatea sunt înlocuite de confuzie și haos. Aceasta este condiția dezorganizării sociale. Datorită acestui lucru, unul din modurile de cercetare al problemelor sociale este prin analiza dezorganizării sociale care acompaniază orice schimbarea socială.

O asemenea abordare presupune că, cu ceva timp în urmă, o problemă nu exista sau nu era încă cunoscută. Aceasta arată că o societate a avut odată un echilibru stabil în care manifestarea și suportul valorilor erau în armonie. Schimbarea socială, pe diverse căi, aduce ruperea acestei armonii. Schimbarea aduce noi practici sau condiții în care cele vechi nu mai lucrează adecvat, apar cunoștințe noi care fac practicile vechi să devină ineficiente, după cum se formează noi judecăți de valoare, care declară că practicile vechi nu mai sunt potrivite. În confuzia rezultată, vechile reguli sunt atât dezbătute cât și ignorate, după cum regulile noi nu sunt încă general acceptate. Schimbarea a produs dezorganizarea, a făcut disfuncțional vechiul sistem de norme care guverna comportamentul. În cele din urmă, potrivit acestei abordări, noi reguli și practici se vor dezvolta și un nou echilibru va apărea și se va prezerva până când este dezorganizat de o altă rundă a schimbării.

Nu există perioade ale stabilității culturale complet separate de ciclurile schimbării deoarece schimbarea, dezorganizarea și reorganizarea sunt continue. Însă este folositor pentru înțelegerea unei probleme particulare să căutăm perioada timpurie a adaptării și

stabilității relative de unde situația prezentă s-a dezvoltat. Pentru analiza problemelor sociale specifice totdeauna avem nevoie să întrebăm: „În ce măsură această problemă izvorăște din schimbarea socială și dezorganizarea socială?” și „Ce poate direcția schimbării sociale să ne spună despre soluția posibilă a problemei apărute?”

În mod specific, cercetarea problemelor sociale prin abordarea dezorganizării sociale ridică câteva întrebări care trebuiesc puse:

- Care au fost regulile și practicile tradiționale?
- Ce schimbări sociale majore le-au făcut inefficiente?
- Care din vechile reguli sunt acum inefficiente? În ce măsură?
- Este schimbarea socială continuă? Cât de repede se desfășoară? În ce direcție?
- Cine sunt oamenii nemulțumiți de schimbare? Ce soluții propun ei?
- Cum soluțiile variate se potrivesc tendinței schimbării sociale?
- Ce reguli pot fi acceptate să reglementeze societatea în viitor?

Studiul problemelor sociale prin abordarea devianței. În angajarea dezorganizării sociale pentru studiul problemelor sociale, am văzut că regulile și normele sociale devin inefficiente datorită schimbărilor sociale și regulile noi care apar în urma acestor schimbări. În utilizarea abordării devianței personale cercetăm motivația și conduita anumitor oameni al căror comportament cauzează probleme sau comportamentul ca atare este o problemă. Acești oameni sunt devianți deoarece comportamentul lor este legat în multe feluri de problemele sociale. Avem nevoie să știm cum se dezvoltă devianța personală și ce tipuri de persoane deviante sunt frecvent implicate în probleme sociale.

DEVIANȚA PERSONALĂ. Am arătat în alt capitol, devianța nu are o origine genetică - cel puțin în majoritatea cazurilor. Indivizii obișnuiți devin persoane deviante sau nedeviante în procesul învățării normelor sociale, a regulilor societății în care

trăiesc. Dezvoltarea devianței este parte virtuală a dezvoltării personalității. Dezvoltarea acesteia poate să rezide fie în inabilitatea de a urma normele general acceptate, fie în eșecul de a accepta aceste norme.

Unele persoane sunt astfel constituite biologic, emoțional sau social, încât sunt incapabile să adere consistent la standardele general acceptate. Ele sunt deficiente biologic, emoțional și social. Deficiența socială nu violează normele ca atare; ele sunt doar incapabile să învețe să respecte normele. Existența unui mare număr de persoane de acest fel este, prin ea însăși, o problemă socială.

Deficiența mentală care cauzează devianță este adesea de natură biologică; dar există un număr de grupuri care sunt total incapabile să respecte normele general acceptate. Dependenții de droguri și alcool, obsedații de jocurile de noroc, spre exemplu, au puțină putere să modifice pattern-urile comportamentului lor deviant. Mulți dintre acești indivizi au interiorizat normele sociale într-o perioadă timpurie a vieții lor dar par, din motive care nu sunt pe deplin înțelese, că nu au nici un control asupra comportării lor.

Cu alcoolicii, dependenții de jocuri de noroc și alții de acest fel, evident avem de-a face cu un eșec al socializării. Deși mulți astfel de oameni au învățat normele și au ajuns să le accepte ca temeieri pentru judecarea comportamentului corect față de cel incorect, ei nu pot să le urmeze. Astfel se produce un mod de manifestare diferit al deficienței în socializare când o persoană eșuează să accepte normele societății ca fiind pe primul loc. Unii indivizii niciodată nu par să fie capabili să accepte standardele convenționale ale oamenilor din jurul lor. Ei niciodată nu acceptă valorile inerente jocului cinstit, onestității, adevărului, integrității personale, justiției și cooperării. Ei sunt apti să mintă, să bârfească, să defăimeze ori chiar să ucidă când acest lucru corespunde scopurilor pe care le urmăresc. Deoarece aceștia nu au acceptat niciodată normele sociale ca prioritare, comportamentul lor deviant nu le produce

vinovăție sau rușine, așa cum se întâmplă cu persoanele socializate corespunzător.

Psihologii folosesc termenul general **dezordinea caracterului** ca să se refere la varietatea manifestărilor care acompaniază eșecul dezvoltării conștiinței normelor sociale. Oamenii cu astfel de dezordini sunt adesea implicați în problemele sociale. Aceștia pot căuta putere, bogăție și măreție, după cum ei pot respinge valorile muncii susținute și să devină vagabonzi sau agresori de stradă. Aceștia pot schimba complet și cu mare ușurință partea pe care se postează într-o problemă socială, dacă acest lucru servește scopurilor pe care le urmăresc. Lor le pasă foarte puțin dacă există probleme sociale ori dacă acestea sunt rezolvate atâta timp cât există situații care pot fi folosite în avantajul lor personal.

DEVIANȚA SOCIALĂ. Deși inabilitatea fundamentală a unor persoane să devină socializate adecvat și eșecurile procesului de socializare sunt răspunzătoare de unele comportamente deviante, aceste explicații cu conținut psihologic lasă o mare parte din devianța pe care o găsim în societățile moderne fără nici o întemeiere. De aceea, cantitatea cea mai mare a comportamentului deviant izvorăște probabil din cauze sociale. Sociologii au identificat mai multe moduri majore în care devianța socială se dezvoltă și au construit teorii explicative despre fiecare. Despre acestea am discutat în capitolul 8.

Devianța personală este implicată în apariția și dezvoltarea problemelor sociale în câteva moduri diferite. Astfel, unii devianți sunt oameni adaptați nesatisfăcător, a căror acțiuni impulsive, ura care îi domină și necesitățile emoționale îi implică într-un conflict continuu. Evident că astfel de oameni contribuie la crearea problemelor sociale. Alți devianți devin problemă când ei sunt stigmatizați de o societate care insistă pe etichetarea comportamentului acestora. În sfârșit, pattern-urile subculturilor deviante sunt inevitabile în societățile complexe.

În aplicarea abordării devianței personale pentru analiza

problemelor sociale trebuie să punem întrebările următoare:

- Ce persoane și grupuri deviante sunt implicate?
- Sunt oamenii devianți în mod fundamental adaptați nesatisfăcător la cultura societății? Sau ar trebui ca aceștia să fie considerați doar membri adaptați subculturii lor deviante?
- Sunt devianții înșiși o problemă?
- Cât de mult din devianță este un produs al etichetării? Cauzează devianța rău altcuiva decât devianților înșiși?
- Sunt normele contraculturilor implicate în fenomenul devianței? Care sunt aceste norme?
- Cât de mult din devianța anumitor grupuri sociale izvorăște din ineficiența normelor sociale general acceptate?
- Ce alternative există pentru soluționarea acestor situații?

Studiul problemelor sociale prin abordarea conflictului de valori. Valorile unei societăți sunt estimările acesteia referitoare la valoare, la preferințele și respingerile ei. Forma și trăsăturile unei societăți derivă din valorile ce o guvernează; dacă, spre exemplu, aceasta va fi monogamă, democratică și eficientă sau poligamă, teocratică și ineficientă. Mai mult decât atât, societățile moderne sunt caracterizate prin diversitate și eterogenitate. Fiecare societate are mai multe seturi de valori și nu doar unul singur, lucru din care rezultă în mod firesc dezacordul valorilor. Conflictele de valori în societatea modernă contribuie la producerea problemelor sociale astfel: în primul rând, cauzează producerea problemelor prin definițiile conflictuale ale condițiilor și situațiilor sociale dezirabile și, în al doilea rând, prin aceste definiții alimentează confuzia morală care încurajează devianța personală.

Multe dintre cele mai dezagreabile conflicte care se ridică în jurul problemelor sociale sunt legate de faptul dacă situația dată este corectă, dezirabilă, sau ea trebuie considerată o problemă socială. Acest lucru se produce deoarece condițiile sociale date nu afectează în mod egal toate părțile implicate. Unele părți profită din situațiile care produc dezavantaje pentru alții. Și dacă profitul ori

avantajul este sau nu implicat, diferențele de valori rămân și conduc la definiții conflictuale ale situațiilor sociale. Credem că problema restituirii caselor naționalizate în perioada comunistă poate reprezenta un exemplu bun. Astfel, respectarea strictă a proprietății private este o valoare fundamentală pentru sistemul democratic la care se raportează toți cei care doresc stabilirea unei situații sociale corecte. Dar ca valoare și ca problemă socială ea nu este recunoscută de oamenii care sunt tributari concepțiilor comuniste, egalitariste și de cetățenii afectați de restituirea acestor case.

O problemă socială de obicei este compusă din mai multe elemente deoarece nu există o acceptare unanimă a existenței acesteia ori o definiție acceptată a naturii ei. Dar nu toate conflictele de valori dintr-o societate derivă din eșecul acceptării existenței sau naturii situației problemă. Avem în vedere faptul că valorile conflictuale se difuzează în societate și ele sunt interiorizate de personalitățile individuale în timpul creșterii acestora. Expunerea constantă la valori conflictuale poate conduce, în cele din urmă, la inabilitatea individului de a susține valori autentice.

Întrebările care trebuiesc puse în abordarea conflictului de valori pentru analiza problemelor sociale sunt:

- Care sunt valorile în conflict?
- Cât de „adânc” este conflictul?
- Ce segmente din societate susțin valorile competitive?
- Care valori sunt mai consistente comparativ cu alte valori mai largi, astfel ca democrația și libertatea?
- Ce valori ar putea sacrifica soluțiile avute în vedere?
- Sunt în prezent unele probleme insolubile din cauza conflictelor de valori ireconciliabile?

12.5.5. Istoria naturală a problemelor sociale

Ideea unei serii regulate de etape prin care o problemă socială trece în procesul definirii și soluționării acesteia a fost enunțată pentru prima dată de americanul Richard Fuller (1941, p. 320-328)

și elaborată de alți doi americani, Malcom Spectator și John Kituse (1975, p. 145-159). Seria de patru etape care acoperă procesualitatea unei probleme a fost denumită „O istorie naturală a problemelor sociale” (Horton, P. B., Leslie, G. R., Larson, R. F., Horton, R. L., 1997, p.27). Le prezentăm succint.

Etapa 1: necazurile personale în contextul problemelor sociale. Multe situații care în cele din urmă sunt definite ca probleme sociale nu sunt considerate de la început în acest mod. Mai întâi există unii oameni care încep să se plângă de o anumită situație particulară. Acești, uneori, pot fi victime ale situației care li se atribuie, așa cum sunt cei care primesc ajutor social și care se plâng de demoralizarea pe care sistemul o produce asupra lor. În esență, într-o primă instanță, necazurile și plângerile oamenilor dezvoltă grupuri de interese.

Etapa a 2-a: recunoașterea oficială. A doua etapă începe când unele instituții, departamente și agenții guvernamentale răspund la plângeri. Percepțiile oficiale sunt alimentate cu părerile experților în domeniu. Dacă instituția guvernamentală acceptă legitimitatea problemei, atunci este creată o organizație menită să o soluționeze.

Etapa a 3-a: transferul plângerilor. Indiferent de intenția instituțiilor, departamentelor sau agențiilor implicate - adică, dacă acestea în mod serios încearcă să amelioreze situația ori doar caută să abată atenția de la ea - în general, birocrații răspund rareori cu succes sau măcar satisfăcător problemei reclamate spre soluționare. În această a treia etapă, plângerile se transferă de la deținătorii de origine la deținători noi, care apar în urma răspunsului venit din partea instituțiilor abilitate și care, prin ecoul defavorabil pe care îl produc, sensibilizează și mai mulți oameni.

Etapa a 4-a: urmărirea strategiilor alternative. Dacă primele răspunsuri oficiale sau cele revăzute, care de obicei urmează sunt adecvate, etapele 3 și 4 pot să nu se dezvolte niciodată. Dacă nu se întâmplă așa, și dacă încrederea publică în instituțiile oficiale se deteriorează, atunci va fi atinsă etapa finală în care se înregistrează

deziluzia față de răspunsurile oficiale și se trece la urmărirea unor strategii alternative. Cei care se plâng ajung la concluzia că problema nu poate fi rezolvată în cadrul sistemului și, în consecință, reacționează ca să se autoprotejeze prin adoptarea unor soluții a problemelor pe plan local sau privat. De pildă, nemulțumirea cetățenilor din unele țări față de protecția pe care o asigură poliția i-a determinat pe aceștia să înființeze grupuri de vigilență în comunitățile în care trăiesc. În unele țări capitaliste dezvoltate, înființarea unor școli private reprezintă un răspuns la nemulțumirea părinților față de calitatea învățământului de stat. Astfel de soluții pot fi temporare sau permanente, depinzând de interacțiunea continuă între cursul nemulțumirilor oamenilor și răspunsurile oficiale la acestea. Soluții alternative de acest gen s-au produs și în țara noastră, de pildă învățământul particular ca reacție la posibilitățile limitate ale celui subvenționat de stat.

Deși în mod logic seria etapelor în definirea și soluționarea problemelor sociale este suficient de clară, rămâne important să precizăm că nu există numai un singur model general și că tratarea problemelor specifice are o mare diversitate de forme. Conceptul unei istorii naturale a problemelor sociale este un instrument pentru analiză și nu analiza însăși.

În concluzie, subliniem că fiecare problemă socială trebuie să fie analizată în termenii relației cu schimbarea socială și dezorganizarea socială, ai implicării pattern-urilor comportamentului deviant și valorilor în conflict ce aparțin grupurilor sociale variate. În ansamblul lor, cele trei repere teoretice și metodologice precizate nu reprezintă un panaceu al faptelor și interpretărilor atât de diverse și nici o explicație restrânsă la un punct de vedere particular. În schimb, credem că pot asigura o deschidere posibilă care, la rândul ei, poate stimula cercetătorii din domeniu să caute o înțelegere mai bună a piesei, din păcate de multe ori o dramă, în care toți oamenii societății sunt atât actori cât și spectatori.

Referințe bibliografice

- Abercrombie N., Hill S. and Turner, B. S. (1994) *Dictionary of Sociology*, London, Penguin Books
- Agabrian, M. (1999) *Sociologie*, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”.
- Agabrian, M. (2000) O paradigmă sociologică de analiză a problemelor sociale, *Revista de cercetări sociale*, nr. 3-4, 2000
- Agabrian, M. (2002) *Cercetarea calitativă a socialului. Teorie, metodă și practică*. Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”
- Agabrian, M. (2002) *Autopercepția unei noi condiții studențești: învățământul la distanță. O cercetare calitativistă*. Cluj-Napoca, Editura Napoca Star.
- Andrei, P. (1978) *Sociologie generală*, București, Editura Academiei
- Banciu, D., Rădulescu, M. S. (1994) *Corupția și crima organizată în România*, București, Editura “Continent XXI”
- Banister P., Burman E., Parker I., Taylor M. și Tindall C. (1995) *Qualitative Methods in Psychology, A Research Guide*, Open University Press, Buckingham.
- Berelson, B. (1952), *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe, IL: Free Press.
- Berger, P., Luckmann Th. (1966) *The Social Construction of Reality: A treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City, NY: Doubleday
- Blaikie, N. (2000), *Designing Social Research. The Logic of Anticipation*. Polity Press.
- Blumer, H. (1969) *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Boudon, R. (1990) *Texte sociologice alese*, București, Humanitas
- Boyd, M. and Worcester, D. (1973) *American Civilization. An Introduction to the Social Science*, Boston, Allyn and Bacon, Inc.
- Brehm, S. S., Kassir, S. M. (1990) *Social Psychology*, Boston, Houghton Mifflin Company

- Browne, K. (1998) *An Introduction to Sociology*, second edition, Cambridge, Polity Press
- Bryman, A. & Burgess, R. G. (1994), *Reflections on Qualitative Data Analysis*. In: A. Bryman & R. G. Burgess (editors) *Analyzing Qualitative Data*. London: Routledge.
- Chelcea, S. (1994) *Personalitate și societate în tranziție*, București, Societatea Știință & Tehnică S A
- Chelcea, S. (1995) *Cunoașterea vieții sociale*, București, Institutul Național de Informații
- Cherkaoui, M. (1997) *Stratificarea*, în: *Tratat de sociologie* (coord. Raymond Boudon), București, Humanitas
- Chombart de Lauwe, P. H. (1987) *Cultura și puterea*, București, Editura politică
- Coffey, A. & Atkinson, P. (1996), *Making Sense of Qualitative Data*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Collins, R. (1974) *Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science*, New York: Academic Press
- Comte, A. (1913) *Discurs asupra spiritului pozitiv. Ordine și progres*, Iași
- Cooley, Ch. H. (1964) *Human Nature and the Social Order*, New York: Schocken
- Cooley, Ch. H. (1929) *Social Organization*, New York: Scribner
- Cusson, M. (1997) *Devianța*, în *Tratat de sociologie*, coord. Raymond Boudon, Humanitas, București
- Dahrendorf, R. (1996) *Conflictul social modern*, București, Editura Humanitas, Editura Universității „AL. I. Cuza”, Central European University Press
- Davies, K., Moor, E. W. (1945) *Some Principles of Stratification*, în: *American Sociological Review*, X,2
- Denzin, N., Lincoln, Y. S. (eds) (1994a), *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.
- Dey, I. (1993) *Qualitative Data Analysis*. London, Routledge.
- Durkheim, É. (1974) *Regulile metodei sociologice*, București, Editura Științifică
- Durkheim, É. (1980) *Educație și sociologie*, București, Editura Didactică și Pedagogică
- Durkheim, É. (1993) *Despre sinucidere*, București, Humanitas

- Erikson, E. (1950) *Childhood and Society*, New York : Norton
- Etzioni, A. (1975) *A Comparative Analysis of Complex Organization*, Glencoe, IL: Free Press
- Farley, J. E. (1990) *Sociology*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall
- Feagin, J., Orum, A., & Sjoberg, G. (Eds.). (1991) *A case for case study*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Ferréol, G., Cauche, Ph., Duprez, Jean-Marie, Gadrey, N., Simon, M. (1998) *Dicționar de sociologie*, Iași, Editura Polirom
- Flick, U. (1998) *An Introduction to Qualitative Research*, (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage
- Giddens, A. (2000) *Sociologie*, București, Editura Bic All.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967) *The discovery of grounded theory*. Chicago, IL: Aldine Publishing Company.
- Goffman, E. (1959) *The presentation of Self in Everyday Life*, Garden City, NY: Doubleday
- Gusti, D. (1970) *Opere*, vol. IV, *Sistemul de sociologie, etică și politică*, București, Editura Academiei
- Hammersley, M. (1985) From ethnography to theory: a programme and paradigm in the sociology of education. *Sociology* 19(2): 244-59.
- Hassard, J. (1993) *Sociology and Organization Theory*, Cambridge University Press
- Herseni, T. (1982) *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, București, Editura științifică și Enciclopedică
- Hirschi, T. (1969) *Causes of Delinquency*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Homans, G. C. (1961) *Social Behavior: The Elementary Forms*, New York: Harcourt, Brace, Jovanovich
- Homans, G. C. (1984) *Coming to My Senses*, New Brunswick, NJ: Transaction
- Horton, P. B., Leslie, G. R., Larson, R. F., Horton, R. L. (1997) *The Sociology of Social Problems*, Prentice Hall, Twelfth Edition, New Jersey
- Iluț, P. (1995) *Familia. Cunoaștere și asistență*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut
- Iluț, P. (1997) *Abordarea calitativă a socioumanului*, Iași, Polirom

- Iluț, P. (2000) Iluzia localismului și localizarea iluziei, Iași, Polirom
- Ionescu, I. I. (1997) Sociologia școlii, Iași, Polirom
- Janowitz, M. (1972) *The Professional Soldier. A Social and Political Portrait*, New York, London, Free Press Collier, Macmillan
- Kaplan, H. B., Martin, S. S. & Johnson, R. J.: Self-rejection and the explanation of deviance: specification of the structure among latent constructs, *American journal of Sociology*, 92 (September)
- King, G. Keohane, R. și Verba S. (2000) *Fundamentele cercetării sociale*. Iași, Polirom
- Kornblum, W. (1988) *Sociology in a Changing World*, Holt, Rinehart and Winston, inc.
- Lanski, G. (1966) *Power and Privilege: A Theory of Social Stratification*, New York, McGraw-Hill
- Lanski, G. și Lenski, J. (1982) *Human Societies: An Introduction to Macrosociology*, Ediția a 4-a, New York, McGraw-Hill
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985) *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc.
- Linton, R. (1968) *Fundamentul cultural al personalității*, București, Editura Științifică
- Mannheim, K. (1936) *Ideology and Utopia*, New York, Harcourt, Brace and World
- Marx, K. (1962) Contribuții la critica economiei politice. Prefață, în „Opere”, vol. 13, Editura Politică, București
- Marx, K., Engels, Fr. (1958) *Ideologia germană*, în: „Opere”, vol. 3. București, Editura Politică
- Massey, Douglas S., Krohn, Marvin D. (1986) A longitudinal examination of an integrated social process model of deviant behavior, *Social Forces*, 65 September
- Merton, Robert, K. (1968) *Social Theory and Social Structure*, 2d ed., New York: Free Press
- Michels, R. (1967) *Political Parties. A Sociological Study of Oligarchical Tendencies in Modern Democracy*, New York: Free Press
- Mihăilescu, I. (2000) *Sociologie generală*, Editura Universității din București
- Mihu, A. (1992) *Introducere în sociologie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia
- Miles, M. B., Huberman, A. M. (1994) *Qualitative data analysis: An*

- expanded source-book (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mills, W. C. (1975) Imaginația sociologică, București, Editura Politică
- Neculau, A. (1996) O perspectivă psihologică asupra schimbării, în: Psihologie socială. Aspecte contemporane, Iași, Editura Polirom
- Nisbet, R. A. (1969) Social Change and History, New York: Oxford University Press
- Park, R. E (1927) Human nature and Collective Behavior, in: American Journal of Sociology, nr. 32, p. 733-741
- Parsons, T. (1966) Societies: Evolutionary and Comparative Perspective, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Parsons, T. (1964) Social Structures and Personality, cap. „Clasa școlară ca sistem social. Câteva din funcțiile sale în societatea americană”, trad. rom. în F. Mahler (1977) Sociologia educației și învățământului. Antologie de texte contemporane de peste hotare, București, Editura Didactică și Pedagogică
- Patton, M. Q. (1990) Qualitative Evaluation and Research Methods (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.
- Postolache, T. (Coord.) (1990) Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România, București
- Radu, I. (coord.), Iluț, Petru, Matei, Liviu (1994) Psihologie socială, Cluj, Editura Exe
- Rădulescu, M. S. (1994) Homo sociologicus. Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană, București, Casa de editură și presă „Șansa” - S.R.L.
- Roethlisberger, F. J., Dickson, William, J. (1939) Management and the Worker, Cambridge, MA: Harvard University Press
- Rotariu, T., Iluț, P. (coord.) (1996) Sociologie, Cluj-Napoca, Editura Mesagerul, a
- Rotariu, T., Iluț, P. (1997) Ancheta sociologica și sondajul de opinie. Teorie și practică, Iași, Polirom
- Roth A. (1986) Individ și societate, București, Editura Politică
- Sandu, D. (1999) Spațiul social al tranziției, Iași, Polirom.
- Schwandt, Thomas. A. (2001) Dictionary of Qualitative Inquiry. (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Silverman, D. (1993) Interpreting Qualitative Data. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Simon, D. R. (1995) Social Problems & The Sociological Imagination. A

- Paradigm for Analysis, McGraw.Hill
- Stahl, H. (1974) Teoria și practica investigațiilor sociale, vol. 1, București, Editura Științifică și Enciclopedică
- Stănciulescu, E. (1996) Teorii sociologice ale educației, Iași, Polirom
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998) Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques. (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.
- Sullivan, J.Th., Thompson, S. K. (1990) Sociology. Concepts, Issues, and Applications, New York, Macmillan Publishing Company
- Sutherland, E. (1947) Criminology, Philadelphia, Lippencott
- Sutherland, E. (1983) White-Collar Crime, New Haven, CT: Yale University Press
- Szczepanski, I. (1972) Noțiuni elementare de sociologie, București, Editura Științifică
- Tapinos, G. (1985) Eléments de démographie, Paris, P.F.F.
- Trebici, V. (1995) Demografie contemporană, București
- Trebici, V. (1996) Demografie. Excerpta et Selecta, București, Editura Enciclopedică
- Țarcă, M. (1997) Demografie, București, Editura Economică
- Ungureanu, I. (1990) Paradigme ale cunoașterii societății, București, Editura Humanitas
- Valade, B. (1997) Schimbarea socială, în Tratat de sociologie, coord. Raymond Boudon, Humanitas, București
- Vlăsceanu, M. (1993) Psihosociologia organizațiilor și conducerii, București, Editura Paideia
- Zeitlin, I. M. (1987) Ideology and Sociological Teory, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Weber, M. (1992) Politica, o vocație și o profesie, București, Editura Anima
- Weber, M. (1993) Etica protestantă și spiritul capitalismului, București, Editura Humanitas
- Yukl, G. (1981) Leadership in Organization, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Yin, R. (1993) Applications of case study research. Newbury Park, CA: Sage Publishing.
- Zamfir, Cătălin (1977) Strategii ale dezvoltării sociale, București, Editura

Politică

- Zamfir, C. (1999) Spre o paradigmă a gândirii sociologice, Editura Cantes, Iași
- Zamfir, C., Vlăsceanu, L. (coord.) (1993) Dicționar de sociologie, București, Editura Babel
- Zamfir, E., Zamfir, C. (coord.) (1995) Politici sociale. România în context european, București, Editura Alternative
- X X X Causes et conséquences de l'évolution démographique, vol. 1, New York, Nations Unies
- X X X (1981) Dicționar de psihologie socială, București, Editura Științifică și Enciclopedică
- X X X (1996) Larousse, Dicționar de sociologie, București, Editura Univers Enciclopedic
- X X X (1996) Psihologie socială. Aspecte contemporane. (Coord. Adrian Neculau), Collegium, Polirom, Iași
- X X X (1994) Sociology în: The New Encyclopaedia Britannica, Volume 27, Macropaedia, Knowledge in Depth
- X X X (1997) Tratat de sociologie, sub coordonarea lui Raymond Boudon, București, Humanitas